

MIROSLAV MICHELA

Trianon labirintusaiban

KOR/RIDOR KÖNYVEK 3.

2016

Sorozatszerkesztő:

Demmel József

MIROSLAV MICHELA

Trianon labirintusaiban

Történelem, emlékezetpolitika
és párhuzamos történetek
Szlovákiában és Magyarországon

MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK KUTATÓINTÉZETE

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

BÉKÉSCSABA | BUDAPEST | 2016

Lektorálta: Szarka László és Paksa Rudolf

Utószó: Szarka László

Fordította:

Avar Hajnalka, Demmel József, Frank Orsolya, Gurubi Éva,
Hamberger Judit, Komoróczy Miklós,
Korpás Árpád, Pecsenya Péter, Simon Attila, Zahorán Csaba

A kötet megjelenését a Szlovák Irodalmi Információs Központ,
a LIC SLOLIA programja támogatta.

A kézirat a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karán (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) és a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetében (Historický ústav Slovenskej akadémie vied) készült.

A könyv a Scientific Fields Development Programme at the Charles University no. P12 History in an Interdisciplinary Perspective, Sub-Programme: Formation and Development of National Identities in Central Europe in the 19th and 20th Centuries és GA ČR 14-12289 Constructing National Identity: State Holidays in the First Czechoslovak Republic kutatási projektek részeként íródott.

© Miroslav Michela, 2016

© Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016

© MTA BTK TTI, 2016

© Szarka László, 2016

Felelős kiadó: Kovács Anna

Borító: Kraszlán Martin

Borítókép: Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky

ISBN 978-615-5615-15-3

Nyomdai előkészítés: Croatica Nonprofit Kft.

Felelős vezető: Horváth Csaba ügyvezető igazgató

Készült a Croatica Nonprofit Kft. nyomdájában, 2016-ban.

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

I. fejezet

Csehszlovákia születése	15
„ <i>A magyar lordok és magyar mágnások újabb rohamra indultak</i> ” A Rothermere-ellenakció Csehszlovákiában, 1927-ben	29

II. fejezet

A közös történelem új kezdőpontja	57
A „nemzeti elnyomás” mint történeti és identitáspolitikai argumentum	74
„ <i>A haza legyen minden gyermekének hazája</i> ” A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában a két világháború között	95
Nemzeti sérelmek, avagy mi a közös a trianoni békeszerződésben és az első bécsi döntésben?	119
Mit hoz a Kormányzó a fehér lovon? A Horthy-jelenség a szlovák történeti diskurzusban	135
Ünnepeltek és elátkozottak: az 1944. évi felkelés, mint a szlovák emlékezet helye	157

III. fejezet

Sorsfordító évek, nyolcas évfordulók és a szlovák történetírás	179
Az eltűnt idő őrjei. A történészek és a posztoszocialista történelmi kultúra Szlovákiában	197

Bibliográfia	230
Szerkesztői megjegyzések	254
Utószó. Nemzeti narratívák, történeti diskurzusok a közös történelem árnyékában	257
Névmutató	265

Előszó

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és az új „nemzetállamok” létrejötte alapjaiban rendezte át a régió hatalmi viszonyait, és alapvetően formálta át a szlovák-magyar kapcsolatok történeti értelmezését. A mai Szlovákia területén az addig háttérbe szorított nemzetiségi-kisebbségi diskurzus nemcsak megerősödött, hanem fokozatosan intézményesült is; számos történelmi szimbólum teljesen új jelentéstartalmat kapott. Ennek a fordulatnak a leggyakrabban emlegetett következményét abban jelölhetjük meg, hogy az elmúlt majdnem száz évben a közös múlt szakmai interpretációjában sem a versengés, sem az együttműködési kísérletek nem vezettek egyértelmű eredményekhez. Még az alapvető terminológiai kérdésekben sem születtek közös megoldások. Trianon fogalma ebben a kontextusban általában a Magyarországgal kötött 1920. évi békeszerződést jelenti, amelynek nyomán az első világháború végén kialakult a csehszlovák–magyar államhatár. Ezen túl azonban sokkal szélesebb kérdéskör kapcsolódik hozzá: a magyar és részben a szlovák történeti közgondolkodásban történeti emlékezeti helyként működik. Trianon szimbólumává vált annak az összetett történelmi folyamatnak, amely összekapcsolódik az Osztrák–Magyar Monarchia, s azon belül a Magyar Királyság felbomlásával, dezintegrációjával, az 1867-ben kialakult, illetve a versailles-i *status quo* revíziójával, valamint a szomszédos államok magyar kisebbségi közösségeinek kérdésével. Ennek az összetett esemény- és jelenségsornak az értelmezései érdekes és tanulságos tükröt mutatnak a kelet-közép-európai nemzeti identitások átalakulásáról, újragondolásáról és (ön)meghatározásairól. A narratívák bőségének alátámasztásához elegendő különféle publikációkra vagy a

2012 tavaszán Dunaszerdahelyen, Komáromban és Párkányban bemutatott, a várpalotai Trianon Múzeum által rendezett vándorkiállításra utalnunk.¹ A szóban forgó kiállítás célja az volt, hogy bemutassa a békeszerződéshez vezető utat és annak következményeit. Ugyanakkor a tizenhat tabló közül az egyik a második világháború utáni kitelepítésről szólt. Ez is mutatja, hogy a Trianonhoz kötődő jelentéstartalmak a magyar köztörténetben nem korlátozódnak csak az 1918 és 1921 közti időszakhoz. Folyamatosan újraértelmeződő, több rétegből álló kulturális reprezentációkról van szó, amelyben egyaránt jelen vannak a történelmi Magyarország alapkérdései és az utódállamokban élő magyar kisebbségek múltjának és jelenének a központi témái. A magyar közbeszédben általában a történelmi ország végét, a régi és új világ közti korszakhatárt jelenti, a szlovák közbeszédben viszont inkább a kezdetet, az államalapítás eseményét, a nemzeti identitás fontos határkövét. Már magában a magyarsággal való azonosulásban is jelen van a Trianonhoz való viszonyulás „szükségessége”, amit az a – valószínűleg tévesen Illyés Gyulának tulajdonított és gyakran idézett – kijelentés is mutat, miszerint magyar az, akinek fáj Trianon.² Nemrég Áder János magyar köztársasági elnök nyilatkozott ebben a szellemben, miszerint a békeszerződés kapcsán érzett veszteséget és fájdalmat a magyarok örökké át fogják érezni.³ Nem véletlen, hogy Csehszlovákia létrejöttét és az 1918. október 28-i, illetve 30-i dátum jelentőségét szlovák kontextusban hasonlóan egyértelműen értelmezik: úgy, mint történelmünk egyik legjelentősebb dátumát, amelyhez hozzákötik a „szlovákok szomszédaihoz való viszonyának” állandóan aktualizált vitáját is.

¹ Lásd pl. Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Budapest, Osiris, 2003.

² A kijelentés eredetete valójában tisztázatlan. Illyés Gyula ismert munkáiban éppúgy nem szerepel, mint ahogy Karinthy Frigyes *Levél kisfiamnak – Trianon emléknepjára* című írásában sem található az a változat, amelyet neki tulajdonítanak: „Magyar az, akinek fáj Trianon – a többi csak állampolgár!”

³ http://www.keb.hu/index_gy.php?submenu=elnoki_nyilatkozatok&id=1682&de tails=1&cat=118

A múltértelmezések és a közösség történelméről szóló elbeszélések a csoportidentitás egyik alappilléreként szolgálnak. A múltbeli történetek egyfajta támaszt kínálnak akkor, amikor arról elmélkedünk, hogy kik vagyunk, honnan származunk, merre tartunk, miközben alapvetően fiktív és általánosító képet alakítanak ki a történelemről. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezek a történeti narratívák a társadalmi és kulturális környezet közvetett módon, de folyamatosan érkező üzenetei. Olyan fogódzók, amelyek révén különbséget teszünk a „jó” és a „rossz”, a „miénk” és az „idegen” között. A „hősökről” és a „dicsőségről”, illetve az „árulókról” és a „vereségekről” szóló történetek – amelyekkel a modern világban elsődlegesen a történelemtanítás közvetítésével ismerkedhetünk meg – egyfajta mintául szolgálnak mindennapjainkban. Ezek tehát nem a múltat, hanem annak különféle reprezentációit tükrözik. Mindazonáltal figyelembe kell vennünk, hogy ezek a történelmi elbeszélések is konkrét szituációkban keletkeznek, és valóságos társadalmi közegben terjednek és fejtik ki hatásukat.

A történelemnek gyakran olyan szerepet szánunk, mint például a társadalmi összetartozás létrehozása és fenntartása, a nemzeti önazonosságtudat megteremtése, vagy éppen határok, politikai, kulturális és gazdasági rendszerek és rezsimok legitimációja. Mások a közösségi értékrendszerek alapját látják benne, de talán a legtöbben a szabadidő eltöltésének módjaként élik meg a történelemmel való foglalkozást.⁴ Érdekes itt utalnunk arra, hogy a nacionalista történetírásra jellemző az a módszer, hogy a forrásokat mindig egyoldalúan elemzi, a „nemzeti igazságot” keresi, vagyis úgy véli, hogy a múltat csak egyféleképpen, a nemzeti igazság jegyében lehet „helyesen” értelmezni. A mi esetünkben ez például abban nyilvánul meg, hogy a szlovák történészek egy része meg van győződve arról, hogy ők a történelmi igazság védelmezői, s mint ilyenek, legalábbis közelebb vannak hozzá, mint magyar kollégáik,

⁴ Erről bővebben lásd Jürgen Kocka: *Geschichte wozu?* In: W. Hardtwig (ed.): *Über das Studium der Geschichte*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990.

akik szerintük vagy tévednek, vagy tudatosan ferdítenek. Mindez természetesen fordítva ugyanígy működik. A nemzeti elkötelezettség hívei tehát mindkét oldalon meg vannak győződve arról, hogy nekik kell az „igazságot” felfedezniük, kifejtetniük és megvédeniük.

Ebben az előítéletekkel és félreértésekkel teli helyzetben azonban nem folytatható érdemi vita: „a történelmi megbékélés” aligha jöhet létre úgy, hogy az egyik fél egyoldalúan elismeri a másik igazát. A kölcsönös közeledéshez, ha erre valóban van igény, sokkal nehezebb út vezet: a szakadatlan párbeszéd és az önreflexió útja. Ennek az útnak az elején szembe kell néznünk a jelenlegi helyzettel és meg kell értenünk azt. Tudatosítanunk kell az etnocentrikus megközelítésnek a – nacionalista politikusok által tudatosan erősített és a két társadalomban is mélyen gyökerező –, mindennapjainkat átszövő tradícióját. A történetírásban ezt a helyzetet leginkább a terminológiai viták és értelmezésbeli ellentétek jelzik. A szlovák történelmi diskurzusban az eltelt csaknem száz év során az a nézet gyökeresedett meg, hogy 1918. október 28-án, illetve 30-án kezdődött a szlovák történelem új korszaka. Akkor hullott darabjaira a régi Magyarország, és ekkor jött létre Csehszlovákia. „Magyar értelmezésben” ez a történelmi határkő két évvel későbbre kerül, a trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírásának napjára. A magyar közbeszédben ehhez kapcsolódik a „*csonka ország*” képe: a szomszéd államok anektálták Magyarország részeit, a Magyar Királyság azonban nem szűnt meg. Korábbi területének egyharmadára szűkült, ami együtt járt azzal, hogy a magyarok tömegei „elvesztek”, azaz kényszerű kisebbségi helyzetbe kerültek. Ezeket az egymástól elkülönülten élő és ható értelmezéseket az eltérő időhatárok és narratívák is felerősítik. A történelmi események eltérő dramatizálása különböző hangsúlyokat hordoz. A szlovák diskurzusban az államjogi változást többnyire a nemzeti mozgalom „hosszú távú törekvéseinek” eredményeként értelmezik, amikor a konfliktus viszonylag gyorsan és végérvényesen megoldódik. A „magyar narratívában” viszont éppen ellenkezőleg: a történelmi állam „felbomlásának”, „felbomlasztásának” előzménynélkülisége kerül előtérbe, s ennek megfelelően a külföldi összeesküvésekre és a hazai árulásra

visszavezetett „összeomlás” váratlanságát hangsúlyozzák, és csak a legvégső fázis eseményeit dramatizálják, amikor a változások a magyar társadalmat sokkolták.⁵

Olyan párhuzamos történetekről van szó tehát, amelyek csak minimálisan érintkeznek egymással. Ahogyan az állami folytonosság megszakadásáról szóló szlovák történelmi koncepciót alátámasztja az 1918 előtti „történeti” Magyarország (Uhorsko) és az 1918 utáni „trianoni” Magyarország (Maďarsko) megkülönböztetése, úgy az állami folytonosságot hangsúlyozó magyar történelmi koncepciót is támogatja a magyar nyelvű terminológia, amely nem különbözteti meg az 1918 előtti és utáni országot. A két nemzeti diskurzus, a területi változásoktól függetlenül a „saját” országának etnoním megnevezését megváltoztathatatatlannak tartja.⁶

Éppen ez a nemzeti „felszabadulásként” és „összeomlásként” egyaránt leírható folyamatban megragadható gondolkodásbeli különbség jelenti kötetünk legfontosabb témáját. Ugyanakkor, a diszkontinuitás állandó hangoztatása mellett, amely egyébként még mindig a szlovák–magyar kapcsolatok reflexiójának domináns értelmezései közé tartozik, a kutatás az 1918 előtti és utáni történeti folytonosság fontos példáit is feltárta már. Ilyen a nemzeti ünnepek konstruálását és megünneplését vizsgáló kutatás vagy a szlovákiai társadalmon belül húzóó éles vallási és etnikai határvonalak vizsgálata. Éppen a társadalmi gyakorlat szintjén vagy az adminisztráció területén kimutatható folytonosságok vizsgálata járulhat hozzá a jövőben ahhoz, hogy új kutatási irányokat és új hipotéziseket fogalmazzunk meg, amelyek célja immár nem a „nemzeti igazság” keresése, hanem régióink modern kori történelmének mélyebb megismerése.

Könyvünk fejezeteinek jelentős része korábban már napvilágot látott tanulmányok formájában, némelyik magyar nyelven is elérhető. A kö-

⁵ Lásd Michela, Miroslav–Vörös, László: Úvod. In: Michela, Miroslav–Vörös, László et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 11–17.

⁶ Lásd Ábrahám Barna (szerk.): Magyar–szlovák terminológiai kérdések/Maďarsko–slovenské terminologické otázky. Piliscsaba, Pons Strigoniensis, 2008.

tetbe rendezés során azonban számos, elsősorban nyelvi-stilisztikai, illetve tartalmi változtatást eszközöltünk. Ugyanakkor olyan szöveg is olvasható a könyvben, amely itt jelenik meg először. A tanulmányokat tematikusan válogattuk, de nem törekedtünk a teljességre vagy az adott témakörök komplex elemzésére, hanem inkább az volt a célunk, hogy a közölt írások megfelelő vitaalapként szolgáljanak a múltbeli történetek megírásának, a terminológiai és értelmezési stratégiáknak a közös eszmei kiindulópontjaihoz. Épp ezért állítottuk itt középpontba a szlovák–magyar viszony értelmezésével összefüggő kérdéseket: például a történész és a történelem – a történészek által is alakított vagy éppen bírált – reprezentációinak a viszonyát, a historiográfiai vitákat vagy a közbeszéd formálásának a problémáját. Ezek a kérdések és viták ugyanis megfelelnek annak az általam is vallott szakmai elvnek, ami a történész munkájának társadalmi jelentőségére és időállóságára vonatkozik.

A kötet három tematikus részből áll. Az első hagyományos módon mutatja be Csehszlovákia megalakulásának, illetve a revizionizmus csehszlovákiai fogadtatásának a kérdését. A lord Rothermere revíziós propaganda-hadjáratával szemben Csehszlovákiában indított ellenkampány történetét feltáró írás arra mutat rá, hogy a csehszlovák elit milyen jelentőséget tulajdonított a revízióellenes magatartásnak. A tiltakozás jórészt felülről szervezett, önkéntesek és állami intézmények által felügyelt és irányított folyamat volt, és csak kisebb mértékben tekinthető spontán reakciónak, amint azt sokszor a történészek is szívesen hangoztatták. Ez persze ugyanúgy igaz a korabeli magyarországi revizionista mozgalomra is. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben a folyamatokban egyáltalán nem játszott szerepet a spontaneitás. Azonban rá szerettem volna mutatni az egyes intézmények és kulcsszereplők fontosságára.

A második, legterjedelmesebb rész az utóbbi években Magyarországon és Szlovákiában egyaránt gyorsan fejlődő emlékeztörténeti kutatásokhoz kapcsolódik. Az úgynevezett trianoni traumával, illetve szlovák kontextusban az agresszív magyarosítással összefüggő kérdéskört magam elsősorban a művelődéstörténet részeként, érdemi társadalmi-diszkurzív

stratégiai kérdésként értelmezem. A két jelenség a szlovák–magyar kapcsolatok reprezentációjának két tartós „oszlopaként” is felfogható.

Tisztában vagyok vele, hogy amint más esetekben, úgy itt is kereshek szélesebb történeti összefüggések, és hogy e tekintetben a 19. század jelentős formatív időszakot jelent.⁷ Ezeknek az eseményeknek, jelenségeknek a nemzeti narratívák és történeti diskurzusok szintjén nem létezik egyetlen és kizárólagos magyarázata. Viszont a Monarchia megszűnése után válnak igazán jól láthatóvá a vizsgált értelmezési keretek. Ezért beszélek „új kezdetről” és „zéró pontról”, amely fogalmak alatt a politikai és gazdasági szféra újracsatolását, jelentős erőátcsoportosítást, a múlt és a jelen interpretációjának aktuális érdekek szolgálatába állított, azaz a győztes politikai projektek szükségleteihez igazított prezentálását és az ezt szolgáló érdekek megerősödését értem.

Innen nézve az 1919 és 1938 közötti Szent István-kultusz a hagyományok állandóságának érdekes példáját jelenti, amelynek éles aktuálpolitikai töltete volt. Horthy Miklós ebben a kontextusban erősen negatív, Szlovákiában gyakran emlegetett, de kevésbé ismert szimbólummá vált, amellyel Esterházy János recepciója is összeköthető. A csehszlovákiai magyar kisebbségi politikus politikai pályafutását a szlovák és a magyar történészek alapvetően eltérő módon értelmezik.

Talán a szlovák és a magyar olvasót is meglepheti a trianoni békeszerződést a bécsi döntéssel összekapcsoló tanulmány. Valóban, ezeknek az eseményeknek eltérő volt a történelmi jellege és a politikai háttere. Mindezek ellenére figyelemre méltó azoknak a kiindulópontoknak a hasonlósága, amelyekből a két eseményt értelmezni szokták, illetve az, hogy ezeket a különböző eseményeket a két ország éppen aktuális politikai diskurzusaiban milyen hasonlóan közelítették meg.

A Szlovák Nemzeti Felkelés emlékezetének a témája a kommunista diktatúra kommemoratív gyakorlatára mutat rá, valamint arra, hogy

⁷ Erről legújabban Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében.* Pozsony, Kalligram, 2015.

miként versenghetnek egymással akár „nemzeti szinten” is a történelem egymástól különböző értelmezései.

A kötet harmadik részét a szlovák historiográfiának, illetve a poszt-szocialista történetírás – sajnos állandóan aktuális – problémáival kapcsolatos kritikai reflexióknak szenteltem. A cseh–szlovák történelem úgynevezett nyolcas évfordulóinak (1918, 1938, 1948, 1968) megünneplése, amelyek most ismét közelednek, 2008-ban (nem is váratlanul) nagy jelentőséget kaptak. Ebből pedig a történészek is kivették a részüket, akik a „jubileumi évben” megkíséreltek nagyobb nyilvánosságot szerezni tudományos eredményeik prezentálására. Ugyanakkor mindez nemcsak új felfedezések és könyvek bemutatásáról szólt, hanem az aktuális társadalmi viszonyok közt a legitimitációért folytatott küzdelemről is. A szlovák társadalomban régóta jelenlévő vallási és politikai törésvonalak a történészek szakmai közösségében is jelen vannak. Az ebben a vitában felszólaló szerzőkkel ellentétben nem csak a két, egymással párhuzamosan működő szlovák értelmiségi környezetről írok, de arról is, hogy létezik az a csaknem mozdulatlan „szürke zóna”, amelybe a szlovák történetírás jelentős része besorolható.

Végül szeretném megköszönni családomnak és barátaimnak a folyamatos támogatást, a történelem és a historiográfia iránti szenvedéllyel kapcsolatos megértésüket. Ugyancsak szeretném köszönetemet nyilvánítani valamennyi intézménynek, amelyek lehetővé tették, hogy megvalósíthassam kutatásaimat. Végül köszönetet szeretnék mondani Demmel József, Hushegyi Gábor, Szarka László és Paksza Rudolf kollégáimnak értékes segítségükért és kritikai megjegyzéseikért, amely nélkül e kötet nem jöhetett volna létre, még ha a könyvvel kapcsolatos felelősség elsősorban engem érint.

A Szerző

Csehszlovákia születése

Az 1914 júliusi szarajevói merénylet után a korabeli szlovák nemzeti mozgalom képviselői egyszerre hangsúlyozták a nemzetiségi különálláshoz és az államhoz való ragaszkodásukat – *„a nemzeti különállásunk megőrzésére irányuló vágyunkban mélyen áthat bennünket, szlovákokat az a meggyőződés, hogy az ilyen kis nemzeteknek, mint mi magunk és a többi, hazánkban s az egész monarchiában élő kisebb-nagyobb néptörzs, legjobban az olyan államalakulat felel meg, mint amilyen a mi hazánk és monarchiánk”* – politikai passzivitást hirdettek és a lojalitásukról biztosították a Monarchiát és azon belül Magyarországot.⁸ A sokáig elhúzódó háború nagy terhet jelentett nemcsak az állam, hanem a lakosság számára is: felerősítette a szociális és etnikai feszültségeket, ami megmutatkozott a dunai monarchia lakosainak közhangulatában is. Bár a háborús zűrzavar kezdetben bénítóan hatott a szlovák nemzeti mozgalomra, az egyre rosszabb hadászati, belpolitikai és gazdasági helyzet, a nemzetközi politikai változások, valamint az uralkodó elit nemzetiségi politikája oda vezetett, hogy a háború végére Magyarországon a szlo-

⁸ *„Szívünk, értelmünk, ezeréves hagyományunk, tisztelettel búségünk és ragaszkodásunk dicsőséges dinasztiánkhoz s a közös haza iránt érzett szeretet azt parancsolja nekünk, hogy az elődeink által hirdetett elvektől ne térjünk el, s most, a közelgő nagy események előestéjén nyilvánosan és őszintén adjunk nekik kifejezést. Nos, így teszünk most a mi kedves szlovák népünk nevében. Nekünk fontos, hogy hazánk s monarchiánk megőrizze egységét, az elkövetkező háborúban ne szenvedjen semmilyen károsodást s abból győztesként kerüljön ki. Ezért tesszük kockára életünket és vagyónunkat.”* Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, VII. kötet, Budapest, 1999. 36. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12868.pdf

vákok körében megerősödött a közös csehszlovák állam kialakítását támogató politikai irányzat.

Wilson amerikai elnök 1918 januárjában közzétett tizennégy pontja a Monarchia minden nemzete számára az autonóm fejlődés leghabzóbb lehetőségét ígerte. Miközben ekkor még nem volt szó komolyan az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról, a wilsoni elvek alapján a nemzetközi jogban is elfogadottá és fontossá vált az önrendelkezés új jogelve. Az igazi fordulat ebben a kérdésben 1918 tavaszához köthető: a szociáldemokraták által szervezett május elsejei lipótszentmiklósi gyűlésen – ahol jelentős szerepet játszott Vavro Šrobár is – a jelenlévő szlovák politikusok „*az összes nemzet számára [...], tehát a csehszlovák törzs magyarországi ágának is önrendelkezési jogot, s annak feltétlen elismerését*” követelték.⁹ Ez a nyilatkozat jelentette a csehszlovák irányzat hirdetőinek első komolyabb magyarországi fellépését, s erre később a nemzetközi fórumokon is gyakran hivatkoztak. Ezt követően a Szlovák Nemzeti Párt is felhagyott a politikai passzivitással. A párt képviselői az 1918. május 24-i, turócszentmártoni bizalmas összejövetelükön úgy határoztak, hogy „*a Szlovák Nemzeti Párt a feltétlen önrendelkezési jog álláspontján van, és ezen az alapon a szlovák nemzet számára jogot formál a Szlovákiát, Csehországot és Morvaországot is magában foglaló, önálló állam létrehozására.*”¹⁰ Röviddel ezután, 1918. május 30-án az egyesült államokbeli szlovákok és csehek szervezetei aláírták a közös állam kialakításáról szóló megállapodást, amely pittsburghi egyezményként vonult be a történelembe. Ez a szerződés is támogatta a cseh–szlovák állam létrejöttét, és kitért arra is, hogy Szlovákia külön közigazgatással, saját törvényhozással és igazságszolgáltatással fog rendelkezni, a szlovák pedig hivatalos nyelv lesz.

Amikor fény derült I. Károly osztrák császárnak (IV. Károlyként az utolsó magyar királynak) az antanthatalmak képviselőivel folytatott titkos kapcsolatfelvételére és különbéke-törekvéseire, a Monarchia arra

⁹ Ehhez lásd Marián Hronský: Mikulášska rezolúcia 1. mája 1918: slovenská sociálna demokracia v procese národnooslobodzovacieho zápasu. Bratislava, VEDA, 2008.

¹⁰ Marián Hronský: Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998. 26–28.

kényszerült, hogy megerősítse a Németország iránti hűségét. A különbékéhez fűződő remények tehát ekkor végleg szertefoszlottak. A külföldi csehszlovák ellenállásnak akkoriban már fontos adu volt a kezében: azok a Monarchia egykori cseh és szlovák katonáiból megszervezett egységek (az úgynevezett olaszországi és oroszországi légiók), amelyek az első világháború több frontján az antanthatalmak oldalán harcoltak. Franciaország 1918. június 29-én a leendő Csehszlovákiát képviselő politikai intézményként ismerte el a párizsi székhelyű Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. A francia kormány függetlenséget ígért az új államnak, mégpedig annak „*történelmi határain*” belül. Augusztus 9-én ugyanígy járt el Nagy-Britannia, szeptember 2-án az Amerikai Egyesült Államok, október 24-én pedig Olaszország is. Az új államot tehát még tényleges létrejötte előtt elismerték.¹¹

A bécsi udvar elkésett azon igyekezetével, hogy a helyzetet a Monarchia föderatív átszervezésével mentse meg. Ráadásul az uralkodó javaslatát a magyar kormány eleve elutasította, így a föderalizálás terve csak a Monarchia osztrák részét érintette. Pedig erre hivatkozott Ferdinand Juriga szlovák képviselő is a magyar országgyűlésben 1918. október 19-én: „*Természetes és történelmi alapon is követeljük a jogot, hogy – miként azt Károly király is akarja – külön nemzetként a magunk saját és külön állami közösségét alkothassuk azon a területen, amelyen letelepedtünk.*”¹² Egy nappal korábban, 1918. október 18-án Párizsban közzétették a washingtoni nyilatkozatot, amelyben a nyugati nagyhatalmak által elismert párizsi ideiglenes csehszlovák kormány kihirdette az ország

¹¹ Antonín Klimek–Eduard Kubů: Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995. 15–17.; Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 1994. (A továbbiakban: DČZP–1918.)

¹² Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. Bratislava, Národné literárne centrum–Dom slovenskej kultúry, 1998. 157.; Ferdinand Juriga: Blahozvest vzkriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny. 2. zv. Trnava, Urbánek a spol., 1937. 46.

függetlenségét. A nyilatkozatot Tomáš Garrique Masaryk kormányfő, Milan Rastislav Štefánik nemzetvédelmi miniszter, valamint Edvard Beneš kül- és belügyminiszter írta alá. Ezt a folyamatot az önállóság 1918. október 28-i prágai kihirdetése és a szlovák nemzeti mozgalom turócszentmártoni deklarációja zárta le.

A fordulat

A szlovák elit legjelentősebb államjogi lépése, amelyet a csehszlovák állam érdekében tett, az említett turócszentmártoni nyilatkozat elfogadása volt, 1918. október 30-án. Erre a Szlovák Nemzeti Tanács alakuló ülésén került sor Turócszentmártonban, a magyar hatóságok engedélyével. A tanácskozáson a nemzeti mozgalom több mint kétszáz tagja vett részt a mai Szlovákia egész területéről, ami akkor jelentős szlovák politikai képviseletnek számított. A Samuel Zoch által összeállított nyilatkozat arról szólt, hogy a csehek és a szlovákok sorsát az egységes nemzetállamon belül szükséges összekötni. Milan Hodža aznap este érkezett meg Bécsből, és arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy Prágában már október 28-án bekövetkezett a fordulat, s ennek alapján utólag módosították a nyilatkozat szövegét is.

A nemzeti tanács gyűlésén elfogadott nyilatkozat hosszú évekig tartó politikai viszályokat eredményezett, hiszen már a szöveg szóhasználata és szemantikája sem volt egyértelmű. A nyilatkozat egyszerre használja a „csehszlovák”, „cseh–szlovák” és „szlovák” nemzet kifejezéseket. Október 31-én zárt ajtók mögött folytatódott a tanácskozás arról, hogy miként tagozódjon be Szlovákia a Csehszlovák Köztársaságba. Egyes résztvevők szerint olyan megállapodás született, amely szerint tíz éven belül a két fél törvényes képviselőinek egyezményével kell szabályozni a szlovákok és a csehek államjogi viszonyát.¹³ Nem egészen egy évti-

¹³ Ehhez lásd Natália Krajčovičová: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava, HÚ SAV, 2009. 17–20; Ivan Thurzo: O Martinskej deklarácii. Martin, Obzor, 1968.

zeddel később Vojtech Tuka a Hlinka-féle Szlovák Néppárt lapjában *A turócszentmártoni deklaráció tizedik évében* címmel cikket jelentetett meg, amelyben éppen ezzel az érveléssel állt elő, s arra figyelmeztetett, hogy 1928. október 31-ét követően Szlovákiában *ex lex* állapot – *vacuum juris* – következett be.

Már 1918 őszén egyfajta „jog nélküli állapot” állt elő Magyarországon nemzetiségi területein. Több helyen szociális háttérű zavargások törtek ki. A lakosság egy része – a frontról hazatérő katonákkal együtt – elsősorban a magyar állam képviselőin és a vagyonosabb polgárokon (gyakran a zsidó származású kereskedőkön) töltötte ki haragját.¹⁴

A turócszentmártoni eseményekre az elsők között reagált a gróf Károlyi Mihály vezette Magyar Nemzeti Tanács. Matúš Dulának küldött táviratában támogatta a nemzetek önrendelkezésének eszméjét, üdvözölte a Szlovák Nemzeti Tanács megalakulását, elítélte a dualista Magyarország nemzetiségi politikáját, s hitet tett amellett, hogy a magyarok és a szlovákok egymásra vannak utalva, ezért együtt kellene működniük. A csehszlovák irányvonalat követő nemzeti elitek azonban a felajánlott együttműködést csak az ország integritásának megőrzésére irányuló, elkésett igyekezetnek tekintették.¹⁵ Nem bíztak a budapesti kurzus érdemi változásában. Csehszlovákiát a nagyhatalmak is elismerték, így nem állt érdekükben, hogy az addigi államban való maradásról tárgyaljanak. A „*Magyarország megújítására*” tett kísérletet – amelyet a Károlyi-kormány is hirdetett, s amely egy kantonális átalakításról szóló javaslatban is testet öltött – a politikailag aktív szlovák elit többsége nem fogadta megértéssel. A két félnek a régió leendő geopolitikai jellegéről alkotott elképzelései lényegesen eltértek, mivel a szlovák elitek

¹⁴ Miloslav Szabó: „Rabovačky” v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. In: Forum Historiae, 2015/2.

Online: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/1273455/3_szabo.pdf

¹⁵ DČZP–1918, dok. 181–183. A Károlyi–Dula táviratváltásról és az 1918. október végi, november eleji magyar–szlovák viszonyról lásd Szarka László: A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén: elhatárolódás és önrendelkezés. In: Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára. Dunajská Streda, Lilium Aurum, 2008. 13–46.

politikai gondolkodását már az új csehszlovák nemzetállam eszméje határozta meg.¹⁶

Ugyanakkor elsősorban a Szepességből és a mai Kelet-Szlovákia területéről olyan hírek érkeztek Budapestre, amelyek szerint az ottani lakosság lojalitásáról biztosította Magyarországot. Ezeket a parciális mozgalmakat a volt államigazgatás képviselői és a dualista rendszerhez kötődő emberek szervezték. Céljuk az volt, hogy rámutassanak: a nem magyar lakosoknak nem érdeke Magyarország megszűnése. Figyelmeztettek ennek hátrányaira, és nyilvános nagygyűléseken adtak hangot lojalitásuknak. A mai Szlovákia területén 1918 novemberében sorra alakultak meg helyi Magyar Nemzeti Tanácsok. Ezenkívül 1918 decemberében Keleti Szlovák Nemzeti Tanács néven a keleti „szlovjakok” érdekeit képviselni hivatott szervezet is létrejött, amely szándékai szerint a Szlovák Nemzeti Tanács ellenpólusaként kívánt tevékenykedni. Élén Dvorcsák Győző, volt Sáros megyei hivatalnok és eperjesi újságíró állt, aki 1918. december 11-én a kassai Royal kávéházban – a magyarbarát helyi politikai elittel kötött megállapodást követően – a Keleti Szlovák Népköztársaságot is kihirdette. A köztársaság azonban semmilyen érdemi társadalmi bázissal, politikai támogatottsággal nem rendelkezett, és a csehszlovák hadsereg bevonulása után hamarosan megszűnt.¹⁷

Az 1918 novemberében–decemberében fokozatosan létrejövő és katonailag is stabilizálódó Csehszlovák Köztársaság képviselőit érzéke-

¹⁶ Erről lásd pl. Szarka László: *Duna-táji dilemmák*. Budapest, Ister, 1998. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. 2. kiadás, Bratislava, Kalligram, 1999.

¹⁷ Ladislav Tajták: *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972; Peter Švorc: *Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918*. In: *Historický časopis*, 1999/1. 44–54. A szlovák kérdéstről legutóbb lásd Ablonczy Balázs: *Renegátok. A magyar revíziós politika szlovák ágensei a két világháború között*. In: Ablonczy Balázs: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok*. Pozsony, Kalligram, 2014. 79–85; valamint Szeghy-Gayer Veronika innovatív tanulmányát Szeghy-Gayer Veronika: *Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918*. In: *Mesto a Dejiny*, 2014/2. 68–83.

nyen érintette a Köztársaság ellen irányuló, szűnni nem akaró propagandakampány.¹⁸ Nagyon kritikusan szemlélték a magyar hivataloknak azt az igyekezetét, hogy ellenőrzésük alatt tartsák a volt Felső-Magyarország területét. November közepétől ugyanis a Károlyi-kormány hadserege – az 1918. november 13-án megkötött belgrádi katonai konvencióra hivatkozva – megpróbálta visszafoglalni korábban feladott pozícióit, meghátrálásra készítette a kezdetben gyenge csehszlovák katonai egységeket.¹⁹ A terület feletti tényleges ellenőrzésnek ugyanis jelentős hatása lehetett volna a régió jövőjéről szóló döntések meghozatalakor, például a Magyarország által követelt népszavazást illetően. Így nem csoda, hogy az utódállamok az érdekszférájukba való beavatkozásnak tekintették ezeket a kísérleteket, amelyek ellen végső soron a nagyhatalmak is felléptek.

A feszült helyzetben nem hoztak megoldást azok a tárgyalások, amelyekre a Károlyi-kormány képviselői és a csehszlovák kormány delimitációs ügyekkel foglalkozó megbízottja, Milan Hodža, valamint a Szlovák Nemzeti Tanácsnak általa a tárgyalásokba bevont elnöksége közt 1919. november 25. és 30. között, Budapesten került sor. Hodža a magyar fővárosban olyan előzetes demarkációs vonalról is tárgyalt, amely bizonyos mértékben az etnikai arányokhoz igazodott, ám a csehszlovák diplomácia ezeket a budapesti tárgyalásokat megszakította, különösen az eseményeket Párizsból befolyásoló Beneš külügyminiszter nyomására.²⁰ A régió jövőbeni felosztásáról az 1919 januárjában kezdődő párizsi békekonferencia volt hivatott meghozni a végső döntést, amivel egyébként a Károlyi-kormány is a kezdetektől fogva egyetértett.

¹⁸ Eva Irmanová: Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem, Albis international, 2002. 106.

¹⁹ Erről részletesebben lásd Hornyák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Újvidék, Fórum, 2004. 15–22.; Milan Krajčovič: Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v strednej Európe. In: Historické štúdie 36, Bratislava, 1995. 5–46.

²⁰ Marián Hronský: Budapeštianske rokovania Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In: Pekník, Miroslav (ed.): Milan Hodža štátnik a politik. Bratislava, VEDA, 2002. 157–181.

Küzdelem a csehszlovák államért

Szokolcán már 1918. november 6-án megkezdte tevékenységét az ideiglenes szlovák kormány, amelyet a prágai Csehszlovák Nemzeti Bizottság küldött a városba. A kezdeti sikerek, Nyugat-Szlovákia területének néhány nap alatt történő elfoglalása ellenére azonban a csehszlovák önállóság hívei hamarosan kénytelenek voltak visszavonulni Morvaországba. A katonai erősítés – vagyis az Olaszországban állomásozó csehszlovák légiók csapata – csak december végén érkeztek meg, és a 8300 fegyveres fokozatosan foglalta el a mai Szlovákia területét.

1918 december elején Vavro Šrobárt nevezték ki a csehszlovák kormány „*teljhatalmú szlovákiai miniszterévé*”. Ebben az időszakban néhány hónapra Zsolna vált a Šrobár-féle minisztérium székhelyévé. Ennek a minisztériumnak a helyzet konszolidálása, a rendteremtés és a csehszlovák állami közigazgatás megszervezése volt a fő feladata, később pedig rá hárult a szlovákiai államigazgatás minden teendője. A következő év januárjában megszüntették a Szlovák Nemzeti Tanácsot, s fokozatosan feloszlatták a helyi szlovák nemzeti tanácsokat és a szlovák nemzeti gárdákat is. Jogköreiket a Szlovákia teljhatalmú közigazgatási minisztériuma, illetve a prágai belügyminisztérium alá rendelt községi képviselő-testületeknek, a járási és megyei hivataloknak adták át.

A Magyarországból a Csehszlovák Köztársaságba való átmenet egyfajta jogfolytonosságon alapult: a cseh országrészekben az osztrák jogot, Szlovákiában a magyar jogot vették át, miközben a csehszlovák ideiglenes nemzetgyűlés is megalkotta a Köztársaság első törvényeit. A csehszlovák parlament az illetékes állami szervekkel együtt fokozatosan megteremtette a parlamenti demokrácia intézményrendszerét. Ez a folyamat Szlovákiában a hadsereg közreműködésével zajlott, sőt a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte után statáriumot is hirdettek, amely egészen 1921 novemberéig maradt érvényben. Közigazgatási szakemberek, tanítók, a rendőrségi, állambiztonsági intézmények alkalmazottai tömegesen érkeztek Cseh- és Morvaországból Szlovákiába, mert az ezeket a feladatokat korábban ellátó személyeket vagy megbízhatatlannak te-

kintették, vagy azok maguk is megtagadták, hogy az új rendszert szolgálják. A hivatalos statisztikák szerint 1918 és 1924 között 102 ezer fő menekült vagy települt át Magyarországra, vagy élve a békeszerződés által biztosított joggal, a magyar állampolgárságot választotta. A Csehszlovákiához került területekről a nem regisztrált migránsokkal együtt számuk 145 ezerre tehető.²¹

Éppen ezért megállapítható, hogy az 1918 utáni modern Szlovákia formálásához nagymértékben hozzájárultak a cseh területről érkezett értelmiségiek és középosztálybeliek. A Csehszlovák Köztársaság 1919 áprilisának végén csatlakozott a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni román intervencióhoz, amelynek kezdetben az antanthatalmak által meghatározott demarkációs vonalig való előrenyomulás volt a meghirdetett célja. A csehszlovák hadsereg – kihasználva a magyar haderő visszavonulását – elfoglalta Kárpátalját és Sátoraljaújhelet.²² A magyar Vörös Hadsereg május végén erős ellentámadást indított észak felé. Sikeréhez hozzájárult a zűrzavar, a csehszlovák hadsereg rossz harci morálja, s nem egy esetben a magyar hadsereg bevonulását kezdetben örömmel fogadó helyi lakosság támogatása is. Felszabadítóikat látták bennük szociális vagy éppen nemzeti szempontból, hiszen a Vörös Hadseregben sok olyan ember szolgált a legmagasabb posztokon is, akiket Kun Béla szocialista retorikájánál jobban ösztönzött a hazafias érzület. A magyar bolsevik hadseregnek a mai Szlovákia területén elért sikerei miatt Csehszlovákiának égető szüksége lett volna a nagyhatalmak beavatkozására. Mivel azonban az antanthatalmak ebben a régióban nem rendelkeztek kellő katonai erővel, ezért a harcok tovább folytatódtak.

A Csehszlovák Köztársaság végleges határaitól 1919. június 12-én született döntés a párizsi békekonferencián. Ezután kiáltották ki Kassán Kun Béla ösztönzésére a Szlovák Tanácsköztársaságot, amely az 1919.

²¹ Ablonczy Balázs: Felső-Magyarországból Szlovénia 1918–1921.
<http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186789734.pdf>

²² A Csehszlovák Köztársaság és Magyarország közti konfliktus történetéről részletesebben lásd: Hronský, 1998. 163–189.; Ormos Mária: Padovától Trianonig. Budapest, Kossuth, 1984. 238–258.

június 16-a és július 7-e közti időszakban állt fenn.²³ Ennek az államalakulatnak a vezetői a belgrádi katonai konvencióra hivatkoztak. Kijelentették, hogy Szlovákia csak a szlovákoké, és a cseh proletariátussal akarnak közös kötelékben élni. E tanácsköztársaság élére a cseh származású forradalmár, Antonín Janoušek került; kormányában pedig olyanok is részt vettek, akik Dvorcsák keleti szlovák kormányában is tevékenykedtek. Néhány nappal azután, hogy a békekonferencia felszólítására a magyarországi Tanácsköztársaság képviselői 1919. június 24-én aláírták a fegyverszünetet, a magyar Vörös Hadsereg kivonult a mai Szlovákia területéről. A magyarországi Tanácsköztársasággal kialakult konfliktus pedig végső soron – amint azt többek között Tomáš Garrique Masaryk is megállapította – kül- és belpolitikai szempontból is megerősítette a csehszlovák állam pozícióit.²⁴

A békeszerződés és az új biztonsági rendszer

Az első világháború befejeződése és az azt követő párizsi békekonferencia jelentős mérföldkőnek számít Közép-Európa történetében. Az 1919-ben és 1920-ban kötött békeszerződések a régió világháború utáni rendezésének alapkövévé váltak. Az Osztrák–Magyar Monarchia politikájáért felelős jogutódjának Ausztriát és Magyarországot tekintették. Ezzel a két országgal megkötött békeszerződések egyúttal Szlovákiának – mint a Csehszlovák Köztársaságon belüli politikai, közigazgatási egységnek – a létrejöttét is megerősítették. A szerződések az antanthatalmak közép-európai szövetségeseinek számos problémájára megoldást kínáltak, miközben a nagyhatalmak nagymértékben figyelembe vették Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, valamint a Szerb–Horvát–

²³ A Szlovák Tanácsköztársaság 1989 utáni szlovák recepciójához lásd: Ladislav Deák (ed.): Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920. Martin, Matica slovenská, 1995. 56–148.

²⁴ Zdeněk Šolle (ed.): Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. 2. zv., Praha, Archiv AV ČR, 1994. 206.

Szlovén Királyság követeléseit. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a „győztes nemzetállamok” léte szorosan összefüggött ezekkel a szerződésekkel, így a versailles-i békerendszer fenntartása Prága, Varsó, Bukarest és Belgrád számára elsőrendű célnak számított. A régió általános helyzetét az is jelentős mértékben befolyásolta, hogy Németország és Oroszország egy időre elveszítették nagyhatalmi pozíciójukat, valamint, hogy a bolsevik forradalom eszméi gyorsan terjedtek szerte az öreg kontinensen.

A békeszerződés aláírásához vezető út azonban ennél sokkal bonyolultabb volt. A magyar kormányok a háború után azonnal hozzáláttak országuk kedvezőtlen helyzetének a megváltoztatásához. Magyarország felbomlását különféle bel- és külpolitikai irányú kezdeményezéssel igyekeztek megállítani. Az egykori ellenzéki függetlenség párti politikus, gróf Károlyi Mihály, aki a Magyar Népköztársaság első miniszterelnöke és köztársasági elnöke volt, az ország demokratizálására és különféle reformok bevezetésére törekedett, amitől a belső elégedetlenség csökkenését és az antanthatalmak pozitív hozzáállását is remélte. Miután ezek a tervek kudarcot vallottak, 1919. március 21-én a Kun Béla vezette magyar kommunisták – a szociáldemokratákkal megegyezve – bolsevik diktatúrát vezettek be. Párizsban a békekonferencia csehszlovák területi bizottságában ekkortájt fejeződött be a szlovák–magyar határ kijelölése, majd a békekonferencia főtanácsa általi jóváhagyása. A határokat azonban már a következő politikai garnitúrának kellett jóváhagynia. Magyarországon ugyanis 1919 augusztusában az ellenforradalmi elit kezébe került a hatalom, amely elsősorban a hagyományos arisztokráciát és a nagytőke, valamint a polgári, a katonai és a hivatalnoki réteg képviselőit jelentette. Végül éppen a Horthy Miklós-féle ellenforradalmi autoriter rezsim Simonyi-Semadam Sándor kormánya által kijelölt képviselői írták alá a trianoni békeszerződést, amelyet az aláírás helyszínéül szolgáló Nagy-Trianonról, az egyik versailles-i kastélyról neveztek el.²⁵

²⁵ A békeszerződéssel kapcsolatos mítoszokról lásd Ablonczy Balázs: Trianon legendák. Budapest, Jaffa, 2015.

A cseh és a szlovák társadalom nagy része Trianont egyfajta történelmi elszámolásként fogadta. Ezt az álláspontot tükrözi a békeszerződést a Csehszlovák Köztársaság meghatalmazott követekeként aláíró szlovák Štefan Osuský, a csehszlovák békeküldöttség főtitkárának ismert kijelentése is: „*Egyet nem feledek. Amikor 1920. június 4-én háromnegyed ötkor a „Trianon” nevet viselő szerződés alá írtam a nevemet, tudtam, hogy a szlovák nemzetnek a volt Magyarországgal szembeni elszámolását írom alá, [...] a nemzetem vérével, szenvedésével és nyomorával írt számlák elszámolását. S az ilyen elszámolás örök.*”²⁶ Ennek megfelelően a békeszerződés kérdéséhez mindkét részről napjainkig számos esetben érzelmi szempontból közelítenek. Az egyik oldalról ugyanis a nemzetiségi elnyomás lezárásaként és a nemzetállamok létrejöttének megerősítéseként értelmezik, amely szerteágazó és pozitív változásokat hozott a lakosság gazdasági és kulturális életében, valamint szociális helyzetében. A másik oldalról éppen ellenkezőleg, a dicsőséges magyar nagyhatalmi pozíció megszűnésének szimbólumát látják benne, és a magyar nemzettel szembeni igazságtalanságot és a határon túli magyar kisebbségek elnyomásának kezdetét. A jelenkori (cseh)szlovák diskurzusban a „magyar múlt-ról” alkotott negatív kép legtöbbször azzal az ambícióval függ össze, amelynek lényege, hogy erősítse és fenntartsa azt a *status quót*, amelyre úgy tekintenek, mint a (szlovák) nemzeti közösség fennmaradásának egyedüli lehetőségére. A magyar közbeszédben viszont gyakran a határon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatban – jellemzően hasonló érveléssel – az 1918 utáni politikai gyakorlat komoly hiányosságaira mutatnak rá, jelezve a változtatás szükségességét.²⁷

A két világháború közti Magyarországon Csehszlovákiát tartották az utóállamok közül a leggyengébb országnak, amely hamarosan szét-esik. Az időről időre felbukkanó közeledési kísérletek ellenére az elszenvedett területi veszteségek, a csehszlovák diplomáciának a király-

²⁶ Ladislav Deák (ed.): *Súčasnici o Trianone*. Bratislava, Kubko Goral, 1996. 35.

²⁷ Lásd Vörös László: *A történelmi Magyarország szétesése és Trianon*. Az 1918–1920-as évek megjelenítése a magyar és a szlovák nemzeti történetírásban. *Limes*, 2011/1. 5–44.

puccsok idején és a népszövetségi diplomáciában játszott ellenséges szerepe és a prágai demokráciával kapcsolatos budapesti frusztrációk miatt a két háború közti Magyarországon néhány polgári radikálison, szociáldemokratán és művészen kívül gyakorlatilag senki nem tekintett rokonszenvvel az északi szomszédra.²⁸ Csehszlovákiában hasonlóan ellenségesen ítélték meg Magyarországot: olyan államként, amelynek eliteje továbbra is a nép elnyomására törekszik, és amely állandóan veszélyezteti Európa stabilitását. Magyarország negatív reprezentációját talán a legjobban a lord Rothermere akciója ellen szervezett 1927. évi kampány illusztrálja, amely többek között azt hangsúlyozta, hogy a szlovák lakosságnak nem áll érdekében visszatérni a magyar uralom alá.²⁹

A nagyhatalmak tartós békére irányuló elképzelései ezek miatt az ellentétek miatt is viszonylag hamar irreálisnak bizonyultak, még akkor is, ha a béke fenntartását a Népszövetség (Nemzetek Szövetsége) volt hivatott szavatolni. A sok megoldatlan viszály, a nagyhatalmak versengése, a revíziós politika és Adolf Hitler színrelépése végül a második világháború kitöréséhez vezetett. Az újabb háború végeredményben sok szempontból megerősítette az 1918–1920-ban kialakult *status quó*, ugyanakkor óriási kényszermigrációs mozgásokat indított el, amelyek alaposan megváltoztatták Közép-Európa képét.

Ezeknek a történelmi eseményeknek az egymásra kontrázó bosszúspirálja azt eredményezte, hogy folyamatosan fennmaradt egyfajta „nemzeti trauma” a történelmi sérelmek hangsúlyozása és a veszélyeztetettség érzésének fenntartása révén. Ezekkel az érzésekkel a politika pedig manapság is gyakran visszaél, ezért viszonylag nagy mozgósító erővel hatnak mind a magyarországi, mind a szlovákiai politikai és kulturális életre.³⁰

²⁸ Ablonczy Balázs: Felső-Magyarországból Szlovenszko 1918–1921.

<http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186789734.pdf>

²⁹ Anton Granatier (ed.): Slovensko proti revízii Trianonskej smluvy. Bratislava, Slovenská odbočka československej národnej rady, 1929.

³⁰ Erről bővebben Kovács Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. In: Korall, 2015/1. 82–107.

Éppen ezért: amikor a „magyar trianoni traumáról” esik szó, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ennek a jelentős történelmi eseménynek az utóélete bizonyos mértékben a szlovák társadalomra is hatással van, annak ellenére, hogy Szlovákiában, mint nem kifejezetten érdekes téma, hosszú ideje csak ritkán kerül szóba.³¹ „Trianon” nemcsak Magyarország ügye, hanem Szlovákiáé is, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésével és a „nemzetállamok” létrejöttével kapcsolatos kérdések közel száz év után is nagy aktualitással bírnak.

³¹ Lásd Dagmar Kusá–Miroslav Michela: Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a politiky verejného spomínania na Slovensku a v Maďarsku. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 287–292., 302–305. Ezzel vesd össze a következő vitát is: Roman Holec: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In: Historický časopis, 2010/2. 291–312. (angolul: Roman Holec: Trianon rituals or considerations of some features of Hungarian historiography. *Historický časopis*, 2011 Supplement. 25–48.); Csaba Zahorán: A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. Válasz Roman Holec: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii című cikkére. In: *Történelmi Szemle*, 2011/4. 591–613.; László Szarka: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köz-történetben. In: *Történelmi Szemle*, 2012/3. 469–490.

*„A magyar lordok és magyar mágnások
újabb rohamra indultak”*
A Rothermere-ellenakció
Csehszlovákiában, 1927-ben

A lord Rothermere által 1927-ben a magyar államhatárok etnikai elvű revíziójáért indított kampány a trianoni békeszerződés elleni legismertebb akciók közé tartozik. Ez az elemzés a Rothermere-akció néhány külpolitikai szempontjára kívánja felhívni a figyelmet, elsősorban a Szlovákiában megindított ellenakciót vizsgálva.³²

Az első világháború lezárása jelentős változásokat hozott Közép-Európában. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain új államalakulatok születtek. A párizsi békekonferencia feladata a háború előtti viszonyok alapvető újjárendezése és az államok közötti új határok megvonása volt. 1920. június 4-én a Nagy-Trianon kastélyban, hosszú tértelenség és várakozás után Magyarország is aláírta a békeszerződést, miután ez 1919 folyamán a másik három vesztes ország, Németország, Ausztria és Bulgária esetében már megtörtént. A magyar társadalom ugyanakkor egyöntetűen elutasította Trianont, a hatalmon lévő elit fő külpolitikai célja pedig – a két háború közötti időszakban végig – a trianoni határok revíziója volt. Ehhez azonban nemcsak a magyar belpolitikai és gazdasági

³² A témának kiterjedt szakirodalma van. A szlovákiai visszhanggal foglalkozik pl. Anton Granatier (ed.): Slovensko proti revízií Trianonskej smluvy. Bratislava, Slovenská odbočka Československej národnej rady, 1929. 234.; Milan Zemko: Reflektovanie medzinárodného postavenia Československa v slovenskej tlači za Rothermereovej revizionistickej akcie v roku 1927. In: Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Jozef Harna (ed.): Československo 1918–38. Osudy demokracie v střední Evropě. 1–2. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999. I. zv. 216–222.; Juraj Fabián: Z aktivít maďarskej iredenty na prelome 20. a 30. rokov (Rothermerovská akcia). In: Valerián Bystrický (ed.): Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava, HÚ SAV–NR SR, 1992. 170–173.

viszonyok konszolidációjára és az ország külpolitikai elszigeteltségének felszámolására volt szükség, hanem az európai hatalmi viszonyok megváltozására is. Ezeket a célokat Magyarország szomszédai értelemszerűen nem fogadták rokonszenvvel, hiszen területi integritásuk ellen irányultak. 1921-ben létrejött a kisantant, amelynek fontos célja volt, hogy meggátolja a magyar revizionista törekvéseket, illetve, hogy növelje a kisantant országainak presztízsét és hatalmi helyzetét a nemzetközi politikában. A két háború között olykor közeledési kísérlet is történt Magyarországon és a kisantant egyes államai között, ám ezek végül – a minden tekintetben megkésett 1938. évi bledi egyezmény kivételével – sohasem jártak sikerrel. Ebben az időszakban Magyarország és Csehszlovákia viszonyát általánosságban feszültnek, bizalmatlansággal telinek, sőt ellenségesnek nevezhetjük.

1927 változást hozott az addig viszonylag passzív és eléggé elszigetelt magyar külpolitikában, amely fokozatosan aktivizálódni kezdett. Ez a változás több okra vezethető vissza. A gazdasági konszolidáció eredményei, valamint az ország katonai és pénzügyi ellenőrzésének megszűnése a korábbinál nagyobb mozgásteret biztosítottak számára. Az 1925. évi locarnói szerződések után megfelelő külpolitikai partner is feltűnt, mégpedig Olaszország, amely ekkoriban aktívan együttműködött Nagy-Britanniával, és befolyást kívánt szerezni Közép-Európában is. 1927. április 5-én Rómában aláírták az olasz–magyar barátsági szerződést, amelynek titkos záradéka szoros politikai együttműködést irányzott elő a két ország között. Az olasz kapcsolat révén Magyarország külpolitikai támogatást szerzett törekvéseihez. Az Olaszországgal folytatott tárgyalásokon elhangzott, hogy Csehszlovákia tekinthető Magyarországon fő ellenségének, ezért a csehszlovák problémát kell elsőként megoldani.³³ Az olasz–magyar közeledésre válaszként a kisantant államai

³³ Nemes Dezső–Karsai Elek–Kubitsch Imre–Pamlényi Ervin (szerk.): *Iratok az ellenforradalom történetéhez*. I–V. kötet. Budapest, Kossuth, 1956–1976. (A továbbiakban: IET.) IV. kötet. 22–33. dokumentum. Bethlen külpolitikájához lásd Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Osiris, 2005.

május folyamán a csehországi Jáchymovban tartottak megbeszélést. Magyarországon ebben az időben már nyíltan revizionista kijelentések is elhangzottak, miközben a „magyar ügy” nemzetközi publicitásához nagymértékben hozzájárult az úgynevezett Rothermere-kampány.

Harold Sidney Harmsworth (1868–1940), vagyis Rothermere vikomtja Nagy-Britannia egyik leggazdagabb emberévé vált, miután megörökölte bátyja, Lord Northcliffe sajtóbirodalmát. Az örökségbe néhány nagy példányszámú, de bulvárjellege miatt nagy politikai befolyással nem bíró napilap is beletartozott. Lord Rothermere nézeteire már ekkor jellemző volt az éles antibolsevizmus és a fasizmushoz való bizonyos vonzalom. Annak oka, hogy a lord miért kapcsolódott be a revíziós kampányba, még mindig vita tárgya. Tudjuk azonban, hogy Rothermere csodálta az olasz fasizmust, és az olasz–magyar szerződés megkötése után járt Rómában, ahol megbeszélést folytatott Mussolinivel. Valószínűsíthető, hogy már itt megegyezés született egy Magyarország melletti sajtókampány elindításáról. Ehhez a nagy érdeklődéssel kecsgetető, szenzációs téma mellett hozzájárulhatott a lord ismeretsége Franz Hohenlohe herceg volt feleségével, a bécsi származású Stefanie Richterrel, aki Rothermere-t megismertette a Trianon-problémával. Azt is tudjuk, hogy az első támogató cikk megjelenése előtt a lord Budapestre látogatott és részt vett egy Trianon-ellenes tüntetésen is. Visszaemlékezéseiben külön hangsúlyozta azt az erős érzelmi hatást, amelyet a „*budapesti kirándulás*” gyakorolt rá. Annak ellenére, hogy eleinte tagadta, hogy terveiről egyeztetett volna gróf Bethlen Istvánnal és a magyar kormánnyal, 1939-es visszaemlékezésében már azt írta, nemcsak a miniszterelnök, de maga Horthy Miklós kormányzó is információkat bocsátott a rendelkezésére.³⁴ Rothermere budapesti látogatását ennek ellenére bizonyos

³⁴ Rákosi Jenő (szerk.): Trianontól Rothermereig. Budapest, Horizont, é. n. 49.; Rothermere (Harold Sidney Harmsworth): My Campaign for Hungary. London, Eyre and Spottiswoode, 1939. 52. Lásd továbbá Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. 3. kiad. Budapest, Kossuth, 1988. 109.; Vásárhelyi Miklós: A lord és a korona. Budapest, Kossuth, 1977. 68. Vö. Bencsik Gábor: Igazságot *(Folytatás a 32. oldalon →)*

mértékű fenntartással fogadták, hiszen a lord korábban Franciaországot és a kisantant államait támogatta.³⁵

1927. június 21-én Rothermere a *Daily Mail* című lapban *Hungary's place in the Sun. Safety for Central Europe* (Magyarország helye a Nap alatt. Biztonságot Közép-Európának) címmel kolumnás cikket jelentetett meg, amelyben a Monarchia szétesésének negatív hatásaira és az utódállamokhoz került nagy létszámú magyar kisebbség helyzetére hívta fel a közvélemény figyelmét. Arról számolt be, hogy több mint egymillió magyar kisebbség került Csehszlovákiához, és ez a helyzet veszélyezteti Európa biztonságát. Ezért a trianoni határok békés revízióját javasolta, ami szerint a Magyarország és az utódállamok közötti jószomszédi viszony kezdetét jelenthetné. A lord szerint mindazokat a területeket Magyarországhoz kellett volna csatolni, ahol a magyarság egy tömbben élt. Javaslatát egy, az íráshoz mellékelt térképen is ábrázolta. Ez hasonló volt ahhoz a javaslatához, amely még az 1920-as francia–magyar tárgyalások³⁶ során merült fel. A mellékelt térképen a Magyarországhoz csatolandó területek csupán elnagyoltan voltak feltüntetve. Szlovákia esetében Pozsony, Nyitra és Kassa alatt húzódott a javasolt határvonal, majd minimális mértékben érintette Kárpátalját is, de csupán részben idomult a magyar kisebbség tényleges területi elhelyezkedéséhez. Az is a kampány előkészítetlenségére utalt, hogy Rothermere a délvidéki magyarságot a térképen – tévesen – Horvátországban helyezte el. Később a magyar külügyminisztérium helyesbítésére a tévedést kijavították. Rothermere cikkében felszólította a nyugati pénzügyi köröket, hogy ne folyósítsanak hiteleket a kisantant államainak, amelyek szerint ebből

(Folytatás a 31. oldalról →)

Magyarországnak. Lord Rothermere és a magyar revízió. Budapest, Magyar Mercurius, 2002. 62–63. Archiv Ministerstva zahraničnich vecí Praha (AMZV), Politické zprávy (PZ) Budapešť, 1927. 60. sz. és legújabban: Romsics Ignác: „Magyarország helye a nap alatt”. Lord Rothermere és magyar revízió. In: A múlttól a jövőnek. Budapest, Osiris, 2004. 249–263.

³⁵ Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. In: Századok, 1997/2. 305.

³⁶ Erről bővebben Ádám Magda–Ormos Mária (szerk.): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. Trianon 1919–1920. Budapest, Akadémiai, 2004.

éltek. Ehelyett a magyar gazdaság támogatására buzdított, s ennek alátámasztására írásában kiemelten foglalkozott Magyarország történelmi szerepével és a magyar gazdasági stabilizáció sikereivel.³⁷

A lord és a magyar kormánykörök közötti előzetes kapcsolatfelvételt utal, hogy a cikk szövegét a londoni magyar követség már a megjelenés előtti napon megkapta. Rothermere azt kérte, hogy a magyar sajtó minél bővebben reagáljon írására, s jelentős magyar közéleti személyiségek dicsőően szóljanak tevékenységéről. A tervek szerint a kampányba kormányon kívüli szervezeteknek és egyesületeknek kellett bekapcsolódniuk, nehogy a magyar kormány gyanúba keveredjen. Ez a forgatókönyv később megvalósult.³⁸

A cikk megjelenése óriási visszhangot váltott ki Magyarországon. A korszak írófejedelme, Herczeg Ferenc egyenesen azt írta, hogy Gutenberg óta nem született nyomtatott szó, amely olyan hatást gyakorolt volna az emberi szívekre, mint a *Daily Mail* írása a magyar nemzetre.³⁹ A sajtó széles körű, Rothermere-t dicsőítő kampányba kezdett, a lakosságot pedig arra hívták fel, hogy aláírásgyűjtéssel fejezze ki háláját a lordnak.⁴⁰ A Nemzetek Szövetségéhez a trianoni béke igazságtalansága ellen tiltakozó táviratokat küldtek. Rothermere cikkének óriási visszhangjára utal az a titkos számjeltávirat is, amelyet Walko Lajos külügyminiszter küldött a londoni követnek, Rubidó-Zichy Iván bárónak, 1927. július 29-én. Az üzenet egy esetleges brit ellenakcióval kapcsolatban annak az aggodalomnak adott hangot, hogy a Rothermere-cikkkel kapcsolatos túlhajtott szenzáció veszélyeztetheti az ország külpolitikai érdekeit.⁴¹ Október 19-én Bethlen István a kormánypart értekezletén

³⁷ A cikk szövegét lásd Rothermere, 1939. 60–68. Magyarul: Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Budapest, Osiris, 2003. 457–462.

³⁸ Zeidler, 1997. 306.

³⁹ Bencsik, 2002. 6.

⁴⁰ 1927. november 10-én a Nagy Emil vezette magyar delegáció 26 darab bőrkötéses albumot adott át a lordnak, amely több mint 1,2 millió aláírást tartalmazott. A magyarországi visszhangról lásd Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. In: Regio, 1994/3. 70–94.

⁴¹ IET, IV. kötet. 41/a sz.

kijelentette, hogy a magyar kormánynak nincs része az akcióban. Megjegyezte azonban, hogy Rothermere tevékenysége hálára kötelezi őt magát és az egész nemzetet is. Beszédében utalt arra is, hogy 1918-ban a határok kérdésében a magyar kormánynak sikerült megegyeznie a szlovákokkal (Milan Hodžával).⁴²

Rothermere írása Olaszország kivételével nem talált jelentősebb pozitív visszhangra Európában. A kisantant államaiban és Franciaországban a sajtó többnyire elítélte a kezdeményezést. A hivatalos politika azonban kezdetben nem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget, ezért nem reagált rá, azt remélve, hogy a kampány rövid életű lesz.⁴³ A nagy publicitás azonban jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy felhívja a nemzetközi közvélemény figyelmét a „magyar problémára”. Közben a magyar kormánykörök súlyos dilemmával kerültek szembe. Rothermere érvei és önbizalomtól duzzadó nyilatkozatai nyomán egyre erősebbé váltak a revíziót sürgető hangok. Megalakult a Magyar Revíziós Liga, amely a trianoni békerendszer igazságtalanságának és tarthatatlanságának hirdetését tűzte ki célul, s rövidesen Magyarország legjelentősebb revíziós szervezetévé nőtte ki magát. Nagy-Britanniában és más országokban is aktivizálódtak a magyarbarát politikusok, akik szintén a fennálló békerendszer hibáit hangsúlyozták.

Magyarországnak a lord revíziós propagandaakciója bizonyos bel- és külpolitikai nehézségeket is okozott, és inkább zavarólag hatott a politikai környezetre. A francia és a brit kormánykörök ugyanis nemcsak egyértelműen elhatárolódtak a lordnak a békeszerződések revideálására irányuló akciójától, hanem ilyen magatartást vártak el Bethlentől is. A magyar miniszterelnök akkori politikai gyakorlatára utal az is, hogy ebben az időben ugyan egyre nyíltabban kiállt a revízió mellett, közben

⁴² Bethlen István beszédei és írásai. II. kötet. Budapest, Genius, 1933. 190. A Hodža-féle tárgyalásokhoz lásd Marián Hronský: Budapeštianske rokovania Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In: Miroslav Pekník (ed.): Milan Hodža štátnik a politik. Bratislava, VEDA, 2002. 157–181.

⁴³ Ádám Magda: Kisantant és Európa 1920–1929. Budapest, Akadémiai, 1989. 247–248.

azonban hangsúlyozta, hogy annak megvalósítására még nem jött el az idő. A franciák és a britek előtt úgy nyilatkozott, hogy Rothermere kezdeményezését nem tartja szerencsésnek, s a maga részéről elutasít minden revíziós törekvést.⁴⁴

Rothermere versus Beneš

Csehszlovákiában hamar felfigyeltek Rothermere cikkére és annak erőteljes magyarországi visszhangjára. Úgy ítélték meg, hogy a cikk elsősorban Csehszlovákia ellen irányul, és több szempontból is gondot okozhat az ország számára. Ezek között az első helyre kívánczik, hogy a nagyszámú magyar kisebbség képviselői nem voltak elégedettek kisebbségi helyzetükkel, és a történelmi Magyarország felbomlása óta eltelt kilenc évet csupán átmeneti időszaknak tekintették. Továbbá Csehszlovákiának – a kisantant másik két államával ellentétben – gyakran felrótták, hogy mesterséges államalakulat volt, közös történelmi tradíciók nélkül. Ez szintén gyengítette az állam bel- és külpolitikai stabilitását. A köztársaság rendezetlen nemzetiségi viszonyaira markáns példát szolgáltatott a feszültségektől egyáltalán nem mentes cseh–szlovák viszony is. Az a tény, hogy a déli államhatár mentén többnyire homogén magyar településterület húzódott, különféle politikai kombinációk táptalajává vált, ami tovább gyengítette a köztársaság politikai elitjének a magyar kisebbség iránti bizalmát. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy a magyarországi propaganda folyamatosan hangoztatta, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbséget a bolsevizmus veszélye fenyegeti.

⁴⁴ Ismeretes, hogy Austen Chamberlain brit külügyminiszter az 1927. december 5-én Genfben, Bethlennel folytatott bizalmas tárgyalásokon kártékonynak nevezte Rothermere akcióját, és arra figyelmeztette a magyar kormányfőt, hogy tartsa magát távol tőle. Bethlen a kormány és a saját nevében elhatárolódott a kampánytól. Lásd Bethlen feljegyzését Austen Chamberlain külügyminiszterrel folytatott beszélgetéséről (Lugano, 1928. december 13.). IET. IV. kötet. 148/b sz.; Romsics Ignác: Bethlen István külpolitikája 1921–1931. Századok, 1990/5–6. 595–597.

Több csehszlovák politikus szerint ugyanakkor bizonyos gazdasági érdekek is állhattak a Rothermere-kampány mögött.

Ebben a helyzetben a londoni csehszlovák követ, Jan Masaryk azt javasolta Edvard Beneš külügyminiszternek, hogy a hivatalos körök ne reagáljanak Rothermere sajtókampányára. Így aztán Benešnek a revíziós kísérletek ellen hamarjában elkészített memoranduma nem is látott napvilágot.⁴⁵ A csehszlovák sajtó sem reagált érdemben, mindössze néhány informatív jellegű írás jelent meg Rothermere cikkéről, hiszen az országnak nem állt érdekében, hogy a téma napirendre kerüljön, netán a köztársaság életében valamilyen zavart okozzon. Prága ezért inkább várakozó álláspontra helyezkedett.

Ezzel ellentétben a magyar kisebbségi sajtó, amely saját érdekeinek védelmét látta a lord akciójában, azonnal reagált.⁴⁶ A csehszlovák parlamentben az ellenzéki Országos Keresztényszocialista Párt elnöke, Szüllő Géza nyilvánosan is köszönetet mondott Rothermere lordnak kezdeményezéséért, július 1-jén pedig üdvözlő táviratot küldött neki, amelyben a szlovákiai magyarság nevében köszönetet mondott bátor tetteért.⁴⁷ Hasonló álláspontra helyezkedett a Szent-Iványi József vezette Magyar Nemzeti Párt is, amely nem sokkal korábban még a csehszlovák kormánnyal való együttműködéssel próbálkozott.⁴⁸

Erre aztán már a csehszlovák sajtó is reagált: a szlovák lapokban Rothermere akcióját budapesti ötletnek nevezték, s elsősorban a magyar kormányt tették érte felelőssé. A lordról pedig azt írták, hogy a magyar

⁴⁵ Masaryk távirata Benešnek, 1927. június 25. AMZV, III. Sekce, 635. doboz.

⁴⁶ Prágai Magyar Hírlap, 1927. június 22. 1.

⁴⁷ Těšnopisecká správa zo 90. schôdze Národného shromáždění Republiky Československé. (A csehszlovák parlament képviselőháza 90. ülésének jegyzőkönyve – a továbbiakban: NS RČS, 90.) 1927. június 27. (www.psp.cz); Prágai Magyar Hírlap, 1927. július 1. 2.; Granatier, 1929. 54–55.

⁴⁸ Rákosi, é. n. 91–92. Szent-Iványi aktivizmusáról lásd Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002. 138–152. Angyal rámutat arra, hogy az aktivista kísérlet részben a Rothermere-akció miatt bukott meg.

propaganda eszközzé vált. Július 7-én a csehszlovák–magyar kereskedelmi szerződés ratifikációs vitája során a külügyi bizottság referense, Antonín Uhlíř ismertette a képviselők előtt a lord gondolatait, s felhívta a figyelmet arra, hogy a parlamentnek kötelessége odafigyelnie a magyar propagandára.⁴⁹ Egy héttel később, július 14-én Beneš hivatalosan is reagált a szenátus külügyi bizottságában. Felszólásában olyan jelentéktelen kísérletnek nevezte Rothermere kezdeményezését, amely nem veszélyeztetheti a Csehszlovák Köztársaságot. Továbbá azzal vádolta meg a lordot, hogy ki akarja élezni Magyarország és a kisantant államainak a viszonyát, és a békét veszélyezteti azáltal, hogy feléleszti a revízió és a Szent István-i állam helyreállítása iránti reményeket.⁵⁰

Erre a beszédre a lord négy nappal később táviratban reagált. Ez a távirat jelentette a tulajdonképpeni sajtóvita kezdetét. Rothermere arra hívta fel Beneš figyelmét, hogy a trianoni békeszerződés megszületésében döntő szerepet játszott a nagyhatalmak részéről a közép-európai viszonyok felületes ismerete. Azt is hozzátette, hogy az anyaországtól elszakított magyar népesség mindig a hazatérésre fog törekedni. Beneš államférfíúi erényeit hangsúlyozva arra kérte őt, hogy tegyen lépéseket a trianoni igazságtalanság megszüntetése érdekében. Beneš válasza nem késett soká, már július 24-én leköszölte a csehszlovák sajtó. Reagálásában a külügyminiszter azt vetette Rothermere szemére, hogy elferdíti szavait. Azt is leszögezte, hogy magas politikai állásánál fogva nincs abban a helyzetben, hogy – ellentétben a lorddal – nyíltan kimondhasson mindent. Végül felajánlotta Rothermere-nek, hogy hajlandó a rendelkezésére bocsátani minden, a kisebbségekkel kapcsolatos információt, mivel a lord által használt adatok nem teljeseek, sőt helyenként tévesek.

A Rothermere–Beneš táviratváltás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a téma széles körű publicitást kapjon. A szlovákiai sajtó is egyre nagyobb

⁴⁹ NS RČS, 95. 1927. július 7. (www.psp.cz) A csehszlovák–magyar kereskedelmi szerződésről: Marta Romportlová: ČSR a Maďarsko 1918–1938. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1986. 70–72.

⁵⁰ Lásd például: Slovenský denník, 1927. július 22. 1.

figyelmet szentelt a témának, és a kampánnyal kapcsolatos polemikus írások tömegét jelentette meg. A sorrendben következő táviratot július 27-én tették közzé. Ebben Rothermere, arra hivatkozva, hogy a múlt – azaz az 1918 előtti magyarosító politika – nem mentheti a jelen bűneit, általánosságban a nemzeti kisebbségek elnyomásával vádolta meg Csehszlovákiát, konkrét sérelemként pedig a földreform diszkriminatív jellegű végrehajtását nevezte meg. Következő, augusztus 10-én írt, az eddigieknél is élesebb hangvételű táviratában a Magyarországgal való jó kapcsolatok fontosságára figyelmeztette Csehszlovákiát.⁵¹ Ezekre az üzenetekre azonban Beneš már nem reagált. Augusztus 30-án a *Daily Mail*-ben újabb írás jelent meg Rothermere tollából, amely főként az „életképtelen államnak” és „Európa puskaforos hordójának” nevezett, „mesterségesen létrehozott” Csehszlovákia ellen irányult.⁵² Rothermere ezen írására az Agrárpárt képviselője, Samuel Zoch evangélikus püspök válaszolt, aki tévesnek nevezte a lord információit.⁵³

*„A propaganda ellen propagandával
kell harcolnunk”*

Rothermere elgondolásait az emigrációban élő hungarofil szlovák irredenták is támogatták, akik 1927. június 22. és 25. között Bécsben tartott tanácskozásukon egy népszavazást követelő memorandumot dolgoztak ki.⁵⁴ Fő céljuk Szlovákia leválasztása Csehországról és a szent istván-i koronával való újraegyesítése volt. Egyikük, Jehlicska Ferenc, aki Rothermere elképzeléseit az integrális revízió első lépésének tartotta,

⁵¹ Újmagyarország felé. Rothermere lord békerevíziós mozgalmának hiteles története és okmányai. 1927. június–július. Budapest, Budapesti Hírlap, 1927. 28–29.

⁵² A távirat szövegét lásd Rothermere, 1939. 81–89.; Vö. Bencsik, 2002. 80. 84–85.

⁵³ Granatier, 1929. 131–134.

⁵⁴ Štátny archív v Bratislave (ŠABA), fond Župný úrad v Bratislave 1923–28 – prezidiálne spisy (ŽÚ–BA), 5590/27.

aktívan bekapcsolódott a kampányba.⁵⁵ Az irredenták és más agitátorok fokozott tevékenységére a csehszlovák állami szervek is felfigyeltek. Az agitátorok a népszavazás gondolatát propagálták, és a határ menti területek közelgő Magyarországhoz csatolásának rémhírével riogatták a lakosságot. Merényletekről, terrorizmusról és más felforgató tevékenységről szóló álhírek is terjedtek. Hasonló szóbeszédekre már korábban is volt példa, ám most a hivatalos jelentések arról számoltak be, hogy ezúttal – intenzitásuk miatt – hitelt is adott ezeknek a lakosság.

Az állami szervek is foglalkoztak ezekkel a álhírekkel, s hogy terjedésüket megakadályozzák, néhányszor még szlovák lapokkal szemben is fel kellett lépniük. Ebből a szempontból elsősorban a *Slovenský denník* című napilap tűnt ki, amely október elején *Magyarország mozgósítást rendelt el Csehszlovákia ellen* címmel közölt cikket.⁵⁶ A határ menti területeken magyar irredenta sajtótermékek, térképek, röplapok tűntek fel, sőt a lord akciójának támogatására biztató falragaszok is megjelentek. Szlovákia területén több városban és faluban terjesztették a *Do boja!* (Harcba!) című, élesen csehellenes újságot, amelyet az önálló Szlovákiáért

⁵⁵ Jehlicska Ferenc (František Jehlička) jelentése, 1927. november 4. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének mikrofilmgyűjteménye (A HÚ SAV), 33. tek. Eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (K 64), 22. csomó 1927–7/b. t. Jehlicska tevékenységéhez lásd Janek István: František Jehlička tevékenysége Szlovákia Magyarországhoz csatlakozása érdekében 1919–1925 között. In: Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Budapest, L'Harmattan, 2011. 277–289; Juraj Kramer: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957. 151–161.; Ablonczy Balázs: Renegátok. A magyar revíziós politika szlovák ágensei a két világháború között. In: Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Pozsony, Kalligram, 2014. 71–78.

⁵⁶ ŠABA, ŽŮ–BA, 354/28.; ŽŮ – Okresným náčelníkom (ON), 1927. július 28.; Uo. fond Krajský súd v Bratislave – Tlačové spisy 1924–1943 (KS–BA TS), 146/27., 148/27., 181/27. A kerületi bíróság nyilatkozata: „*Vitathatatlan, hogy ez a hír nyugtalanságot váltott ki a lakosság körében. Főleg a határ menti területeken, ahol Rothermere akciójának hatására már amúgy is kétségek merültek fel a magyar szomszéd békés szándékaival kapcsolatban.*”

harcoló titkos katonai szervezkedés lapjának álcázva Jehlicska munkatársa, Unger Ferenc nyomtatott Lengyelországban, s amely úgyszintén támogatta Rothermere javaslatait.⁵⁷ Novemberben felbukkant az *Uhorskí Slováci lordovi Rothermereovi* (A történelmi Magyarország szlovákjai Lord Rothermere-hez) című röplap, amelynek szerzői méltatták a lord tevékenységét, és az ezeréves hazába való visszatérést szorgalmazták.⁵⁸ Az ilyen kezdeményezéseknek azonban csak marginális jelentőségük volt.

A csehszlovák kormány a Rothermere-kampány megindulását követően rövid időn belül megbizonyosodott arról, hogy a lord nem rendelkezik komoly támogatással Nagy-Britanniában, és nincs befolyása a brit kormány külpolitikájára. Annál intenzívebben foglalkozott a témával a csehszlovák napisajtó. Erre utal a *Slovenský denník* július 23-i írása is, amely „*A propaganda ellen propagandával kell harcolnunk*” jelszót sulykolta.⁵⁹ A napilapokban számos vélemény jelent meg a kampánnyal kapcsolatban, s egyfajta ellenakció is kezdett kibontakozni a „magyar revizionista törekvések” ellen. Nagy szerepe volt ebben a Csehszlovák Nemzeti Tanács (CsNT) pozsonyi Szlovák Tagozatának, amely megalakulásától fogva a köztársaság integritásának védelmét tekintette fő céljának. Ez a szervezet volt „hivatott” tevékenységével ellensúlyozni a revíziós propagandát.

Július 23-án Kassán tartotta közgyűlését a Szlovák Katolikus Diákság Szervezete, amelyen a Szlovák Néppárt elnöke, Andrej Hlinka – a szlovák politikusok közül elsőként – nyilvánosan is elítélte Rothermere tevékenységét.⁶⁰ Jehlicska ugyanis megpróbálta kihasználni Csehszlovákia megoldatlan politikai és gazdasági problémáit, valamint a Szlovákia au-

⁵⁷ ŠABA, ŽÚ–BA, 6508/27. Do Boja, 1927. szeptember 10.; Národní archiv České republiky, Předsednictví Ministerskej rady, 568. doboz, Prezidium Zemské správy politické – Státnímu návladnímu v Mor. Ostravě, 1928. február 23.

⁵⁸ ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28.

⁵⁹ Slovenský denník, 1927. július 23. 1.

⁶⁰ Slovák, 1927. július 26. 2. Ezt a ludákok (szlovák néppártiak) később is szívesen hangsúlyozták: František Klinda: UŠKŠ a Rothermere. In: Ladislav Grébert (ed.): Dvadsať rokov boja a práce Slovenského katolíckeho študentstva. Bratislava, ÚSKAŠ, 1940. 55–56.

tonómiáját állandóan napirenden tartó Néppárt addigi tartózkodó magatartását. Budapestre küldött jelentéseiben azt állította, hogy a Néppárt nem támogatja a Rothermere-ellenes akciókat, ami – ha igaz lett volna – közvetve erősítette volna a Rothermere-akció hatását Szlovákiában – és így Jehlicska személyes pozícióját is.⁶¹ Augusztus 17-én azonban a néppárti képviselők és szenátorok klubjának rózsahegy-i gyűlése egyértelműen elítélte a Rothermere-akciót, s megerősítette Hlinka korábbi véleményét.⁶²

Rothermere és Beneš nyílt táviratváltása több jelentős szlovákiai közéleti személyiséget is nyilvános fellépésre késztetett. Megszólalt Martin Míčura, a kassai táblabíró-ság elnöke, Vladimír Roy író, az agrárpárti Juraj Slávik és Samuel Zoch. Zoch kijelentette, hogy a tisztán magyarok által lakott területek visszacsatolása nem oldana meg semmit, hiszen a magyarok nem elégednének meg ezzel. Ugyanakkor ez a változás felborítaná a békerendszert. Az ilyen revízió, hangsúlyozta, csupán az első lépés lenne a történelmi Magyarország visszaállítására vezető úton.⁶³ Rothermere-nek a világháború utáni határváltozások nyomán kialakult gazdasági helyzet tarthatatlanságára vonatkozó állításaira a Pozsonyi Kereskedelmi Kamara nevében Kornel Stodola válaszolt, aki szintén a lord által közölt információk egyoldalúságát kifogásolta. Stodola véleménye szerint nem a határokat, hanem a vámpolitikát kell megváltoztatni, és növelni kell a kölcsönös bizalmat.⁶⁴ Vavro Šrobár szenátor augusztus 10-én fejtette ki véleményét, amely szerint a magyarországi közvéleményben is egyre inkább tudatosodik az a tény, hogy az ottani antidemokratikus rezsim miatt a szlovákiai magyarok egyre inkább elidegenednek az anyaországhoz való visszacsatolás gondolatától. Šrobár szerint a magyarországi köröket elsősorban a csehszlovák agrárpolitika

⁶¹ Jehlicska jelentése, 1927. augusztus 12. AHÚ SAV, 57. tek.

⁶² Slovák, 1927. augusztus 20. 1.; Vö. Jehlicska jelentése, 1927. augusztus 19. AHÚ SAV, 33. tek.

⁶³ Granatier, 1929. 39–43., 131–145.

⁶⁴ AMZV, III. Sekce, 635. doboz, Ministerstvo vnútra (MV) – MZV, 1939. szeptember 30.

s különösen a földreform zavarja, mert az népszerűbb, mint a magyarországi. A *status quo* megváltoztatásával kapcsolatban azt mondta, hogy „ami ma a mienk, azt soha senkinek nem adjuk, s abból a szabadságból, amelyben élünk, soha többé nem hajtjuk fejünket rabszolgaigába”. Šrobár úgy vélte, hogy a csehszlovákiai magyarság lojális az államhoz, kisebbségi helyzete jó.⁶⁵ Ez a kijelentés persze inkább a külföld és a belföld megnyugtatótását célozta, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a Rothermere-akció nagy hatást váltott ki a magyar kisebbség körében. Az ellenzéki magyar pártok, valamint a kisebbségi sajtó és a társadalmi szervezetek képviselői több ízben is megszólaltak az ügyben, amit a hivatalos szervek élénk figyelemmel kísértek. A magyar lapokban olyan találgatások is megjelentek, hogy a lord akciója összefüggésben van a brit külpolitika változásával, ebből pedig a közép-európai rend várható átalakulására következtek.⁶⁶ E cikkek szerint a *Daily Mail* az angol társadalom véleményét tolmácsolta. Néhány írást a cenzúra államellenesnek minősített, és a hatóságok lefoglalással akadályozták meg ezek közlését.⁶⁷ A magyar kisebbség körében terjedő különféle híresztelések hatását jól mutatja, hogy egyes híresztelések szerint a közelgő határváltozás reményében néhányan szlovák iskolából magyar iskolába írásták át gyerekeiket, mások pedig azt fontolgatták, hogy többé nem fizetnek adót a csehszlovák államnak. E megnyilvánulások azonban nem voltak tömegesek.⁶⁸

A Rothermere-t bíráló csehszlovák érvelésben több alkalommal is jelentkeztek a magyarországi szlovák kisebbség elnyomására utaló megjegyzések.⁶⁹ A csehszlovák kommunisták, akik nem ismerték el a

⁶⁵ Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia, 173 Z 27.

⁶⁶ Lásd pl. Komáromi Lapok, 1927. június 30. és július 23.

⁶⁷ História protirothermereovej akcii. In: Zlatá kniha Slovenska. Bratislava, 1929. 411. (A továbbiakban: História, 1929.)

⁶⁸ ŠABA, ŽŮ–BA, 354/28., 4688/27. 677/27.; MNL, K 64, 26. csomó, 1927–41–425.

⁶⁹ Ezért is figyelemre méltó Kmoskó Mihály professzor reakciója. A szlovák nemzetiségű, meggyőződéses irredenta Kmoskó szorosan együttműködött a magyar kormánnyal, és ezer magyarországi szlovák aláírását gyűjtötte össze a Rother-
(Folytatás a 43. oldalon →)

versailles-i békerendszert, a Rothermere-kampány kapcsán külön kommunikét adtak ki. Ebben azt vetették Rothermere szemére, hogy őt nem az igazság érdekli, s csupán a Szovjetunió ellen irányuló brit imperializmus érdekeit képviseli.⁷⁰

Ellenakció Szlovákiában

A CsNT Szlovák Tagozata már 1927. augusztus 4-én bizalmas megbeszélést tartott, amelyen eldöntötték, hogy miként reagáljanak a Rothermere-akcióra. A röplapok terjesztését nem tartották eléggé hatékonnak, s a többség egyetértett abban, hogy nagy tömegrendezvényeket kell tartani, amelyeket a legtekintélyesebb szlovák közéleti személyiségek vezetnek majd, miközben a cseh politikusok a háttérben maradnak. A tervezett akciókban valamennyi szlovák politikai párt részvételével számoltak, az anyagi háttér biztosítását a csehszlovák kormány vállalta. Az CsNT Szlovák Tagozatának volt a feladata a Rothermere elleni akciók koordinálása. Az ellenkampány a „*Svoj k svojmu*” (Saját a sajátjához) elnevezést kapta. A Rothermere-ellenes akciók legfontosabb elemeit a sajtókampány, a tömegrendezvények, a magyar propaganda figyelemmel kísérése és semlegesítése képezték. Az ülésen augusztus 20-ra – a magyarországi Szent István-ünnep napjára – tűzték ki a Pozsonyban meg tartandó nagy, össznemzeti tiltakozó akció időpontját.⁷¹

mere-nek címzett petícióhoz, amelyben azt a véleményét fejtette ki, hogy a magyarországi szlovákok, akik nem is egy tömbben élnek, nem tartják fontosnak a szlovák nyelv használatát a nagy nyomorúságban élő országban. Elutasította azt a felvetést is, hogy a szlovákoknak legyen képviselőjük a parlamentben. Lásd Rákosi é. n. 143–146.; Ladislav Deák: Postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami. In: Genová Grácová–Eva Balážová (eds.): Slováci v Maďarsku. Martin, Matica slovenská, 1994. 18.

⁷⁰ Komáromi Lapok, 1927. augusztus 30. 1.

⁷¹ Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave (PR–BA), 771. doboz, materiál 476/21–II., PR–ŽÚ 1927. augusztus 13.; SNA, fond Vavro Šrobár, 17. doboz, materiál 852–493/99/13.

A demonstrációval egyidőben kívánták megszervezni a Csehszlovákiához lojális aktivista magyarok tiltakozó gyűlését Léván.⁷² A Szlovák Tagozaton belül létrehozták az ún. Védelmi Bizottságot, amely a magyar propaganda ellensúlyozása céljából megszervezte az ellenakció sajtókampányát és tömegrendezvényeit. A bizottság tagjai a politikai pártok képviselőiből álltak, jóllehet az eredeti terv szerint a kampánynak politikamentesnek kellett volna lennie, és a tagoknak a szlovák közélet jelentős személyiségei közül kellett volna kikerülniük.⁷³ Az SzNT egy, az utódállamok képviselőiből álló szövetség létrehozásáról is tárgyalásokat kezdett, amelynek feladata a magyar revíziós tervek elleni közös fellépés koordinálása lett volna. A külügyminisztérium segítségével fel is vették a kapcsolatot a hasonló román és jugoszláv szervezetekkel, a következő évtizedbe is átnyúló kezdeményezések azonban végül nem vezettek tartósabb eredményre.

Augusztus 20-án Pozsonyban megtartották az össznemzeti tiltakozó akciót. A nagygyűlés célja a trianoni békeszerződés revíziójára irányuló magyar kezdeményezésekkel szembeni deklaratív fellépés volt. A várt tömeg helyett azonban csupán néhány ezer ember jelent meg.⁷⁴ A gyűlésen a Bethlen-kormányt vádolták a Rothermere-kampány kitervelésével és az irredenta mozgalom pénzügyi és morális támogatásával. A demonstrációnak kilenc szónoka volt: Milan Ivanka, Vavro Šrobár,

⁷² ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28., PR–ŽÚ 1927. augusztus 13.

⁷³ A bizottság tagjai: Milan Ivanka, a bizottság elnöke, Gejza Rehák képviselő (mindketten a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Pártból), Karol Hušek, a Slovenský Denník főszerkesztője (Agrárpárt), Pavol Macháček (Hlinka Szlovák Néppártja), a Ludová Politika főszerkesztője, Peter Briška (Csehszlovák Néppárt), Ján Wagner (Szlovák Nemzeti Párt), Emanuel Lehocký (Csehszlovák Szociáldemokrata Párt), Ivan Markovič (Csehszlovák Legionárius Közösség), valamint František Kaláč, a belügyminisztérium sajtófelelőse. ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28., PR–ŽÚ 1927. augusztus 13. Ivanka szerint eredetileg a neves író, Jozef Gregor Tajovskýt kívánták volna a bizottság élére állítani. Ezzel kapcsolatban lásd Granatier, 1929. 67–69.

⁷⁴ A demonstrálók létszámáról különböző számok ismeretesek. Egyesek 5-7 ezer, mások 15 ezer résztvevőről beszélnek. Vö. ŠABA, ŽÚ–BA, 5840/27., 354/28.; Granatier, 1929. 103.; Rákosi é. n. 35–36.

Martin Rázus, Ivan Dérer, Peter Briška, Teofil Bažány, Ludovít Hrdlička, Jozef Millo és Ivan Markovič. Közülük az első hat a „nagypolitikát” képviselte, az utolsó három pedig a magyarországi szlovák kisebbséget, a legionáriusokat és a diákságot. A Hlinka-párt képviselői érdekes módon távol tartották magukat az akciótól, amit a „pártprogramok különbségével” magyaráztak. A rövid felszólalásokat követően a résztvevők ünnepélyes nyilatkozatban ítélték el lord Rothermere tevékenységét, amelyet Tomáš G. Masaryk köztársasági elnöknek, a csehszlovák kormánynak és a Genfben ülésző Európai Nemzetiségi Kongresszusnak is elküldtek. A nagygyűlés elfogadta Ivanka javaslatát, hogy indítsanak petíciós akciót, amelyben a lakosság kifejezheti hűségét a csehszlovák állam iránt.⁷⁵ A tömeggyűlés rendzavarás nélkül zajlott le, és a „*Hej Slováci...*” (Hej szlovákok) című himnikus dal eléneklésével zárult. Nem igazolódtak be azok a híresztelések, hogy a fasisztoid szlovák katolikus *Rodobrana* (Fajvédő) mozgalom tagjai a fasisztákkal együtt, saját kezdeményezésükből támadásokat fognak intézni magyar nemzetiségű polgárok ellen.⁷⁶

A pozsonyi demonstrációt követően egész Szlovákiában megkezdődött a Rothermere elleni koordinált kampány. Augusztus 21-én Pozsonyban tüntetést szervezett az egyes források szerint kb. 30 ezres párttagsággal rendelkező Köztársasági Magyar Földműves Szövetség is, amely szoros kapcsolatban állt a csehszlovák Agrárpárttal. A résztvevők egy olyan felhívást fogadtak el, amelyben tiltakoztak a Csehszlovákia-ellenes kezdeményezések ellen. A felhívás szerint Rothermere célja a magyar grófok és a dzsentri uralmának visszaállítása: „*Rothermere titkos, de valódi célja a csehszlovák földreform meggátolása és a több százezer holdas nagybirtokok megmentése.*” A felhívásban arra is rámutattak, hogy Csehszlovákiában érvényesülnek a kisebbségek jogai, ami a szomszédos

⁷⁵ A demonstrációhoz lásd Granatier, 1929. 78–104.; ŠABA, ŽŰ–BA, 5840/27.

⁷⁶ SNA, PR–BA, 771. doboz, materiál 476/21–II.; PR–ŽŰ 1927. augusztus 19. Bartók László konzul jelentése szerint a csehszlovák rendőrség megakadályozta, hogy a demonstrálók megtámadják a Híradó c. magyar lap székházát. Lásd: MNL, K 64, 21. csomó, 1927–7–441.

Magyarországról nem mondható el. Végül kinyilvánították, hogy nem akarnak elszakadni Csehszlovákiától.⁷⁷ Kiadtak egy hasonló szellemben fogant brosúrát is, amely *A magyar lordok és magyar mágnások újabb rohamra indultak a magyar nép ellen. Nézzünk szemébe az igazságnak! Mit akar lord Rothermere a tízezer holdas grófok, bárók barátja* címmel jelent meg, és elsősorban a vidéki lakosság meggyőzését célozta.⁷⁸ A liberális és baloldali meggyőződésű aktivista magyarok szintén arra mutattak rá, hogy a szlovákiai magyar kisebbség Csehszlovákiában jobb helyzetben van, mint ha Horthy Magyarországon élne, s a lord akciója veszélyezteti a magyarság meglévő szociális és politikai jogait.⁷⁹

Az ellenkampány részeként egész Szlovákia területén, városokban de falvakban is, számos Rothermere-ellenes gyűlést szerveztek. Ezeken nemcsak a lakosság vett részt nagy számban, hanem sok egyesület, testület, sőt a szlovákiai zsidóság is kinyilvánította véleményét, amelyet addig a szlovák sajtó sokat támadott és magyarbarátsággal vádolt. A Szlovákiában élő németek egy része megértéssel fogadta a revíziós kampányt. Erről a *Grenzbote* és a *Pressburger Zeitung* írásai is tanúskodnak. A Rothermere elleni kampány azonban nem korlátozódott csupán Szlovákiára. Cseh területen is rendeztek demonstrációkat. A Nemzeti Demokrata Párt klubja a prágai Szláv-szigeten rendezett tiltakozó gyűlést, amelyet a nagy tömegre való tekintettel három különböző helyszí-

⁷⁷ MNL, K 64, 21. csomó, 1927–7–396.; Granatier, 1929. 119–121.

⁷⁸ A magyar lordok és magyar mágnások újabb rohamra indultak a magyar nép ellen. Nézzünk szemébe az igazságnak! Mit akar lord Rothermere a tízezer holdas grófok, bárók barátja? H. k. n [1927]. A lord akciója több kortárs véleménye szerint Csehszlovákiában a földreformmal függött össze, amelyet Rothermere rablásnak minősített. Ezt a véleményt Beneš 1927. szeptember 19-én Genfből küldött táviratában is kifejezte. Lásd Jana Čechurová–Jaroslav Čechura (eds.): Edvard Beneš (diplomat na cestách). Praha, Karolinum, 2000. 187.

⁷⁹ A magyar lordok és magyar mágnások újabb rohamra indultak a magyar nép ellen. Nézzünk szemébe az igazságnak! Mit akar lord Rothermere a tízezer holdas grófok, bárók barátja? H. k. n [1927]. Bővebben lásd Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013.

nen kellett megtartani. A felszólalók között ott volt Rázus, Hlinka, Zoch és Rehák is.⁸⁰

A Szlovákiában lezajlott ellenakciók jellegét és lefolyását jól jellemzi a *Szlovák védelmi program Lord Rothermere és csehszlovákiai segítőinek támadásai ellen* című dokumentum,⁸¹ amely szerint a tiltakozó akciókat névleg az egyes településeken megalakuló és az állam szempontjából megbízhatatlan személyek nyilvántartását vezető nemzeti bizottságoknak kell megszervezniük.⁸² A valódi szervezők azonban a járási rendőrparancsnokok voltak. Jelentős részt vállalt a szervezésből a Szlovák Liga is, amelynek szervezeti hálózata amúgy is leginkább Dél-Szlovákiában volt kiépítve. Ők tömeggyűléseket szerveztek és aláírásokat gyűjtöttek.⁸³ Az akciókba napilapokat, valamint pártokat és kulturális szervezeteket is bevontak. Mindezekkel párhuzamosan gazdasági bojkottot hirdettek az ún. magyarónok, vagyis a Csehszlovákia iránt nem feltétlenül lojális szlovák polgárok ellen. Az állami szervek figyelmesen követték a lakosság hangulatát, s különösen nagy hangsúlyt fektettek a nemzetiségek által lakott területeken tevékenykedő állami hivatalnokok, tanítók, jegyzők bevonására. Ezek nagy többsége lojálisan viszonyult Csehszlovákiához, és bekapcsolódott az akciókba. Természetesen voltak ellenpéldák is – ellenük fegyelmi eljárások sorát indították.⁸⁴

Jelentős és a csehszlovák hatóságok által fokozottan figyelt események voltak az augusztus 20-i magyarországi Szent István-napi ünnepek. Csehszlovákiában attól tartottak, hogy az ünnepek kapcsán napi-rendre kerül a Csallóköz és más területek Magyarországhoz való visszacsatolása, amiről az Országos Keresztényszocialista Párt prominens képviselője, Bittó Dénes azt nyilatkozta, hogy rövidesen be fog következni.⁸⁵

⁸⁰ História, 1929. 413.; Granatier, 1929. 121–123.; Rákosi é. n. 93.

⁸¹ ŠABA, ŽÚ–BA, 6483/27.

⁸² SNA, PR–BA, 207. doboz, materiál 39–6., PR–MV 1927. október 8.

⁸³ A Szlovák Liga tevékenységéhez lásd Robert Letz: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin, Matica slovenská, 2000. 294.

⁸⁴ ŠABA, ŽÚ–BA, 74/28., ŽÚ – Okresným úradom (OÚ) 1927. november 30. Vö. Csallóközi Hírlap, 1927. november 20. 4.

⁸⁵ ŠABA, ŽÚ–BA, 6021/27., 354/28.

A *Magyar Néplap* című hetilapban megjelent írásában Bittó a Szent István-i hagyományra hivatkozva ezt elengedhetetlennek nevezte, ami miatt a sajtótörvény alapján bírósági eljárás alá került.⁸⁶ Csehszlovákiában olyan híresztelések is szárnyra keltek, hogy az augusztus 20-i ünnepekre maga Rothermere is Magyarországra érkezik. Nyilván ezért időzítették a már említett pozsonyi demonstrációt is éppen erre a napra. A szlovák hatóságok olyan információkkal bírtak, hogy nagyszámú szlovákiai magyar készül a magyarországi ünnepekre utazni, ezt azonban megakadályozták.⁸⁷ Ennek ellenére minden, Magyarországhoz visszacsatolandó megyéből a revíziós kampányt támogató levelet küldtek Rothermere-hez.⁸⁸ Olyan álhírek is elterjedtek, hogy Szlovákiában a lord tevékenységét támogató aláírásgyűjtő akció szerveződik, ám ez nem bizonyult igaznak.⁸⁹

A pozsonyi tüntetésre adott magyar válasz sem késett sokáig. Szmrecsányi György, Pozsony vármegye utolsó magyar főispánja, emlékalbumot adott ki Pozsonyról, amelyben leírta a város történetét, majd felhívta a figyelmet arra, hogy a csehek becsapták a szlovákokat. Szmrecsányi megállapította, hogy Csehszlovákiában akadályokat gördítenek a magyar nemzeti fejlődés elé, ezért a fennálló helyzet megváltoztatásához a „*művelt európai hatalmak*” segítségét kérte.⁹⁰

A csehszlovák hatóságok igyekeztek ellensúlyozni a Magyarországról terjedő propagandát. A szlovák társadalomban jól érzékelhető volt a revizionista propagandával szembeni erős ellenállás, s ez a szlovákiai magyar kisebbséghez fűződő viszony feszültté válásában is megmutatkozott. Erre a magyar pártok képviselői is felhívták a figyelmet. A kampány idején a magyar lakosság többnyire passzívan viselkedett, sőt a

⁸⁶ ŠABA, KS–BA TS, spis č. 130/27. Magyar Néplap, 1927. augusztus 20. 1.

⁸⁷ ŠABA, KS–BA TS, 6021/27.

⁸⁸ Uo., 112/28.

⁸⁹ ŠABA, ŽÚ–BA, 74/28., ŽÚ–ON 1927. december 21.; lásd még Rákosi é. n. 36.

⁹⁰ ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28., MV–ŽÚ 1928. február 10.; Rákosi é. n. 36.; Szmrecsányi György: Viscount Rothermere Esqu. Budapest, Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1927.

szlovákiai magyar sajtóban olyan vélemények is megjelentek, hogy Rothermere érdektelen a magyar kisebbség számára. A *Komáromi Lapok* szerint a magyarok sem mellette, sem ellene nincsenek a lord akciónak, s nem áll szándékukban ellendemonstrációkat szervezni.⁹¹ Ez az állásfoglalás óvatosságot magartatásra utalt.

Az ebben az időben Szlovákia-szerte megrendezett ellenakciókban több ezres tömegek vettek részt. A rendezvényekre utazóknak az állami vasút általában 50%-os menetdíj-kedvezményt nyújtott. A megmozdulások fontos elemét jelentette az aláírásgyűjtő akció is, amelyet a szónokok egyike már augusztus 20-án meghirdetett. A helyi rendezvényeken élesen bírálták a lord tevékenységét és magyarbarátságát, s több helyen meglehetősen harcias hangulat alakult ki.⁹²

A kifejezetten erre az alkalomra szervezett Védelmi Bizottság október elején küldte ki a megyei hivataloknak és a járási rendőrparancsnokoknak a petíciós íveket és az ehhez tartozó felhívást, amely szerint az akció címzettje Antonín Švehla kormányfő. A cél az volt, hogy minél több aláírást gyűjtsenek, s a lakosság kifejezze tiltakozását Rothermere javasolataival, valamint a magyar keresztényszocialistákkal és a revíziót szorgalmazó minden politikai megnyilvánulással szemben. A petíciós ívek háromnyelvűek voltak (szlovák, magyar, német). A szervezők figyelmét arra is felhívták, hogy a vegyes lakosságú falvakban óvatosan járjanak el. Nemcsak arra kellett ugyanis figyelni, hogy sok aláírást gyűjtsen össze, hanem arra is, hogy kik írják alá az íveket – és kik nem. Azok ellen, akik megtagadták a petíció aláírását, szankciókat helyeztek kilátásba, sőt felmerült a sajtótörvény módosítása is.⁹³ Az ellenakciónak így nemcsak külpolitikai, hanem belpolitikai céljai is voltak, amelyeknek a következő választásokon kellett volna beérniük. Az aláírásgyűjtés megkezdése után néhány napilap (*Národný denník*, *Slovenský denník*, *Robotnícke noviny*, *Slovenská politika*, *Ludová politika*) leközölte a petí-

⁹¹ Komáromi Lapok, 1927. augusztus 23. 1.

⁹² Elhangzott például a következő: „*Ne merj hozzányúlani államunk határaihoz, nehogy bevert fejjel kelljen menekülnöd!*” Lásd ŠABA, ŽŮ–BA, 354/28.

⁹³ SNA, PR–BA, 207. doboz, materiál 39/6., PR–MV 1927. október 8.

ciót elutasítók nevét. A túlnyomó többség aláírásával hitet tett a köztársaság mellett és elítélte a „*lordnak a világbéke ellen irányuló tevékenységét*”, egyben kifejezte elszántságát, hogy a köztársaságot „*minden lehetséges eszközzel és mindenki ellen*” megvédi, valamint beleegyezett abba, hogy a petíciós ívek felhasználhatóak legyenek a nyilvános fórumokon.⁹⁴

A hivatalos jelentésekben olyan hírek is felbukkantak, hogy a magyar politikusok a petíció aláírásának megtagadására szólították fel választóikat. Ezt azzal indokolták, hogy ha a háború után nem kérdezték meg őket arról, melyik országban akarnak élni, akkor ezt most se tegyék.⁹⁵ A pozsonyi városi tanács képviselője, Rudolf Jarábek már október 14-én interpellációt nyújtott be ez ügyben Ludovít Okánik polgármesterhez. Ugyanezen a napon a magyar kisebbség képviselői felkeresték Bartók László konzult, s tanácsát kérték arra nézve, miként viszonyuljanak a petícióhoz. A konzul elmondta, hogy nincs értelme ellenállni, mert az fölösleges üldöztetéshez vezethet.⁹⁶ Bartók egyébként tagadta, hogy a magyar kormány részt venne a revizionista kampányban. Jelentéseiből kiderül az az érdekes körülmény, hogy a Rothermere-kampány nyál kapcsolatos információinak egy része a német konzultól, K. W. Reinbecktől származott. A magyar konzul Budapestre küldött jelentéseiben beszámolt arról, hogy Okánik már szeptemberben közölte vele: noha az ellenakciónak elsősorban az a célja, hogy a külföldet meggyőzze Rothermere terveinek irreális voltáról, ugyanakkor belpolitikai megfontolásokat is szolgál. Okánik azt is elárulta, hogy a prágai kormány a belgrádi csehszlovák követtől már korábban értesült a készülő revizionista kampányról, amelynek szerinte elsősorban a földreform állt a háttérben.⁹⁷

⁹⁴ SNA, PR–BA, 207. doboz, materiál 39/6., ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28.

⁹⁵ ŠABA, ŽÚ–BA, 7572/27, 8461/27.

⁹⁶ Jozef Landl jelentése 1927. október 15. SNA, PR–BA, 207. doboz, materiál 39/6.

A pozsonyi magyar konzulátus 1927. augusztus 16-án kezdte meg működését.

⁹⁷ MNL, K 64, 21. csomó, 1927–7–440.

A kisebbségi sajtóban azonban már korábban megjelentek olyan felhívások, amelyek a petíciós akció magyarellenes voltára utalva fegyelmet viselkedésre szólították fel a magyar lakosságot.⁹⁸ Noha az akció nagy érdeklődést váltott ki a magyarok között, nem mutattak különösebb aktivitást, de természetesen nem is léptek fel Rothermere érvelése ellen.⁹⁹ A *Daily Mail* ellenben cikkeiben arra utalt, hogy Szlovákiában erőszakkal kényszerítik az embereket a tiltakozó petíció aláírására. Az akció befejezését (1927. november 20.) követően a magyar képviselők interpelláltak a parlamentben, és sérelmezték, hogy azok, akik nem írták alá a petíciót, üldöztetésnek lettek kitéve. Azt is kifejtették, hogy a magyarok többsége csupán félelemből írta alá az ívet, s azt is tudni vélték, hogy több munkást azért bocsátottak el állásából, mert nem írták alá a petíciót.¹⁰⁰ Noha a nyomásgyakorlás tényét a csehszlovák hivatalos jelentések nem erősítették meg,¹⁰¹ a napisajtó és a *Ki velünk – ki ellenünk* című kiadvány leköszölte azok nevét, akik megtagadták az aláírást.¹⁰² Ugyancsak a nyomásgyakorlás része volt a gazdasági bojkott meghirdetése, amely a „nem lojális” állampolgárok ellen irányult. Eleinte az is előfordult, hogy – a „magyar világ” visszatérésétől félve – szlovákok is megtagadták az ívek aláírását.¹⁰³ Végül azonban meggondolták magukat, s így csupán kevesen voltak, aki elutasították az aláírást. Pozsonyban például 26 817 aláírást gyűjtöttek össze.¹⁰⁴ Szlovákia területén összesen 246 tömeggyűlést tartottak Rothermere ellen. Ezeket három csoportba lehet sorolni: 1. „össznemzeti” jellegű tüntetések (Pozsony, Kassa, Vág-

⁹⁸ Komáromi Lapok, 1927. október 11. 2.

⁹⁹ Lásd a somorjai járási hivatal jelentését 1927. október 14-ről: „a magyar lakosság nyugodtan viselkedik, semmiféle szimpátiát nem mutat Rothermere iránt. Teljesen elégedettek a jelen állapottal.” Lásd ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28.; 74/28., OÚ v Dunajská Streda – ŽÚ 1927. augusztus 6.

¹⁰⁰ NS RČS, 105., 1927. november 24. (www.psp.cz); Granatier, 1929. 160. Lásd még Korláth Endre írását: Prágai Magyar Hírlap, 1927. december 3. 3.

¹⁰¹ SNA, PR–BA, 207. doboz, materiál 39–6.; ŠABA, ŽÚ–BA, 354/28.

¹⁰² Anton Granatier (ed.): Kto snami, kto proti nám. Bratislava, 1927.

¹⁰³ ŠABA, ŽÚ–BA, 2033/28., OÚ Hlohovec – ŽÚ 1928. január 16.

¹⁰⁴ Granatier, 1929. 161.; Letz, 2000. 46.

újhely), 2. pártok által szervezett megmozdulások (a legaktívabb a Néppárt volt, amely több mint száz rendezvényt tartott, de az Agrárpárt és a szociáldemokraták is kitétek magukért), 3. a Szlovák Liga által szervezett demonstrációk. Az összes szervezet közül ez utóbbi bizonyult a legaktívabbnak. Utána az Agrárpárt helyi szervezetei és magyar tagozatai, a Matica slovenská és a legionáriusok szervezetei következtek.¹⁰⁵

1927 októberében Szlovákiába látogatott Rothermere lord közeli munkatársa, Sir Robert Donald, aki több nem hivatalos megbeszélést folytatott a kisebbségek és a politikai pártok képviselőivel. Ezt megelőzően, október 4-én, Bécsben Jehlicskával is találkozott, aki úgy informálta őt a szlovákiai helyzetről, hogy Rothermere ellen csak a cseh érzelmű szlovák nemzetárulók vannak.¹⁰⁶ Donald Szlovákiában Vojtech Tukával is találkozott, aki a magyar kormánnyal is összeköttetésben volt ugyan, de nem állt nyíltan a Rothermere-kampány mellé. Tuka segítségével Donald Andrej Hlinkával is felvette a kapcsolatot, munkatársnője, Mildred Canivet pedig személyesen is találkozott a Szlovák Néppárt elnökével.¹⁰⁷ Azonban sem Tuka, sem pedig Hlinka nem változtatott a Néppárt korábban deklarált Rothermere-ellenes álláspontján. Hazatérése után Donald a *Daily Mail*ben közölt írásaiban és későbbi könyvében kritikus képet festett a csehszlovákiai viszonyokról. Az állami hatóságoknak az efféle látogatások nem voltak inyükre, s ezért különösen nagy érdeklődéssel figyelték a Nagy-Britanniából érkezők szlovákiai mozgását. A szlovák sajtó ugyanakkor – természetesen – nem szentelt nagy teret Donald látogatásának. A feszült helyzetet František Udržal nemzetvédelmi miniszter szlovákiai körútja volt hivatott oldani.¹⁰⁸

¹⁰⁵ História, 1929. 414.; AMZV, fond III. Sekcia, 636. doboz, 5477/28.

¹⁰⁶ Jehlicska jelentése, 1927. október 7. AHÚ SAV, tek. 33. Jehlicska és Tuka tevékenységéhez lásd Kramer, 1957. 151–161.

¹⁰⁷ MOL, K 64, 21. csomó, 1927–7–477.; SNA, PR–BA, 771. doboz, materiál 459.; ŠABA, ŽŰ–BA, 1229/28.

¹⁰⁸ ŠABA, ŽŰ–BA, 354/28.; SNA, PR–BA, 771. doboz, materiál 476/21–II.; Robert Donald: *The Tragedy of Trianon*. London, Thorton Butterworth Limited, (Folytatás a 53. oldalon →)

Beneš október 26-án, a parlament külügyi bizottsága előtt elmondott beszéde azonban újjáélesztette a téma iránti érdeklődést. A külügyminiszter, aki a Rothermere-kampány csődjéről beszélt, elismerte ugyanis, hogy a békerendszer korántsem tökéletes. A magyar sajtó azonnal lecsapott erre, és a magyar érdekeknek megfelelően kívánta magyarázni a kijelentést, Švehla miniszterelnök gyors fellépése azonban megakadályozta ezt.¹⁰⁹

A Rothermere-kampány utóélete Szlovákiában 1928-ban

A petíciós akció befejezése nyomán enyhült a Szlovákiában uralkodó feszültség, és a sajtóban is megritkultak a témával foglalkozó írások. A hivatalos jelentésekben azonban továbbra is előfordultak olyan megjegyzések, hogy agitátorok járnak Szlovákiát. Jelentősebb irredenta jellegű akciókra azonban nem derült fény, és a kampány már csak a sajtóban élt tovább. A csehszlovák hatóságok leginkább a *Prágai Magyar Hírlap* írásait tartották ártalmasnak, amely lap ellen több ízben is fellépett a cenzúra. A jelentések szerint főként a magyar értelmiség, a papság és a politikusok, különösen az Országos Keresztényszocialista Párt tagjai támogatták Rothermere akcióját.¹¹⁰ Sajátos módon kapcsolódott be a kampányba Dvorcsák Győző, a magyar irredenta szlovák származású képviselője, aki a szlovák autonómia követelésével akarta megbontani a csehek és szlovákok egységes fellépését. 1927 novemberében olyan üdvözlő táviratot küldött Rothermere-nek, amelyen a pittsburgh-i

1928. (Magyar kiadása Rothermere bevezetőjével: Robert Donald: Trianon tragédiája. Magyarország szózata az emberiséghez. Budapest, Magyar Revíziós Liga, 1928.) Donalddal kapcsolatban Bartók a következőt nyilatkozta: „Donald úrnak már a kérdéseiből kiérződik, hogy azokra a cseh kormányzatot terhelő válaszokat vár.” MNL, K 64, 21. csomó, 1927–7–178.

¹⁰⁹ Zemko, 1999. 221.; Slovák, 1927. október 30. 3.; Prágai Magyar Hírlap, 1927. október 28. 3.; Rákosi é. n. 189–193.

¹¹⁰ ŠABA, ŽŰ–BA, 41/28., 354/28., ŽŰ–ON 1927. október 21.

egyezmény aláíróinak hamisított szignóit helyezte el. Az amerikai szlovákok többsége azonban egyértelműen elutasította a lord kampányát, így a kísérlet túlságosan átlátszó volt. Jehlicska szerint az ilyen dilettáns akciók csak rontották az irredenta akció sikerét.¹¹¹ Rothermere 1927. decemberi amerikai útja szintén nem hozott semmiféle kedvező elmozdulást az ügyben.

Rothermere magyarországi sikere sem volt maradéktalan. Óriási népszerűségét és feltételezett uralkodói és dinasztikus ambícióit a magyar politikai elit túlnyomó többsége bizonyos ellenérzésekkel szemlélte, annál is inkább, mivel a politikusok egy részének megvolt a maga jelöltje a trónra. Talán ezért is küldte 1928 májusában a lord maga helyett fiát, Esmond Harmsworth-öt, a brit parlament konzervatív párti képviselőjét Magyarországra. Csehszlovákiában meglehetősen nagy figyelmet szenteltek ennek a látogatásnak is, mivel olyan információk is elterjedtek, hogy Harmsworth Szlovákiába is átlátogat. A határ menti hatóságokat ezért többször figyelmeztették az éberségre, s arra, hogy a várható látogató személyének „*nem feltűnő figyelmet kell szentelni*”.¹¹² Harmsworth egyhetes, diadalmas magyarországi tartózkodása a Rothermere-kampány csúcspontja volt.¹¹³ Királyi fogadtatása minden bizonnyal a kormánykörök egyetértésével zajlott, miközben a kampányban való részvételüket továbbra is tagadták. Mindenesetre tény, hogy a fogadóbizottságban az a Teleki Pál is helyet kapott, aki szoros kapcsolatban állt a kormányfővel.

Rothermere fiát a magyar Miniszterelnöki Hivatal Nemzetiségi Osztályának munkatársa, a szlovák származású Podhradzky György is meglátogatta, aki a szlovákoknak a szent koronához való visszatérését szorgalmazta.¹¹⁴ Ahogyan az várható volt, Harmsworth útját Csehszlovákia

¹¹¹ Jehlicska jelentése, 1927. november 25. AHÚ SAV, 33. tek.; Kramer, 1957. 172.

¹¹² ŠABA, ŽŮ-BA, 354/28.

¹¹³ Rothermere, 1939. 107–128.; A látogatás tiszteletére jelent meg: Harmsworth Magyarországon – Egy csodálatos hét története írásban és képben. Budapest, Magyar Revíziós Liga, 1928.

¹¹⁴ Fabián, 1992. 172.

nem hagyta szó nélkül, s az is felmerült, hogy a kisantant közös jegyzékben tiltakozzon Magyarország provokatív viselkedése miatt.¹¹⁵ Nyilvánvaló ellenlépés volt viszont az, hogy éppen Harmsworth magyarországi utazása idején érkezett csehszlovákiai „tanulmányútra” a neves angol professzor, a csehszlovák körökben nagy tiszteletnek örvendő Robert William Seton-Watson (Scotus Viator), aki már korábban kifejtette, hogy Rothermere hatása minimális az angol közvéleményre. Seton-Watson érdeklődött a magyar kisebbségi panaszok iránt, és megbeszéléseket folytatott több közismert személyiséggel is. Tanulmányútja eredményeként azután bizalmas memorandumot küldött Masaryk köztársasági elnöknek, amelyben figyelmeztette őt, hogy a csehszlovák állam magyar kisebbséggel szembeni politikájában nagyobb méltányosságot kellene tanúsítani.¹¹⁶

Ezek az események azonban már csak utolsó tajtékjai voltak a Rothermere-kampány nagy csehszlovákiai hullámverésének. Ekkoriban már egy másik nagy ügy foglalkoztatta a csehszlovákiai közvéleményt, mégpedig Vojtech Tukának a *Slovák* című napilapban megjelenő újévi írása, amely *A turócszentmártoni nyilatkozat tizedik évében* címet viselte. Tuka állítása szerint a turócszentmártoni deklarációnak volt egy titkos klauzulája is, amelyben az állt, hogy a köztársaság tizedik évfordulóján a szlovákok dönthetnek arról, hogy továbbra is a csehekkel közös államban kívánnak-e élni. Ezt a cikket – csakúgy, mint Tuka egyébként is gyanúval szemlélt tevékenységét – a csehszlovák hatóságok államellenesnek minősítették, és nagy visszhanggal járó pert indítottak ellene.¹¹⁷

Rothermere azon tézise, hogy a határok revíziója a béke megszilárdulásához vezetne, Magyarország megerősödése pedig gátat vetne a bolsevizmus terjedésének, Olaszországon kívül nem talált kedvező visszhangra a nagyhatalmak körében. Mint ahogyan azt a gondolatát sem

¹¹⁵ Prágai Magyar Hírlap, 1928. május 27. 3.

¹¹⁶ Robert William Seton-Watson: Documents/Dokumenty 1906–1951. Miroslav Bielik–Jan Rychlík–Thomas Marzik D. (eds.): Martin, Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská, 1995. 393–401., 407–425.; Granatier, 1929. 179–187.

¹¹⁷ Kramer, 1957. 162–168.

fogadták megértéssel, hogy a békeszerződéseknek ugyan érvényben kell maradniuk, ám a szemmel látható igazságtalanságokat fel kell számolni. Magyarországon és Csehszlovákiában sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az ügynek, mint amilyennel az valójában rendelkezett. Ennek okát abban kell keresni, hogy a lord által felvetett probléma alapjaiban érintette mindkét államot, s ezt a sajtó és a propaganda rendkívüli aktivitása igen élesen visszatükrözte. A magyar és a csehszlovák propaganda egyaránt azon dolgozott, hogy a *status quo* megváltoztatására irányuló esetleges konfliktus alkalmával kedvező kiinduló helyzetet teremtsen saját országa számára. Szlovákiában ezért nyomást gyakoroltak a lakosságra, hogy az tömegével ítélje el Magyarország revíziós terveit. A lakosság nagy része passzívan vagy elutasítóan viselkedett Rothermere kampányával szemben. Ebben a kérdésben ritka egyetértés alakult ki a csehszlovák politikában, hiszen az ellenzéki pártok (kevés kivételtől eltekintve) a kormánypártokkal együtt Csehszlovákia integritásának védelmére keltek. A lakosság tömeges reakciója a csehek és a szlovákok közeledéséhez vezetett. A magyar kisebbség vezetőinek az állammal szemben tanúsított nem „kellően lojális” magatartása pedig tovább erősítette a többségi lakosság és a hatóságok bizalmatlanságát. Magyarországon ugyanakkor a kampány felerősítette a revíziós propagandát. Rothermere akciója egybeesett az új, aktívabb magyar külpolitika kezdetével. Ám hamar megmutatkozott az is, hogy az ilyen akciók önmagukban nem elegendőek a határok megváltoztatásához. S noha a lord még hosszú ideig, csaknem egészen 1940-ben bekövetkezett haláláig folytatta magyarbarát kampányát – és Magyarországon továbbra is nagy megbecsülésnek örvendett – tevékenységének többé nem volt komolyabb nemzetközi jelentősége.

A közös történelem új kezdőpontja

Az 1980-as évek végén a szocialista táborban lezajlott változások Közép-Kelet-Európa társadalmi fejlődésének egy történeti szempontból viszonylag rövid, ám intenzív korszakának végére tettek pontot. E változások következtében megkezdődött a múlt újbóli átértékelésének az egész társadalmat mozgósító folyamata. Mindezt Csehszlovákiában – éppúgy, mint a többi posztszocialista országban – a nacionalizmus egyfajta reneszánsza követte: több évtizedes „kényszerű mellőzöttség” után újjáéledt poraiból, s újból helyet foglalt az addigi osztályszempontok alapján folytatott politikai diskurzusban. Többek között Rogers Brubaker hívta fel a figyelmet arra, hogy a nacionalizmus posztszocialista országokban kimutatott sikertörténetében nagy szerepe van annak, hogy már 1989 előtt is intézményesült. Az egykori Keleti Blokk országainak politikája ugyan antinacionalista volt, de nem antinacionális. Ezekben az országokban az osztályok nélküli társadalom megteremtésének igyekezete mellett továbbra is élt és intézményesült a nemzeti elvre épülő társadalmi kategorizálás, amely az etnikai értelemben felfogott nemzetet konkrét területhez kötötte.¹¹⁸

A kelet-közép-európai szocialista tábor megszűnése után épp a nacionalista érvelés töltötte be a hiányzó társadalmi kohéziós erő szerepét, s egyben a korabeli politikai elképzelések legitimációs tényezőjeként is

¹¹⁸ Részletesebben lásd Rogers Brubaker: *Nationhood and the national question in Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account*. In: *Theory and Society* 23, 1994. 47–78. Magyarul: Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan, 2007.

működött. Az adott társadalmi-politikai feltételek így jelentős mértékben hozzájárultak a „nemzeti múlt” rekonstrukciója iránt megnövekedett érdeklődéshez, illetve ahhoz, hogy a szomszédokhoz való viszonyt ennek függvényében definiálják. Ebből a szempontból Szlovákiában a szlovák–cseh, illetve a szlovák–magyar viszony került a viták középpontjába. Ez az adott témák politikai aktualitása mellett annak is köszönhető, hogy immár szabadon lehetett olyan témákkal foglalkozni, amelyek korábban tabunak számítottak vagy mellőzve voltak. Különösen jelentős mérföldkő volt ebből a szempontból a Szlovák Köztársaság 1993. január 1-jei megalakulása. Az 1990-től kibontakozó politikai pluralitás a szlovák történetírás tematikai gazdagodását is magával hozta, egyúttal azonban a „nemzeti múlt” jellegéről folytatott vitához vezetett, amelynek utórezgései máig érezhetőek. Ennek a látszólag csupán a történéseket érintő problémának a szakmai szempontok mellett erős politikai és ideológiai felhangja is volt, ami elsősorban a huszadik század első felének politikai hagyományaira vezethető vissza. Írásomban a nemzeti történelem reprezentációjának az 1918 és 1945 közötti időszak magyar és szlovák történeti diskurzusában való megjelenését kívánom vizsgálni, amit az újkori szlovák–magyar kapcsolatok egyik fontos elemének is tekintek. Figyelmem középpontjában elsősorban az úgynevezett trianoni trauma fog állni. Annak ellenére, hogy történeti értelemben véve ez a a csehszlovák–magyar kapcsolatok tágabb tárgykörébe tartozik, elsősorban a szlovák–magyar összefüggésekre kívánok összpontosítani, mivel Csehországban általában a cseh–német együttélés volt napirenden.

A nacionalizmusok egyik fő sajátossága, hogy a nemzetet saját példaképekkel (pl. hősökkel), hagyományokkal és történelemmel felruházott kollektív szubjektumként értelmezik. A nemzettudat, amely megismerés jellege miatt cselekvő egyénként fogható fel, igen érzékeny az olyan témák és összefüggések iránt, amelyek a dicső és tragikus elbeszélésekből összeálló „nemzeti történelmi tapasztalatok” egyénileg átélt, de kollektív módon rögzült részei. A nacionalista diskurzus a nemzet kategóriáját visszavetíti azokba az időkbe is, amikor a nemzeti identitás

még nem tartozott a csoporttudatot meghatározó tényezők közé. Ebből a szempontból a nemzeti történelem olyan konstrukció, amely a jelenrel és a jövő víziójával szoros kapcsolatban álló „nemzeti múlt” történeteinek szelekcióján alapul. Így az olyan típusú kérdések, hogy honnan jöttünk és hová tartunk, a valóság utólagos legitimálását szolgálják. Az eddig elmondottak is jelzik, hogy nem létezik a múltnak egyetlen és kizárólagos magyarázata, a különböző interpretációk „értelmét” pedig jelentős mértékben meghatározza az, hogy már elbeszélésük előtt működésbe lépnek olyan tényezők, amelyek kijelölik és közvetítik a kollektív emlékezet kereteit. Az emlékezés konstruálja a múltat, amely így állandóan aktuális dimenziót nyer. A múlt újabb és újabb rekonstrukcióját többek között a folytonosság megszakadása is kiválthatja, amely valami újnak a kezdetét jelenti, s a múlt újbóli értékelését is magával hozza. Jan Assmann szavaival: a kollektív emlékezet az egyén szocializációja során alakul ki, miközben hordozója térben és időben korlátozott. A kollektív emlékezet sikeres reprodukciójához az emlékezet szilárd pontjaira, identifikáló szimbólumokra, az emlékezet kijelölhető helyszíneire, intézményszerű háttérre van szükség. A kollektív emlékezet a múlt szilárd pontjaira épül rá. Ezeknek az ünnepeken való részvétel általi rendszeres jelenidejűvé tétele, illetve rituális ismétlése kijelöli a valóság értelmezésének kereteit.¹¹⁹ Ezen reprezentációk terjesztésében nagy szerepet kap az a politikai hatalom, amellyel az adott egyének és csoportok rendelkeznek. A jelentős sorsfordulók következményeként bekövetkező változások mind a magán-, mind a közéletben, a szocializáció szempontjából kiemelt jelentőségű iskolaügyben, valamint a domináns csoportok kirakataként szolgáló nyilvános tereken is nyomot hagytak. Ennek a folyamatnak a során a lakosság egészének és az eliteknek a társadalmi státuszában is változások történtek. Eközben pedig a múlt más-

¹¹⁹ Bővebben lásd Jan Assman: *Kultura a pamät. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách Starověku*. Praha, Prostor, 2001. 31–61. Magyarul: Jan Assman: *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 2004.

fajta reprezentációjára alapuló elbeszélés kerül domináns helyzetbe. Különösen a modern társadalmakra jellemző, hogy hatalmat és ellenőrzést akarnak szerezni a múlt rekonstrukciója fölött, s egyben egyetlen diszkurzust és szimbólumrendszert akarnak kötelezővé tenni.

Zéró pont

Az etnikailag és kulturálisan sokszínű Habsburg Birodalomban a nacionalizmus elterjedése miatt fontos kérdéssé váltak a nemzetiségi viszonyok a 19. században. Az egyes nemzeti mozgalmak között keletkező feszültségeket a „nemzeti múlt” interpretációiról szóló viták is jelentősen befolyásolták. A nemzeti mozgalmak vezetői által megfogalmazott emancipációs és integrációs célok fokozatosan komplex érvrendszerre formálódtak, és a Monarchia belpolitikai színterén egymással versengő ideológiákként jelentek meg. A változást szorgalmazó néhány, többékevésbé sikeres kísérlet ellenére a Monarchia belső helyzete 1918-ig nem változott. Kivételt az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés és Horvátország, s részben Galícia különleges státuszának elismerése jelentett. A történelmi Magyarország vezető rétegeinek az egységes nemzetállam kiépítésére irányuló törekvései szembekerültek a nem magyar nemzeti mozgalmak elképzeléseivel. Ugyanakkor már a dualista Monarchia idején megjelentek azok a cseh, délszláv, román politikai elképzelések, amelyek a „történelmi államiság” felújításának gondolatát propagálva a „saját anyaországukhoz” való csatlakozás elvére épültek.

A szlovák lakosság és a szlovák elit többnyire lojális maradt a történelmi Magyarországhoz, noha megjelent a – többek között a Matica slovenská és a három szlovák nyelvű gimnázium 1874–1875-ös bezáratása és az 1907-es csernovai tragédia által is szimbolizált – magyar nemzetiségi politika határozott bírálata is.¹²⁰ A nemzeti mozgalmak

¹²⁰ Bővebben lásd Roman Holec: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Bratislava, Matica slovenská, 1997. 243–258.

szempontjából az első világháború eseményei egyfajta katalizátorként hatottak. Az, hogy a háború után saját stabilitásukat és közép-kelet-európai befolyásukat a térség átrendezése által biztosítsák, egyhamar az antanthatalmak illetékesei között folytatott külpolitikai fejtegetések témájává vált. A későbbi győztesek oldalára állt nemzeti mozgalmak kívánalmi nagyrészt teljesültek.¹²¹ Annak ellenére viszont, hogy a nemzetek önrendelkezési jogát a háború utáni európai határok meghúzásának alapelveként deklarálták, ez különböző stratégiai és gyakorlati okok miatt végül csak részben valósult meg.

Az 1918-as évet – a magyar diskurzusból inkább az 1918–1920-as időszakról van szó – képzeletbeli „zéró pontnak”, más kifejezéssel élve „új kezdetnek” is nevezhetjük, amely egyben a szlovák–magyar/magyar–szlovák kapcsolatok alapvető átértékelésének folyamatát is elindította. 1918–1920 között megszakadt a korábban erőteljesen hangsúlyozott ezeréves államiság kontinuitása és a történelmi Magyarország szimbolikusan Szent István királytól eredeztetett egysége. Ezzel egy időben került sor a csehszlovák „nemzeti múlt” pozíciójának intézményes megerősítésére, amely során számos, korábban rögzült szimbólum új, aktuális értelmet nyert. A szlovák nemzeti diskurzusból ez az alapvető változás a sötét színekkel lefestett „ezeréves elnyomás” végére tett pontot. A magyar diskurzusból viszont „nemzeti katasztrófaként” értelmeződött.

A társadalmi változások fontos elemét jelentették a hatalomban bekövetkezett cserék. Az újonnan létrejött Szlovákiában új politikai rendszert vezettek be, s eközben az addigi domináns elit szinte teljes egészében elveszítette hatalmát, sok esetben el is hagyta addigi működésének helyszínét. Helyére teljesen új vezetők és az egykori „kisebbség” képviselői kerültek. Az átértékelés és lecserélés folyamata viszont nem mindenhol zajlott párhuzamosan, és elsősorban a helyi viszonyoktól, a jelzett folyamatokban szerepet játszó elitek elképzeléseitől, illetve a helyi közösségek tagjainak attól a képességétől függött, hogy ezeket a

¹²¹ Lásd Milan Podrimavský–Dušan Kováč (eds.): *Slovensko na začiatku 20. storočia*. Bratislava, HŰ SAV, 1999. 471.

változásokat milyen mértékben fogadták el. Napjainkban egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerülnek például azok a hivatalnoki kö-zéprétegek, amelyek 1918 után is megmaradtak korábbi pozícióikban.

Ebben az időszakban kezdődött Szlovákia területének a kanonizálása, amelyet a „Tátrától a Dunáig” terjedő szlovákság természetes földrajzi vagy történeti területeként határoztak meg, és amit a szlovák diskur-zusban a mai napig is a szlovákság élettereként reprezentálnak. A múltba való visszafordulás is új értelmet nyert, amivel elsősorban a nemzetál-lamként kiépülő Csehszlovák Köztársaság stabilitását és élettartamát kívánták megerősíteni, illetve meghosszabbítani. Ezzel függ össze a Lu-bomír Lipták szlovák történész által a „szobrok helycseréjének” nevezett folyamat, amely során a nyilvános terek új megnevezéseket és új arculatot is kaptak. A magyar politikusok nevét viselő utcák és más elnevezések helyére cseh és szlovák személyiségek neve került. Több jelentős emlék-művet ugyancsak eltávolítottak, és az új állam a köztereken saját em-lékműveit állította fel.¹²² Gyakran a mai szlovák–magyar feszültségeknek is a nyilvános tér kisajátításáért és birtoklásáért folytatott versengés az oka. Ebben a versengésben pedig a maga legitimációs potenciálja miatt épp a „nemzeti történelem” válik főszereplővé.¹²³ A szlovák történelmi narratívák leginkább arra a nagymorva tradícióra hivatkoznak, amely már a 19. században is a hivatalos magyarországi múlt ellenképeként jelent meg. Ennek a hagyománynak alapvető jegye a szlávok/szlovákok kulturális felsőbbrendűségének és az adott területre formált elsődleges

¹²² Lubomír Lipták: Helycserék a piedesztálokon. A politikai váltások emlékművei és az emlékműváltások politikája. In: Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb év-század. A történelemről és a történetírásról. Pozsony, Kalligram, 2000. 244–292.

¹²³ Lásd a komáromi példát: Elena Mannová: Nemzeti hősoktól az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák–magyar határon. In: Regio, 2002/3. 25–44; Tomáš Strážay: Myths in Action: Two Cases from south-ern Slovakia. In: Zora Hlavičková–Nicolas Maslowski (eds.): The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century. Praha, CES, 2005. 101–113.; Dagmar Kusa: Úloha kolektívnej pamäti v procese etnickej mobilizácie. In: Peter Drál–Andrej Findor (eds.): Ako skúmať národ: deväť štúdií o etnicite a nacionalizme. Brno, Tribun EU, 2009. 57–78.

jogának a hangsúlyozása. A „közös nagymorva örökség” hangsúlyozása a csehszlovák egység eszméjének egyik legfontosabb legitimizációs elemévé is vált.¹²⁴ Azonban a különböző szlovák és cseh narratívák egymás között is versenyeztek, a nagymorva tradíció például főként Morvaország területén és Szlovákiában honosodott meg, míg Csehország területén sokkal inkább Husz Jánosnak és a csehek patrónusának, Szent Vencelnek a kultusza terjedt el. Az 1918-ig tartó magyarországi múlt negatív reprezentációját a „nemzeti elnyomatás” és a szlovák „nemzeti szabadságküzdelem” kiemelkedő eseményeinek évfordulóin rendezett megemlékezések erősítették és a Habsburgok vagy a „magyar feudális elit” negatív képével kapcsolták össze. Ennek is szerepe volt a „modernista” és a „tradicionális” irányzatok politikai küzdelmében. Ezek a „csehszlovák nemzeti egységet” alátámasztó narratívákkal együtt szerepet kaptak „Szlovákia és a szlovák nemzet történelmének” kialakításában. A változások az iskolai tankönyvekben, de a nyilvános közbeszédben is a „nemzeti szabadságért folytatott küzdelem” lineárisan felrajzolt folyamatának hangsúlyozásában manifesztálódtak, miközben a Nagymorva Birodalom története mellett elsősorban a huszita mozgalomnak, Comeniusnak, valamint az 1848–1849-es forradalomnak – amely során a Ludovít Štúr által vezetett szlovák nemzeti mozgalom szembefordult a magyarországi forradalommal – a bemutatása kapott hangsúlyos szerepet.¹²⁵

Ezzel szemben a szomszédos „magyar nemzetállamban” – különösen az ellenforradalmi kurzus 1919 második felében való előretörése után – az 1918 előtti magyar politika által reprezentált történelmi Magyarország örökségéhez való szoros kötődésben formálódott a történelem hivatalos elbeszélése. Szlovákiának „Felvidékként”, illetve „megszállt területként” való megnevezése a korabeli közbeszéd szerves része lett. Ebben a kontextusban Dél-Szlovákia új területi jelenségnek, közigazgatási egységnek számított, miközben a Felvidék szó ettől a kortól kezdve

¹²⁴ Lásd Elisabeth Bakke: *Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918–1938)*. In: *Historický časopis*, 1999/2. 233–253.

¹²⁵ A témához lásd Peter Macho–Elena Mannová (eds.): *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava, HŮ SAV, 2012.

egyszerre jelenthette az „elcsatolt területeket”, illetve ennek a területnek a kizárólag színmagyar lakosságú részét, ahogy azt a bécsi döntés utáni események is mutatták.¹²⁶ 1945-ig – az állam által is támogatott – legfontosabb történelmi ünnep továbbra is az első magyar királynak, Szent Istvánnak az ünnepe volt, amely tradíció nem mellékesen a Horthy-rendszer politikai doktrínáját is hivatott volt legitimálni. Szent István személyével együtt az ezeréves államiságot is ünnepelték, integritásának szükségét pedig történelmi, geográfiai és gazdasági érvekkel támasztották alá. A korabeli magyar elit nagy része az államhatárok revíziójától a régió problémáinak megoldását is remélte. Ez a hit olyan, mindenki által ismert és társadalmilag is elfogadott irredenta jelszavak állandó ismétlésében kapott kifejezést, mint a „*Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!*”; „*Így volt, így lesz!*”; „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy országban, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában, Ámen!*” A történelmi Magyarország szét-eseése által kiváltott társadalmi reakció –, amit trianoni traumaként szokás nevezni, és 1945-ig folyamatosan napirenden volt.¹²⁷ A trauma mértékének kifejezését pedig olyan kifejezések szolgálták, mint a „*második Mohács*”, illetve „*a Mohácsot is felülmúló tragédia*”, de nem volt ritka a keresztény szenvedéstörténet toposzainak (töviskoszorú, keresztre feszítés) kölcsönvétele sem.¹²⁸ A magyar társadalomban kialakult nézet

¹²⁶ Elena Mannová: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: *Frontiers, Religions and Identities in Europe*. Pisa, Plus–Pisa University Press, 2009. 185–204.

¹²⁷ A magyar közbeszédben ezzel együtt nem tekinthető általánosnak a kifejezés használata. Ehhez lásd Kovács Éva fontos írását: Kovács Éva: Trianon traumatikus emlékezetéről. In: *Limes*, 2010/4. 47–56. A kérdés tömeglélektani összefüggéseiről lásd Fülöp Éva–László János–Csertő István–Barbara Ilg–Szabó Zsolt–Ben Slugoski: Emotional elaboration of collective traumas in historical narratives. In: Forgas Joseph P. Forgas–Vincze Orsolya–László János (szerk.): *Social cognition, communication and narratives*. Sydney Symposium of Social Psychology New York, Psychology Press, 2012.

¹²⁸ Erről bővebben Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.

szerint Trianonra folyamatosan emlékezni kell, hogy az ne merüljön feledésbe, s ezzel a társadalomban azt a reményt is élte, hogy a jövőben sor kerülhet e sorscsapás jóvátételére. A trianoni veszteségek traumatikus kollektív élményének az ilyen mélységű rögzülésében az „elszakított”, illetve „elvesztett” területekkel való személyes, történelmi, kulturális, gazdasági vagy földrajzi kapcsolatok folyamatos hangsúlyozása mellett nagy szerepet kapott a szomszédos országokba került népes magyar kisebbség is.¹²⁹ Ebben a kontextusban érdekes Simon Attila megállapítása, amely szerint a csehszlovákiai magyar közbeszédben Trianon mégsem volt annyira jelen, részben azért, mert Trianon sokkal kevésbé változtatta meg a szlovákiai magyar ember életét, mint azt ma gondoljuk. Hiszen a két háború között azok a mikroközösségek, amelyben a többségében falusi, földművelő magyar lakosság élte az életét, jórészt változatlanok maradtak: a közösség élete a mezőgazdasági munkák ritmusához igazodott, az egyház, mint a legnagyobb közösségszervező erő, kevés változáson ment keresztül, s abban a korban a falusi emberek még utazni is alig utaztak. Ha igen, akkor a járási székhelyre, ahol akkor nem volt gond a magyar nyelv használatával, még a hivatalokban sem. A Csehszlovák Köztársaság földrajzi valóságára pedig igazából akkor csodálkoztak rá, amikor a cseh országrészek valamelyik távoli helyőrségében szolgáló fiukhoz mentek látogatóba.¹³⁰

A túszul ejtett kisebbségek

Ha kisebb fenntartásokkal is, de egyetérték azzal a véleménnyel, hogy a szlovák többségű területeken következetesebben zajlott le az impériumváltás, mint Szlovákia magyarok által lakott déli részein.

¹²⁹ Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.

¹³⁰ Simon Attila: „... a magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzeté...” A két világháború közti kormánytámogató (aktivista) szlovákiai magyar politika viszonya Trianonhoz és az első Csehszlovák Köztársasághoz. In: Limes, 2010/4. 17.

A szlovákok lakta területeken viszonylag gyorsan alkalmazkodtak az új realitásokhoz, amelyet nagyban segítettek az új „nemzetállam” által felkínált előnyök is. Ezt az eszményi forгатókönyvet azonban már röviddel a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után felülírták azok a félreértések, illetve a politikai érdekek és nem ritkán felekezeti viszályként mutatkozó konfliktusok, amelyek a szlovák autonomizmus megerősödéséhez vezettek. Az pedig, hogy a déli határszélén a saját „anyaországa” közvetlen szomszédságában jelentős magyar kisebbség élt, számos szempontból okozott bonyodalmat a csehszlovák állami eliteknek. Az 1918 után bekövetkező politikai változások, amelyekre nacionalista prizmán át tekintettek, egy addiginál előnytelenebb (kisebbségi) szerepkör elfogadását kívánták volna meg a szlovákiai magyaroktól. Az új helyzetbe való belenyugvás elutasítása a magyar kisebbség társadalmi és gazdasági marginalizálódását vonta maga után, amely tovább erősítette a magyar közösség érzékenységét, s ismételten a „legszerencsétlenebb nemzet” önképének reprodukciójához vezetett. Ezt a szerepet a „nemzeti múltból” vett példák is erősítették, pl. a tatárjárás, Mohács és Trianon párhuzamba állítása.¹³¹

Mivel a történelmi Magyarország vegyes etnikumú volt, a trianoni Magyarország területén is maradtak szlovákok. Ők azonban a szlovákiai magyarokkal ellentétben sem kulturális, sem földrajzi szempontból nem alkottak egységes közösséget. Asszimilációjukhoz jelentős mértékben hozzájárult a Trianon előtti és a Trianon utáni magyar nemzetiségi politika jellege és gyakorlata.¹³² A szlovákiai magyar kisebbséghez hasonlóan a magyarországi szlovákok helyzete és sorsa is hamarosan olyan, a Csehszlovákiában zajló politikai indíttatású viták és a propaganda céltáblájává vált, amelynek témái a nemzetiségi kérdés és az asszi-

¹³¹ Híradó, 1931. augusztus 21. 3.

¹³² Lásd Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban. Budapest, Lucidus, 2004. 181–192; Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, Csokonai, 1998. 285. Miroslav Kmet: Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov. Nadlak, Ivan Krasko, 2012.

miláció voltak. A magyarországi szlovákság létezése így lehetőséget teremtett a magyar nemzetiségi politika bírálataira. A szlovák–magyar kapcsolatok alakulására jelentős hatással volt az a légkör is, amely Dél-Szlovákia vegyesen lakott területein alakult ki, ahol a szlovákok voltak kisebbségben. A földreform keretén belül lebonyolított betelepítések, a csehszlovák hivatalnokok, pedagógusok és fegyveres erők ideérkezése ugyan változásokat generáltak a régió etnikai összetételében, de nem szüntették meg a térség alapvető problémáját, vagyis a permanens veszélyeztetettség érzetét, amelyet mindkét oldalról folyamatosan erősítettek. Ezt a demokratikus államberendezkedés sem tudta kiküszöbölni. Ezzel kapcsolatban visszatérő érvnek számít a „lojalitás”, illetve a „felelősség mértékének” a felelőtlensége, miközben a vitában kialakított álláspontokat alapvetően a vitázó felek mereven rögzített értékítéletei határozták meg.

A szlovák és a magyar közösség csehszlovák állam keretei közötti szocializációjának a sikerességéről/sikertelenségéről a mai napig – gyakran erős érzelmi töltetű és minden esetben ideológiai színezetű – vita folyik. A „másik fél” (kvázi az „ellenség”) negatív képe, amely a szlovák–magyar viszonyt meghatározza, nem kizárólagosan etnikai eredetű. A történelmi Magyarország, illetve Csehszlovákia társadalmi-politikai életében voltak az államhoz lojális szlovákok, illetve magyarok is, miközben mindkét csoport szoros kapcsolatokat ápolt az adott politikai rezsimmel, és jól kihasználható lehetőséget szolgáltatott az állami propagandának. Simon Attila hívta fel a figyelmet arra is, hogy a magyar aktivista politikusok kritikátlanul vették át és terjesztették a hivatalos csehszlovák propagandát, ami a Trianonra való emlékezés során abban nyilvánult meg, hogy például a *Reggel* című újság 1930-ban ebből az alkalomból a csehszlovák politika olyan kiemelkedő alakjait szólaltatta meg, mint Edvard Beneš, Ivan Dérer, Milan Hodža, illetve a magyar Jászi Oszkár. Amikor tehát Trianonról beszéltek, elsősorban lojalitásukat igyekeztek hangsúlyozni.

A köztársaság iránti lojalitás és annak állameszméjével való azonosulás volt az a pozíció, amely az aktivisták ideológiáját, illetve a revíziós

törekvésekhez és Magyarországhoz fűződő viszonyuk kereteit és korlátait is meghatározta. A lojalitást azonban nem magához az államhoz kötötték, hanem annak demokratikus berendezkedéséhez, és a revíziót sem etnikai érvekkel utasították el, hanem azzal, hogy Magyarország nem demokratikus állam.¹³³ Hozzájuk hasonló a Magyarország-párti szlovák emigráció esete. A népszavazás ötletét és a „Szlovákia a szlovákoké!” jelszót hangoztatták, de kezdetektől voltak olyan Magyarország-párti kijelentéseik is, mint például az, hogy *„a szlovák nép a világháború előtt csendben és jó barátságban élt a magyarokkal és csak egy kis, a csehek és lefizetett agitátorok által hajszolt részük mutatkozott nyugtalannak, ami azonban csak egy pillanatnyi hangulat volt”*. Az „Isteni elrendelésre” és a változtatás elkerülhetetlen szükségességére mutattak rá. Véleményük szerint a szlovákok nemzeti fejlődésének szükséges előfeltételeit a magyarokkal való együttműködés biztosította volna. Ezek az aktivista csoportok azonban nem tudták elérni céljaikat, miközben „sikertelenségük” és a „szervilitásuk” mai napig a gyakran emlegetett kérdések közé tartozik. Máig tartó eljelentéktelenítésük pedig, amely „árulásuk”, illetve a „másik oldaltól” kapott anyagi és morális támogatásuk felemlegetésében nyilvánul meg, mintha tudatosan a feledés fátylát borítaná arra a kritikára, amelyet a maguk korában ezek a csoportok többek között az „anyaországuk” irányában is megfogalmaztak.

Az *„elszakított területeken”* élő magyarok emlékezési stratégiái leginkább a „nemzeti múlt” dicső vagy éppen tragikus eseményeinek rituális felidőzésében manifesztálódtak. A legfontosabb „nemzeti ünnepek” mellett az emlékezés folyamatában a regionális vonatkozású emlékünnepegek is jelentőséget kaptak. Mivel ezek a megnyilvánulások a történelmi magyar múltat idézték, s nem ritkán a Horthy-rendszerrel is kapcsolatba hozhatóak voltak, a „többségi” csehszlovák társadalom szemében a köztársaság iránt ellenséges, irredenta jelleget kaptak. A nyilvános térben így két, egymástól eltérő és egymást kölcsönösen kizáró emlékezet, illetve a közös történelem egymással párhuzamos, de mégis

¹³³ Simon, 2010. 17.

két különböző értelmezése került szembe.¹³⁴ A jelzett konfliktus a szlovákiai magyar közösség nagyobbik részének elzárkózásában, s a csehszlovák nemzeti ünnepekhez és szimbólumokhoz való viszonyában is megnyilvánult. A csehszlovák állam által szervezett ünnepekről leicsinylően nyilatkoztak, illetve demonstratív módon elutasították a részvételt. Ez például a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának október 28-i és Masaryk elnök születésnapjának március 7-i ünnepét érintette. A többségében magyarok és németek által lakott területeken ezen ünnepeket különösebb érdeklődés nélkül fogadták vagy elutasították, így főként az állam hivatalnokai vettek részt rajtuk. S noha a csehszlovák állammal szembeni negatív megnyilvánulások idővel veszítettek erejükből, az anyaországhoz és a nemzeti kultúrához való viszony a szlovákiai magyarok magatartásának alapvető sajátossága maradt. Hasonló jelenségek, noha kisebb mértékben, Magyarországon is megfigyelhetők voltak, ahol felgyorsuló asszimilációjuk ellenére a szlovákok között is észlelhetők voltak az állammal szembeni „illojalitás” jelei.¹³⁵ A magyarországi diskurzusban a szlovákokra 1918 után is az ezeréves közös hazához mindig hű fiatalabb testvér szerepét osztották, a cseheknek viszont az „idegen hódító” (ellenség) szerepe jutott. Ennek jellemző megnyilvánulásaként a magyar politikai elit támogatta a szlovák autonomizmust, különösen az ún. őslakos koncepciót, amely az ezeréves szentistváni hagyományokon alapuló kölcsönös együttélés történelmi, kulturális és gazdasági előnyeit hangsúlyozta.¹³⁶

¹³⁴ Elena Mannová: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Maďari v Komárne a Lučenci (1918–1938)). In: Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 121.

¹³⁵ Az etnikai revízió érdekében folyó Rothermere-kampány idején a magyarországi szlovákok egy része elutasította, hogy a Magyarországon pozitívan fogadott angol lord kampányát aláírásával támogassa. Magyar Nemzeti Levéltár, Miniszterelnökségi Levéltár, K 28 1927-62-7089.

¹³⁶ Szarka László: Autonomista együttműködési kísérlet. Az Egyesült Magyar Párt és a kisebbségi blokkpolitika kudarca az 1938. évi csehszlovák válság idején. In: Soňa Gabzdilová–Simon Attila (szerk.): Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu. Komárno, Univerzita J. Selyeho, 2014. 6–14.

A közös múltnak a (cseh)szlovák nemzeti diskurzus által prezentált negatív képe a (szlovák vagy csehszlovák) nemzeti közösség fennmaradásának egyedüli esélyeként megjelölt *status quo* megerősítését és megtartását szolgálta. A jelennek a magyar nemzeti diskurzus által – hasonló érvekkel – hangsúlyozott negatív képe viszont épp a *status quo* megváltoztatásának a szükségességét szorgalmazta. Mivel mind a többségi, mind pedig a kisebbségi lakosság a közös múlt részese volt, mindkét oldal ennek a múltnak a felidézése által próbálta saját legitimitását erősíteni. Alapvető különbség volt azonban abban az eddig kevésbé hangsúlyozott momentumban, ahogyan a két ország lehetőséget nyújtott az egyéni és nemzeti jogok érvényesítésére. Ebben a tekintetben pedig a Horthy-rendszer alapvetően különbözött a Csehszlovák Köztársaság politikai gyakorlatától, például a politikai rendszer vagy az egyesületi élet tekintetében.

A nacionalizmus búvópatakja

A második világháború időszaka a régióban bekövetkezett politikai változások (pl. az első bécsi döntés, a Szlovák Állam létrejötte) ellenére nem hozott jelentősebb elmozdulást a két nemzeti diskurzus egymáshoz való, 1918 után intézményesült viszonyában. Új helyzetet teremtett viszont a népi demokratikus rendszerek háború utáni kialakulása, az úgynevezett trianoni határoknak a párizsi békeszerződések általi megerősítése, valamint az, hogy a háborús légkört a közép-európai kisebbségi kérdés megoldásában addig nem alkalmazott módszerek – a lakosság „illojális csoportjainak” (fasisztának címkézett nemzeti kisebbségeknek) az utódállamokból való államilag szervezett és kötelező kitelepítés – legitimitációjára használták fel. Ám, amint utólag kiderült, sem ezek az alapvető momentumok, sem a kommunista diktatúrák által újonnan kitermelt új világnézet, de az érzékeny nemzeti témák tabusítása sem vezetett megoldáshoz, inkább csak a problémák befagyasztását eredményezték. Így a trianoni témáét is, amely – Zeidler Miklós metaforáját

kölcsönözve – a szocializmus idején bűvópatakként tűnt el a föld alatt, hogy a múlt század kilencvenes éveiben ismét a felszínre bukkanva újból reneszánszát élje (noha már alapvetően új helyzetben).¹³⁷ A vasfüggöny lehullását követő ideológiai felszabadulás és a politikai pluralizmus kísérőjelenségeként újból kísérletek történtek a „nemzeti múlt” rekonstrukciójára és demitizálására. Ennek eredményeként bizonyos mértékű visszafordulás következett be a két világháború között rögzült ideológiai tézisekhez.¹³⁸

Niedermüller Péter felhívta a figyelmet arra a három aktuális stratégiára, amelyek által a nacionalista diskurzus terjedt a posztkommunista országokban: a *restauráció* és a *rekonstrukció* stratégiáira, amelyek célja volt, hogy a kommunista diktatúra alatt betiltottakat vagy félremagyarázottakat megújítsa, a harmadik stratégiaként pedig a *mitologizálást* emelte ki, amely azon történeti narratívák integrációs tényezőjévé vált, amelyek szélesebb ideológiai és történeti összefüggésekben ismét a közbeszéd tárgyává lettek.¹³⁹ Ezt a „valódi tradíciók” és értékek rekonstruálására, a haza megújulására és az emlékezetben tátongó hézagok betöltésére irányuló kísérletet, azaz a „gyökerekhez való visszatérést” Svetlana Boym *helyreállító nosztalgiának* (restorative nostalgia) nevezte.¹⁴⁰ Az erős, politikailag és kulturálisan is motivált kommunistaellenes álláspontok keveredtek a nemzeti történelemről szóló, tisztázatlan elképzelésekkel és az emlékezés iránti megnövekedett érdeklődéssel, ami a nem-

¹³⁷ Zeidler, 2002. 83.

¹³⁸ Lásd Pók, Attila: História v transformačnom procese Maďarska. In: Historický časopis, 2005/1. 111–122; Gyáni Gábor–Radzai Roland: “Political Uses of Tradition in Postcommunist East Central Europe”. In: Social Research 1993/4. 893–914.; Eva Krekovičová: Identitäten und Mythen einer neuen Staatlichkeit nach 1993. Eine Skizze der „Slowakischen Mythologie“ an der Jahrtausendwende. In: Hannes Stekl–Elena Mannová (eds.): Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich. (Wiener Vorlesungen Konversatorien und Studien. Bd. 14). Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels AP, 2003. 375–414.

¹³⁹ Niedermüller, Péter: Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. In: Focaal Tijdschrift voor Antropologie, no. 33, 1999. 28–33.

¹⁴⁰ Svetlana Boym: Future of Nostalgia. New York, Basic Books, 2001. 41–42.

zeti emlékezet egyértelműen nacionalista elemekkel átszótt tartalmával kapcsolatos elképzelésekbe torkollott, és az egész régióban fontos részévé vált a közbeszédnek.¹⁴¹

A „nemzeti traumát” középpontba állító diskurzusok újbóli felélesztéséhez, a két háború közötti időszakhoz hasonlóan, nem kis mértékben hozzájárultak a politikusok, történészek, a többé vagy kevésbé ismert aktivisták, valamint az állami és kulturális intézmények. Egyetértek több kollégám megjegyzésével, miszerint a professzionális történészeknek nincs „végső szavuk” a történelmi köztudat formálásában, ám bennünket a szakmai etika és a felelősségtudat is köt.¹⁴² A Trianonnal összefüggő momentumok továbbra is részei a szlovákiai és a magyarországi közbeszédnek, illetve szakmai párbeszédnek, és továbbra is hozzájárulnak a kölcsönös bizalmatlanság fennmaradásához. Ez az állapot, amely a szemtől szembeni kommunikációban gyakran egészen más forgatókönyvek szerint működik, a különféle sztereotípiák és mitizáló elbeszélések szintjén annak ellenére tovább él, hogy az értelmiség köréből már több kísérlet is történt egy kedvezőbb léghő kialakítására és a témáról szóló konstruktív párbeszéd elindítására.¹⁴³ Legújabb példaul

¹⁴¹ Michal Kopeček: In Search for “National Memory”. The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe In: Michal Kopeček (ed.): Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989. Budapest–New York, 2008. 86–87.

¹⁴² Lásd pl. Ablonczy Balázs: Trianon-problémák. In: Kommentár, 2007/4. 57–67.

¹⁴³ Lásd például Peter Zelenák (ed.): Slovensko–maďarské vzťahy v 20. storočí. Bratislava, Slovak Academy Press, 1992. 112.; Simon Attila (ed.): Mýty a predsudky v dejinách. Šamorín–Dunajská Streda, Fórum Inštitút–Lilium Aurum, 2005. 96.; Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava, AEP, 2005. 246.; Limes. Tudományos Szemle–Csehek és Magyarok. 2005/2; Valerián Bystrický–Miroslav Michela–Michal Schvarc (eds.): Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-slovenska. Bratislava, Historický ústav SAV–VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.; Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. Ezek természetesen csak kiragadott példák – 1989 után ugyanis viszonylag sok közös munka látott napvilágot.

a *Forum Historiae* és a *Kor/ridor* online folyóiratok is lényeges eredményeket értek el ezen a téren.¹⁴⁴

A jelenkori szlovák–magyar kapcsolatok megértésének egyik kulcsát épp a soknemzetiségű történelmi Magyarország felbomlásával kapcsolatos kérdések értelmezése jelenti. Ezen kérdések tárgyalása azonban nem csupán a magyar társadalom feladata – a szlovák társadalmon belül is nagy kihívást jelent, miközben ennek a problémának továbbra is megvannak a maga bel- és külpolitikai specifikumai. Azok a törekvések pedig, amelyek a téma elhallgatását, illetve egyoldalú megközelítését szolgálják, a közös múlttal kapcsolatos elavult nézetek továbbélését erősítik, és a közép-európai térségben meglévő feszültségek hosszú távú forrásaivá válhatnak.

¹⁴⁴ www.forumhistoriae.sk; www.kor-ridor.eu

A „nemzeti elnyomás” mint történeti és identitáspolitikai argumentum

A modern társadalmakban a nemzeti történelem instrumentalizálásának jelentős funkciója van. A múltról szóló elbeszéléseket nagymértékben befolyásolja az a társadalmi közeg, amelyben létrejöttek, s ebből adódóan legtöbbször ideológiai tartalmakat is közvetítenek. Ebben a megközelítésben különleges képződménynek számítanak a történeti mítoszok, amelyeket hiba lenne holmi mesterségesen kitalált történetekként kezelni. Magam inkább abban az értelemben használom, ahogy Schöpflin György, aki szerint a mítosz olyan általános érvényű, rendszerint történetek formájában rögzült „nemzeti igazságokat” tartalmaz, amelyeket az adott közösség – mint saját magáról szólót – éltet és fenntart. Közéjük tartoznak például az „aranykorról”, a „civilizációs küldetésről” vagy éppen az „elnyomtatásról”, az „árulásról” („hátba döfésről”) szóló mítoszok.¹⁴⁵ Ezért nem az a céлом, hogy ezen elképzeléseket hazugnak vagy megalapozatlannak tartva visszautasítsam (még ha tudatosítom is konstruált mivoltukat), hanem hogy feltárjam, hogy miként, miért és mikor működnek ezek a történetek.

¹⁴⁵ Erről lásd George Schöpflin: *The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths*. In: Geoffrey Hosking–George Schöpflin (eds.): *Myths & Nationhood*. London, Hurst & Company, 1997. A szlovák mítoszok elemzéséről és kritikai feldolgozásukról két kiadásban is megjelent: Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, AEP, 2005. A magyar–szlovák kapcsolatok részeként kezelt mítoszokról például Kollai István (szerk.): *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest, Terra Cognita, 2008.

A nemzet önmegörökítését célzó nacionalizmus egyik jellemzője, hogy a nemzet olyan kollektív cselekvőként jelenik meg, amely saját történelemmel, hagyományokkal, valamint hősökkel és ellenségekkel is rendelkezik. A nemzeti öntudat megszemélyesített jellegének gyakori következménye az, hogy a nemzetet mint cselekvő szubjektumot reprezentálják. Az ehhez fűződő viszonyt egyúttal nagyobb érzékenység kíséri konkrét témák, személyek vagy összefüggések iránt. A nemzeti történelem elbeszélése a dicső és tragikus események sokaságából áll össze, amelyek az adott társadalom egyesítő elemeként is működnek. A nacionalista diskurzus a nemzet kategóriáját visszavetíti a régmúltba is, azokba a korszakokba, amikor a modern nemzeti identifikációk nem léteztek, és így az nem is volt a csoporthoz tartozás kulcsfontosságú kritériuma.¹⁴⁶ Így aztán a történelem olyan képződménnyé válik, amely a „nemzeti múlt” eseményeinek szelekciójára épül, miközben a múlt horizontja szorosan kapcsolódik mind a jelenhez, mind a jövőre vonatkozó víziókhoz.

Ebben az összefüggésben az úgynevezett történeti nemzetek elitjei – ilyenek tartják régióinkban például a cseheket, a lengyeleket vagy a magyarokat – a nacionalizmus felvirágzásának idején a középkorból vették és alakították át („nemzetiesítették”) az állami és dinasztikus hagyományt. Ezzel szemben a nem domináns nemzeti mozgalmak képviselői a saját múltjukat egyfajta „ellenképbe” konstruálták, amely itt Közép-Európában az etnikai és nyelvi nacionalizmusra támaszkodott. Az egyes reprezentációs rendszerek dominanciája és alárendeltsége közötti viszony szempontjából – az állam emlékezeti monopóliuma ellenére – a modern társadalmakban egymás mellett léteznek különböző alternatív elképzelések. Ezek versengése általában összefügg az államhatalom birtokosainak legitimációs törekvéseivel vagy pont ezeknek a delegitimizációjával. Hiszen a nemzeti mitológiák formálásában és érvényesítésében jelentős szerepet játszik a politikai hatalom. Ugyanakkor

¹⁴⁶ A nacionalizmus elméletének problémaköréhez lásd Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004.

fontos az adott véleményformáló személyisége, illetve az egyes társadalmi csoportok megerősítő, elismerő szerepe is. A nemzeti mítoszokat ebben a megközelítésben a domináns csoportok egyfajta „történeti kirakataként” is elképzelhetjük. Az újra és újra bekövetkező változások, mint a nagypolitikai fordulatok következményei, folyamatosan visszatükröződnek a közéletben és a társadalmi élet különböző szintjein.

Ezeket a – normák, társadalmi kategóriák, sztereotípiák és szimbólumok formájában megjelenő – kulcsfontosságú elbeszéléseket mindig a kortárs társadalom legitimálja és avatja közös értéké. Az egyénről, a csoportról vagy a társadalomról alkotott kép az adott társadalmon belül a kommunikáció különféle szintjein formálódik és reprodukálódik.¹⁴⁷ Fontos Émile Durkheimnek az a megállapítása, miszerint valójában a kollektív reprezentációk alkotják a társadalmi valóságot, vagyis azt, amit az emberek a saját életükben természetes, objektív realitásként megélnék.¹⁴⁸

Az 1918–1920 közötti, fordulatot hozó időszakot a mai Szlovákia területén egyfajta képzeletbeli, „új kezdetként” határozhatjuk meg: ezt követően ugyanis alapvető, az egész társadalmat érintő változások következtek be, a múltat pedig a jelen szellemében kezdték újraértelmezni. Az alábbiakban a történeti szlovák nemzeti diskurzusban a történeti Magyarországról és a magyarokról alkotott kép egyes összefüggéseit szeretném megvizsgálni, miközben figyelmemet szándékosan azokra a koncepciókra irányítom, amelyeket Szlovákia társadalmi és politikai életében 1918–1945 között a legtöbben elfogadtak.

¹⁴⁷ A problémakörhöz részletesebben lásd Andrej Findor: *Historické reprezentácie: Teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadradenosti”*. In: *Filozofia*, 2008/5. 407–416.

¹⁴⁸ Émile Durkheim: *Elementární formy náboženského života*. Praha, Oikoymenh, 2002. 456–458. Magyarul lásd Émile Durkheim: *A vallási élet elemi formái*. Budapest, L'Harmattan, 2004.

El a magyaroktól!

A szlovák nemzeti mozgalom kialakulása a 19. századhoz kötődik, amikor is a hosszú távú, egész Európát érintő trendek hatására nacionalista aktivisták – Miroslav Hroch szavaival élve „nemzeti agitátorok” – csoportjai tevékenykedtek. A Habsburg Monarchiában több jelentős szlovák agitációs központ is alakult, amelyek a „nemzeti kérdés” jegyében kulturális, politikai és gazdasági téren aktivizálódtak. Ezek a csoportok azonban még a 20. század elején sem voltak nagy létszámúak, és a szlovák társadalmon belül sem volt egyértelmű támogatottságuk.

Valamennyi, a szlovák nemzeti mozgalmon belüli politikai csoport agitációjának közös jellemzője volt, hogy a dualizmus kori Magyarország nemzetiségi politikáját élesen bírálták. A korabeli viták kiemelkedő témáját az asszimiláció kérdése jelentette, amellyel – mint a nemzeti társadalom szempontjából negatív jelenséggel – szemben elsősorban a nem magyar nemzetiségű aktivisták léptek fel határozottan.¹⁴⁹ A történeti Magyarországon ugyanis a 19. században a szlovákokról – a korabeli magyar nyelv az egyre inkább pejoratív jelentésű „tót” kifejezést használta a szlovákok megjelölésére – egymástól sok tekintetben különböző reprezentációk érvényesültek. Az egyik – nagyon kritikus, negatív konnotációval párosuló – felfogás a „pánszláv” mozzanatot hangsúlyozta, amivel arra utaltak, hogy a nemzetileg öntudatos szlovák elit nem volt lojális a történelmi magyar állam iránt. Elsősorban azokat a szlovák értelmiségieket nevezték pánszlávoknak, akik bíralták az ország belső viszonyait. Ők azután fokozott társadalmi és állami nyomásnak voltak kitéve, mivel a politikai pánszlávizmust a reformkor óta a magyar közvélemény hazaárulásnak és a magyar nemzet elleni izgatásnak tekintette. Velük szemben a korabeli magyar diskurzus a szlovákok többségét, mint „konzervatív”, „a hazához hú és lojális”, „istenfélő”, „dolgos”,

¹⁴⁹ Zahorán Csaba: Sen o národnom štáte. Národnostná politika v období dualizmu. In: Kollai István (ed.): Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Budapest, Nadácia Terra Recognita, 2008. 98–113.

ugyanakkor „műveletlen” és „egyszerű” népet tartotta számon. Ez a reprezentáció egyúttal a szlovák mozgalom semlegesítését is szolgálta.¹⁵⁰

1918-ig nem beszélhetünk arról, hogy a szlovákok képviselői határozott kísérleteket tettek volna a történeti magyar államból való kiválásra. A Szlovák Nemzeti Pártba tömörült szlovák politikai elit még a Nagy Háború első napjaiban is politikai passzivitást hirdetett.¹⁵¹ A korábban elképzelhetetlen politikai fordulat belső és külső feltételei 1914 és 1918 között fokozatosan alakultak ki, és a szlovák önrendelkezés lehetősége a világháború legvégén, a cseh–szlovák államalapítás folyamatának részeként vált valósággá. Az utolsó háborús évben a Monarchia aktuális problémái, például a hadseregben tapasztalt gyakori szökések, parancsmegtagadások és lázadások, amelyek az ország lakosságának radikalizálódásával szoros összefüggésben erősödtek fel, jól jelezték a soknemzetiségű birodalom kohéziójának meggyengülését. 1918. május 1-jén a lipcsei nagygyűlésen a résztvevők, Vavro Šrobárral, a kezdettől fogva cseh–szlovák együttműködést szorgalmazó politikussal az élen, *„minden nemzet önrendelkezési jogának feltétel nélküli elismerését”* követelték.¹⁵² Néhány nappal rá Andrej Hlinka, mint a Szlovák Néppárt legjelentősebb képviselője, a szlovák politikai aktivisták bizalmas tanácskozásán kijelentette: *„Ne kerüljük meg a kérdést, mondjuk ki nyíltan,*

¹⁵⁰ Ehhez lásd László Vörös: *Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914–1918*. In: *Historický časopis*, 2006/3. 419–450.; Demmel József: *„Slovenskí rodáci” a „štvaví panslávi”*. Pohľad maďarskej politicko-intelektuálnej elity na Slovákov v období dualizmu. In: Kollai István (ed.): *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapest, Nadácia Terra Recognita, 2008. 87–97.; Halász Iván: *Tzv. lojalní Slováci v dualistickom Uhorsku („dobří Slováci”, „úradní Tóti” uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí...)*. In: Štefan Šutaj–László Szarka (eds.): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18–20. storočia*. Prešov, Univerzum, 2007. 91–103.

¹⁵¹ A szlovák kérdés megoldásának különféle elképzeléseiről lásd Milan Krajčovič: *Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914–1922*. In: *Historické štúdie*, 1998. 5–61.

¹⁵² *Dokumenty Československej Zahraničnej Politiky. Vznik Československa 1918*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 1994. 26. dokumentum (A továbbiakban DČZP–1918).

hogy a csehszlovák orientáció mellett vagyunk. A magyarokkal kötött ezeréves házasság nem sikerült. El kell válnunk.” Ez a kijelentés összecsengett a tanácskozás eredményével, amely szerint a szlovák politikai elit képviselői úgy döntöttek, támogatják a Csehországból, Morvaországból, Sziléziából és Szlovákiából létrejövő önálló államot.¹⁵³

A történeti magyar államból való kiválás folyamatában jelentős szerepet játszottak a külföldön tartózkodó cseh és szlovák emigráns politikusok, akik Masaryk vezetésével 1915-től már nyíltan a cseh–szlovák együttműködés eszméjét képviselték. Az antanthatalmak idővel fokozatosan elfogadták a Cseh–Szlovák Nemzeti Bizottság létezését, és londoni, párizsi, majd végül washingtoni tárgyalásaikkal és megállapodásaikkal támogatták és nemzetközi jogilag is megerősítették a cseh–szlovák irányvételt. Ebben a folyamatban kétségkívül fontos tényezőnek számítottak a régió jövőbeli elrendezését meghatározó nagyhatalmi elképzelések és az azokban lezajlott alapvető változások. Ezekre a brit, a francia és az amerikai kormány politikájában 1918 nyarán és őszén került sor.¹⁵⁴

A IV. Károly király által 1918. október 16-án kiadott dokumentum, az osztrák területek föderalizálásának kiáltványa, a nevezetes *Völkermanifest* sem gátolhatta meg az Osztrák–Magyar Monarchia gyors felbomlását. Erre a kiáltványra hivatkozott Ferdinand Juriga szlovák képviselő is, az 1918. október 19-én a magyar országgyűlésben elmondott beszédében. A Szlovák Nemzeti Tanács nevében követelte a szlovákok számára a nemzeti önrendelkezési jogot, „*természetes és történeti alapon, hogy amint Károly király is akarja, önálló nemzetként, a saját és különálló állami közösségünket létrehozzuk azon a területen, amelyen letelepedtünk.*”¹⁵⁵

¹⁵³ Marián Hronský: *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998. 28.

¹⁵⁴ Részletesebben lásd DČZP–1918; Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2003. 35–78.

¹⁵⁵ Országgyűlési Napló, XLI, 826, országos ülés 1918. október 19-én; Ferdinand Juriga: *Blahozvest kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. 2. Díl. Trnava, Urbánek a spol., 1937. 46.

Beszédében utalt a szlovákok és a magyarok kölcsönös egymásrautaltságára, de nem feledkezett meg arról sem, hogy felhívja a figyelmet a „nagyomorva hagyományra”, amely összecegengett a szlovákok „kulturális felsőbbségére” és „történelmi jogára” vonatkozó elképzeléssel, illetve a szlovák nemzeti történelem Nagymorva Birodalom korabeli „aranykoráról” szóló mítosszal. A visszafordíthatatlanul elmúlt nagyomorva idők ideális jellegét hangsúlyozva egyrészt a kiválás történelmi jogalapját nevesítette, másrészt a világháború zárószakaszának konkrét helyzetében a nemzetállami jövő legitimitációját is meg akarta teremteni.¹⁵⁶

Ebben az időszakban már a Szlovák Nemzeti Tanácsba tömörült szlovák elit politikai számításai is a remélt változások jegyében alakultak. A Magyar Nemzeti Tanács elnöke, az őszirózsás forradalommal hatalomra került új magyar kormány miniszterelnöke, Károlyi Mihály gróf által felkínált együttműködést Turócszentmártonban csak a történelmi Magyarország integritásának megőrzésére tett, megkésett kísérletnek látták.¹⁵⁷ Nem is nagyon bíztak a budapesti kormány politikai kurzusának lényegi változásában, és a korábbi magyar kormányok türelmetlen nemzetiségi politikájára hivatkoztak. Ebben a válságos időszakban a Szlovák Nemzeti Tanács keretei közt visszafogott, óvatos magatartást tanúsítottak, aminek a fő célja az volt, hogy ne bocsátkozzanak tárgyalásokba, ne kezdjenek egyezkedni a magyar féllel.¹⁵⁸ Ez az álláspont jellemezte az alakulóban lévő csehszlovák diplomácia Magyarországgal szemben követett irányvonalát is.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Dušan Škvarna–Adam Hudek: Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku. Bratislava, HÚ SAV, 2013.; Anthony D. Smith: The “Golden Age” and National Revival. In: Geoffrey Hosking–George Schöpfunglin (eds.): Myths & Nationhood. London, Hurst & Company, 1997.

¹⁵⁷ DČZP–1918, 181–183. sz.

¹⁵⁸ Slovenská národná knižnica. Archív literatúry a umenia, sign. 94J 27.

¹⁵⁹ Dokumenty Československej Zahraničnej Politiky. Československo na parížskej mírové konferenci 1918–1920, diel prvý (DČZP–1918–1920 A). Praha, 2001, Ústav mezinárodních vzťahů, 18. dokumentum; Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, f. PZ Budapešť 1919, dokumentum 81. Ebben a vonatkozó (Folytatás a 81. oldalon →)

A nagy háború végén lejátszódott politikai változások eredményeként 1918. október 28-án kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, amelynek megalakulását az antanthatalmak elismerték. Tették ezt annak ellenére, hogy az egészen új államalakulatnak nem voltak pontosan kijelölt határai, és a politikai hatalmat annak legfelsőbb képviselői sem tudták még gyakorolni az országban. A volt Monarchia területén több kisebb „nemzetállam” jött létre. Ez részben elindította a régió „szétfejlődését”, másrészt megnehezítette az új államok stabilitásának biztosítását, illetve az államközi viszonyok konszolidálását, tervezését.

Ebben az instabil helyzetben nagyon szükségesnek tartották a politikai lépések és koncepciók propagandisztikus legitimációját. Már az első világháború alatt felerősödött a propagandatevékenység, amelynek célja az volt, hogy ténylegesen közreműködjenek a közvélemény formálásában. A cseh–szlovák külföldi akció a háború idején sikeresen épített a propagandára, azzal a céllal, hogy elsősorban a nagyhatalmak véleményét befolyásolja. A memorandumokban, amelyeket az egyes országok külügyminisztériumaiba és más befolyásos intézményeibe küldtek, a technikai és aktuális politikai kérdéseken (pl. a csehszlovák légiók kérdéskörén) kívül rendszeresen megjelent a természetes és történeti joggal való érvelés is. E téren főként a wilsoni önrendelkezési jog szellemében érveltek és elutasították az „elnyomó politikát”. A történeti összefüggéseket az egységes „csehszlovák nemzet” koncepciója egészítette ki, amelyet a közös nyelvvel, a közös kultúrával és a közös történelemmel indokoltak. A saját államiság hosszan tartó hiányával indokolták az egységes nemzet „két ágra” szakadását. Jelentős érvként szerepeltek a dualisztikus Monarchiával szembeni közös „ellenállásra” vonatkozó hivatkozások is. Gyakran mutattak rá a történelmi Magyarországon uralkodó „feudális” vagy „félfeudális” (értsd: nem demokratikus) viszonyokra is.¹⁶⁰ Ezt követően, ellentétes szándékkal – a történeti Ma-

zásban kivételt képeznek Milan Hodža 1918. november 28. és 30. közötti budapesti tárgyalásai az ideiglenes demarkációs vonalról, ezeket azonban a csehszlovák fél gyorsan dezavualta.

¹⁶⁰ Például: DČZP–1918. 71., 103., 115., 155. dokumentum.

gyarország szétesésének megakadályozása érdekében – a megszűnőben lévő ország különböző területein hatalmas ellenpropaganda bontakozott ki, amelyet a budapesti kormány irányított, azzal a céllal, hogy egy új, demokratikus Magyarországot építsen fel.¹⁶¹

Most nem arra a gyakran vitatott kérdésre keresem a választ, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak 1919–1920-ban, a párizsi békekonferencián elért sikerei milyen mértékben tekinthetők a sikeres propaganda-munka eredményének, és milyen mértékben volt szó csupán a nagyhatalmi politika „melléktermékéről”. Inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy a felhasznált érvek egy része hosszú távon „tartós” maradt, és a korszak nemzeti/állami diskurzusában kanonizálódott. Így például a történeti Magyarország rendszerét gyakran minősítették „feudális-félfeudális”, „visszahúzó”, „elmaradott”, „antidemokratikus” jelzőkkel. Ezeket a minősítéseket azután a trianoni Magyarországon 1919 és 1944 között fennálló rendszerére is kiterjesztették. Ezzel összefüggésben a magyarokat úgy mutatták be, mint „idegen”, sőt „keleti” elemet a régióban (széles körben elterjedt a szláv-ságot megosztó „magyar ék” képzelet). Különösen a magyar politikai elitet, a nemességet, illetve a nemesi származású réteget jellemezték úgy, mint amely „kegyetlen”, „ravasz”, „tehetségtelen” és „intoleráns”. A nemesség vált a nemzeti és szociális „elnyomás” főszereplőjévé, amit fentebb idézett beszédében például Juriga is hangsúlyozott.

¹⁶¹ Ehhez részletesebben lásd Schönwald Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt. Magyar Könyvszemle, 1969/1. 20–27.; Kovács-Bertrand Anikó: Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. München, R. Oldenburg Verlag, 1997.; Pallós Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. Disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 1995. (Különösen gazdag képi dokumentációval.) Lásd még Vavro Šrobár: Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920. Bratislava, AEP, 2004. 32–33.

Elnyomás vagy felszabadulás?

1918 után Szlovákia területén tervszerű változás következett be a múlt felfogásában és értelmezésében, ami nagymértékben összefüggött az uralkodó elit lecserélődésével is. A Csehszlovák Köztársaság vezető személyiségei elkötelezetten törekedtek arra, hogy elhatárolják magukat a „régitől”; ami a csehek és szlovákok „közös nemzeti múltjára” vonatkozó saját kép konstruálásában és reprodukálásában nyilvánult meg. Ennek a distinkciónak érdekes példája a Köztársaság megalakulásáról megemlékező, iskolai ünnepségek számára készített kézikönyv: *„Bizonyára volt már rossz álmotok [...] idegen emberek között találtátok magatokat, akik rémisztgettek, bántottak, mert egyedül voltatok egy sötét erdőben. Éjszaka volt, fekete, szomorú éjszaka, ráadásul vihar volt, dörgött és villámlott. Bolyongtatok és féltetek [...] És egyszer csak felébredtetek [...] És tíz évvel ezelőtt ugyanígy volt, csakhogy ez nem álom volt, hanem szörnyű Igazság [...] Nekünk itt, Csehországban idegen emberek parancsoltak. A csehszlovákokat börtönbe zárták, gyötörték, éhséggel kínozták. Gyönyörű földünk nem a miénk volt, nem magunkért dolgoztunk, hanem azokért a rossz, idegen urakért Bécsben, akik bennünket ezért csak gyötörték és kínoztak [...] És mégis eljött az örömteli reggel!”*¹⁶²

Emellett az egész Köztársaság területén lecserélődött az egész „történeti panteon”, ami a köztereken felállított, a múltból származó, különböző szobrok eltávolításában és más emlékművekkel való helyettesítésében nyilvánult meg. A „magyar jelleg” eltüntetése érdekében eltávolították a közterekről az 1848–49-es forradalomra és szabadságharcra, illetve a magyar történelem más korszakaira utaló emlékműveket. Ezek az akciók néha otromba módon történtek: pozsonyi, dévényi,

¹⁶² Jaroslav Hloušek (ed.): 28. říjen: sborník k národnímu svátku. Sv. 3. Třebochovice, Antonín Dědourek, [1937]. 6.

nyitrai, rozsnýói, kassai, iglói és másutt található emlékművek, szobrok estek áldozatul ennek a dühös akciósorozatnak.¹⁶³

A történeti magyar államiságot ebben az olvasatban a fejlődés „meghaladott fokaként” értékelték. A Monarchia szétesését pedig úgy magyarázták, hogy az „természetes” és „szükséges dolog” volt a „haladás” útján, amely meghozta a „nemzeti elnyomás” végét, illetve a társadalmi és gazdasági élet modernizálásának kezdetét Szlovákia egész területén. Kanonizálták azt az elképzelést is, miszerint Szlovákia az a térség, amely „a Tátrától a Dunáig” húzódik, és amely a szlovákok élettere. Azoké, akik a régióban megjelenő „új elemmel” – azaz a cseh felső- és középréteggel (amelyet főként az értelmiségiek, a hivatalnokok, a tanárok és az állami, katonai, rendőri hatóságok, valamint a határőrség alkalmazottai képviseltek) – együtt vettek részt a közös „nemzetállam” építésében. A Szlovákia „elszlovákosítását” célzó folyamat részeként merült fel az ország déli részén feltételezett „elmagyarosított szlovákok” disszimilációját sürgető kezdeményezés is. Az új államhatalom képviselői meg voltak győződve az elmagyarosított szlovákok tömeges létezéséről. Ezzel támasztották alá Szlovákiának mint „nemzeti territóriumnak” a létjogosultságát, szembeállva az elmúlt rendszer széles körű, „erőszakos asszimilációs gyakorlatával”. A két világháború közti Szlovákia bonyolult adminisztratív és etnikai körülményei között nem az egységes csehszlovák nemzeti terület modellje érvényesült. A nemzetállami kontextusban a szlovákok egységes nemzeti területéről szóló elképzelés honosodott meg, amely mind a mai napig érvényben van.¹⁶⁴

¹⁶³ Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad: a történelemről és a történetírásról. Pozsony, Kalligram, 2000; Martina Orosová: „Problémové pomníky” ako nečakaný dôsledok prvej svetovej vojny. In: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 25. Bratislava, Pamiatkový úrad SR, 2015. 142–154.

¹⁶⁴ Ez az érv megjelent a békekonferencián is, a Csehszlovák Köztársaság memorandumában. Herman Rashoffer (ed.): Die Tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920. Berlin, 1936; Lásd még Šrobár, 2004. 107–108. A csehszlovák nemzeti territórium elméletéről bővebben: Peter Haslinger: Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938. München, Oldenbourg Verlag, 2010.

A csehszlovák elit szükségesnek látta, hogy helyzetét a közös nemzeti koncepcióval is megerősítse. A csehszlovákizmus az állam hivatalos ideológiájává vált, amelynek az állam életképességét és tartósságát is támogatnia kellett. Amint azonban később bebizonyosodott, ennek a koncepciónak a merev érvényesítése súlyos konfliktusokhoz vezetett.¹⁶⁵ Mindeközben a magyarok – jogfolytonos utódként – „megörökölték” az egykori, „brutális” magyar rendszer képviselőjét. Az első Csehszlovák Köztársaságban kialakult egy olyan kép a magyarokról, amely szerint ők a szlovákok „örökös ellenségei”, „elnyomói”, akik Szvatopluk halála után elfoglalták ezt a területet, és olyanok voltak, mint egy ék a csehek és a szlovákok között.¹⁶⁶ Ezt a képet, a folyamatos múltbeli reminiscenciákon kívül, azok a hírek is alátámasztották, amelyek a Köztársaságot a magyar revizionizmus oldaláról fenyegető veszélyről, továbbá a Magyarországon élő szlovákok sorsáról szóltak. Ezek leggyakrabban Magyarországnak a kisebbségekkel szembeni iskolapolitikáját bírálták, illetve a népszámlálás eredményeivel foglalkoztak.¹⁶⁷ A magyar környezetben érvényesülő, a jelent elutasító múltba nézés viszonylagossá tette a jelent, amit „a másik oldalon” nem fogadtak pozitívan. Ennek többek között az lett a következménye, hogy számos nyomtatvány Csehszlovákiába szállítását megtiltották, s eközben sokszor túlzásba estek, és a magyar klasszikus irodalom bevitelét is korlátozták.

Az ellenségkép – a magyarok mint „háborús uszítók” és állandó „feszültség forrásai” a régióban – megalkotása és hangoztatása révén egyre többen fogadták el a *status quót*. Ilyen értelemben nem voltak eredményesek a Csehszlovák Köztársaság képviselőinek (például Milan Hodžának, illetve különféle szocialista és liberális csoportoknak) a nemze-

¹⁶⁵ Ehhez lásd Elisabeth Bakke: The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In: Martin Schulze Wessel (ed.): Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten. München, R. Oldenbourg Verlag, 2004. 23–44.

¹⁶⁶ Devín: sprievodca. 1926. 19.

¹⁶⁷ Lásd például: Žitný ostrov, 1931. január 1. 1. sz. 1–3.

tiségi konszenzus kialakítására irányuló próbálkozásai. Ezeknek a csoportoknak a diszkurzív stratégiája gyakran annak hangsúlyozására épült, hogy a magyar társadalom különféle rétegei („urak” és „jobbágyok”) között feszültségek, ellentétek vannak. Példának okáért Csomor István Magyarország felbomlásáról megjegyezte, hogy „*Ezer esztendő bilincsei törtek össze.*”¹⁶⁸ Néhány kivétel ellenére azonban a Csehszlovák Köztársaságban továbbra is tartotta magát az a séma, amely szerint mind a „többségi”, mind a „kisebbségi” társadalom részese volt a közösen megélt múltnak. Ezt a múltat azonban egymástól eltérően értelmezték. Mindkét oldal arra törekedett, hogy megvédje saját helyzetének legitimitását. A kölcsönös „meg nem értés” látványosan megnyilvánult a Csehszlovák Köztársaság és Magyarország közötti rossz szomszédi viszonyban, ami gyakran napjainkban is komoly problémát jelent. A propaganda szintjén, a *status quo*-ra vonatkozó két ellentétes – a *status quo* megőrzésének, illetve megváltoztatásának szükségességéről – szóló koncepció versengésében a szlovákok nagy része az 1918–1920-ban létrejött állapot mellett kötelezte el magát. Mindig, amikor e témák kapcsán kirobbant a vita, a szlovák elit kifejezte lojalitását az új állam iránt. Habsburg Károly restaurációs kísérleteinek idején például a szlovák politikai színtéren széles körű egyetértés uralkodott – kivételt csak a kommunisták és a kisebbségi politikai pártok képeztek –, és újfent nyilvános viták tárgyává váltak „a múlt bűnei”. Andrej Hlinka többek között azt nyilatkozta, hogy: „*Habsburg Károly viselkedése nyomán kiújul lelkünkben, a szlovák nemzet lelkében minden rajta elkövetett sérelem és igazságtalanság.*” Ezt követően Milan Hodža tette fel a kérdést: „*Egyszerűen arról van szó, hogy vajon néhány ezer magyar nemesi család és egy hajótörést szenvedett uralkodócsalád maradhat-e továbbra is uszító és felbujtó öt új állam terü-*

¹⁶⁸ Gyürky István: Köztársasági magyarok jubileumi könyve. A szerkesztőbizottság közreműködésével összeállította ifj. Gyürky István. Bratislava, A „Köztársasági magyarok jubileumi könyvének” szerkesztő-bizottsága, [s. a.]. 214.

*letén?*¹⁶⁹ A restaurációs kísérletekre adott szimbolikus válasz volt Pozsonyban a Mária Terézia-szobor ledöntése 1921. október 26–27-én. Ehhez hasonló volt a Rothermere-ellenkampány következménye 1927-ben: a szlovákok széles körben úgy reagáltak, hogy a lakosság nem kíván visszatérni a „magyar uralom alá”. A szlovák aktivisták és szervezetek a Magyarországgal szembeni csehszlovák politikai propagandának fontos részét jelentették.

A háború utáni változások következményeként, az elhatárolódások folyamata mellett, több szimbólum jelentősége megváltozott. Így a Szent István-kultuszé is, amely a 19. század végétől a történeti Magyarországon úgy épült be a köztudatba, mint az ország nemzetállami hagyományainak alapja. Ezt a kultuszt a trianoni Magyarországon fokozatosan a kárpát-medencei „magyar szupremácia” gondolatát támogató ideológiai eszközzé formálták, amely egyben a nem magyarok iránti tolerancia eszméjét is megtestesítette.¹⁷⁰ A szlovák nemzeti mozgalom képviselői a korszak diskurzusában rendszeresen felhívták a figyelmet Szent István történeti szerepének ezen ambivalens helyzetére. Egyrészt hangsúlyozták a „toleráns uralkodó” képét, ugyanakkor bírálták a magyarosítást, mint olyan jelenséget, amely ellentmondott az első magyarországi uralkodó történeti hivatásának.¹⁷¹

A Csehszlovák Köztársaság létrejötte után többször megpróbálták korlátozni Szent István „magyar szentként” való ünneplését. Az új hely-

¹⁶⁹ Lásd Jozef Halko–Miroslav Michela: Carlo d’Asburgo de la Slovacchia. In: Andreas Gottsmann (ed.): Karl I. (IV.), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 153–158.

¹⁷⁰ A kultusz fejlődéséhez részletesebben lásd Gyáni Gábor: Kommemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In: Relatív történelem. Budapest, Typotex, 2007. 89–110.; Árpád von Klimó: A nemzet Szent Jobbja. Replika 37, 1999. szeptember. 45–56.

¹⁷¹ Lásd pl. a Slovenský denník 1910. augusztus 20-i számának 1. oldalát. Ezzel szemben a magyar kormányhoz hű Slovenské noviny ebben a kérdésben is tartotta magát a hivatalos vonalhoz, amit fenntartott a történeti Magyarország megszűnése után is, amikor a budapesti politika szlovákokkal szembeni eszközévé vált.

zetben az uralkodó nevével összefüggő jelentések is módosultak. Az uralkodó cseh–szlovák elitek szemében az újonnan megszerzett pozíciók veszélyeztetését jelentette, hogy Szent István „minden magyarnak a patrónusa”, tehát azoknak is, akik Magyarország határain kívül találták magukat. Emellett egyfajta „természetfeletti biztosítéka” annak a chiliasztikus elvárásnak, hogy a létrejött állapot megváltozzon, és visszaálljon a történeti Magyarország idealizált „ezeréves integritása”. Mindeközben hangsúlyoznunk kell, hogy a Csehszlovák Köztársaság magas állami funkcióit elsősorban olyan személyek töltötték be, akik a múltban „pánszlávként” megbélyegzett környezetből kerültek ki. Abból a környezetből, amelyet 1918 előtt közvetlenül és érzékeny módon érintett a magyar állami nyomás. Ez a környezet erős kritikával illette a dualizmus kori magyar politikát, és ez a magatartás természetesen a két világháború között is fennmaradt.

A Csehszlovák Köztársaság keretei közt a nemzeti ideológia megalapozásában jelentős szerepet kapott a Nagymorva Birodalom „örökségének” előtérbe helyezése. Ebben a kontextusban a Köztársaság állami ünnepévé nyilvánították Cirill és Metód szláv apostolok napját. Amellett, hogy ez a történelmi narratíva az egységes „csehszlovák nemzet” hagyományának megformálását és megfogalmazását segítette, a korszak közbeszédében érvként is szolgált a szlovákok „történeti jogait” és „kulturális elsőbbségét” hangsúlyozó gondolathoz.¹⁷² Ennek alátámasztását szolgálta annak hangsúlyozása is, hogy a szlovákok (esetenként a szlávok) a területet már a magyarok érkezése előtt belakták, és a régió kulturális karakterét ők alakították ki. Az egyik legtipikusabb érv a magyar nyelv szláv jövevényszavainak hangsúlyozásán alapult. Ezzel összefüggésben a magyarokat olyan „harcias”, ázsiai „műveletlen nomádokként” mutatták be, akik a szlovákoktól/szlávoktól tanultak, a 10. században pedig elfoglalták azok országát, és uralkodtak rajtuk. Ezt követően a történeti Magyar Királyság létezését úgy interpretálták, mint azt a hosszú kor-

¹⁷² Andrej Findor: *Historické reprezentácie. Teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadradenosti”*. In: *Filozofia*, 2008/5. 407–416.

szakot, amikor egyazon nemzet „két ágát” elválasztották egymástól; s ez a szétválasztottság a két ág „újraegyesülésével” ért véget 1918-ban.

A „nemzetiségi elnyomás” hangsúlyozása nagy jelentőségű legitímációs érv volt a Csehszlovák Köztársaság létezése mellett. A magyar történeti gondolkodásban Magyarországot gyakran az Árpádok „ezeréves államaként” reprezentálják, ami az 1896-os milleniumi ünnepek idejére vezethető vissza, az ezzel szembeállított, az „ezeréves elnyomásról” szóló érv pedig azt sugallta, hogy amióta a magyar állam létezik, azóta kezdődött a korábban itt élt szlávok elnyomása. Egyébként a kifejezés az 1896-os milleniumi ünnepek idején terjedt el igazán. Elterjedtsége ellenére azonban nem tartozott a szlovák–magyar viszony „évezredének” elsődlegesen ismételt képei közé. Az első Köztársaságban izgalmat keltett a *Slovenské pohľady* kiadója, Jozef Škultéty és a pozsonyi Komenský Egyetemen működő Václav Chalupický cseh professzor vitája. A vita a szlovák–magyar együttélésnek a történeti Magyarországon való kontinuitása körül bontakozott ki, és egyúttal éles reakció volt a terjedőben lévő, erősödő szlovák autonomizmusra (Chalupický szavaival: „*a szeparatizmusra*”) is. A cseh professzor megkérdőjelezte a szlovákoknak a történeti Magyarországon végbement integrációját, és felhívta a figyelmet „az ezeréves elnyomás” tézisének jelentős elterjedtségére, amelynek demitizálását éppen a kontinuitás koncepciójának megcáfolásával kísérelte meg. Erre Škultéty úgy reagált, hogy ez az elmélet a múltban nem volt része a szlovák értelmiségiek érvrendszerének, és csak a sorsfordító időszakokban (1848, 1918) jelent meg.¹⁷³ Érdekes, hogy még az 1918–1919-ből származó hivatalos csehszlovák memorandumok sem részletezték mélyebben az „ezeréves elnyomás” tézist, és inkább a dualizmus korára irányuló kritikát tartalmaztak; az „elnyomás” érve csak a Nagymorva Birodalom erőszakos végével összefüggésben jelent meg.¹⁷⁴ A szlovákok „ezeréves elnyomásának” tézist elsőként Pavol Jozef Šafárik fejtette ki az 1820-as években, ezt követően pedig

¹⁷³ Lásd Prúdy, 1924/6. 337–342.; *Slovenské pohľady*, 1925/1. 56–62.

¹⁷⁴ DZPČ–1918; Rashoffer, 1936. 158–184.

Ludovít Štúr is ezt használta. Már maga az ezres szám is erős szimbolikus jelentéssel bír, és utalt az aktuális helyzet javulásával, illetve az ideális állapot visszahozásával kapcsolatos elvárásokra.¹⁷⁵

Milyen mértékben honosodott meg szlovák környezetben a kölcsönös kapcsolatoknak ez a fajta értelmezése, és mennyiben befolyásolta csupán a cseh–szlovák nacionalizmus magyarokkal szembeni érveit? Az „ezeréves elnyomás” tézise elsősorban a korabeli diskurzusnak azt a legitimációs és ideológiai elemét hordozta magában, amely egyúttal összefüggött a cseh–szlovák együttműködés eszméjének hangsúlyozásával. Könnyen érthető és felfogható retorikai fordulat volt, amelynek szimbolikusan meg kellett erősítenie a tézist, amely szerint a nemzetségek az „idegen államban” szenvedtek. Ám a korszak diskurzusában az „ezeréves elnyomásnál” jóval gyakrabban emlegették a „hosszú elnyomást” vagy az eredményes „hosszú küzdelmet”, amelyek kronologikusan inkább a dualizmus korszakához kötődtek. A csehszlovákiai magyar kormánypárti aktivizmus képviselői az 1918 előtti „rabságot” elsősorban az „urak” és az „egyszerű, dolgozó nép” közti társadalmi-politikai konfliktuson keresztül közelítették meg: *„Az ezeréves robot kegyetlen volt. Alacsony házakban, hol nem lakott öröm, ezer éven által rabszolgák születtek. Azután szántottak, utána vetettek, a korbács szavára arattak, csépeltek mindig a nagyúrnak, a hatalmas másnak, enmagukban pedig ezer éven által mindig csak sírt ástak.”*¹⁷⁶ Ebben az értelemben jelentős a kormánytámogató aktivista szociáldemokrata képviselő Schulcz Ignác kijelentése: *„Ezer évig voltunk az Osztrák–Magyar Monarchia keretében uralkodó nemzetiség és a csehek és szlovákok 9 milliója, a ruszinok több mint fél milliója kisebbség voltak. Ez akkor isteni igazság és sorsrendelkezés volt, amely ellen ezer évig senkinek nem jutott eszébe az igazság, az önrendelkezés nevében tiltakozni. Történelmi sors volt, amelynek végét*

¹⁷⁵ Ehhez lásd még Findor, Andrej: Tisícročná poroba? In: Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava, AEP, 2005. 72–74.

¹⁷⁶ Gyürky, 3.

*szakította a világháború. Nem akarok prófétáskodni és ha azt mondom, hogy most a további ezer esztendőben az marad meg történelmi igazságnak és sorsrendelésnek, hogy a háromnegyed millió lelket számláló magyarság marad meg kisebbségnek...”*¹⁷⁷

A szlovák diskurzusban az elnyomás fő szimbólumává az 1907-es csernovai sortűz vált.¹⁷⁸ A cseh–szlovák kontinuitásának bizonyításában fontos volt az az érv is, amely a csehek paternalista „civilizációs misszióját” (huszita mozgalom, Petr Chelčický, Comenius) hangsúlyozta.¹⁷⁹ Az első Csehszlovák Köztársaság létrejötte után azonban ez a Szlovákiában folytatott „civilizációs misszió”, amelyet olykor inkább „demokratizáló misszióknak” neveztek, és amelyet a „magyar reziduumokkal” (az ezzel összefüggésben használt kifejezések: magyar–szlovák „*zagyvalék kultúra*”, „*magyarónok*”, „*elmagyarosított szlovákok*”, „*elmaradott Szlovákia*”) szemben folytattak, az ún. centralista és autonomista pozíciók közötti konfliktus része lett. A Köztársaság kultúrpolitikájában jelentős mértékben meghonosodott a cseh történelmi állam szimbolikája, ráadásul a hivatalosan támogatott nagymorva tradíciók rovására, amelyek a Hlinka-féle Szlovák Néppárt képviselői kezében autonomista árnyalatot kaptak. A központi kormányhatóságok a szlovák autonomista követeléseket hazaárulásnak minősítették, főként azzal az indoklással, hogy azok aláássák és meggyengítik az állam stabilitását, és a széthúzó erők (pl. a magyarok) javát szolgálják. Annak ellenére tették ezt, hogy a történelmi magyar múltra és a magyar politikára vonatkozó negatív képek alkotásában és terjesztésében a lényegyet tekintve mindkét platform aktívan közreműködött.

¹⁷⁷ <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/068schuz/prilohy/priloh09.htm> bővebben: Simon Attila. „...A magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzeté”. A két világháború közti kormánytámogató (aktivista) szlovákiai magyar politika viszonya Trianonhoz és az első Csehszlovák Köztársasághoz. In: Limes, 2010/4. 17–29.

¹⁷⁸ Roman Holec: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin, Matica slovenská, 1997; Demmel József: Az elfelejtett sortűz. Társadalom- és technikátörténeti gondolatok az 1907. évi csernovai események kapcsán. In: Első Század, 2006/1. 125–148.

¹⁷⁹ Ehhez lásd még: Schöpflin, 1997. 31–32.

A František Jehlička által vezetett két világháború közti szlovák emigránsok – akik hosszú távon bíralták az első Csehszlovák Köztársaság viszonyait, a „szlovák nemzet” fejlődése szempontjából tarthatatlannak véelve azokat – propagandája erős nosztalgiát sugárzott a történeti Magyarország iránt. Jehličkáék részleges sikereik ellenére – ezek a szlovák társadalom radikalizálódásában tükröződtek – nem tudták beépíteni a magyarbarát koncepciót a két háború közötti Szlovákia politikai gondolkodásába. Ez a nyomás, amelyet elsősorban a csehszlovák államon belüli pozíciókért folytatott aktuális versengés befolyásolt – és amelyben a „magyar kérdés” már nem játszott elsődleges szerepet – felerősítette a szlovák elitnek azt a késztetését, hogy „valakivel” és „valamivel” szemben állandóan elhatárolja magát.

Az önálló szlovák állam 1939. március 14-i kikiáltásának hatására hivatalosan újragondolták a „nemzeti elnyomás” téziséét. Ebben azonban már nem csak a „magyar elnyomás”, hanem a „csehszlovákizmus” is negatív helyet kapott. Az első Köztársaság fennállásának időszakát (1918–1939) a „cseh elnyomás” korszakaként kanonizálták, a „nemzeti elnyomás” végének kronologikus időpontját pedig az 1938–1939-es évekre tolták ki. Az új helyzetben – a szlovák állam kihirdetésével – a szlovákok sorsát beteljesültnek láttatták. Ezt nemcsak természetes „történelmi folyamatként”, hanem egyfajta „létharcként” is ábrázolták, amely folyamán Németország segítségével sikerült megóvni a „nemzeti társadalmat” az első Csehszlovák Köztársaság felszámolásához kapcsolódó végveszélytől.¹⁸⁰ A korabeli ludák retorika szerint a szlovákok az új államban szimbolikusan kikerültek a „fiatalabb” és „gyengébb testvér” „alárendelt pozíciójából”, amit számukra magyar és cseh viszonylatban kiosztottak, és csatlakoztak az „Új Európához”, amit a náci *völkisch-elv* garantálni látszott.

A múltra vonatkozó új nézetek érvényesítésének folyamatában felérősödött a „szlovák kontextus” a „nagymorva hagyomány” interpre-

¹⁸⁰ Például František Hrušovský: *Slovenské dejiny*. Martin, Matica slovenská, 1940. 432.

tációiban, ami lehetővé tette, hogy kritikusan szemléltessék a cseh „civilizációs missziót”. A történeti magyar államisághoz fűződő viszonyt illetően jobban kiemelték a szlovákok kulturális és politikai szerepét, valamint azt a képességet is, hogy a szlovákok hosszú évszázadokon át fenn tudtak maradni; ezáltal hangsúlyt kapott a szlovákok egzisztenciális „kontinuitása” és „kulturális felsőbbrendősége”. *„Abba az új államba, amely majdnem egy teljes évezredig nemzetünk hazájává vált, a szlovákok mindent bevitték, amit a saját önálló államiságuk idejéből örököltek. Elsősorban keresztény kultúrájukkal múltak fölül minden más olyan nemzetet, amely a keletkező történeti Magyarország területét lakta.”*¹⁸¹ A történelemtankönyvekben megerősítették a pozitív érvelést Szent István személyével és művével kapcsolatosan. Ezzel együtt a szlovák társadalomban megmaradt a magyarok alapvetően negatív bemutatása, ami főként a régióbeli „magyar hegemonia” miatti félelemmel függött össze. Ez 1938 őszén vált érzékelhetővé, a déli határral kapcsolatos csehszlovák–magyar tárgyalások idején, amikor Szlovákiában épp a csernovai sortűz áldozatai előtti tisztelgés vált rendkívül intenzívvé. Hasonló szellemben folyt a Köztársaság megalapításának ünneplése: *„újra és újra megvédelmezzük a szlovákok országát és határait annak a nemzetnek a mohó követeléseitől, amely bennünket az 1918-as fordulatig gyötört.”*¹⁸² Az 1938. november 2-i bécsi döntés pedig még inkább felerősítette a magyar uralom visszatérésétől való félelmeket. Mindez igen erősen rányomta bélyegét a Szlovákia és Magyarország közötti állandóan feszült viszonyra vagy például a magyarellenes propagandára és incidensekre. Ez utóbbiak résztvevői tiltakozásaikat a dél-szlovákiai aktuális politikai helyzettel hozták összefüggésbe, és az általuk elutasított jelenségeket „a magyarosítás visszatéréseként” határozták meg.¹⁸³

¹⁸¹ Hrušovský, 1940. 64.

¹⁸² Slovenská politika, 1938. október 30. 249. sz. 1.

¹⁸³ Janek István: Diplomáciai csatározások a magyar–szlovák kapcsolatokban 1940–41 között. In: Kutatási Füzetek 12. Pécs, 2005. 165–179.

Az 1939–1945 közötti szövetséges státus ellenére, az „Új Európa” építésének keretei között sem került sor a szlovák–magyar viszony rendezésére. Éppen ellenkezőleg.¹⁸⁴ Az első bécsi döntés idején, majd a második világháború éveiben a kölcsönös meg nem értés további elidegenedést hozott. Mindez végül a megújuló Csehszlovákia második világháború utáni kisebbségi politikájának retorziós intézkedéseibe torlott.

¹⁸⁴ Janek István: A szlovák politikai vezetés törekvései a szlovák–magyar határ revíziójára 1938–1944 között. *Limes*, 2007/2. 37–51; Ján Mitáč (ed.): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2011.

„*A haza legyen minden gyermekének hazája*”
A Szent István-kultusz reprezentációi
Szlovákiában a két világháború között

2009 augusztusában az európai politikát, de különösen a szlovák–magyar viszonyt felkavarta egy, a szlovákiai határvárosban, Komáromban (Komárno) felállított Szent István-szobor leleplezésével kapcsolatos esemény. Sólyom Lászlót, a Magyar Köztársaság elnökét, aki az átadáson beszédet tartott volna, nem engedték belépni a Szlovák Köztársaság területére. Habár az ezt követő konfliktus főként a már korábban is feszült politikai kapcsolatok eredménye volt, mint arra már máskor is volt példa, az események nem maradhattak történelmi értelmezések nélkül. Robert Fico, a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke Szent Istvánnak mint a nemzeti elnyomás szimbólumának szokványos megközelítését vette elő, amikor így fogalmazott: „*Az első magyar király, Szent István zászlói alatt a legkeményebb magyarosítás ment végbe. Tehát ne is tegyünk úgy, mintha valamiféle szlovák király lett volna. Nekünk a mi Szvatoplukunk van, nem Istvánunk.*”¹⁸⁵ Ezzel szemben a szoborátadás szervezői Szent Istvánra az együttműködés és az egymás iránti tolerancia jelképeként tekintettek. Bastrnák Tibor, Komárom polgármestere azt hangsúlyozta, hogy „*Szent István egy sok nemzetet magába ölelő erős államot alapított és épített, ahol békésen éltek egymás mellett az emberek.*”¹⁸⁶

¹⁸⁵ <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/587849/fico-pod-zastavou-krala-stefana-sa-robila-najtvrdsia-madarizacia>

¹⁸⁶ <http://www.bumm.sk/32289/solyom-laszlo-szonoklataval-leplezik-le-a-komaromi-szent-istvan-szobrot.html>. 2008 augusztusában hasonlóan érvelt a Smer-kormány minisztere, Dušan Čaplovič is, aki Tardoskedden az ottani Szent István-szobornál a következőt mondta: „*I. István király mind a magyarok, mind a szlovákok királya* (Folytatás a 96. oldalon →)

Ráadásul, amikor szlovák képviselők tiszteletüket tették a szobornál, az énekkar irredenta dalokat adott elő. Szlovákia politikai képviselői azt tették szóvá, hogy a szervezők nem tettek lépéseket annak érdekében, hogy – amint ez a hivatalos állami látogatásokon megszokott – azonos szintű politikusok legyenek jelen a rendezvényen.¹⁸⁷ Egy kormányhoz közeli folyóiratban Marián Tkáč, a Matica slovenská jelenlegi elnöke ezt a lépést „*a magyar arrogancia, felsőbbbségtudat és büszkeség*” demonstrációjának nevezte.¹⁸⁸ Az ezt követő, gyakran érzelmekkel fűtött vitákban számos, egymástól eltérő véleményt képviselő szöveg jelent meg a szentté avatott első magyar király fontosságát illetően. István egyszerre lett az „etnikai tolerancia” és a „nemzeti elnyomás” jelképe. A szóban forgó diplomáciai incidens és különösen Szent István emlegetése ugyanakkor ráirányítják a figyelmet arra, hogy a közbeszédben milyen nagy a történelmi narratívák jelentősége.

A fent körvonalazott különböző értelmezések születése a 19. századra tehető, és az Osztrák–Magyar Monarchiában felvirágzó nacionalista politikákhoz kapcsolódik. A nemzeti diskurzusok „építőkövek” között megtalálhatjuk a múltbeli államalapítások történetét. Ezeket különböző társadalmi szereplők és intézmények hozták létre és terjesztik. Így konstruálják a nemzeti történelem és az úgynevezett képzelt (nemzeti) közösséget, miközben e közösség tagjai, bár egymást nem ismerik, a közösséggel azonosulnak.¹⁸⁹ A nacionalizmus banalitásáról szóló munkájában Michael Billig rávilágított a „nemzettel” való azonosulás min-

(Folytatás a 95. oldalról →)

volt. Ennek az időszaknak a történelme közös. Ne tagadjuk meg.” <http://uj szo.com/napilap/velemenyesbatter/2009/09/26/istvan-kiraly-a-magyarok-es-szlovakia>

¹⁸⁷ <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/587849/fico-pod-zastavou-krala-stefana-sa-robi-la-najturdsia-madarizacia>

¹⁸⁸ <http://www.extraplus.sk/content/view/550>

¹⁸⁹ Benedict Anderson: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. Budapest, L’Harmattan–Atelier, 2006.

denütt jelenlévő „természetes” érzésére és annak állandósulására a közbeszédben.¹⁹⁰

Moritz Csáky történész megjegyezte, hogy a kulturálisan sokszínű Közép-Európában azok a kísérletek, amelyeket egy történelmileg homogén nemzeti közösség koncepciójának felépítésére és megvalósítására tesznek annak érdekében, hogy legitimálják a későbbi politikai erőfeszítéseket és a „nemzetállam” létezését, többet jelentenek annál, mint-hogy csupán bonyolult elképzeléseknek tekintsük őket.¹⁹¹ A régióban a 19. századtól napjainkig számos nemzeti mozgalom vetélkedett egymással. Ebben a rivalizálásban átalakultak a középkori állami/dinasztikus tradíciók és vallási kultuszok, és fokozatosan nemzeti jelleget kaptak. Az elbeszélte történetekben megjelentek az ideológiai elemek – a nem domináns nemzeti mozgalmak képviselői saját nemzeti történelmüket ellennarratívák formájában hozták létre, amelyek az ő egyediségük, tragédiáik és dicsőségük történetei. A szlovákok esetében a Nagymorva Birodalom, valamint Cirill és Metód hagyománya vált hangsúlyossá.

Ez azért is bizonyult fontosnak, mert a Nagymorva Birodalom a magyar állam előtt létezett, és ez a szlávok/szlovákok történelmi és kulturális érettségét és felsőbbségét volt hivatva bizonyítani a régióban.¹⁹² Ez a vetélkedés régóta jelen van Komárom közterein is, amire Robert Fico miniszterelnök is rámutatott: *„Komárom önkormányzata az egyik oldalon tiltja Cirill és Metód szobrának felállítását, amelyet udvariatlanul a Matica slovenská erkélyén helyeznek el, miközben a másik oldalon Szent*

¹⁹⁰ Michael Billig: *Banal Nationalism*. London–Thousand Oaks–New Delhi, SAGE, 1995.

¹⁹¹ A témáról lásd Moritz Csáky: Introduction. In: Moritz Csáky–Elena Mannová (eds.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava, HŮ SAV, 1999. 7–20.

¹⁹² Lásd például Miroslav Hroch: *Národy nejsou dílem náhody. Příčina a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Prague, SLON, 2009. 168–199.; Alexander Maxwell: *Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language, and Accidental Nationalism*. London, Tauris Academic Studies, 2009.; Dušan Škvarna: *Začiatky slovenských národných symbolov. K vytváraníu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica, UMB, 2004.

*István szobrát egy gyönyörű helyen állítják fel, és mint királyunkat ajánlják nekünk.*¹⁹³ Érdemes azt is kiemelni, hogy az említett Cirill–Metód-szobrot később egy szimbolikusan jellegzetes pontra helyezték át – egy jelentős városi kereszteződéshez, a körforgalom közepére. Ám a szobor ünnepélyes leleplezése ez esetben sem zajlott le incidensek és nacionalista ellentétek nélkül.¹⁹⁴

Szent István kultusza

A különböző rituálék és kiválasztott történelmi események megemlékezései régóta részei az emberi társadalmak működésének. A részvétel fontos mutatója a társadalmon belüli azonosulási viszonyok létrejöttének, konszolidálódásának és reprodukálódásának. Amint Eric Hobsbawm és Terence Ranger rámutattak, a modernizáció hatásának és a nacionalizmus elterjedésének következtében számos történet kapott új jelentést, más szóval a régmúltra vonatkoztatva teljességgel új tradíciók jelentek meg.¹⁹⁵

¹⁹³ <http://aktualne.atlas.sk/fico-pod-zastavou-krala-stefana-sa-robila-najtvrdsia-madarizacia/archiv/> Lásd még Elena Mannová: Nemzeti hősoktól az Európa térig – A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák–magyar határon. In: Regio, 2002/3. 26–45.; Tomáš Strážay: Myths in Action: Two Cases from southern Slovakia. In: Zora Hlavičková–Nikolas Maslowski (eds.): The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century. Prague, CES, 2005. 101–113.; Dagmar Kusá: Úloha kolektívnej pamäti v procese etnickej mobilizácie. In: Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme. In: Peter Drál–Andrej Findor (eds.). Brno, Tribun EU, 2009. 79–105.; Brian Alexander Schwegler: Entrepreneurial Governance and the Urban Restructuring of a Slovakian Town. In: Sasha Tsenkova–Zorica Nedović-Budić (eds.): The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy. Heidelberg, Physica, 2006. 295–318.

¹⁹⁴ Petr Krčál–Vladimír Naxera: Veřejné akce jako divadelní představení. Středoevropské politické studie. Ročník XIII, Číslo 1. 1–23.

¹⁹⁵ Eric Hobsbawm–Terence Ranger: The Invention of Tradition. Cambridge, Cambridge University Press, 1992. 1–14.

A közélet nacionalizálódása a Habsburg Monarchiában is megjelent, és tükröződött a korabeli Magyarország szimbolikus politikájában is.¹⁹⁶ Megtalálható volt az első király, István alakjának értelmezésében, akit 1083-ban, halála után 45 évvel avattak szentté.¹⁹⁷ Szent István kultuszának születése a 11. századra nyúlik vissza, ami akkor a királyi hatalom legitimálását szolgálta. Egy évszázaddal később jelent meg mellette az államalapítás vallási szimbólumrendszerét megerősítő Szűz Mária-kultusz is (*regnum Marianum*). A kultusz fejlődésében újabb mérföldkő volt az ellenreformáció. Az ünnep vallási jellege egészen a 19. század elejéig megmaradt, amikortól Szent István kultusza fokozatosan világiasabb jellegűt öltött. Ezt a változást József nádor 1819-es rendelete is segítette, amelyben az ünnepélyes megemlékezéseken kötelezővé tette a részvételt a városok, a céhek, a katonaság és egyéb testületek számára.¹⁹⁸

Szent István megünneplésének 1860 és 1945 között, majd 1989 óta hagyományosan fontos része a Szent Jobb-körmenet, amelyet minden évben augusztus 20-án tartottak Budapesten. Az eseményen a 19. század óta nagy tömeg kíséretében részt vettek az ország életének prominens vallási és politikai vezetői. Amint Gyáni Gábor megjegyzi: „*az új, immár nemzeti ünnep mintegy vallásos tartalmat és jelleget öltött magára. Ez főleg abból ered, hogy a modern nacionalizmus egyrészt szakralizálta a nemzetet, másrészt nacionalizálta a vallást.*”¹⁹⁹

¹⁹⁶ Lásd pl. Alice Freifeld: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2000.; Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, PolgART, 2004.

¹⁹⁷ A témáról bővebben összehasonlító szemszögből lásd Gábor Klaniczay: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 114–154.

¹⁹⁸ A kérdéstről lásd Árpád von Klimó: *A nemzet Szent Jobbja*. Replika 27. (1999. szeptember) 49.; Gyarmati György: *A nemzetudathasadás ünnepi koreográfiája*. Augusztus 20. fél évszázada. In: *Mozgó Világ*, 1995/8. 87–100.; Árpád von Klimó: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*. München, Oldenbourg, 2003.; Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 89–110.

¹⁹⁹ Gyáni, 2007. 92.

Szent István alakjának hivatalos nemzeti hősként való megjelenése a forradalom és szabadságharc 1849-es leverésének eredményeként kezdett gyengülni. Paradox módon az osztrák–magyar kiegyezés sem erősítette jelentősebb mértékben a kultuszt, mivel az új szabályozás eltörölte az ünneplés kötelező jellegét.²⁰⁰ A Szent Istvánról folytatott diskurzusban két fő, a felekezethez tartozás által meghatározott irány létezett párhuzamosan. A katolikusok természetesen jobban kiemelték István szentségét és „első királyként”, „magyar apostolként” tekintettek rá. Ezzel szemben – világi és pragmatikus megközelítéssel – a protestáns diskurzusban Istvánt mint „az első királyt” ábrázolták, de ugyanúgy jelen volt a kereszténység felvételének momentuma is.²⁰¹

Szent István kultuszának tömegek általi ünneplése 1891 után kezdődött, amikor – a még mindig meglévő rituális-vallási beállítás ellenére (Szent Jobb-körmenetek) – a megemlékezések egyértelműen az egységes magyar nemzetállam kultúrpolitikájának részeként szerveződtek. Ezt támasztja alá az is, hogy az állami épületeket fellobogózták és augusztus 20-a munkaszüneti nap lett. A dekoráció csakúgy, mint a résztvevők által viselt ünnepi ruhák a megemlékező körmenetek „nemzeti ünnepi” jelentőségét erősítették. A közbeszédben a következő témák álltak a középpontban: „a magyar állam megalapítása”, „István szerepe a kereszténység felvételében”, „István mint békealkotó és a stabilitás jelképe”, a „kultúra terjesztője”, a „nyugati kultúrához való kapcsolódás”. Ez az irány maradt általános a Monarchia megszűnéséig. A dualizmus utolsó időszakában Szent István kultusza a Kárpát-medencén belüli magyar szupremácia legitimálásának egyik elemeként is szolgált. A kultusz értelmezése és fogadtatása egyfajta felekezetek és nemzetek feletti megközelítést is jelentett. Az augusztus 20-i ünnepet az összes hivatalos keresztény felekezet megtartotta és ugyanúgy az izraeliták is.²⁰² A tole-

²⁰⁰ Klimó, 1999. 49–50.

²⁰¹ Lajtai László: Nemzeti vagy felekezeti történelem? Korall 15–16. (2004) 205–225.

²⁰² Komáromi Lapok, 1916. augusztus 19. 5.; 1918. augusztus 17. 4.

rancia és együttműködés alap gondolatát különösen a nem magyar nemzetiségeknek sulykolták. Az I. világháború végén, a Budapesten kiadott kormánypárti szlovák újság, a *Slovenské noviny* a következőket írta: „Az ország fiainak erős akarata, testvéri egyetértése és hazafias lelkülete tartotta meg és erősítette a Magyar Állam hatalmát.”²⁰³ Ebben az értelemben a szlovákok elsősorban hűséges, szorgalmas, egyszerű, iskolázatlan népként jelentek meg a közbeszédben. A képet árnyalta a szlovákok egy másik kategóriájának megjelenése is: a szlovák nemzeti mozgalom támogatói és aktivistái, akik nyíltan bírálták a *status quót*. Őket jól érzékelhető negatív felhanggal pánszlávoknak nevezték, és az ország ellenségeiként voltak feltüntetve.²⁰⁴

Szent István kultuszának, mint Magyarország egyik legfontosabb keresztény és nemzeti hagyományának a politikai hasznosítása jelentős etnopolitikai elemeket is magában foglalt, amelyek „a magyar génusz fontosságát” hangsúlyozták „a Kárpát-medence területén”. Ez az érvelés szorosan kapcsolódott az ország nemzeti homogenizálására irányuló kísérlethez, és a magyar kisebbségpolitikáról szóló viták részévé vált. Az említett időszakban a szlovák értelmiség egy viszonylag kis létszámú csoportja rendszeresen felhívta a figyelmet a király „toleráns szellemiségére”, hivatkozva István Imre herceghez intézett intelmeire.²⁰⁵ Leggyakrabban az *unius linguae uniusque moris regnum inbecille et fragile est* („az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny”, a millenniumi törvénytár fordításában: „gyöngye és töredékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország”) állítást idézték, amely az etnikai különbözőséget pozitív jellemzőként definiálja. A szlovák nemzeti mozgalom azonban a nagy-morva hagyományra fektetett erős hangsúlyt, a hivatalos állami történelemértelmezéssel szembenálló történelmi és ideológiai ellenpéldaként.

²⁰³ Slovenské noviny, 1918. augusztus 20. 1.

²⁰⁴ Lásd László Vörös: Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ” ako sociálna reprezentácia. Pisa, Pisa University Press, 2010. 128–136.

²⁰⁵ Lásd például: Slovenský denník, 1910. augusztus 20. 1.

Ezt az időszakot „aranykorként” festették le, és a szlovokat (szlovákokat) tekintették az „ősi” és „kreatív” kulturális elemnek a térségben.²⁰⁶

Az „új világ” felépítése

A Monarchia bukása előtti nehéz időszakban Szent István az ország „külső és belső ellenségei elleni” transzcendentális védelmezőként is kapott hangsúlyt.²⁰⁷ Ugyanakkor a cseh és szlovák nacionalista aktivisták érvelésükben az István király által ajánlott, etnikai toleranciára vonatkozó elvek sorozatos megsértésére mutattak rá. A szlovák nemzeti diskurzus jelentős részében a szlovák–magyar közös történelem a „*rabszolgaság időszaiként*” kezdett megjelenni, gyakran szimbolikusan „*évezredes rabszolgaságként*” határozták meg, az „*ezeréves állam*” folytonosságát hangsúlyozó magyar nacionalizmusra válaszolva.²⁰⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásával megváltozott a térség politikai helyzete. Az, hogy Szent István kultuszára a szlovák elit a homogenizációs folyamat ideológiai attribútumaként tekintett, azzal járt, hogy a későbbiekben elutasítóan álltak a kultusz fenntartásához. Az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása a történetszemlélet mód-szeres megváltoztatását hozta magával. Az országot a csehek és szlovákok nemzetállamaként meghatározó állami vezetők az uralkodó magyar szemléletet ellenségesnek tekintették és visszautasították. A csehszlovák nemzeti ideológiát a „természetes” és „felülkerekedő” fejlődésre építették, a Monarchia végét „nemzeti felszabadulásként” magyarázták. Az érvelés alapvetően a „szláv kölcsönösség” előtérbe helyezésére és a „csehszlovák

²⁰⁶ A témáról bővebben lásd Peter Haslinger: *Maďarské motívy pri vzniku a rozpade československého národného príbehu, 1890–1930*. In: *Forum Historiae*, 2007/1.; Dušan Škvarna–Adam Hudák: *Cyril a Metod. V historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013.

²⁰⁷ „[...] *büszkén dacol a külső és belső ellenség ellen egyaránt*”. *Komáromi Lapok*, 1918. augusztus 17. 4., 1918. október 26. 1.

²⁰⁸ Lásd például: *Slovenský denník*, 1910. augusztus 20. 1.

nemzet” koncepciójára épült – az új államalakulat egyik legfőbb legitímáló szabályaként. A *status quo* elfogadása „haladónak” minősült. Ebben a szellemben a „csehek” régióbeli szerepe „civilizációs küldetésként” jelent meg. Nagy jelentőséget nyertek azon múltbéli események, amelyek alapján a két „testvéri nemzet” közös történelmét próbálták megkonstruálni.²⁰⁹

A párizsi békekonferencia döntését követően több, viszonylag nagyszámú nem „csehszlovák” népcsoport maradt nemzeti kisebbségként az újonnan létrejött Csehszlovákiában. A versailles-i *status quo*t sokan közülük igazságtalannak látták. Másrészt pedig, az új körülmények között a magyarok „megörökölték” az elnyomó nemzet szerepét a dualista rendszerből, és ez lett egyébként az egyik legstabilabb magyarellenes érv is. A Csehszlovák Köztársaságban az állami intézmények kikényszerítették és fenntartották a múlt negatív színben való feltüntetését, ami így a *status quo* elfogadását erősítette. Ezen a szemüvegen keresztül a magyarok „örökös ellenségként” és a „szlovákok elnyomóiként” történő beállítása, illetve az ezt hangsúlyozó magyarsággép tovább erősödött. Ezt a múltra való gyakori emlékezések mellett alátámasztották a Horthy Miklós Magyarországnak ellenforradalmi rendszeréről, valamint a magyarországi szlovákok sorsáról szóló újságcikkek.²¹⁰ A különböző „sérelmek” ismételtetésének szándékos politikája fontos szerephez jutott a közbeszédben mindkét országban, és ellenséges légkört teremtett.

Azonban, amint a magyar kisebbség aktivista politikusai – különösen a kisgazda, szocialista és liberális beállítottságúak – által írott cikkek is bizonyítják, még ebben az esetben sem lehetséges egyetlen és változatlan

²⁰⁹ Lásd Elisabeth Bakke: *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1919–1938*. Oslo, University of Oslo, 1999.; Owen V. Johnson: *Slovakia 1918–1938. Education and the Making of a Nation*. East European Monographs, Boulder, 1985.; Slávka Otčenášová: *Schválená minulost. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2010.

²¹⁰ A szlovák–magyar viszonyral intenzíven foglalkoztak például a *Slovenský jub* és a *Žitný ostrov* című lapok, de ez a téma máshol is felvetődött.

magyar nemzeti diskurzusról beszélni.²¹¹ Hangsúlyozták, hogy a felsőbb-ség és a hegemonia gondolata anakronisztikus és hamis, és eltorzítja Szent István üzenetének valódi jelentését. Az aktivisták hangoztatták Csehszlovákia iránti lojalitásukat, és kritikával illették a magyarországi politikai helyzetet. Szerintük azoknak a magyaroknak, akik más ország fennhatósága alá kerültek, hozzá kell szokniuk az új viszonyokhoz, és el kell szakadniuk a régiektől.²¹² Az ő olvasatuk szerint Szent István hagyománya a nemzetek közötti tolerancia gondolata, amivel saját kultúrpolitikai követeléseiket támasztották alá: „*A haza legyen minden gyermekének házája.*”²¹³ Az aktivisták gyakran részt vettek a revízióellenes propagandában is. Azonban, mint az 1930-as évek végére kiderült, ez a platform nem lett különösebben sikeres. Gyakran az adott kontextusban degradáló nevekkel illették őket: „*Bata cipős magyarok*” vagy „*Hodža magyarjai*”. Az integritás gondolatához hűséges szlovák elit hasonló helyzetben volt. Őket Csehszlovákiában gyakran „*magyarónoknak*”, „*árulóknak*” és „*renegátoknak*” tekintették, és megbélyegezték őket.²¹⁴

A fent említett példák ellenére a magyar kisebbség körében a két háború közötti időszakban főként azok a narratívák jelentek meg, amelyek a dualizmus kori magyar diszkurzuson alapultak, vagy amelyeket az akkori horthysta Magyarországon sulykoltak. Az „anyaországhoz”

²¹¹ Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2013.; Simon Attila: „...*A magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzetté...*” A két világháború közti kormánytámogató (aktivista) szlovákiai magyar politika viszonya Trianonhoz és az első Csehszlovák Köztársasághoz. In: Limes, 2010/4. 17–29.

²¹² Kassai Napló, 1920. augusztus 20. 1., 1923. augusztus 22. 1.

²¹³ Uo.; Reggel, 1929. január 4. 3. A magyar kisebbségpolitikával kapcsolatban a lojalitás, aktivizmus és politikai stratégia témájában lásd Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, Gondolat, 2008.

²¹⁴ Lásd például a Szent Istvánról szóló cikket: Slovenské noviny 1924. augusztus 17. 1. Bővebben lásd Miroslav Michela: Pod heslom integrity. Bratislava, Kalligram, 2009.; Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Pozsony, Kalligram, 2011.

fűződő viszony a közösség kulturális életét erősen meghatározta.²¹⁵ A kapcsokat a „nemzeti történelem” különféle pillanatainak szentelt, rendszeres megemlékező szertartásokkal alakították ki, tartották fenn és erősítették.

A legáltalánosabban felvetett történelmi témák között megtalálható a magyar honfoglalás, Szent István, a törökök és a tatárok elleni harc, valamint Rákóczi és Kossuth szabadságharcos hagyománya.²¹⁶ A történelmi hivatkozások annak a vízióknak rendelődtek alá, amely Magyarország területi integritásának helyreállítását tűzte ki célul. Így a 19. század végére kialakult magyar nemzeti történelmi kánon a megváltozott környezetben már nem a nemzeti büszkeség hangján szólt, hanem traumatikus értelmezéseknek adott helyet. A revizionista orientációjú politika kontextusában, amely a közelmúlt magyar történelmével való folytonosságra épült, és saját maga meghatározására olyan kifejezéseket használt, mint a „nemzeti” és a „keresztény”, Szent István kultusza erős támogatást élvezett, mivel az ország történelmi integritását reprezentálta. A két világháború közötti időszakban pedig a revízió lett a magyar politika alfája és ómegája. Ezt mutatja például az iskolai oktatás tartalma, mint például az, hogy az elemi iskolákban a tanítás minden nap reggel irredenta imával kezdődött. A magyar emlékezetkultúrájának fontos attribútuma volt az a hit, hogy a *status quo* nem fog örökké tartani. Az első magyar király személye a képzeletbeli nemzeti panteon legelőkelőbb helyén állt.

Ez a társadalmi környezet, felerősítve a magyar–csehszlovák határ menti sávban élő homogén magyar közösség képviselőinek többé-kevésbé demonstratív viselkedése által, aggodalmat váltott ki a csehszlovák államszervekből. Erősen elleneztek az olyan gondolatok és szimbólumok terjesztését, amelyek alááshatták a csehszlovák államiság eszméjét.²¹⁷

²¹⁵ Bővebben pl. Elena Mannová: „Ale teraz je dobrý Slovák”. Vplyv novej štátnej hranice státu na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918–1938). In: Ivan Kamenec–Elena Mannová–Eva Kowalská (eds.): Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi. Bratislava, VEDA–Historický ústav SAV, 2000. 53–62.

²¹⁶ Bővebben lásd Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, Kalligram, 2009.

²¹⁷ Lásd például: Slovenský juh, 1928. május 26. 1.

Úgyszintén kiálltak a magyar irredentizmus és revizionizmus ellen, és minden eszközzel akadályozták a fentiek bármiféle megjelenését. A revizionizmussal szembeni politikájukat a „*revizionizmus erősíti a mi nacionalizmusunkat*”-típusú gondolkozásmód jellemezte.²¹⁸ A probléma illetően megközelítése a csehszlovákiai társadalmi közbeszéd és politika fontos részévé vált, amikor az létrehozta saját intézményesített képét a múltról, s ezen belül saját „hőseinek panteonját” és mítoszait.

Bár a magyar múltat érintő megemlékezések és ünnepek egyre növekvő ellenállásba ütköztek, sok magyar polgár továbbra is megtartotta az addigi ünnepeit és megemlékezett történelmi nagyjairól. A Monarchia váratlan széthullása megnövelte a megemlékezések fontosságát, részben azért, mert ezek a korabeli állapotokkal való elégedetlenség érzését is kifejezték. Klasszikus példa volt a „hősi múlt” emlékeinek segítségül hívása, illetve az, ahogyan számba vették a különbségeket a „múlt” és a „jelen” között, gyakran rámutatva arra is, ami hiányzott vagy odaveszett.²¹⁹ Visszanyúltak a „nemzeti történelem” tragikus epizódjaihoz, amelyek funkciója a „közösség” történelem által már igazolt „erejére” való emlékeztetés volt, amely a kor kontextusában új, naprakész értelmezést nyert. Az ellenséges csoportot ebben a elbeszélésben nem a szlovákok alkották (őket inkább „becsapott és félrevezetett testvéreként” jellemezték), hanem a „csehek”, akiket viszont idegen elemeknek tekintettek, Szlovákia „megszállóinak” és „kihasználóinak”. A „miénk” és az „idegen” effajta megközelítése jellemzi a két háború között az Országos Keresztényszocialista Párt által – nem túl sok sikerrel – propagált, úgynevezett őslakos koncepciót, vagyis az akkori Szlovákia őslakos népessége (szlovákok, magyarok és németek) politikai együttműködésének eszméjét. Fő motívumai az autonómia és a kereszténység voltak, ám hivatalosan nem deklarált célja Magyarország integritásának helyreállítása volt.

²¹⁸ Slovenský juh, 1933. június 24. 1.

²¹⁹ Jan Assmann: Kultura a pamět. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvínutých kulturách Starověku. Praha, Prostor, 2001. 72.

A megemlékező szertartások a kulturális és politikai összetartozás érzetét keltették, és fontos keretét adták a szlovákiai magyarok azonoságtudatának. A gyakori konfliktusok az államhatalommal és az újonnan bevezetett ünnepek is csak felerősítették a Csehszlovák Köztársasággal szembeni kritikus hozzáállást, és permanens igazságtalanságként kaptak hangot. Ugyanakkor az államhatalom szempontjából ezek a megnyilvánulások ellenséges, irredenta tevékenységnek minősültek. A fentiek eredményeként a közterek a nemzeti történelem két különböző, egymást kölcsönösen kizáró változatának a csatateréivé váltak.²²⁰

Ez a konfliktus tükröződött abban is, ahogyan a szlovákiai magyar közösség nagy része összezárt az uralkodó hatalom befolyásával szemben. Ezt mutatta kritikus és vonakodó hozzáállásuk az „új” jelképekhez és ünnepekhez, amelyeket úgy értelmeztek, mintha azok a „kisebbségi traumát” testesítették volna meg. Különösen vonatkozott ez a cseh–szlovák állam létrejöttének ünnepére minden év október 28-án, valamint a Masaryk elnök születésnapján, március 7-én szervezett ünnepségekre.²²¹ Ezeknek az ünnepségeknek volt aktuálpolitikai felhangja is, és az új

²²⁰ Elena Mannová: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Maďari v Komárne a Lučenci 1918–1938). In: Daniel Luther–Peter Salner (eds.): Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského obyvateľstva v 20. storočí. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 121.; Mannová, 2000. 53–62.

²²¹ Bővebben lásd Dagmar Hájková–Nancy Wingfield: Czech(-oslovak) National Commemorations during the Interwar Period: Tomáš G. Masaryk and the Battle of White Mountain Avenged. In: Acta Historiae, 2010/1–2. 425–452.; Dagmar Hájková: „Dokud člověk jí klobásy, tak neumře.” Oslavy narozenin T. G. Masaryka. In: Dagmar Hájková–Velek Luboš a kol.: Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR–Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011. 218–235.; Dagmar Hájková: 28. říjen a jeho podoby. In: Lucie Kostrbová–Jana Malínská (eds.): České křížovatky evropských dějin 1918: Model komplexního transformačního procesu? Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. 219–232. Ugyanakkor arra is utalni kell, hogy a fiatalok és a csehszlovákiai magyar értelmiségiek körében kialakult egy sajátos Masaryk-kultusz. Erről lásd Dobossy László: Masarykról magyar szemmel. In: Dobossy László: Gondban, reményben azonosan. Budapest, Gondolat, 1989. 85–146.

nemzetállami identitás építésének részévé váltak. A magyar népesség nagy részét az 1918-at közvetlenül követő időszakban a nyílt ellenállás jellemezte. Azért maradtak távol az eseményektől, hogy ne kelljen ünnepelniük, és ne kelljen részt venniük olyan eseményeken, melyeket az „idegen” (csehszlovák) hatalom égisze alatt szerveznek. A biztonsági szervek ezekben az esetekben nagyon figyelték a lakosság hangulatát, és feljegyeztek olyan eseteket is, amikor egy munkaadó nem engedte meg az alkalmazottainak az ünnepségen való részvételt, vagy átküldte őket dolgozni Magyarországra, ahol aznap rendes munkanap volt.²²² Az ünnepségekről való távolmaradás mellett, ha valaki megjelent, ellenérzését gyakran demonstratív viselkedésével juttatta érvényre. Ha a résztvevők úgy érezték, hogy kényszerítették őket a megjelenésre, nem mutattak megfelelő tiszteletet. Ez jelenthetett nem illendő ruházatot vagy tiszteletlen viselkedést az ünnepi megemlékezés, illetve a nemzeti himnusz alatt. A rendőrségi beszámolók szerint ezek a cselekmények nem önhatalmú vagy véletlen esetek voltak, hanem összehangolt, demonstratív akciók, amelyekben ha valaki nem vett részt, nevetség tárgyává vált, vagy akár ki is zárták a közösségből.²²³ Az ellenállás másik formája abban nyilvánult meg, hogy az emberek figyelmen kívül hagyták a középületek, házak vagy boltok állami jelképekkel való feldíszítésére vonatkozó felhívást, vagy szándékosan megrongált zászlót használtak a díszítésre.

²²² Štátny archív v Nitre, Odbočka Ivánka pri Nitre (ŠANR), Policajný komisariát v Komárne (PK KN) 18. doboz, 1500. prez. rendőrfőkapitány, KÚ, BA, 1928. október 30.; 13. doboz. Sprušanský beszámolója, 1928. november 7.

²²³ Például 1923-ban, Komáromban a Bencés Gimnázium diákjai nem voltak hajlandók levenni sapkájukat egy ünnepély alatt, tanáraik pedig azzal fejezték ki véleményüket, hogy hétköznapi ruhájukat viselték, amit egyébként más vasárnapon nem tettek volna. Az október 28-a fontosságáról tartott kötelező előadások helyett pedig beszédek inkább propagandaellenes jellegűek voltak. ŠANR PK KN 1. doboz. Helyzetjelentés 1923. novemberből. Lásd még: uo. 18. doboz. Prez. ŽÚ–PR, 1925. október 7.

Felejtésre ítélt hagyomány?

A Monarchia bukása után néhány szimbólum új, korszerű jelentést kapott. Ez augusztus 20. megünneplésének kontextusában is jelentkezett, ami egykoron igen elterjedt volt a későbbi Szlovákia területén. A megemlékezések erősítették az összetartozás érzését „minden magyarban”. Például az újságcikkekben gyakran hangsúlyozták, hogy „*ahol csak valaha is magyarok éltek, a templomok augusztus 20-án megtelnek*”.²²⁴ Az első magyar királyt egy fényesebb jövő transzcendentális biztosítékaként ábrázolták. Neve Magyarországon azon reményekhez és elvárásokhoz kapcsolódott, hogy „egyszer majd minden jó lesz”. Ez a korabeli jelszavak szellemiségében is megjelent („*Feltámadunk!*”, „*Nem, nem, soha!*”, „*Így volt, így lesz!*”, „*Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!*”), vezérmotívumként azt a hitet tükrözve, hogy Magyarország területi integritását helyre kell állítani. Magyarországon számos prédikáció és politikai beszéd erre a hitre épült. Az ünnepi prédikációk, valamint a szlovákiai magyar ellenzéki lapok az első magyar király emlékének szentelt vezércikkei hasonló érveket használtak.

A csehszlovák hatóságok azonban Szent István nevéhez elsősorban a magyar asszimilációs nyomást, a nemzeti felsőbbrendűséget és a hátrévízió követelését társították. Ugyanakkor nem voltak képesek teljes mértékben eltörölni ezt a keresztény hagyományt. Sőt, eleinte még a Szlovák Néppárt képviselői sem értettek egyet a háttérbe szorításával. Első lépésként hivatalos intervencióval vallásos töltetű állami (nemzeti) ünnepből tisztán vallási ünnepé változtatták az eseményt, Szent Istvánról mint az egyházmegyék megalapítójáról és az egyház védőszentjéről emlékeztek meg. Ebben a helyzetben már azt hangsúlyozták a hatóságok, hogy Szent István ünnepe más napra, szeptember 2-re esik az egyházi naptár szerint. Ez szintén korlátozta a hagyományos ünneplés lehetőségeit. Különös jelentőséggel bír a nagyszombati (Trnava) apostoli adminisztráció körlevele 1919. augusztus 4-én, amelyben leszögezik,

²²⁴ Prágai Magyar Hírlap, 1923. augusztus 19. 1.

hogy augusztus 20-át egyházi értelemben soha nem nyilvánították ünnepnek, és hogy az adott időszakban a világi törvények sem köteleztek a munkától való távolmaradásra. Betiltották az augusztus 20-i énekes miséket és prédikációkat. A körlevél szigorúan megtiltotta a magyar nyelvű prédikálást azokon a területeken, ahol az emberek beszéltek szlovákul. Kivételt csak a kegytemplomok élveztek, amelyekben engedélyezték a templom védőszentjének tiszteletére tartott miséket – prédikáció nélkül. A nyilvános ünneplést a következő vasárnapra halasztották. Ez a szabályozás lehetővé tette a fegyelmi eljárást azon egyházi személyek ellen, akik demonstratív vagy államellenes megfontolásokból megülték az ünnepet. Ez a lépés alapvető változást hozott augusztus 20-ának, mint Szent István napjának a megünneplésében a Csehszlovák Köztársaság területén.²²⁵ Habár az új egyházi hatóságok próbáltak alkalmazkodni a csehszlovák kormányhoz, nem engedhették meg maguknak a templomba járókkal szembeni radikális beavatkozást, akik tiszteletet követeltek régi egyházi hagyományaiknak. A probléma egyben az egyházi és világi hatalom közötti bonyolult hatásköri kérdésekre is ráirányította a figyelmet.

Az egyházi közbeavatkozás mellett az állami hatóságok is lépéseket tettek. Az állam által küldött egyértelmű üzenet ellenére bizonyos fokú ellenállás volt tapasztalható az ünnep hagyományos megtartásához kapcsolódóan az 1920-as években, különösen a magyarok által sűrűn lakott területeken, amit az új állami szervek tüntetésnek és tiltakozásnak tekintettek. Szent István napját leggyakrabban a munkából való távolmaradással, illetve a szentmisén való részvétellel ünnepelték meg, elsősorban az idősebbek és a nők. Augusztus 20-án az emberek sötét gyászruhába öltöztek. Az ünnep nemzeti dimenzióját erősítették a magyar trikolor piros-fehér-zöldjének „becsempészésével” az ünnepélyekre, az ünnepi virágdíszek színeiben vagy az öltözékek részleteiben, illetve a régi magyar egyházi énekek éneklésével a szentmise alatt. A leghíresebb

²²⁵ Slovenský národný archív Bratislava (SNA), Krajinský úrad (KÚ) 268. doboz, 15104/30 prez. KÚ–ON, 1930. augusztus 7.

ezek közül a következő volt: „*Hol vagy István király? Téged magyar kíván, gyászos öltözetben, teelötted sírván.*”²²⁶ Gyakran elénekelték a mise végén a magyar himnuszt, ezt azonban a hatóságok provokációnak tekintették, ami rendőrségi vizsgálatot vont maga után. Az esetekről rendszeresen beszámolt a korabeli sajtó is.

Az emberek a megemlékezéseken való aktív részvétellel fejezték ki véleményüket. Megszokott volt, hogy ezen a napon azok is részt vettek az ünnepi szentmisén és kimutatták nemzeti szolidaritásukat és tiszteletüket a történelmi kultuszaik iránt, akik egyébként nem jártak templomba.²²⁷ Mind a szentmiséket, mind az újságok vezércikkait ünnepi hangulat jellemezte. Azonban nem csak a katolikus templomokban ünnepeltek. Más vallások képviselői saját templomaikban fejezték ki tiszteletüket, ami az ünnep felekezeti feletti, „nemzeti” jellegének elismerését sugallja. Néhány területen, ahol a lakosságot kezdetben zendüléssel gyanúsították (mivel az emberek távolmaradtak a munkától és ünnepi hangulatban töltötték az egész napot), miután megvizsgálták a helyzetet, a rendőri szervek arra a következtetésre jutottak, hogy többé-kevésbé a régi hagyományok mozdíthatatlanságáról van szó, provokatív szándék nélkül.²²⁸

A csehszlovákiai magyar közösség újságjai augusztus 20-a környékén a történelem területére tett kirándulásaikban rendre felhívták a figyelmet Szent István és a magyarság kiemelkedő morális és történelmi szerepére a régióban. Az ünnepi vezércikkek történeti-filozófiai szempontból taglalták Szent István fontosságát és hozzájárulását a térség, a magyarok és egész Európa boldogulásához. A cikkek aktuálpolitikai felhangja az

²²⁶ A 17-18. századi eredetű egyházi énekekről lásd Szentmártoni Szabó Géza: „Hol vagy István király?” In: Bene Sándor (szerk.): *Hol vagy István király. A Szent István-hagyomány évszázadai.* Budapest, Gondolat, 2006. 280–285.

²²⁷ Lásd például: ŠANR PK KN 7. doboz, Prez. PR in BA for PK KN, 1927. április 19.

²²⁸ SNA KÚ 268. doboz, 827. prez. OÚ Šala–Prez. KÚ, 1931. október 8.; OÚ Šala–Prez KÚ, 1931. augusztus 23.; 48. prez. 1930. OÚ v DS–Prez. KÚ, 1930. január 22.; 1034/1930. prez. OÚ NR–Prez. KÚ, 1930. augusztus 22.

összmagyarság jobb jövőbe vetett hitét hangsúlyozta. Az összes Szent Istvánról szóló vezércikk fő jellemzője az idealizálás, az általánosítás és a történelem aktualizálása volt. A múltból vett érveket felhasználva mártíromságként beszéltek az aktuális helyzetükről, ami illeszkedett a korabeli magyarországi diskurzushoz: „*Mely nemzetnek volt annyi része bajban, rosszban, melyiknek volt gyászosabb Mohácsa és végzetesebb Trianonja, mint a magyarnak? Amit rajtunk ütött a keleti tatár, török, azt a sebet tovább tépte Nyugat népe, amelynek kezébe adta kezünket Szent István jobbja. [...] Meddig zúdul még reája a sok csapás, meddig tart még szenvedéseinek fokozása, meddig égeti homlokát a mártírok töviskoszorúja. Mikor nyújt végre segítő kezet a nyugat Szent István magyar nemzetének, mikor lesz béke a szent apa fiai közt, mikor adnak pihenést a magyarnak azok a nemzetek, akiknek testét testünkkel védtük török s tatár ellen, kik ma nem lennének hatalmasok és erősek, ha mi nem véreztünk volna értük és hitükért, mindannyiunk hitéért, Szent István akarataért.*”²²⁹

A szlovákiai egyházi hatóságok 1931. augusztus 20-án ismét erőteljesen felléptek Szent István emlékének megünneplése ellen. Ez a lépés valójában folytatta és kiegészítette a fentebb már említett 1919-es körlevelet. 1931-től kezdődően általánosan tiltották az augusztus 20-i Szent István-megemlékezéseket a kegytemplomokban, deklarálva, hogy miután Szlovákia már egy másik állam része, nincs szükség arra, hogy más napon tartsanak egy olyan ünnepet, amelyet a katolikus egyház szeptember 2-án ünnepel: „*Csak Magyarországon ünneplik kivételként augusztus 20-án, és mert a magyarok nemzeti ünnepeként tekintenek rá.*”²³⁰ A szabályozás megjelenése ugyan újabb lökést adott a Szent Istvánról folyó diskurzusnak, azonban ekkorra már az emberek nagy része felhagyott a nyílt ünnepléssel. Ez leginkább azért történt, mert sok szlovákiai magyar fokozatosan felhagyott a hatóságok elleni nyílt ellenállással és provokációval. El akarták ugyanis kerülni az irredentizmus vádját, illetve az azzal járó diszkriminációt és megtorlást. A korábbi időkkel

²²⁹ Híradó, 1931. augusztus 21. 3.

²³⁰ SNA KÚ 30. doboz, a Szepesi Egyházmegye Körlevele nr. 3., 1931.

szemben, amikor a közterek voltak a demonstratív események helyszínei, fokozatosan megerősödött a privát helyszínek fontossága, például a magyar rádióadások hallgatásához kapcsolódóan.

A Szent István-kultusznak két jellemző történelmi interpretációs vonala van: a világi és a vallási. A világi vonal érvelésének különösen fontos része István kulturális és integráló küldetésének hangsúlyozása, amely során említésre kerül a „*népek közötti megbékélés*”, a kulturális transzfer és egy multinacionális közösségbe való integrálódás, „*a nyugati kultúra népszerűsítése és terjesztése*” és az „*államépítés*”. Az események középpontjában a magyarok álltak, mint akik Szent István üzenetét meg tudják őrizni. Az évenkénti ünnepi megemlékezés szükségességének és fontosságának rendszeres felemlgetése azt szolgálta, hogy megmaradjon, konzerválódjon az uralkodó és „nemzete” közötti transzcendentális védelmező kötelék. Szintén hangsúlyt kapott annak szükségessége, hogy megőrizzék a „*széttagolt nemzet egységét*”.²³¹

A vallási irányultságú megközelítés rámutat Szent István történelmi szerepére a „kereszténység” elterjesztésében – „*a magyarok megtérítésében*”, illetve a „*magyar egyházi adminisztráció létrehozásában*”, ami súlyos érv volt amellet, hogy 1918 után is megtartották az ünnepet a katolikus templomokban. A csehszlovákiai magyar ellenzéki sajtó érvei az ünneplések betiltása ellen jórészt a kánonjog értelmezésén alapultak, kiegészítve Szent István főbb cselekedeteinek felsorolásával, amelyek az egyház javát szolgálták a későbbi Szlovákia területén.²³² A felekezetiesség által meghatározott érvekre épülő gondolatmenethez gyakran kapcsolódott Csehszlovákia (és főleg a „csehek”) ábrázolása „katolikusellenes elemekként”, ami ugyanakkor a Néppárt képviselőinek korabeli érvrendszerével is összhangban volt.

Schöpflin György Közép-Kelet-Európára fókuszáló modern mitológiai taxonómiáját követve elmondhatjuk, hogy a Szent Istvánról szóló mesternarratíva a kiválasztottság és a civilizációs küldetés mítoszához

²³¹ Prágai Magyar Hírlap, 1928. augusztus 19. 1.; Híradó, 1932. augusztus 20. 1.

²³² Lásd például: Híradó, 1931. augusztus 18. 2.

kapcsolódott.²³³ Az elemzett újságcikkeknek a magyarokról közvetített képe az Isten kiválasztott népéé. A csehszlovák diskurzus ezzel szemben dominánsan a „csehek régióbeli demokratizáló küldetésére” helyezte a hangsúlyt, politikai érveléseikben szembeállítva azt az előző politikai rendszerre jellemző „elmaradottsággal” és a „demokrácia hiányával”. A „civilizációs küldetés” mítoszának érvrendszeréhez kapcsolódó fontos momentum a magyaroknál önmaguknak a küldetés eredményeinek megőrzőiként történő ábrázolása. A „küldetés” színtere (a Magyar Királyság) a magyar diskurzusban gyakran „ideális államegységként” jelent meg, amelyet a „területi mítosz” szentesített. Eszerint a Magyar Királyság megfelelt az összes történelmi, földrajzi és gazdasági feltételnek, és Isten által erre felhatalmazott lakói az utolsó emberig védelmeznék azt. Ebben a megközelítésben Szent Istvánt úgy ábrázolták, mint az „államalapítót”.²³⁴ 1918 után, a szlovák területi mítosz ezzel szemben Szlovákiát – a Duna és a Magas-Tátra közötti területet – a szlovákok nemzeti területként határozta meg.

A korabeli magyar diskurzusban Szent István kultuszával kapcsolatban a magyarok gyakran „a Kárpát-medence és a nyugati kultúra – vagyis Nyugat-Európa – védelmezőiként” szerepelnek a keletről jövő veszélyek („barbárok”) ellenében. Jellemző e történetekben a magyarok katonaként való ábrázolása, akik a csatában hazájuk és a keresztény Nyugat-Európa védelmében ontják véréüket.²³⁵ A „védelmezőkről” szóló történetekhez kapcsolódott az „árulás” momentuma, amelyért a „hátlatlan kisebbségek” és a „kapzsi szomszédok” voltak felelősek, és amely olyan „életveszélyes” helyzetben következett be, mint például a katonai kifáradás és a Monarchia kudarca az első világháború végén. A magyarországi irredenta propaganda különösen szívesen használta fel az erős érzelmi töltettel rendelkező árulás motívumot. Az „árulás motívumai”

²³³ George Schöpflin: Nations, Identity, Power. London, C. Hurst & Co., 2002. 79–98.

²³⁴ Komáromi Lapok, 1923. augusztus 21. 3.

²³⁵ Prágai Magyar Hírlap, 1927. augusztus 20. 1.

gyakran hátba döfésként jelennek meg. Fontos megjegyezni, hogy a szlovákokat ezekben az esetekben inkább a Szent István-i hagyományok részeként ábrázolták, és nem zárták ki őket az együttélés történetéből. A szlovákok „fiatalabb testvérként” való megjelenítése továbbra is jelen volt a magyar diskurzusban. A kultúra területén megjelenő gyors változásokat és a kultusz csökkenő támogatását 1918 után egyaránt a cseh hatással magyarázták. Az antanthatalmak néhány képviselőjével (különösen Franciaországgal) együtt a cseheket tekintették felelősnek a „nagy igazságtalanságért”, vagyis az ország és a nemzet „erőszakos feldarabolásáért”. Ez sokban hasonlít az igazságtalanság mítoszára („igazságtalan béke”). A következő állítás is ebben az értelemben íródott: *„nincs még egy nemzeti naptár, ami ennyi fájdalomról szólna.”*²³⁶ A „nemzeti történelemtől” való megemlékezések és a „hagyományok” tiltását tragédia-ként reprezentálták: *„A sorsunk jelképe ez? A sorsunké, melyben nincsenek többé ünnepnapok? A mi rendeltetésünk ebben az államban csak a hétköznap, a munka, a lóvás-futás, az adó, a katonáskodás, a vagyonleadás, a Pest felé fordított tankok megfizetése, a birtokaink árán megszépült Prága gazdagítása, csupa állampolgári teher és kötelesség – de nyugalmunk, örömmünk, jogunk ne legyen? Mi még az ünnepeink helyére parancsolt hétköznapokat is becsülettel lerobotoljuk az államnak [...] miért viszik el ártatlan emlékeinket, ritka ünnepnapjainkat, miért egyetlen vig napot annak, akit a balsors már régen tép?”*²³⁷

A „dicső múlt” való emlékezés szükségességét és a „magyarok mentális és kulturális egységének” megőrzését sürgető felhívás szintén segítette a „magyar nép” Kárpát-medencén belüli „történelmi szerepébe” vetett hit fenntartását.²³⁸ A „nemzeti történelem” konstruálása szorosan összekapcsolódott a közösség korabeli elvárásaival: *„A mi kötelességünk tehát, hogy megvédjük a magyar nép nyelvét, a magyar gazda földjét, a magyar iparos műhelyét, a magyar munkás munkaalalmát, és hogy küzd-*

²³⁶ Prágai Magyar Hírlap, 1931. augusztus 20. 1.

²³⁷ Prágai Magyar Hírlap, 1925. augusztus 21. 1.

²³⁸ Prágai Magyar Hírlap, 1928. augusztus 19. 1.; Híradó, 1932. augusztus 20. 1.

*jünk azon kormányzat ellenében, amely a köztársaság alkotmánylevelével és egyéb törvényeivel ellentétben arra törekszik, hogy a magyar népet megfossza nyelvétől és jogaitól.*²³⁹

Szent István alakja az „elkerülhetetlen” változás jogának transzcendentális garانتálójaként jelent meg, nemegyszer biblikus jóslat formájában is: *„Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övéké lesz az ígéret országa.”*²⁴⁰ A magyar állami propaganda által nyíltan hangoztatott változtatás igénye Szent Istvánnak a Kárpát-medencei „béke és stabilitás” univerzális szimbólumaként való felhasználásában is megmutatkozik.²⁴¹ Művének örökérvényűségére olyan cikkek hívták fel a figyelmet, mint például a *Szent István – az örökké modern politikus.*²⁴²

A Csehszlovák Köztársaságban működő Országos Keresztényszocialista Párt korabeli politikájának szemszögéből nézve Szent István hagyományának fent említett ábrázolása összekapcsolódott a Szlovákia őslakos népességének egységére épített politikai koncepcióval. Ennek az elképzelésnek a vezérelve az „autochton nemzetek” közötti elkerülhetetlen politikai együttműködésen alapult. Az őslakos koncepció szerint létre kellett volna hozni a magyarokból, szlovákokból és németekből álló politikai tömböt Szlovákiában, amelyek a csehszlovák centralista pártokkal szemben a szlovák autonómia jelszava alatt egységesen léptek volna.²⁴³ Tágabb perspektívában azonban a budapesti kormányoknak fontos szerepe volt ebben – hiszen az őslakos elmélet alapvetően Magyarország integritásának helyreállítását tartotta szem előtt. Ebben Szent Istvánt használták fő szimbólumként, aki ezt az ideológiát testesítette meg. Ebben a kontextusban a sajtóban még néhány említés is megjelent „Szlovákia” területének különleges státuszáról a korai magyar államon belül.²⁴⁴

²³⁹ Híradó, 1926. augusztus 20. 1.; Prágai Magyar Hírlap, 1926. augusztus 20. 1.

²⁴⁰ Komáromi Lapok, 1921. augusztus 20. 1.

²⁴¹ Prágai Magyar Hírlap, 1927. augusztus 20. 1.

²⁴² Prágai Magyar Hírlap, 1937. augusztus 20. 3.

²⁴³ Prágai Magyar Hírlap, 1927. augusztus 20. 1.

²⁴⁴ Ebben az esetben „Szlovákia” fogalma a Nyitrai Fejedelemségre vonatkozott.

A két világháború közötti időszakban, de különösen az 1930-as évek vége felé a természetes együttműködés tézise mellett a Kárpát-medence „szükségszerű egységét” hangsúlyozó érvelés is megjelent. Szvatkó Pál, ismert magyar közíró például a közép-európai együttműködés gondolatának örökérvényűségét hangsúlyozta. Ezt párhuzamba állította a múlttal – az egységes, független Magyarország két szuperhatalom (a Német-római Birodalom és Bizánc) között. A fenti helyzetet az 1938-as, azaz korabeli viszonyokkal azonosította, amikor két diktatórikus rezsim, a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió fenyegette a térséget. Mint írta: „*Európában nemcsak elképzelhető, de szükséges is egy független Közép-Európa, mert ez garantálja a dunai nemzetek harmóniáját.*”²⁴⁵ Szemben ezekkel a gondolatokkal, a szlovák nemzeti diskurzusokban a „magyarosítás” és az „ezeréves elnyomás” képe áll előtérben, és ezt hangsúlyozta a szlovák politikai spektrum nagy része is. A szlovákok hagyományos megjelenítésével szemben, mint amilyen a hűséges, szorgalmas, iskolázatlan és istenfélő emberek, Csehszlovákiában a „szlovák lázadó” és a „szlovák áldozat” magyarellenes élű ábrázolása került előtérbe. Ebben a helyzetben a preferált témák között elsősorban olyanok voltak, mint „a nemzeti elnyomás elleni harc”, hangsúlyozva a „lázasadás jogát” és a „változás szükségességét”, de tartalmában kapcsolódva a „harcis erények” mítoszához is. Mint az máshonnan jól ismert, számos történelmi esemény vagy személy a romanticizáló cseh és szlovák nemzeti irodalomnak köszönhetően nyert „nemzeti tulajdonságokat”. A „nemzeti elnyomást” szimbolizáló állam és rendszer eltűnését az „egyetlen” és „természetes” megoldásként emelték ki.

Az első bécsi döntést követően augusztus 20-a rövid időre ismét hivatalos nemzeti ünnep lett a Magyarországhoz csatolt területeken.²⁴⁶

²⁴⁵ Prágai Magyar Hírlap, 1938. augusztus 20. 1–2. Az első bécsi döntést követően Szent István neve alatti egységre szólító rölapok jelentek meg Szlovákia területén. Lásd Martin Hetényi: Slovensko–maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945. Nitra, UKF, 2009. 166.

²⁴⁶ Erre az időszakra vonatkozóan lásd Kunt Gergely: Irredenta kultusz és háborús propaganda az iskolai ünnepeken, 1939–1944. In: Korall 33. (2008. november) 41–61.

A második világháború végét követően azonban visszaállították Csehszlovákia egységét, így néhány évtizedig Szent Istvánról nem volt nyilvános megemlékezés Szlovákiában. A háború után a szomszédos Magyarországon is változások történtek. A kultusz felszámolására tett számos kísérlet után az ünneplést a magánszférába helyezték át. Csak 1988 – a király halálának 950. évfordulója – után lett augusztus 20-a nyilvános helyeken is Szent István ünnepe. Az uralkodó népszerűségét a nyolcvanas években az *István, a király* című rockopera is növelte, amely sikeresen közvetítette Szent István jelentőségét a jelenbe. Mindemellett a keleti blokk összeomlása után újra ez lett a legfontosabb magyar állami és nemzeti ünnep.

Szent István kultusza, ami a dualizmus végén a magyar államalkotó nemzet egységét hangsúlyozta és az osztrák befolyás ellensúlyát volt hivatva biztosítani a Magyar Királyságban, Trianon után mint magyar nemzeti ünnep volt reprezentálva, transzcendentálisan egyesítve a határokkal elválasztott magyar közösséget. Szent István ünnepe a keresztény és nemzeti hagyományok ünnepléséhez kapcsolódott, és ezt veszélyeztette – a magyar nemzeti és keresztény diskurzus szemszögéből nézve – a csehszlovák „nemzetállam” megjelenése. Az 1918 utáni ünnepeket viszonylag homogén narratívaként kezelhetjük, amelynek azonban számos állandó eleme közül a politikai lehetőségek szerint helyezték előtérbe egyiket vagy másikat. Mindeközben az állami politika szintjén, Magyarországon és Csehszlovákiában alapvetően eltérő hozzáállás jutott érvényre. Mint más esetekben is, a múlt „saját” szempontból való értelmezésének kikényszerítése kapcsolódott az aktuális politikai küzdelmekhez és azokhoz a történelmi példákhoz, amelyek segítettek legitimálni bizonyos politikai lépéseket vagy elképzeléseket. Ez napjainkban is tisztán megmutatkozik, nemcsak Szent István komáromi szobrának esetében, de Magyarország új, 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényének preambulumban is.

Nemzeti sérelmek, avagy mi a közös a trianoni békeszerződésben és az első bécsi döntésben?

A 20. századi szlovák történelem gyakran vitatott kérdései közé tartozik az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése és Csehszlovákia létrejötte, valamint az első bécsi döntés története. Ráadásul az ezekkel a témákkal kapcsolatos kutatási eredmények iránti érdeklődés mind a mai napig igen jelentős, nemcsak a történészek, hanem a szélesebb közvélemény körében is. Ennek a kiemelt figyelemnek a hátterében az állhat, hogy az említett események mind a szlovák, mind a magyar nemzet történetében fontos tényezőként jelennek meg, amelyekkel kapcsolatban a „nemzeti terület” reprezentációi, illetve a „kisebbség–többség” viszonya is időről időre felmerül. Ennek tulajdoníthatjuk azt is, hogy a szakmai eredmények fogadtatása sokkal ellentmondásosabb, mint más, kevésbé érzékeny történelmi témákban. A kiválasztott problémák jelentőségét tehát az a tény is fokozza, hogy az állandó érdeklődés mellett egy sor érzelmet is kiváltanak, még a szélesebb látókörű kutatók körében is.²⁴⁷

Az egyes nemzeti történelmek minden elbeszélésében léteznek olyan történelemformáló korszakok vagy események, amelyek az adott közösség számára a „történelem lényegét” sűrítik magukba. Olyan jelek

²⁴⁷ Erről lásd Vörös László: Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918–1920 v maďarskej a slovenskej historiografii. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 21–64; Éva Kovács: O traumatickej pamäti Trianonu. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 265–276.

ezek a közösségi emlékezetben, amelyek viszonyítási pontul szolgálnak, és amelyek segítségével különböző álláspontok és emberek is kategorizálhatók. Hiszen a nemzeti történelem elbeszélése valójában egyben a hatalomért és a legitimitációért folytatott szakadatlan küzdelem lényeges eleme is. Azt is fontos kiemelni, hogy az emberi agy számára a külvilágból érkező impulzusok a legkönnyebben történetek formájában fogadhatók be, amelyeket könnyebben megjegyzünk, mint a kontextus nélküli számokat, tényeket vagy szövegeket.

Az általunk kiválasztott három történetet, tehát az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését, Csehszlovákia létrejöttét és az első bécsi döntést – narratológiai szempontból – az állandósult drámai formák (román, tragédia, komédia és szatíra) kontextusában elemezhetjük, ahol a tragikus történethez kudarc, szenvedés és igazságtalanság társul. Jelen esetben a „nemzeti terület” – 1918-ban a magyar, 1938-ban a szlovák „nemzeti terület” – egy részének elvesztése. A nemzeti identifikációk legfontosabb építőkövei ugyanis – a győzelemre emlékező, alkotó és építő kultuszok mellett – éppen a tragikus történetek.²⁴⁸

A történelmi események és a kulturális trauma

Jörn Rüsen arra hívta fel a figyelmet, hogy a történelmi események az emberek tudatában normálissá, kritikussá vagy katasztrófálissá válnak. Míg azonban a normális és kritikus reflexiókat az emberek a már kiala-

²⁴⁸ Csaba Szaló–Eleonóra Hamar: Váš Trianon, náš holocaust: segregace a inkluze kultur vzpomínání. In: Radim Marada (ed.): Etnická různost a občanská jednota. Brno, CDK, 2006. 117–142.; Dagmar Kusá–Miroslav Michela: Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a politiky verejného spomínania na Slovensku a v Maďarsku. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 277–305. Magyarországon ezzel a problematikával foglalkozott a *Studia Litteraria* folyóirat duplaszáma: 2011, 49. évf., 3–4. szám; illetve a következő tanulmány: Gyáni Gábor: A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt. In: *Studia Litteraria*, 2012/1–2. 41–50.

kult történelmi-kulturális keretek között értelmezik, addig a katasztrófálsként felfogott események radikális változásokat eredményeznek. Az ilyen negatív tapasztalatok feldolgozásához olyan történetet kell kidolgozni, amely választ kínál az adott sérelemmel összefüggő kérdésekre.²⁴⁹ A kollektív emlékezet koncepciójának alapja az a feltételezés, hogy az egyének nem teljesen önálló egységek, hogy bizonyos társadalmi struktúrák, minták között fejlődnek, amelyek hatással vannak az identitásukra. Egyes esetekben ez a hatás az adott csoportokban előre elrendelt (pl. család, etnikum, generáció), mások az egyén kvalitásaitól függenek (pl. az egyetemi dolgozók és hallgatók), de vannak kívülről elrendeltek is, mint például a katonai szolgálat. E keretek között jönnek létre és terjednek a konkrét minták és értékek, amelyeknek rövid és hosszú távú hatásaik is lehetnek.

A „történelmi trauma” kifejezés olyan gyakran szerepel a közép-európai politikai zsargonban, de nemegyszer a történetírásban is, hogy kevesek gondolkodnak el a tényleges jelentésén. A „bizonytalan és váratlan csapások” leírása mellett a hétköznapi szótárban is olyan érzelmileg túlfűtött értékelések jelennek meg, mint a trauma, katasztrófa, sérelem, iga, elnyomás, csapás, amelyek implicit módon azt az információt tartalmazzák, hogy tartósabb következményekkel járó negatív eseményről van szó, amelyet akut módon kell kezelni és helyrehozni.²⁵⁰

A mindennapi kommunikációban átadott tapasztalatok a múlttól alkotott elképzeléseinket is befolyásolják. Ezért a trauma kifejezés olyan történelmi események kontextusában is megjelenik, amelyekben a sérelem bizonyos csoporthoz (pl. nemzeti közösségekhez) társul. Ez a fajta diskurzus érzelmi színezetet kölcsönöz a politikai ügyeknek azáltal, hogy a múlt egyes területeit a szent és sérthetetlen, az érzékeny, néha

²⁴⁹ Jörn Rüsen: Interpreting the Holocaust. Some Theoretical Issues. In: Klas-Göran Karlsson–Ulf Zandler (eds.): Holocaust Heritage. Inquiries into European Historical Cultures. Malmö, Sekel, 2004. 46.

²⁵⁰ Jeffrey Alexander ebben az összefüggésben az ún. laikus trauma-elméletről beszél. Jeffrey Alexander et al.: Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, University of California Press, 2004. 2–3.

már hisztérikus szférába emeli. Ugyanakkor éppen a szakralizálás, tabuizálás és banalizálás jelentik a traumatizáló események értékelésének szélsőséges pozícióit. Ezek a pozíciók azután erkölcsi csapdát rejthetnek, amikor a történelem elemzésére és feldolgozására teszünk kísérletet.

Jeffrey Alexander és szerzőtársai szerint a kulturális trauma egy negatív fordulatot hozó esemény, amely felkészületlenül érte az egyént vagy a közösséget, amelyek működésére alapvető hatást gyakorolt. Az ilyen események átélését és visszaidézését gyakran kapcsolják össze a fájdalmas sérelemmel, amely az áldozati szerep megalapozója. Felelősöket keresnek és találnak, és terjesztik a szellemi és anyagi következményeiről szóló tudást, hogy feldolgozhatják, gyógyíthatják a traumát – legyen az egy erőszakos konfliktus következménye vagy egy fájdalmas rendszerváltás, amelyet azután a lakosok mindennapi szükségleteibe és szokásaiba bekúszó alapvető strukturális változások tükröznek vissza. Az esemény meghatározó jelentőségűvé válik, még akkor is, ha eltérő reprezentációi is létezhetnek.

Az alapvető jelentőségüként megélt fordulat szükségessé teszi a múlt felülvizsgálatát, ami általában meg is történik. A történelmi kutatás szempontjából azután az adott helyzet feldolgozásának folyamata is érdekes. A traumadiskurzus jelentős, új identitásokat létrehozó elem lehet. Fontos része az az érzés, hogy folyamatosan aktuális, problematikus vagy akár szent kérdéstről van szó, amelyhez a szégyen, megalázottság és igazságtalanság negatív érzése kapcsolódik. Neil Smelser szociális traumáról beszél, amely például gazdasági és társadalmi konfliktusok, illetve a társadalmi struktúra ezeket követő megbomlása idején alakulhat ki. Ezzel szemben a kulturális trauma a rendszer egészének összetevőiben tesz kárt. Ezért a közösség tagjainak „közös” emlékeként definiálta, amelyet releváns csoportok nyilvánosan bizalomra méltónak ismertek el és a) negatív érzéshez kapcsolódó, b) kitörölhetetlenként beállított vagy c) a társadalomra egy vagy több kulturális feltétel megtámadása révén egzisztenciális veszélyt jelentő eseményt vagy helyzetet idéz fel.²⁵¹

²⁵¹ Alexander et al. 2004. 37–44.

Maga a kulturális trauma (tehát nem az élmény, amelyhez kapcsolódik), elsősorban interpretáció és reprezentáció eredménye. Nem tisztán egyéni sérelemről van szó, amilyen például egy zaklatás vagy a családon belüli erőszak. Egy esemény a kulturális-társadalmi mediáció folyamatában válik kulturális traumává, ezért élheti meg traumaként olyan egyén is, akinek nem fűződik közvetlen személyes élménye az eredeti eseményhez.²⁵² Tehát inkább jelképes, a jelentésképzés azon folyamatára utaló megjelölésről van szó, amely érzelmi töltettel bíró történelmi és jelenkori történetek révén valósul meg.

Jelentős szerepet töltenek be ebben a folyamatban azok a társadalmi szereplők, akiknek státuszuk jobb hozzáférést biztosít a társadalmi tudás létrehozásához, alakításához és fenntartásához. Közéjük tartoznak a véleményformáló vezető személyiségek – legyenek bármely szinten – a politikai elitől az újságírókon át a kulturális és társadalmi élet személyiségeiig. Ők a konkrét diskurzus „örzői”, ugyanakkor a széles körben elterjedt és elfogadott traumadiskurzust az ilyen aktorok nagyfokú változatossága jellemzi.

Trianon: az egység széttörése és nemzeti felszabadulás

A Trianon kifejezés – úgy a szakirodalomban, mint a mindennapi kommunikációban – leggyakrabban a párizsi békekonferencián Magyarországgal kötött szerződésre utal, amely az első világháborút követően kijelölte a nemzetállami Magyarország területét, így a csehszlovák–magyar államhatár vonalát is. Ezzel együtt azonban egy lényegesen tágabb, Ausztria–Magyarország megszűnésével, a *status quo* felülvizsgálatával és a szomszédos államokba került magyar kisebbségek problémájával kapcsolatos kérdéskörre is utal. Ebben a kontextusban állandósult a „trianoni trauma” kifejezés is. Egy alapvető témáról van tehát

²⁵² Alexander et al. 2004. 10.

szó, amelynek több állandó értelmezési módja van, és amely része a kelet-közép-európai nemzeti és állami politikák folyamatosan zajló konstruálásának.

A Trianonnal kapcsolatos jelentések nemcsak az 1918–1921 közötti konkrét történelmi eseményekkel függnek össze, hanem egy folyamatosan aktuális problémává teszik a két világháború közötti nemzetállami fejlődés értelmezését is. Az első világháború után a magyar diskurzusban Trianon tragikus következményekkel járó, exkluzív eseményként reprezentálódik. A Trianonra való emlékezés a szomorúság, a destrukció, az igazságtalanság, az érthetlenség és a reménytelenség jeleit mutatta, utalva Kelet-Közép-Európa első világháború utáni új elrendezésére, illetve annak magyarországi recepciójára.²⁵³ Ennek az eseménynek a története a magyar történelmi közgondolkodásban az olyan szerencsétlenségek, bukások, veszteségek sorában jelenik meg, mint például a tártárjárás, a mohácsi vész, az 1848–49-es szabadságharc leverése, vagy később a magyar lakosság 1945 utáni kitelepítése, illetve az 1956-os forradalom bukása.²⁵⁴ A két világháború közti időszakban Trianont gyakran hasonlították a történelmi jelentőségű mohácsi vereséghez – az „új Mohács” és a „*Mohácsnál nagyobb katasztrófa*” megjelölések az állami/nemzeti terület óriási veszteségeire utaltak. Hasonló kép jelent meg a Csehszlovák Köztársaságban is az ellenzéki magyar pártok környezetében.²⁵⁵

Trianon mint nemzeti trauma artikulálása nagymértékben összekapcsolódik a területiséggel, a hatalmi vagy szimbolikus érvényesülésre való törekvéssel a „történelmi területen”. A Trianon utáni Magyarország 92 963 km² területe hatalmas eltérést jelentett a történelmi Magyarország 282 ezer km²-es területéhez képest. A magyarok jelentős része – a

²⁵³ Arról, hogyan interpretálták ezt a fordulatot a korabeli magyar elitek, lásd Romics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest, L'Harmattan, 2004.

²⁵⁴ Erről például Paul Lendvay: *Mađari. Vítazstvá a prehry*, Bratislava, Kalligram, 2011.

²⁵⁵ *Híradó*, 1931. augusztus 21. 3.

magyar fél által használt 1910-es statisztika szerint mintegy 30%-a – az új „nemzetállam” határain kívülre került, s emellett sok gazdasági és szociális kötelék szakadt el. A régió etnikai összetételét bemutató statisztikák ugyanakkor hosszú ideje viták tárgyát képezik úgy a laikus, mind a szakmai közvélemény körében, noha fontos érvként szerepelnek a nemzetközi politikában. Leegyszerűsített és egyoldalú elemzésük egyben a konkrét terület „birtoklásának” legitimitásáért vívott harc is. A szomszéd államokban élő nagy lélekszámú magyar kisebbségek léte napjainkban is gyakran válik fontos érvvé. Ennek az lett a következménye, hogy az új államalakulatban – a Csehszlovák Köztársaságban – kijelölésre került Szlovákia területe, amelyen belül létrejött a specifikus dél-szlovákiai régió.²⁵⁶

A történelmi Magyarország megszűnésével bekövetkezett változások okai a következő magyar politikusgenerációk gyakran vitatott és nehezen feloldható dilemmáját jelentik. A magyar körök elsősorban a cseh, szerb és román (irredenta) propaganda által befolyásolt nagyhatalmi döntéseket, esetleg a hazai politikusok politikai alkalmatlanságát, vagy a magyarországi nem magyar „nemzetiségek” árulásának következményeit emelték ki. Hosszú távú perspektívából Trianon elsősorban a „nemzeti katasztrófa” szinonimája, amikor a nagyhatalmak igazságtalan/meg gondolatlan döntése következtében nagy számban kerültek magyarok saját „nemzetállamuk” határain kívülre. A *status quo* megváltozása a korabeli elitek szempontjából fontos előfeltétele volt legalább az alapvető nemzeti sérelmek jóvátételének. A megoldást a területi, ideális esetben az integrális revízióban látták – a korabeli „*mindent vissza*” jelmondat szellemében –, illetve a még mindig optimálisnak tekinthető etnikai revízióban, melynek célja a magyarok egy államban történő ismételt egyesítése volt.²⁵⁷

²⁵⁶ Elena Mannová: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: Steven G. Ellis–Raingard Esser–Jean-François Berdah–Miloš Řezník (eds.): *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Pisa, Plus–Pisa University Press, 2009. 185–204.

²⁵⁷ Erről részletesen pl. Zeidler Miklós: *Revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.

Általánosan elterjedt a meggyőződés, hogy a kialakult helyzet nem lehet állandó jellegű, s rövid időn belül változásnak kell bekövetkeznie. A revízió és az irredentizmus divattá vált Magyarországon. A történelmi Magyarország, az 1918 előtti terület vált e kampány központi motívumává. Az emberek a korabeli Magyarországon így a magyarok szenvedését vagy a kialakult állapot megváltozására irányuló hitet megjelenítő használati vagy műtárgyak birtoklásával személyes érzelmi elkötelezettségüket is kifejezték.²⁵⁸

A Monarchia megszűnésének hivatalos szlovák történetét elsősorban az azt megelőző, kiválasztott események, valamint az ennek nyomán

Példa a mai populáris kultúrából arra, hogy az eredetileg magyar irredenta motívumot – Trianon-felirat lánggal és a békeszerződés aláírásának dátumával –, a nemzeti tragédia jelképét hogyan kódolták át és egészítették ki a szlovák nacionalista mozgalom tagjai a szlovák nemzeti felszabadulásra utaló szavakkal...

²⁵⁸ Erről bővebben Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 76.; Miroslav Michela: Život kultu ukrivdenosti. In: Jaroslava Roguľová–Valerián Bystrický (eds.): Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií. Bratislava, AEP, 2005. 43–51.

létrejött modernizáció és demokratizálás eszméjének hangsúlyozása jellemzi. A leggyakrabban ismétlődő téma az (erőszakos) asszimiláció és a szlovák érdekek elárulásának (az ún. magyarónoknak) a problémája.²⁵⁹ Csehszlovákia létrejötté az „intoleráns”, „életképtelen” és „elmaradott” történeti magyar állam természetes megszűnési folyamatának részeként reprezentálódik. Természetes győzelemként, felszabadulásként és nemzeti elégtételként tematizálják, és ezen állapot megőrzését tartják a régió belüli igazságos erőmegosztás alfájának és ómegájának.²⁶⁰ A korabeli szlovák elit zöme is ebben a szellemben nyilvánul meg. Közismert a Franciaországban tevékenykedő diplomata, Štefan Osuský ide kapcsolódó kijelentése: *„Egy dolgot nem fogok elfelejteni. Amikor 1920. június 4-én háromnegyed ötkor leírtam a nevemet a „Trianon” nevet viselő szerződés alá, tudtam, hogy a szlovák nemzet elszámolását írom alá a történelmi Magyarországgal, az elejétől a végéig nemzetem vérével, szenvedésével és nyomorával írt számlák elszámolását. És az ilyen elszámolás örök.”*²⁶¹

²⁵⁹ Erről: Peter Haslinger: Maďarské motívy pri vzniku a rozpade československého národného príbehu, 1890–1930. In: Forum Historiae, 2007/1.; Elena Mannová: Uhorská a československá štátna idea: zmena povedomia v slovenskej spoločnosti. In: Jiří Malíř–Hans Mommsen–Dušan Kováč (eds.): První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. Brno, 2000. 87–95.

²⁶⁰ Ebben az összefüggésben Vajda Barnabás egy érdekes momentumra hívta fel a figyelmet: a csehszlovák történelem tankönyvek kettős beszédére. Azok, amelyeket magyarra fordítottak, a magyarok pozitív jövőképét hangsúlyozták az új államban, s ezzel integrációjukra törekedtek. A többségi diákoknak szánt tankönyvekből azonban hiányoztak a kisebbségekről szóló szövegrészek, és a tankönyv a csehszlovák nemzeti öntudat építését hangsúlyozta. Lásd: Vajda Barnabás: Trianonská problematika a (česko)slovenské učebnice dejepisu. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 185–201.

²⁶¹ Ladislav Deák (ed.): Súčasníci o Trianone. Bratislava, Kubko Goral, 1996. 43. Az előző értékelésekhez hasonló szellemiségű Ivan Krno cikke is: *„1920. június 4., a magyar békeszerződés aláírásának napja, örömteli és történelmi nap, melyen felfuvalkodott ellenségünk és ezeréves elnyomóknak aláírásával volt kénytelen elismerni, hogy mindörökre véget ért a szlovák nemzet feletti uralma, a szlovák rabszolga-szabaddá vált és a világ független nemzetéinek sorába lépett.”* Uo.

Ebben az időszakban kanonizálódott Szlovákia mint a „Tátrától a Dunáig” terjedő terület képzete, amely természetes élettereként jelent a szlovákoknak, akik a cseh közép- és keleti területekkel együtt kivették részüket a közös „nemzetállam” építéséből.

A bécsi döntés mint megszállás és felszabadulás

Magyarország revíziós politikája a „minél többet, annál jobb” elvre épült. A hazai propaganda a teljes revíziót hirdette, külföldön pedig a magyar ügy mellett az etnikai revízió kívánságának jogosságával szoktak leginkább érvelni. Az 1938–1941 közötti évek az etnikai elv szempontjából egészen sikeres volt. 1938. november 2-án a bécsi Belvedere-palotában írták alá azt a szerződést, amely a dél-szlovákiai határ menti vidékeknek a Magyar Királysághoz való csatolásáról döntött. Az első bécsi döntésként ismert politikai esemény a müncheni tárgyalásokból következett. Csehszlovákiától több mint 10 000 km² területet csatoltak Magyarországhoz, mintegy 854 ezer lakossal. A *Slovák* című napilap bécsi tudósításában drámai hangon írta le a helyzetet: „*A Szlovákia felett kimondott ítélet igazságtalan, a sérelem mindenkinek szembetűnő volt...*” Ugyanebben a szellemben nyilatkozott Bécsből hazatérve Jozef Tiso is, aki azonban önmagát és hallgatóságát is azzal biztatta, hogy nincs ok a kishitűségre, és kifejezte abbéli hitét, hogy miután az országot megtisztítják az „idegen elemektől”, a szlovákok saját kedvük szerint rendezik be azt, miközben a nagyhatalmak lettek az új határ garانتálói. A korabeli szlovákiai propaganda azzal érvelt, hogy a döntés Csehszlovákia rossz politikájának és a zsidók szlovákellenes álláspontjának következménye. Alexander Mach, aki ebben az időben a Propagandahivatal vezetője és a Hlinka-féle Szlovák Néppárt radikális szárnyának képviselője volt, a bécsi döntés teljes revízióját vizionálta: „*A határ egy halott vonal... volt már mindenféle és eltűnt...*” állította november 3-iki rádióbeszédében. Másnap a *Slovák* című napilap leszögezte: „*Játékszerré váltunk a nagy-*

hatalmak sakktábláján”²⁶² Az esemény következtében súlyos erőszakcselekményeket követtek el a zsidó lakossággal szemben, akiket „*Szlovákia megcsonkítása okozójának*” kiáltottak ki.²⁶³

A szlovák politikusok a Szlovák Állam létrejöttét követően sem békültek meg a kialakult helyzettel. Alapvetően különböztek azonban az utak, amelyek révén változást kívántak elérni. Nem meglepő, hogy a szlovák antifasiszta ellenállás politikai céljai közt és a Tiso-féle Szlovák Köztársaság kormányának politikájában egyformán állandó, bár többé-kevésbé szimbolikus törekvsként jelent meg a bécsi döntés felülvizsgálatára és az 1939. márciusi szlovák–magyar határkonfliktus során elcsatolt területek visszaszerzésére irányuló törekvés. A kormányzat hitt abban, hogy lojális politikájával sikerül meggyőznie Németországot. Ennek megfelelően szlovák irredenta propagandáról is beszélhetünk Magyarországgal szemben.²⁶⁴ Ez azonban a hivatalos megszólalásokban sokkal ritkábban jelent meg, mivel Németország nem tűrte a szövetségesi tömbjén belüli nyílt konfliktusokat. A szlovák ellenállás képviselői ezzel szemben az antifasiszta államok győzelmében bíztak, amelyekkel együtt is működtek.

A bécsi döntés a szlovák közegben elsősorban mint „nemzeti sérelmet” okozó cselekedet, a „nemzeti terület” egy részének megszállása és mint a szlovákok egy részének „rabszolgaságba” történő visszataszítása reprezentálódott. Ezt a tényt támasztja alá a *Vérző határ* című korabeli

²⁶² Erről lásd Valerián Bystrický: Vnútropolitický ohlas na zmeny hraníc v roku 1938. In: Daniel Šmihula (ed.): Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Bratislava, Vojenský historický ústav, 2008. 41–43; Milan Olejník: A bécsi döntés a korabeli szlovák sajtóban. In: Simon Attila (ed.): Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár – Selye János Egyetem, 2010. 99–110.

²⁶³ Erről lásd Eduard Nižňanský: Nacizmus, holokaust, slovenský štát. Bratislava, Kalligram, 2011.

²⁶⁴ Lásd Janek István: A Magyarországgal szembeni szlovák propaganda és revíziós elképzelések 1939–1941 között. In: Limes, 2010/1. 25–40.

publikáció is, amelynek célja a magyar uralom alatt élő szlovákok szenvedéseinek megörökítése volt.²⁶⁵

Ezzel szemben a magyar közegben a döntés a nemzetközi „igazságszolgáltatás” aktusaként jelent meg, illetve úgy, hogy megkísérelték igazságosabban megoldani azt, ami az első világháború után romlott el. Az alapvetően ellentétes álláspontokat támasztják alá a preferált statisztikai adatok is: a szlovák fél az 1930. évi hivatalos csehszlovák statisztikát alkalmazta, amely Szlovákia déli részén 57%-ban határozta meg a magyarok arányát, miközben az 1941. évi magyar népszámlálás ezt 84%-ban állapítja meg.

A magyar közegben hatalmas lelkesedéssel és nagy érdeklődéssel fogadták a bécsi döntést, amely a revíziós politika első jelentősebb sikerét jelentette, és a visszacsatolt területen a régi területek és „nemzetrészek” visszatérésének nagy nemzeti ünneplésébe torkollott. A *Komáromi Lapok* így számolt be erről: „huszonnégy óra sem kellett ahhoz, hogy Komárno a régi Rév-Komárommá változzon.”²⁶⁶ Ebben a szellemben beszélt Kassán Horthy Miklós kormányzó is, aki a szlovákokat is megszólította: „Meleg szeretettel köszöntelek Benneteket, akik ma visszatértetek ezeréves hazátokba. Velünk együtt változtattátok termőföldd e hazát, mely kenyeret kínál nektek, és amelyet velünk együtt meg is védtetek. Meggyőződhettek, hogy az egész magyar nemzet érző szeretete nemcsak életszínvonalatok emelkedését biztosítja Nektek, hanem a szlovák nyelv és kultúra teljes szabadságát is.”²⁶⁷

Dél-Szlovákia Magyarországhoz történő részleges területi visszacsatolása hatására a már addig is igen elterjedt Felvidék megjelölés, amelyet

²⁶⁵ Jozef Višňovan [Jozef M. Kirschbaum] (ed.): Krvácajúca hranica. Dokumenty o utrpení Slovákov v Maďarsku, Prievidza, Miestny odb. Matice slovenskej, 1994.

²⁶⁶ Komáromi Lapok, 1939. november 7. 1. A Trianonnal és a bécsi döntéssel kapcsolatos helyi határdiskurzusok érdekes elemzését kínálja a következő tanulmány: Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–1922. 1938. In: Bárdi Nándor (szerk.): Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Budapest, 2000. 181–212.

²⁶⁷ Michal Schvarc–Martin Holák–David Schrifl (eds.): „Tretia ríša” a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I., Bratislava, Ústav pamäti národa, 2008. 355.

1918 után Szlovákia szinonimájaként is használtak, új jelentést kapott. Általánosan bevetté vált a zömmel magyarok lakta visszacsatolt terület megnevezéseként is.²⁶⁸

Több a közös, mint a különböző?

A korabeli politikai propaganda és hivatalos nyelv vizsgálata alapján azt láthatjuk, hogy az első bécsi döntés esetén a szlovák kormányzati elit adott politikai döntésre vonatkozó érvelése nagyon hasonlít a két világháború közötti Magyarországon elterjedt trianoni retorikára, sőt nemegyszer szó szerint megegyezik azzal. A szenvedésként és felszabadulásként megjelenített történelmi események tulajdonképpen mindkét narratívában konstans elemmé válnak, ezek biztosítják a történelmi folytonosságot és a morális tekintélyt.

E helyütt nem elemzem kritikailag az előbbi érvek igazságtartalmát, csak annyit szögezek le, hogy megfelelő mennyiségű érv áll mindkét interpretáció rendelkezésére, amelyek megszilárdították legitimitásukat, és kisebb vagy nagyobb mértékben a társadalmakban is elfogadottakká váltak.²⁶⁹

Magyar részről azt a gazdasági érvet hangsúlyozták, hogy Trianon rengeteg gazdasági erőforrástól fosztotta meg Magyarországot, illetve a magyarságot, s emellett megszakította a kommunikációs csatornákat. Ugyanebben a szellemben jelenítették meg szlovák részről a bécsi döntést úgy, mint amely megfosztotta Szlovákiát a legtermékenyebb mezőgaz-

²⁶⁸ A kifejezés ilyen használatát mutatja pl. a korabeli publikáció: Csátár István–Ölvedi János (szerk.): A visszatért Felvidék adattára. Budapest, Rákóczi, 1939.

²⁶⁹ Ezzel részben olyan munkák foglalkoznak, mint pl. Marián Hronský: Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920). Bratislava, VEDA, 2011.; Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris, 2003.; Ladislav Deák: Viedenská arbitráž. 2. November 1938: dokumenty. Zväzok 1, Martin, Matica slovenská, 2002; Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, Osiris, 2002.

dasági területeitől, s emellett megszakította a kommunikációs csatornákat. A magyar kulturális érvelés arra épült, hogy Trianon után a magyar lakosság alacsonyabb kulturális szinten álló emberek uralma alá került. A bécsi döntés szlovák diskurzusában hasonló szellemben érvényesült az az érv, hogy a lakosság ismét a Magyar Királyság antidemokratikus, félféudális viszonyai közé került. A többség–kisebbség szempontjából Trianon magyar sérelemként jelent meg, amely a szomszédos államokban magyar enklávákat hozott létre, a bécsi döntés pedig részlegesen orvosolta ezt a helyzetet. Ezzel szemben a szlovák közegben az a nézet vált elfogadottá, hogy Trianon felszabadította a szlovákokat. Ahogy erről a békeszerződés aláírásának tízedik évfordulóján megemlékeztek: „1920. június 4-én Trianonban helyrehozták a szlovák nemzetet elnyomói által elkövetett ezeréves sérelmeket. Ez a nap a szlovák nemzet történelmében mindig a győzelem, a szabadság napjaként lesz feljegyezve.”²⁷⁰ A Csehszlovák Köztársaság részévé vált magyarok tulajdonképpen csak „elmagyarosított szlovákok”, viszont Magyarországon még kiterjedt szlovák kisebbségi csoportok maradtak. A bécsi döntés pedig nem volt igazságos, mivel tisztán etnikai szlovák részekbe is belenyúlt.²⁷¹

Az (igazságos) változásba vetett hitet, amelyet a magasabb – transzcendentális – értékekre való utalások erősítettek, egyebek mellett a következő mondatok is példázzák: „*Elválaszthatnak minket ugyan határok, de a lelkünk közös marad*”, illetve „*Amit Isten az egységes terület, egységes nyelv, egységes kultúra kötelékével összekapcsolt – embernek nincs joga azt szétválasztani*”.²⁷² A másik oldalon pedig az ilyen és hasonló jelszavak: „*Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!*”, „*Így volt, így lesz!*”, „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában! Ámen.*” A Monarchia megszűnése egyszerre jelentette az egyik oldalon a történelmi Szent István-i közösség szétverését, a másikon pedig a történelmi

²⁷⁰ Žitný Ostrov, 1930. június 1. 22. sz. 1.

²⁷¹ Lásd pl. Višňovan, 1994. 43.

²⁷² Višňovaň, 1994. 467.

nagy-morva államiság megújítását, amely a csehszlovákok eredeti államalakulata lett volna.²⁷³ Mindkét esetben rendszeresen utalnak a nagyhatalmi dimenzióra is, valamint a döntéshozó politikusok tájékozatlanságára. Ebben az összefüggésben nagyon gyakran jelenik meg az előző kormányzati elitek kritikája: Budapesten a „bűnök” egy részét gróf Károlyi Mihálynak, Pozsonyban pedig Beneš elnöknek rótták fel.

A magyar és a szlovák hivatalos diskurzusban is az adott esetben elmentéses tartalmú, de az érvelés jellege tekintetében azonos sémák érvényesültek. Ezeket úgy töltötték meg tartalommal, hogy a kiválasztott csoport (a nemzet) veszteségét és szenvedését igazolják, miközben a másik helyzetben a hasonló érvelést éppen hogy bagatellizálták. A valóság nacionalista projekciója, amely mindkét hivatalos diskurzusra jellemző, a kulturális és történelmi szupremácia és kontinuitás eszméjére épül, amelyek révén létrejön az egyetlen, azonosan gondolkodó, érző és szenvedő nemzeti közösség képzele. Éppen a konkrét meghatározó jegyekkel történő azonosulás garantálja a nemzeti közösség képzetének megalkotása szempontjából oly lényeges exkluzivitást.

A traumatizáló vonal a Trianonról és az első bécsi döntésről szóló diskurzusok domináns jegyét képezi, a jelenkor múlandóságának alapelvein nyugszik, és az idealizált múlt és jövő vízióját kínálja. A nemzeti létre vonatkozó szélesebb elképzelések keretében a szenvedést kiemelő történelmi érveket hoz fel. Ezzel függ össze a „trauma irigylésének” jelensége is. John Mowitt arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagyobb szenvedés utáni vágy is hordozhat jelentős politikai értéket.²⁷⁴ Visszatükröződik például a korábbi, ideális esetben még nagyobb sérelem megnevezésének szükségességében, aminek célja az erkölcsi tekintély kivívása. Trianon visszhangjában ezért gyakran szinte automatikusan említik a „magyarosítás időszakát”, mely ellennarratívaként jelenik meg

²⁷³ Erről lásd Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 89–110.; Andrej Findor: *Historické reprezentácie: Teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadradenosti”*. In: *Filozofia*, 2008/5. 407–416.

²⁷⁴ John Mowitt: *Trauma Envy*. *Cultural Critique*. 2000, 46. sz. 274.

a dualista történelmi Magyarországnak a magyar irredenta propaganda által terjesztett idealizált képével szemben, és a közösség egyfajta védekező mechanizmusának szerepét tölti be („mi többet szenvedtünk”). Ehhez hasonlóan a bécsi döntés esetében a korabeli magyar diskurzus folyamatosan hangsúlyozza a csehszlovákiai magyarok szenvedését.

Annak ellenére, hogy hordozói általában ennek éppen az ellenkezőjét hangsúlyozzák, a kulturális trauma időben korlátozott és időfüggő. Ugyanazt a történelmi eseményt az egyik korszakban érzékelhetik traumatikusként, míg egy másikban nem így látják.²⁷⁵ Ezért rajtunk is múlik, hogyan közelítünk ezekhez a témákhoz.

²⁷⁵ Alexander et al., 2004. 37. Lásd még Romsics Ignác: Trianon a mađarské politické myslenie. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 85–96.

Mit hoz a Kormányzó a fehér lovon? A Horthy-jelenség a szlovák történeti diskurzusban

Néhány évvel ezelőtt a magyar és a szlovák médiában lépten-nyomon Esterházy Jánosról, az 1957-ben a mírovi börtönben elhunyt jeles magyar kisebbségi politikusról szóló hírekkel találkozhattunk. Alakját a kilencvenes évek kezdete óta heves vita övezte, amely mind a közvélemény, mind a szakemberek körében indulatokat korbácsolt föl. A magyar publicisztikában a leggyakrabban a csehszlovákiai magyarok szenvedésének szimbólumaként, a konzervatív-keresztény értékekért harcoló politikusként, a magyar Wallenbergként reprezentálják, tehát elsősorban magyar mártírként és szentként, aki azonban megértette a szlovákok szükségleteit is. A szlovák publicisztikából ezzel szemben erős ellenkép tükröződik vissza. Ebben Esterházy Budapest meghosszabbított kezé-ként, a Horthy-rezsim fizetett ügynökeként, aktív irredentaként, fasisztaként és antiszemitaként jelenik meg. Mindkét szemléletre jellemző az erős általánosítás, a másik félen való gúnyolódás és érveinek kétségbe vonása. Mindkét térfélen gyakran megnyilvánul az az érv, hogy a másik nézetei nem állják ki a komoly kritika próbáját, miközben e tekintetben nagyon érdekes, hogy az egyes publicisztikai és a szakirodalmi megnyilvánulások között milyen komoly nézetazonosságok vannak. Nem csoda, hiszen a cikkek szerzői gyakran történészek, miközben a vita leggyakoribb terepe a napisajtó.

Amikor a történészek – mindkét oldalon – Esterházy János igazi arcáról írnak, kölcsönösen egymás szemére vetik, hogy nincsenek érveik. A szlovák történészek például arra figyelmeztetnek, hogy nem elegendők a bizonyítékok a zsidókat védő Esterházy János képéhez, mert ő

maga antiszemita volt. Miközben az „igazság” mindkét fél számára teljesen magától értetődő és elvitathatatlan.²⁷⁶

Az egymásnak ellentmondó érvek ezen összevisszaságában csak az olvasón múlik, melyik érvelést tekinti hozzá közelebb állónak, illetve melyik nacionalista narratívával azonosul. Az értelmiségiek számára az jelenti a csapdát, hogy Esterházy az adott vitákban nem egy egyszerű, hús-vér emberként és politikusként jelenik meg – sorsa valójában a szélesebb politikai és nemzeti kánonok részévé vált.

Ezek a szenvedélyes viták az utóbbi időkben is folytatódtak; mind szlovák, mind magyar részről a legfelsőbb politikai körök kapcsolódtak be a szócsatába. Például az akkori szlovák elnök, Ivan Gašparovič kijelentette, hogy Esterházy Hitlerrel és a fasizmussal szimpatizált.²⁷⁷ Befolyásos magyar politikusok viszont a példaértékű humanistát és a mártírhálálra ítélt hőst látták benne, akit legfőbb ideje lenne nyilvánosan rehabilitálni.²⁷⁸ A széles nyilvánosságot kapott történet azonban nemcsak politikusokat, hanem különféle civil aktivistákat és történészeket is megmozgatott, miközben a túlzottan békésnek egyébként sem mondható szlovák–magyar politikai viszonyt is jócskán fölkavarta. Esterházy

²⁷⁶ Ehhez lásd Szarka László: A kiragadott szövegrészek veszélyesek. In: Alice Malfatti (szerk.): Esterházy János emlékkönyv. Budapest, Századvég Pol. Isk. Alapítvány, 2001. 189–190. A vizsgálathoz több mint 200, 1989 után Szlovákiában publikált cikket elemeztem. A szakirodalom szempontjából alapvető interpretációs kereteket jelentenek a következő művek: Alice Malfatti (szerk.): Esterházy János emlékkönyv. Budapest, Századvég Pol. Isk. Alapítvány, 2001.; Molnár Imre: Esterházy János élete és mártírhálála. Somorja, Méry Rátio, 2010.; Ladislav Deák: Politický profil Jánoša Esterházyho. Bratislava, Kubko Goral, 1995. Nagyon inspiráló Simon Attila hozzáállása, aki kerüli a leegyszerűsítéseket, miközben rámutat az erősen átpolitizált és a média által nyújtott fekete-fehér kép tarthatatlanságára. <http://www.televizio.sk/2012/11/simon-attila-megjegyzesek-esterhazy-janos-es-a-zsidokerdes-kapcsan/>

²⁷⁷ <http://uj szo.o.com/online/kozelet/2011/08/23/gasparovic-esterhazy-janos-hitler-es-a-faszizmus-hive-volt>

²⁷⁸ <http://old.mkp.sk/cikkek/interjuk/2007/12/02/csaky-pal-esterhazy-janost-rehabilitalni-kell>; <http://old.mkp.sk/video/2011/03/12/berenyi-jozsef-felszolalasa-magyar-orzaggyulesben-esterhazy-emlekulesen>

kassai mellszobrának leleplezésekor még erőszakos incidensre is sor került, amikor a képzőművész Peter Kalmus megpróbálta vécépapírral begöngyölni a szobrot. Ahogy Kalmus mondta: saját eszközeivel igyekezett tiltakozni az ellen, hogy egy antiszemitának szobrot állítsanak. A szobor elleni tüntetés egyik résztvevője pedig így tiltakozott: *„Esterházy örömmel fogadta Horthy fasiszta csapatainak bevonulását és támogatta a szlovák államiság elleni megmozdulásokat, mi pedig ma a szuverén Szlovák Köztársaság területén mellszobrot állítunk neki! Ez felháborító!”*²⁷⁹ A leleplezést követő éjszaka során valaki megrongálta – vörös festékekkel öntötte le – a szobrot.²⁸⁰

A szlovák nemzeti közvéleményben tehát egyértelműen érezhető az erős és egységes ellenállás a múlt és közelebről Esterházy gróf tevékenységének magyar olvasatával szemben. A szlovák és magyar történeteszek szakmai álláspontja és értelmezései is jelentősen különböznek egymástól.²⁸¹ Végül van még egy mozzanat, amelyet szeretnék megemlíteni a téma kapcsán: szülővárosomban, Komárnóban 2011 nyarán két emlékművet avattak az említett politikus tiszteletére: egy emléktáblát és egy szobrot. A gesztus értelmi szerzője az a két helyi egyesület volt, amelyek nyilvános küzdelmet folytatnak Esterházy ügye érdekében. Mindkettő egyforma tisztelettel viseltetik a képviselő iránt, hangsúlyozza humanizmusát és dicső tetteit, akkor is, ha ennek külön-külön adtak hangot.

A szóban forgó konfliktus azonban nem korlátozódik egyetlen történelmi személyiség munkásságának az értékelésére. Valójában a tágabb történelmi múlt olyan értelmezési folyamatának eredménye, amely egyfelől a szlovák és a magyar nemzeti elbeszélések dichotómiájában fo-

²⁷⁹ <http://kosice.korzar.sme.sk/c/5806387/odhalovanie-esterhazyho-busty-v-kosiciachsa-skoncilo-bitkou.html>

²⁸⁰ Az incidensről még az Európai Parlament egyik plenáris ülésén is szót ejtettek. http://bvg.hu/vilag/20110328_eliteltiek_esterhazy_szobor

²⁸¹ Lásd az alábbi dokumentumfilmet: *Üldözöttek védelmében* <http://www.youtube.com/watch?v=8WmoH4ckmS4>, másfelől pedig a Historický ústav SAV nyilatkozatát Esterházy Jánosról: <http://www.history.sav.sk/esterhazy.htm>

galmazódik meg, másfelől azonban erősen formálják azok az eltérések is, amelyek a „magyar–magyar viszonyból” fakadóan széles skálán szóródnak. Ebben a folytonosan változó viszonyrendszerben fontos szerepet játszanak Trianon különféle olvasatai, és ebben a kontextusban jelenik meg Horthy Miklós is mint hangsúlyos, emblematikus, erősen szimbolikus töltetű személyiség.²⁸² A kormányzó több nevezetes alkalommal vonult be fehér lovon – először Budapestre 1919-ben, majd az első bécsi döntés után, 1938-ban Komáromba és Kassára is. Ezek az aktusok a szlovák nemzeti diskurzusban az 1918 előtti magyar hegemonia visszatérését, és így a nemzeti elnyomás rémét jelképezik.²⁸³

Nem új keletű az a felismerés, hogy a történelem másként kel új életre a „szlovák narratívákban” és másként a „magyar narratívákban”. Eltérő értelmezések terjednek tovább a közvéleményben, a tudományos vitákban, a szakemberek körében. A mindenkor működő nemzeti ideológiák és a nacionalizmus kontextusában ez ma már-már trivialitásnak számít. Az azonban, hogy a témában rendszeresen felhozott érveket és gondolatokat mind a mai napig többé-kevésbé változatlan formában éltetik és használják tovább a résztvevők, tartósan konzerválja azt az intellektuális szempontból káros helyzetet, amely a történelemnek ezeket a párhuzamos olvasatait megőrizte. Ez a gyökere annak az áldatlan állapotnak is, amikor a „szlovák történésztől” azt várják, hogy a „szlovák

²⁸² Magyarország a Horthyról és rendszere természetéről szóló polémia évtizedek óta vita tárgyát képezi. Lásd pl. Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Nemzet és emlékezet. Budapest, Osiris, 2003. 709–819. A vita legutóbbi intenzív hulláma (2012) az új Horthy-szobrok felavatását követően tört ki, míg tudományos körökben az antiszemitizmus témája váltott ki heves vitát. További információ erről: www.galamus.hu. Ez a kérdéskör az 1944. évi holokauszt és a Magyarország német megszállására való visszaemlékezések során is felmerült. A Horthyról kialakított képekről Magyarországon lásd Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Budapest, Osiris, 2008. 213–252.; Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

²⁸³ Lásd pl. annak a tudományos rendezvénynek az eredményeit, amely a Magyar Királyság szétesését dokumentáló ábrázolásokról szólt: Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010. I–II. Limes, 2010/4. és 2011/1.

érdekeket” védje – értve ezen a szlovák nemzeti narratívát –, miközben ugyanilyen elvárás nehezedik a szakemberre a „magyar oldalon” is. Ez pedig a hagyományos és alapvetően terméketlen nemzeti történelemfelfogás fennmaradásához vezet. A történésznek a társadalomban játszott szerepe gyakran arra korlátozódik, hogy a nemzeti kánont védelmezze vagy – egyes ritka esetekben – módosítsa.

A jelen írásban azokat a tényezőket vizsgálom, amelyek a fent jellemzett helyzet kialakulásához vezettek. Elemzem ezek működési elveit, és rámutatok, hogy miként nyilvánul meg mindez Szlovákiában. Kísérletet teszek annak megfejtésére, hogy minek köszönhető, hogy a 19–20. századi szlovák–magyar viszonyt gyakran ábrázolják permanens konfliktusként. Érvélem abból a téziséből indul ki, hogy bármely társadalomban az annak múltjára vonatkozó narratíva nagy erejű identifikációs tényező, és jelentős szerepet játszik a „mi” és az „ők” közötti határ konstruálásában is. A múltra vonatkozó narratívák egyben a szimbolikus tőke és hatalom fontos forrásául szolgálnak, létrejöttükben pedig számos intézmény játszik meghatározó szerepet. Ez azt jelenti, hogy a történelemre vonatkozó tudás nem magától, nem valamilyen „természetes úton” képződik, hanem létrejöttét – a média és a közvélemény alakításának legkülönbözőbb színterei révén – nagymértékben formálják az értelmiségiek, a politikusok és az egyéb társadalmi résztvevők. Az identifikációk és az azonosulás eredete – egyes egyéni módosító tényezőktől eltekintve – szintén erősen összefügg a kulturális és társadalmi keretekkel. Végül pedig kiemelten fontos szerepet játszik ezekben a folyamatokban maga az állam, amely döntő befolyással bír a kulturális reprezentációk létrejöttében és terjesztésében.²⁸⁴

²⁸⁴ Dan Sperber meghatározása szerint a kulturális reprezentációk olyan eszmék a világról, amelyekkel több egyén is azonosul egyidejűleg. Dan Sperber: *Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations*. In: *Man*, New Series, Vol. 20, No. 1 (Mar., 1985), 82–85.

Történelem, emlékezet és kulturális trauma

A történelmi kultúra fogalma a történelemre vonatkozó mindazon gondolatok és ismeretek összességét írja le, amelyek az adott társadalomra jellemzőek. Tehát olyan társadalmi és kulturális jelenség, amely a történelemre vonatkozóan kommunikált, közhasználatban lévő és így már eleve értelmezett információkat tartalmaz.²⁸⁵ A diskurzusoknak ez a széles skálája annak a viszonyoknak a variánsait tükrözi, amely a társadalmat a különféle történelmi narratívákhoz fűzi. Számos tényezőt ölel fel a családok és a rokonság szintjén generált tudástól és attitűdöktől kezdve, egészen a tudományos kutatócsoportok szigorúan analitikus megközelítést alkalmazó tanulmányaiig. Ugyanebben a témakörben Miroslav Hroch azt állapította meg, hogy a történelmi kultúra egyik alkotóeleme a történelmi tudat, amelynek hat forrását különbözteti meg:

- a történettudomány és annak a médiában megjelenő népszerűsített formája;
- az iskolai oktatás;
- a tágabb értelemben vett újságírás;
- a múlt művészi értelmezése;
- a mobilitás, utazás;
- valamint az információátadás a családban és egyéb csoportokban.²⁸⁶

Lubomír Lipták szerint három fontos szinten teremtjük meg, illetve termeljük újra a történelmet.²⁸⁷ Az elsőt – a hivatalosat – a mindenkori, hatalmon levő rezsim és annak végrehajtói, intézményei képviselik. Ez

²⁸⁵ Lásd még Zdeněk Beneš: *Historický text a historická kultura*. Praha, Karolinum, 1995.; Jacques Le Goff: *Pamět a dějiny*. Praha, Argo, 2007.; Jörn Rüsen: *Was ist Geschichtskultur?* In: Klaus Füssmann (ed.): *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*. Köln, Böhlau 1994. 3–26.

²⁸⁶ Miroslav Hroch: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*. In: Jiří Šubr (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín, Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 33.

²⁸⁷ Lubomír Lipták: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava, Kalligram, 2011. 191.

egy, a történelem során kialakult és tovább éltetett történelmi kánon jelent, amely legitimálja az uralkodó értékeket, ideológiai orientációt és társadalmi gyakorlatokat. Ez van jelen a nyilvános tereken, ezzel találkoznak az állami ünnepségeken és kiemelt történelmi eseményekről való megemlékezéseken; és ez köszön vissza a törvényekben és az iskolai tantervekben is. A kötelező állami oktatás révén a központi irányítás közös gondolkodásmódokat, gondolkodási kategóriákat, össztársadalmi értelmezési sémákat és tudásstruktúrákat tart fenn az állampolgárok körében. Valójában nem másról beszélünk itt, mint a tudás államilag ellenőrzött formájáról.²⁸⁸ A közelmúltban a fokozatosan egyre könnyebben hozzáférhető internetnek köszönhetően az ismereteknek ez a típusa jelentős átalakuláson ment keresztül. Óriási mobilizációs potenciálját például az úgynevezett arab tavasz idején mutatta meg ez az új médium. Szlovákiában a lakosság körében az utóbbi időben gyakran esik szó a különféle konspirációs és „alternatív” teóriákról és célzott propagandáról, miközben nem egyszer számos történelmi motívummal is visszaélnék ezek.²⁸⁹

Mondanunk sem kell, hogy a mindenkori kortárs történelmi kánon születésénél is történészek bábáskodnak. Szakmai érdekük abban áll, hogy a múltat ők értelmezzék. Ezért a második terület – Lipták nézetei szerint – a tudományos diskurzusé, amely hivatalosan nincs alárendelve az uralkodó kánonnak – bár gyakran ez is előfordul. Ezzel kapcsolatban Pierre Nora azt állítja, hogy az emlékezés és a történelem két, egymással ellentétes fogalom. Nézete szerint az emlékezés hordozói az élő emberek csoportjai, így az emlékezés tartalma változásra hajlamos, szelektív, és az érzelmek is befolyásolják, adott esetben pedig nagy becsben tart olyan emlékeket, amelyek a kritikai történetírás fényében semmivé porladnak. Ezzel szemben a történelemről való írást olyan szellemi tevékenységnek tekintjük, amely elemző és kritikai hozzáállást követel meg

²⁸⁸ Pierre Bourdieu: *Teorie jednání*. Praha, Karolinum, 1998. 87–94.

²⁸⁹ Talán a legismertebb a *Zem a vek* című folyóirat. Ehhez lásd: <http://www.priestori.sk/zem-a-vek-nebezpecnych-konspiracii-priestori/>

a szerzőjétől, és igyekeznek kerülni az öncenzúrát, valamint a kutatott téma iránti túlzott érzelmi kötődést.²⁹⁰

A Lipták által leírt harmadik terület a személyes narratíváké. Ezekben az egyén környezetében fennálló társadalmi viszonyok tükröződnek vissza, amelyeket különféle személyes hajlamok és tapasztalatok közvetítenek. Ez a terület gyakran kerül szembe az előző kettővel, ugyanakkor azoknak a részét is alkotja. Tzvetan Todorov különféle narratív stratégiákat nevez meg, amelyeket szemtanúk, történészek és visszaemlékezők alkalmaznak. Arra mutat rá, hogy a történetírás megbonyolítja a tudásunkat, míg az emlékezés során az jelentősen leegyszerűsödik.²⁹¹ A narratívaalkotás fent nevezett módjai nem egymástól elszigetelten léteznek. Egymással együtt élő, de folytonosan versenyző formái ezek a történeti diskurzusnak, ahol fontos szerepet játszanak az intézmények és a társadalmi résztvevők. Így aztán – ahogyan Peter Burke is állítja – az a dolgunk, hogy megválaszoljuk az alábbi kérdéseket: ki mire és kire akar emlékezni; a múltra vonatkozóan kinek a verzióját rögzítik és tárolják, és ki mit akar elfelejteni.²⁹²

A múlttal kapcsolatos narratívák gyakran „győzelmeken” és „vereségeken” alapulnak. Az áldozatok és túlélők, a szenvedés és a traumák narratíváiból összeálló történeti kultúra kutatása jelenleg a társadalomtudományok egyik fontos áramlatát képviseli.²⁹³ Tény, hogy természetesen

²⁹⁰ Pierre Nora: *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. In: *Representations*, No. 26, Special Issue: *Memory and Counter-Memory*. (Spring, 1989), 8–9.; Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág, 2008. 14–15.

²⁹¹ Tzvetan Todorov: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.

²⁹² Peter Burke: *A történelem, mint társadalmi emlékezet*. In: *Regio*, 2001/1. 3–21.

²⁹³ Lásd pl. Jeffrey Alexander–Ron Eyerman–Elisabeth Breese: *Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering*. Herndon, Paradigm Publishers, 2011. A közép-európai kontextusról lásd pl. Natali Stegmann (ed.): *Die Weltkriege als symbolische Bezugspunkte. Polen, die Tschechoslowakei und Deutschland nach dem Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Praha, MÚ AV ČR, 2009.; Erik K. Franzen–Martin Schulze Wessel (eds.): *Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, Oldenbourg Verlag, 2012.

számos iskola létezik, és ez a sokféleség a pszichológiai, történelmi, társadalmi és kulturális kontextus komplex kutatását célozza. Ugyanakkor a szerzők többnyire egyetértenek abban, hogy az ilyen típusú problémák feldolgozását és a velük való megbirkózást a konkrét helyzet és körülmények befolyásolják, ideértve a téma intézményi és média-kontextusát és a különféle társadalmi résztvevőket is, akik az egyes embercsoportok kulcsfontosságú eseményeinek aktualitását megalkotják, megerősítik és időről időre megújítják. A szlovák–magyar viszony is bővelkedik olyan narratívákban, amelyek az emberek azonosulását nagymértékben formálják. E helyütt csak a két legnagyobb hatású narratív vonulatot említem, amelyek egyszerre szorosan összefüggnek a jelen dolgozat témájával: a „magyarosítás” és a „trianoni trauma” narratíváit. Kétségteljesen léteznek a kulturális traumákkal kapcsolatos közös hívószavak, különösképpen az olyan váratlan és meglepő sorsfordító eseményekre vonatkozóan, amelyek jelentős társadalmi és kulturális változást hoznak, mint a háborúk, forradalmak, puccsok, gazdasági válságok vagy természeti katasztrófák. Ám, hogy ezek használata miként alakul, az már nagyan függ a társadalmi-kulturális kontextustól, amelyben az adott esemény lezajlott és amelyben jelentése reprodukálódik. Nem is feltétlen szükséges, hogy súlyos törésről legyen szó. Alexander és szerzőtársai értelmezése szerint kulturális trauma bármely olyan esemény, amely – a narráció révén – bekerül a kollektív tudatba. Ezzel kapcsolatban beszélnek a múlt ábrázolásai alapján megalkotott identitás új formájáról.²⁹⁴ Rámutatnak, hogy a kultúra egy már megformált narratív alakzatot jelent, amely magába foglalja a társadalmi életet is. A kulturális közeg hat az egyénekre, ugyanakkor pedig az egyének is alakítják a kultúrát. Így tehát fontos, hogy figyelmet fordítsunk a kulturális megjelenítésnek a narratív gyakorlatban megnyilvánuló tartalmi vonatkozásaira és alkotási módjaira, amelyekben megmutatkozik, hogyan hatnak ezek a megközelítések a társadalomban működő identifikációk konstrukciójára.

²⁹⁴ Lásd pl. Jeffrey Alexander et al.: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, University of California Press, 2004.

A kormányzó csehszlovák reprezentációja

Míg Horthy Miklós a magyar történelem egy – a szlovák diskurzusban főként negatívan ábrázolt – korszakát fémjelzi, addig Esterházy János grófot olyan emblemikus alaknak tekinthetjük ugyanezen vitában, aki a Szlovákiában élő magyar kisebbség számos mély egzisztenciális dilemmáját jeleníti meg. Ilyen szimbolikus szerepe kétségkívül erőteljesen befolyásolja a munkásságáról és politikai pályájáról folytatott polémikákat. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a róla folytatott nyilvános viták erősen átpolitizáltak és normatívak. Többféle megközelítés is legitim lehet a történészek saját munkamódszerének és céljának keretein belül. Probléma akkor van, ha a kettőt tudatosan összemossák, illetve, ha az akadémikusok érvrendszere bizonyos címkék ismételtetésében merül ki. Semmiképp sem szeretnék azonban olyasfajta téves érvelésnek teret adni, amelynek háttérében az a közkeletű és roppant leegyszerűsítő séma munkál, hogy a politikusok mind manipulátorok, a történészek pedig kétséget kizáróan szavahihetőek és objektívek. Nem is szólva arról, hogy ebben a témában milyen jelentős véleménykülönbség áll fenn a „szlovák” és a „magyar” történelmi elbeszélések között. A szűkebb szakterülettől függetlenül mindannyian részesei vagyunk bizonyos társadalmi és kulturális struktúráknak, amelyek befolyásolják a gondolkodásunkat és a cselekvésünket. A múlt egyéni és kultúraszintű megjelenítései társadalmunk fontos alkotóelemét jelentik. Ezek formálják a társadalmat, amelyben élünk, és amely viszontformál bennünket.

Valójában nem másról beszélünk itt, mint *képzelt közösségek* létrehozásáról, ez pedig erősen összefügg *a másik* reprezentációjával. A szlovák diskurzusban régóta azt a tendenciát lehet megfigyelni, hogy a magyarokat ellenséggéként reprezentálják. Már a 19. század óta jellemző volt, hogy a szlovák etno-nacionalisták úgy képzelték el saját magukat és a szlovák történelmet, hogy eredendő ellentétben állnak az uralkodó magyar állami ideológiával – és ezt az elképzelést mind a mai napig sikerült fenntartani. Ezeket a különféle kulturális reprezentációkat aztán a hivatalos állami kultúrpolitikák kanonizálták, főként a Nagymorva

Birodalom, Cirill és Metód hagyományát, illetve Szent István alakját övező értelmezésekben. Történt mindez annak ellenére, hogy ezek a – Hobsbawm szavaival élve – *kitalált hagyományok* többnyire csak a 19. században nyerték el jelen formájukat, és annak ellenére, hogy használóik rendszeresen a kora középkorhoz kötik és a múltba vetítik azokat.

Intézményes szinten nagyon fontos határpont volt ebben a kontextusban a Csehszlovák Köztársaság megalapítása, amelyet sokan úgy tartanak számon, mint amely elhozta egy „rab nemzet” felszabadítását. Ennek eredményeképpen az új államban új mesternarratívát és új történeti kánont kellett kialakítani. Magyarország történetének két világháború közti cseh szintézise – ebben a narratívában – a békekonferenciára vonatkozóan az alábbiakat állította: *„A békekonferencián végre meghozták gyümölcsüket a politikai és nemzeti önrendelkezésre vágyó nem magyar kisebbségek sok éven át tartó fáradozásai; az esemény jóvátett egy régóta fennálló igazságtalanságot, és felszabadította a nem magyar nemzetiségű lakosokat egy olyan nemzet szorításából, amely elvakultan csak egyetlen, valójában kisebbségben lévő nemzet érdekeit, és a magyar uralkodó elit önző céljait szolgálta, miközben belső összetételét illetően valóságos ősi zárványnak számít a modern Európában.”*²⁹⁵

Peter Haslinger úgy fogalmazott, hogy a magyarokról és a magyar történelemről élő negatív kép volt az egyik legfőbb identitásformáló elem a csehszlovák állam politikájában, és rámutatott a cseh szociológus Emanuel Chaloupný meglátására, aki szerint *„a magyar és a szlovák karakter tűz és víz”*.²⁹⁶ A magyarok „keleti karakterének” állandó hangsúlyozása és barbárokként való reprezentációjuk a szláv kulturális felsőbbrendűség képzetével függött össze, illetve egyfajta civilizációs küldetés-tudatnak adott teret. A múltból olyan képzetek alakultak ki, amelyek az egész korszakot a teljes nemzet rabságaként és elnyomatásaként ér-

²⁹⁵ Josef Macůrek: Dějiny Maďarů a Uherského státu. Praha, Melantrich, 1934. 289.

²⁹⁶ Peter Haslinger: Maďarské motívy pri vzniku a rozpade československého národného príbehu, 1890–1930. In: Forum Historiae, 2007/1. <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/haslinger.pdf>

telmezték.²⁹⁷ A különféle narratívákban úgy jelennek meg a „magyarok” a térségben, mint a szláv népességbe verődött ék, amely később a csehszlovák nép kettészakításához és a Magyar Királysághoz való csatlósához vezetett.

A Nagymorva Birodalomra való hivatkozás a „megújult” csehszlovák állam történeti legitimációjában kapott szerepet, de a mai Szlovákiában is az egyik leggyakrabban hangoztatott történelmi érv, amelyhez állami ünnep is kapcsolódott. Ugyanakkor Szent István kultuszát a cseh és szlovák elitek többsége úgy látta, mint egy letűnt és visszahozhatatlan múlt jelképét, az erőszakos leigázásnak és a nemzet erőszakos elnyomásának az időszakát. Szent Istvánt a két háború közötti korszakban is gyakran jelenítették meg Horthy Magyarországá revíziós törekvéseinek jelképeként, amelyeket a két háború közötti Csehszlovákiának sikerült elhárítania.

Csehszlovákiának a Horthy-rendszer ellen irányuló politikai nyilatkozatait gyakran kísérte egy általánosabb revízióellenes attitűd, például IV. Károly visszatérési kísérlete idején is, 1921-ben. A térségre vonatkozóan a béke, a demokrácia és a stabilitás megőrzése melletti érvelést a politikusok gyakran kötötték össze a magyar elitek erőteljes kritikájával.²⁹⁸ Hasonló érveket sorakoztattak föl a lord Rothermere elleni 1927-es kampány során is (hitük szerint Budapest megtévesztette az angol főurat): *„Nem a nemzeti érdekek szolgálatán vagy a magyar állam felvirágoztatásán dolgoztak, hanem saját előjogaik és dicsőségük előbbre vitelén. Olyan régi szabályokat igyekeztek föltámasztani, amelyek könnyű életet biztosítottak nekik Magyarországon. Elég volt egy hangzatosabb csatládnév és némi hazafias mellverés [...] A felsőbb néposztály párszáz kiválasztott tagja tört itt uralomra és hatalomra. A magyarok hiába próbálták életben tartani az előre elrendelt nemesi fensőbbség avitt eszméjét.”*²⁹⁹

²⁹⁷ Lásd pl. Ladislav Deák (ed.): *Súčasnici o Trianone*. Bratislava, Kubko Goral, 1996.

²⁹⁸ A NSRČS 1921. október 26-i ülésének jegyzőkönyve. In: *www.psp.cz*

²⁹⁹ Anton Granatier (ed.): *Slovensko proti revízií Trianonskej smluvy*. Bratislava, Slovenská odbočka čl. národnej rady. 1929. 45.

Csehszlovákiában aktív antirevizionista mozgalom működött az 1930-as években. Elítélték a revízió gondolatát általában, különösképpen pedig Horthy Magyarországnak esetében. Ekkoriban Horthy és a korabeli magyar kormányok a revizionista mozgalom vezető erejeként jelentek meg, és csehszlovák szemszögből a korabeli Magyarországot főleg kiterjedt irredenta kultusz és revizionista diskurzus jellemezte. A csehszlovák közbeszédben gyakran kritizálták Magyarországot a kisebbségekkel szembeni türelmetlen intézkedéseiért, nemzeti konzervativizmusáért, a demokratikustól távol álló általános viselkedéséért és beszédmódjáért, a túlzásba vitt arisztokratikus gyakorlatért és más hasonlókéért.

Csehszlovákia és Magyarország ebben az időszakban gyakori és súlyos konfrontációikról voltak ismertek a nemzetközi szintén. Ennek volt folyománya, hogy Csehszlovákiában a magyar nemzeti hagyományokkal vagy a magyar állammal való bármilyen azonosulást – mint államellenes cselekményt – igyekeztek elfojtani, így például az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékét őrző megemlékezéseket március 15-én vagy Szent István ünnepét augusztus 20-án.³⁰⁰ A magyar nemzetiségű szlovák állampolgárok túszként szorultak be a két nacionalizmus közé. A végeredmény pedig az lett, hogy egyes – főként liberális és szocialista érzelmű – források erősen kritizálták a Horthy-rendszert, míg mások – zömmel a konzervatívok – elégedetlenségüket hangsúlyozták a korabeli Csehszlovákiában fennálló helyzettel kapcsolatosan, és arra törekedtek, hogy fenntartsák kapcsolataikat Budapesttel.

A Horthy-rendszerről élő kép kialakításában jelentős szerepet játszott az első bécsi döntés, amelyet a szlovákok roppant igazságtalannak tartottak, és a második világháború után a Csehszlovák Köztársaság ellen elkövetett „müncheni árulás” részeként tekintettek rá. Ebben a diskurzusban a döntés elszakította a „nemzeti területük” egy jelentős részét –

³⁰⁰ Simon, Attila: Maďarská komunita, štátna moc a 15. marec v období prvej Československej republiky. In: Peter Macho a kol.: Revolúcia 1848/49 a historická pamät. Bratislava, Historický ústav SAV, 2012. 95–107.

a mai Szlovákia ekkor már úgy reprezentálódott, mint a szlovákok nemzeti területe. Mindeközben érdemes megjegyezni, hogy 1938–1945 között mind a csehszlovák, mind pedig a szlovák propaganda igencsak hasonlóan járt el, mint az első világháború utáni magyar: a revizionizmus és irredentizmus szellemében. Mindezek mellett a szlovák állam ludárendszerre (amely az állampárt szerepét betöltő Hlinka-féle Szlovák Néppárttól kapta nevét) jóval határozottabban csúszott az egypárti diktatúra felé, mint Horthy eredendően nem túl demokratikus Magyarország. Csehszlovákia szétesését és visszavonulását a Magyarországhoz csatolt területekről a kezdetektől úgy jelenítették meg, mint a szlovákok ellen elkövetett hatalmas igazságtalanságot. A hatvanas évek végén írt összefoglaló művében Lubomír Lipták így írta le az események következményeit: *„Ha bárkinek maradtak volna még illúziói, annak hamar megmutatta a megszálló rezsim, hogy a régi, nemzeti identitás kiirtására törvő arisztokratikus politika éppoly változatlanul tért vissza, ahogyan a nemzeti és demokratikus jogok elfojtása – amit az 1918 előtti időszakból már oly jól ismertek a szlovákok – sem fog változni. Sőt: a Horthy-rendszer alatt mindez csak tovább fokozódott. A megszálló hadsereg és a helyi sovíniszták dúlása, akik azonnal lecsaptak az alkalomra, hogy bosszút álljanak «húsz év igazságtalanságaiért» a demokratikus Csehszlovákia keretein belül, emberek tízezreit kényszerítették rá, hogy birtokaikat hátrahagyva, sokszor az éjszaka közepén az ország északi részébe meneküljenek, és még annak is örülniük kellett, hogy a pusztá életüket menteni tudták. Szlovákia megszállt részének sorsa olyan sebeket tépett föl a szlovák lakosság lelkében, amelyeket korábban már-már teljesen beforrasztott az idő és a két nép viszonylag jól megszervezett együttélése a déli határterületeken. A magyarországi ukránok és szlovákok sorsa nyomán az a hangulat alakult ki, hogy nemzeti vészhelyzet áll fenn.»*³⁰¹ A csernovai események (1907) és a Surányban lezajlott lövöldözés (1938) közötti párhuzam – amelyről Lipták is említést tesz – jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a szlovák törté-

³⁰¹ Lubomír Lipták: Slovensko v dvadsiatom storočí. Bratislava, Kalligram, 2011. 148.

nelemnek ez a szakasza traumák sorozataként őrződjek meg. Ezt a fajta reflexiót kínálta a szlovák sajtó is 1938 őszén, amikor különböző kontextusokban megnyilvánuló fő témájává a magyarok felől érkező fenyegetettségre való állandó figyelmeztetés vált. A *Slovenská politika* című lap a turócszentmártoni deklaráció aktualitására hívta fel a figyelmet, ami szerint 20 év után „újra és újra megvédelmezzük a szlovákok országát és határait annak a nemzetnek a möhő követeléseitől, amely bennünket az 1918-as fordulatig gyötört.”³⁰²

Később, a második világháborút követően a csehszlovákiai magyaroknak a Horthy-rendszerrel való kollaborációja volt a legütősebb érv, amellyel a szlovákiai etnikai tisztogatást és az ország homogenizálását igazolni igyekeztek. A múltra való hivatkozással elfogadhatónak tűntették föl a korabeli megoldásokat. A kortárs politikusok a társadalom szigorú megtisztítását követelték, és a magyarokat kárhoztatták, azzal az érveléssel, hogy elégedettnek tűntek a demokratikus Csehszlovákia megszűnésével és azzal, hogy a „*fasiszta-feudális*” Magyarország részévé válhattak, valamint azért is, amiért a térségben hosszú időn keresztül Németország legfőbb szövetségeseként léptek fel, és hogy aktívan részt vettek a szlovák városok és falvak nemzetiségi jellegének felszámolásában.³⁰³

Később, amikor a kommunisták politikai pozíciói mind Csehszlovákiában, mind Magyarországon megerősödtek, érdekes jelenség következett be. A csehszlovák történeti érvelés nagymértékben átfedésbe került a magyar történetírás által az 1950-es években használt értelmezésekkel. Így például abban, hogy Horthy az arisztokrácia és a nagypolgárság érdekeit képviselte, és így közös ellenséget jelentett, valamint, hogy sovinizta lózungjai az elnyomás és a kizsákmányolás leplezésére szolgáltak. Általánosságban is elmondható, hogy a szocialista diktatúra korszakában nem nagyon kutatták az 1919–1944 közötti Magyarországot

³⁰² Slovenská politika, 1938. október 30. 1.

³⁰³ Juraj Zvara: Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945. Bratislava, Epoque, 1969. 51.

történetét, a témában mindössze néhány tanulmány és könyv született, annak ellenére, hogy már 1960-ban létrejött egy nemzetközi csehszlovák–magyar történezbizottság.³⁰⁴ Az érintett szerzők közül fontosnak tartom megemlíteni például Juraj Fabiánt, Juraj Purgatot, Marta Romportlovát, Juraj Kramert és Martin Vietort, akik ebben a témában publikáltak. A Horthy-féle Magyarországra vonatkozóan a cseh és szlovák nyelvű irodalomban meglehetősen korlátozott információk álltak rendelkezésre, amelyek nem mentek túl a társadalmi osztályokat leíró ideológiai formulákon, illetve azon, hogy Magyarország nacionalista és nem demokratikus jellegű volt, valamint, hogy revizionista politikát folytatott. Ezeket a vonásokat a korabeli magyar történetírás is hangsúlyozta (pl. Kovács Endre, Ránki György, Ádám Magda és Tilkovszky Lóránt). Egy ilyen jellegű leírást idézünk a téma talán legbefolyásosabb szlovák kutatója, Ladislav Deák tollából, aki – Ránki írására hivatkozva – a magyar diplomáciai forrásokról értekező írásában rámutat: *„Horthy Magyarországa volt az egyik legelső állam, amely felmérte Hitler előretörésének jelentőségét Európa jövőbeli politikai fejlődésére vonatkozóan és annak fontosságát Magyarország revizionista céljai szempontjából”*.³⁰⁵ A szlovák történetírásban azonban már ritkábban találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy a marxista korszak leegyszerűsített Horthy-képét az 1980-as években többek között Ránki György, Ormos Mária, Romsics Ignác és mások már jóval árnyaltabban kezelték, és a két világháború közötti magyarországi kormányzati rendszer fasisztának bélyegzése helyett már a rendszerváltás előtt teret nyertek a Juan Linz politológiai tipológiája nyomán megfogalmazott „autoriter” és „tekintélyelvű” minősítések.³⁰⁶

³⁰⁴ Lásd még: No. 25 rokov československo-maďarskej historickej komisie. Bratislava, VEDA, 1985.

³⁰⁵ Ladislav Deák: Zápás o strednú Európu 1933–1938. Bratislava, VEDA, 1986. 44.

³⁰⁶ Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, Osiris, 2011.

Az államközi kapcsolatok korábban támogatott etnocentrikus értelmezésével szemben az államszocializmus idejében egy új elgondolás került előtérbe, amely azt állította, hogy a kisebbségek közvetítőként szerepelhetnek (gyakran a híd metaforáját alkalmazták), és hogy „*a szigorú értelemben vett nemzetiségi kérdés – értve ezalatt a két nemzet tagjai közötti ellenséges viszonyt – a déli körzetekben már megoldódott*”. Mindez arra a marxista-leninista elvre épült, amely szerint az osztályellentétek felszámolása egyben a nemzetek és a kisebbségek közötti ellentétek végét is jelenti.³⁰⁷ Amint később megmutatkozott, ezt az állapotot – amely elvben közös ideológián és a szovjet tömbön belüli együttműködési kényszeren alapult – igazából nem sikerült tartósan megvalósítani.

Nemzetiségi ellentétek demokratikus köntösben

1989 után újraindultak a múltról folytatott viták. A múlt átértékelése a nacionalizmus térhódításával is együtt járt Kelet-Közép-Európában.³⁰⁸ A nacionalista érvek képesek voltak az embereknek megadni a társadalmi összetartozás sokszor hiányolt érzését, s ismét hatásos legitimáló tényezővé váltak a kortárs vitákban, és a régió „új” történetének konstruálásánál is erősen hangot kaptak. Ugyanakkor azonban – Rogers Brubaker értékelése szerint – a posztszocialista országokban főként azért talált könnyen táptalajra a nacionalizmus, mert már az 1989-et megelőző években is erősen intézményesült.³⁰⁹

³⁰⁷ Deák, 1986. 215.

³⁰⁸ Owen V. Johnson: *Begetting & Remembering. Creating a Slovak Collective Memory in the Post-Communist World*. In: Michal Kopeček (ed.): *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Budapest–New York, CEU Press, 2008. 129–143.

³⁰⁹ Rogers Brubaker: *Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account*. In: *Theory and Society*, 1994. Vol. 23, 47–78.

Az államszocializmus évei alatt az etnikai-nemzeti érvelés egybemosódott az osztályharc domináns elméletével, amely tetten érhető volt például a szlovákok plebejus eredetére vonatkozó narratívákban. Ez öltött testet többek között „az ezeréves méh” metaforájában, amely a történeti térben névtelenül ide-oda szálldosó, szorgos méhként jelenítette meg a szlovákokat.³¹⁰ Látszólag paradox módon a „nemzet” az állampolgárok egészen különböző csoportjainál, például a hivatalos szféráktól távol álló és ideológiailag nem elkötelezett tagjainál is központi kategóriaként jelent meg. Ezek az emberek – gyakran például vallási meggyőződésükre támaszkodva – olyan egymással versengő hagyományokra alapozták saját nemzeti meggyőződésüket, amelyek különféle történeti narratívákban találták meg a maguk támpontjait és legitimációjukat. A 20. században az etnikai hovatartozás elve – mint a különböző csoportokkal való (újra)azonosulás folyamatának egyik fontos kritériuma – a (nemzet)állam és a különféle társadalmi szereplők ténykedése nyomán újabb és újabb formákban jelentkezett és született újjá. Így aztán a súlyos társadalmi töréspontok ellenére a 20. századra vonatkozóan is érvényesült a kulturális reprezentációk egyfajta folytonossága, ami a történelem nemzeti mesternarratívájában öltött testet.

Michael Billig arra figyelmeztet, hogy a nacionalizmus olyan diskurzus, amely mindennapi eljárások révén erősíti a csoporton belüli szolidaritás érzéseit. A nemzet valóságát újra és újra egész sor társadalmi kategória, osztályozás és gyakorlati tényező jeleníti meg, miközben konkrét szimbólumokban is alakot ölt. Billig elméletét a pénz, a zászlók és a sportesemények példáin keresztül szemlélteti. Kimutatta például, hogy a modern nacionalizmus éppen ettől a „rejtett” jellegtől válik erőssé, mivel látszólag problémamentesnek tűnik, ami a szlovák–magyar vitákban is nagyon gyakori érvelésmódnak számít. Billig a „hazafiasság”

³¹⁰ A szlovák nemzet történetének plebejus természetüként való megjelenítéséről lásd még: Vladimír Mináč: *Dúchanie do pahrieb*. Bratislava, Smena 1970; Peter Káša: *Román Tisícročná včela ako slovenský obraz „fin de siècle”*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 2007. 155–160.

és a „patriotizmus” fogalmak utilitarista használatára is rámutatott (pl. a mi „hazafiságunk”, szemben mások „nacionalizmusával”).³¹¹

Ez a történelem-dömping egyebek között módot adott olyan témák bevonására a közbeszédbe, amelyeket korábban illetlenség elkerülni vagy meg sem volt szabad említeni. Megjelent egyfajta fogékonyság a szlovák nemzeti és az állami identitásérzés fokozása iránt (a Szlovák Köztársaság megalapítása), ugyanakkor sokan fordultak a személyes és családi történetek felé is. Mindez a népszerűvé vált jelmondatban ragadható meg: „ha tudod, honnan jöttél, azt is tudod, ki vagy”. Ez a folyamat tükröződött a történelmi témájú vagy historizáló kiadványok, sajtótermékek bőséges megjelenésében, amelyek visszatérő vezérmotívuma a „végre napvilágra került igazság” volt, vagy a „fehér foltok” kitöltése történelmünk mozaikjában.³¹² Ami pedig a tematikus szempontot illeti, egyre fokozódott az érdeklődés az egyediségről szóló szlovák nemzeti narratíva iránt, miközben egyre inkább háttérbe szorult a nemrég még oly hangsúlyos csehszlovák vetület, vagy pedig a magyarokkal közös előtörténet újraírt verzióját vetítették a helyébe. Legfőképp pedig újra érvényesítették azokat a gondolatokat, amelyek az 1918–1945 közötti korszakban nagy népszerűségnek örvendtek.

Az új helyzet természetesen a történészek között is fokozta az álláspontok szóródását és polarizációját is, s ez a „nemzeti történelem” jellemzőiről folytatott vitában is leképeződött. A vitákat átszőtték a terminológiával és a tartalmi elemekkel kapcsolatos ellentétek, bizonyos mértékig pedig a szlovák belpolitikai élet viszonyait is tükrözték.

1989 után több könyv jelent meg Horthy-korszakról és revizionista politikájáról. Példaként olyan történészeket említenék, mint Ladislav Deák, Marian Hronský és Dagmar Čierna-Lantayová, akik ekkor már

³¹¹ Michael Billig: *Banal Nationalism*. London–Thousand Oaks–New Delhi, SAGE Publications, 1995.

³¹² Lásd pl. Eva Krekovičová: *Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku*. (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia). In: *Slovenský národopis*, 2002/2. 147–170.

szűkebb szakterületük elismert szakértői voltak. A téma megközelítésében az érvelési sémák sajátos elegyét alkalmazták, amelyek az első Csehszlovák Köztársaság és az államszocializmus idején alakultak ki. Időnként erősen érezhető volt a nacionalista érvelés jelenléte, amely egyes esetekben a korábban szigorúan védett és fenntartott osztályalapú érvelésre rétegződött rá, máskor erről nem volt szó.

A folyamatban fontos szerepet játszottak azok az emigrációban élő történészek, akik részt vállaltak a szlovák történetírás munkájában. Mindezek következtében a közbeszédben létrejött egy olyan érvelés, amely az 1939–1945-ös náci csatlós szlovák állam hagyományát dicsőítette és őrizte. Az 1938 és 1945 közötti történelmi korszak témái roppant népszerűsége emelkedtek a kommunista rendszer bukása után, mind a nyilvánosság, mind pedig a történészek körében. A másik igen fontos történelmi korszak a jelen kontextuson belül a Csehszlovák Köztársaság létrejöttéhez fűződik. Mindkét fontos témát átszövik Horthynak és korszakának ábrázolásai. Horthyra pedig jellemző, hogy értelmezése nagyon negatív képet fest a szlovák–magyar viszonyról a jelen közbeszéd keretein belül. Különösen fontos itt megemlíteni azokat a roppant nagy erejű társadalmi és kulturális normákat, amelyeket az emberek élettörténetük során tettek magukévá, és amelyek észleléseiket, véleményüket és cselekedeteiket is befolyásolják. Nem lehet ez másként az egységesített intézményes oktatási rendszerben, ahol az iskolák kivétel nélkül „érvényes” (nemzeti) igazságokat kínálnak tanulóiknak. Ilyen értelemben számos kiváló elemzés mutatott rá az iskolai tankönyvek érvrendszerének különféle hiányosságaira.³¹³

³¹³ Legújabbán lásd Andrej Findor: *Začiatky národných dejín*. Bratislava, Kalligram, 2011.; Slávka Otčenášová: *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu*. Košice, FF UPJŠ, 2010; Martin Pekár: *Maďari a maďarská menšina na Slovensku v slovenských učebniciach dejepisu po roku 1989*. In: Štefan Šutaj a kol.: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov, Universum, 2008. 184–199.; Sallai Gergely–Szarka László: *Önkép és kontextus. Magyarország és a magyarság történelme a szlovák törté-*
(Folytatás a 155. oldalon →)

Az első bécsi döntés mind a mai napig úgy szerepel a szlovák nemzeti történelemben, mint a nemzet ellen elkövetett újabb igazságtalanság, Dél-Szlovákia megszállása és a terület szlovák lakossága számára a magyar fennhatóság alatt a „rabság” visszatérése. Ezzel szemben a magyar diskurzusban igazságtételként reprezentálódik ez a történeti lépés, amely a kisebbségi kérdés igazságosabb kezelésére tett kísérletnek is kaput nyitott. Utóbbi értékelés továbbra is igen érzékeny történeti téma maradt.³¹⁴ Ugyanakkor – annak ellenére, hogy a mai, megváltozott társadalmi környezetben már a vélemények pluralitása jellemző, és a Horthy-rendszerre vonatkozó egyre gazdagabb irodalomban többféle nézőpont nyert polgárjogot – az 1918 óta jellemző értelmezésben, illetve ábrázolásmódban nem történt jelentős változás. Ezt szemlélteti a következő idézet is: *„az országban a hatalmat továbbra is a magyar nemesség, a magyar hivatalok és maguk a magyarok tartották a kezükben. Az új állam ellen nagyszabású tiltakozó megmozdulásokra került sor.”*³¹⁵ Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy létezik egy olyan egységes és folytonosan tovább élő elbeszélés, amelyet a különféle társadalmi szereplők újra és újra előállítanak. Ennek legitimációját biztosítani és fenntartani olyan elfoglaltság, amely máig is szimbolikus, és politikai tőkét jelent. Leggyakrabban a rendszer úriassága jelleme az, amit szóvá tesznek

netírásban a 20. század végén. In: Regio, 2000/2. 71–107; Vajda Barnabás: Magyarsággép a csehszlovákiai történelem tankönyvekben 1950–1993. In: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (szerk.): A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 259–282.; Kollai István: A szlovák középiskolai történelem tankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása. In: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (szerk.): A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 283–319.

³¹⁴ Lásd még Pekár Martin: Neznalosť a konfrontácia. Dve podoby pozostatkov kontroverzných slovensko–maďarských vzťahov 1939–1945. In: Štefan Šutaj (ed.): Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty. Prešov, Universum, 2005. 127–131; Miroslav Michela: Okupácia, či návrat? In: História. Revue o dejinách spoločnosti, 2007/6. 42–43.

³¹⁵ Milán Ferko–Richard Marsina–Ladislav Deák: Starý národ – mladý štát. Bratislava, Litera, 1994. 92.

ebben a kontextusban, amely lehetővé teszi, hogy a magyarosításról szóló narratívát bántó módon összekössék a „szlovákok” és a „magyarok” kulturális és érzelmi beállítottságában fennálló különbségek hangsúlyozásával. Ezeknek a narratíváknak másik fontos eleme az a kérdés, hogy mekkora súlyt fektetnek a mindenkori magyar elit revíziós törekvéseire. Olyan téma ez, amelyet 1918-tól mind a mai napig intenzíven felhasználnak a politikában. Kiváló példa erre épp a fent említett Esterházy János esete. Ha meg akarjuk érteni, miért élt tovább viszonylag változatlan formában a szlovák diskurzusban a Horthy-rendszerről, illetve magáról a kormányzóról alkotott negatív kép, azt a tézist kell szem előtt tartanunk, hogy a szlovákok 1918 után nyerték el nemzeti szabadságukat. Ez a tényező szerepet kap Ladislav Deák érvelésében is: *„A magyar hivatalok nem akarták kiengedni kezükből a térség fölötti hatalmat. Az 1918–20 közötti években a szlovák politikusok elutasították a Budapest által megajánlott autonómiát, mivel az nemcsak megkésve érkezett, de a Magyarországgal kapcsolatos rossz tapasztalatok nyomán a magyar ígéreteknek már nem is volt értéke a szlovákok szemében. Ez azt jelentette, hogy a csehszlovák állam megalapításával a szlovákok egyszer és mindenkorra lezárták a magyarokkal közös múlt fejezetét.”*³¹⁶ A *status quo* megváltoztatását és a magyarok visszatérését célzó bármilyen törekvést ma is a nemzeti közösség és annak függetlensége ellen elkövetett merényletként értékelnek. Ebben a kontextusban olvashatjuk és értelmezzük meg azokat a Szlovákiából érkező kritikus reakciókat is, amelyeket a Horthy-kultusz magyarországi újjáéledése vagy a Horthy rehabilitálását szolgáló törekvések váltottak ki a közelmúltban. Amint már többször is bebizonyosodott, Horthyról és koráról nem sokat tudunk, az azonban kétségtelen, hogy az alakját övező rajongás sokakban az erős fenyegetettség érzését váltja ki, ami valóban nem segíti a tartalmas párbeszéd létrejöttét.

³¹⁶ Ferko–Marsina–Deák, 1994. 92.

Ünnepeltek és elátkozottak: az 1944. évi felkelés, mint a szlovák emlékezet helye

Fegyveres konfliktusok gyakran válhatnak az emlékezet helyeivé (*lieux de mémoire*). Sokszor az adott társadalom jövőjét is befolyásoló, hősies történetekként, illetve tragédiákként reprezentálódnak. Pierre Nora francia történész szerint ugyanis nem létezik spontán közösségi emlékezet, az emlékezet helye tehát nem magától értetődően jön létre, hanem levéltárak és más archívumok kialakítása, évfordulók megünneplése, gyászbeszéd megrendezése vagy más ünnepélyek megszervezése révén. Az emlékezés tárgya olyan is lehet, aminek nem feltétlenül van kimondottan materiális vagy földrajzilag meghatározható lényege, viszont alkalmas arra, hogy valamiféle kollektivitást és történelmi örökséget jelenítsen meg. Az ilyen tényező – megmenekülve a feledéstől – az emlékezés helyévé válhat, megemlékezések tartása, emlékhelyek kialakítása és látogatása, vagy a nyilvános térben való megjelenítés más formái által. Ekkor különféle érzelmi kötelékek is kialakulhatnak, amelyeknek azonban végképp nem kell állandónak vagy stabilnak lenniük. Múzeumok, levéltárak, temetők, ünnepségek, évfordulók, szerződések, jegyzőkönyvek, emlékművek, szentélyek és egyletek – mindezek egy más korról, az örökkévalóság illúziójáról tanúskodnak, s valamiféle aktuális üzenetet hordoznak.³¹⁷

A gyakran közterületeken zajló megemlékezések a politikai kultúra fontos részét képezik. Alakítják, amit társadalmi szempontból fontosnak

³¹⁷ Pierre Nora: *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. In: *Representations* No. 26, Special Issue: *Memory and Counter-Memory* (Spring, 1989). 7–24; Magyarul lásd Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág, 2008.

és hozadékkal bírónak tekintenek, egyben pedig a hatalom demonstrálásának és erősítésének eszközeiként értelmezhetők. E megemlékezések révén jönnek létre és válnak széles körben elfogadottá a múltat a jelennel és a jövővel összekapcsoló elbeszélések. Az ünnepségek így módon az adott társadalom kulcsfontosságú értékeinek a megerősítését és reprodukálását, valamint az azokról folytatott vitákat szolgálják. A közzétételően elrendezett és reprezentált múlt emellett erősíti az emberek jelenbe vetett bizalmát, alátámasztja az adott csoport által vallott értékek állandóságát, s ezzel olyan kontextust teremt, amelyben az elvárt elképzelések reprodukálódnak. A visszaemlékezés rituáléi gyakran meghatározott közegre vannak „szabva” azért, hogy megszólítsák azt, s terjesszék a múlt interpretálásából és az aktuális szükségletekből összeálló „üzenetet”.

Az emlékezés szertartásait előadásként is definiálhatjuk, amelyeknek az a célja, hogy a történelmi eseményt közérthetően idézze meg, illetve, hogy az uralkodó elitek által közösen teremtett aktuális politikai állapotokat védelmezze. Az ilyen alkalmakkor interakcióra kerül sor a szervezők, a rendezvény jelentéstartalmának létrehozói, a fellépők, az emlékezők és a rendezvény résztvevői között. Mindemellett ez nem egyirányú kommunikációs folyamat, hanem egy olyan kölcsönös, dialektikus viszony, amely többé-kevésbé az egész esemény, illetve későbbi ismétlései során megnyilvánul. Ha valaki részt vesz ilyen rendezvényen, arra utólag úgy tekintenek, mint aki egyetértését fejezte ki nemcsak az eseményhez kötődő, ünnepelt történettel, hanem az aktuális állapottal kapcsolatban is. S ellenkezőleg: az egyet nem értést nem szokták kellőképpen tolerálni, ami többféle módon nyilvánul meg. A problémásabb helyzeteket rendőri egységek bevetésével oldják meg, és az állam által szervezett eseményekkel kapcsolatban deklarált egyet nem értés nem egyszer bírósági eljárást von maga után. A megemlékezések szervezői tehát saját eljárásukat is úgy vetítik ki, mint ami az „emberek érdekében”, illetve az adott esemény „történelmi üzenete” érdekében történik, ami által saját pozíciójukat erősítik.

Lubomír Lipták a történelem konstruálása kapcsán három jelentős réteget különböztetett meg.³¹⁸ Az egyiket – a hivatalosat – az uralkodó rezsim és a neki elkötelezett társadalmi szereplők jelenítik meg. Olyan, intézményesen kialakított és reprodukált történelmi kánonról van szó, amely az uralkodó ideológiai és értékorientációt, valamint az általa előnyben részesített társadalmi gyakorlatot legitimálja. Ilyen helyzet figyelhető meg állami ünnepek megtartásakor vagy egyes történelmi események megünneplésekor, törvények és tananyagvázlatok esetében. Az állam rendelkezik azokkal a gazdasági, ellenőrző és represszív intézményekkel, amelyek az adott kánont fenntartják.

A történelmi kánon megalkotásában jelentős mértékben részt vesznek a történészek is. Elsőrendű feladatuk, hogy kritikusan, a bevett szabályok és a hitelesíthető források alapján dolgozzák fel a múltat. A másik réteg tehát a tudományos diskurzus, amely többé-kevésbé autonóm, a szabad és felelősségteljes kutatás elveire és a kritikus gondolkodás fejlesztésére épül. A mindenkori hatalom azonban sokféleképpen hat a tudományos autonómia ellenében: a pályázati finanszírozástól kezdve az intézményalapításokon és intézményvezetők kinevezésén át, egészen az aktuális közbeszéd tematizálásáig. Ennek az eredménye a konformizmus és olyan védekező reakciók, amelyek eredménye a kritikai reflexió.

A harmadik dimenzió a személyes. A társadalmi szerkezetek és a személyes tapasztalatok formálják, miközben nemegyszer ellentétes az előbbi rétegekkel. Végezetül a személyes tapasztalatok és képzetek a már említett intézmények működését is formálhatják és befolyásolhatják. Ebből is következik, hogy a három réteg kölcsönösen együtt él, néha átfedésben, máskor pedig egymással konkurálva, egymást kizárva.

Más történelmi eseményekhez hasonlóan az 1944-ben zajló felkelés – amelyet a leggyakrabban Szlovák Nemzeti Felkelésnek neveznek – hivatalos története és ünneplése is több változáson ment keresztül. Jelentős mértékben befolyásolta a politikai helyzet, de olyan társadalmi

³¹⁸ Lubomír Lipták: Száz évnél hosszabb évszázad. Pozsony, Kalligram, 2000. 192–194.

szereplők is, akik képesek voltak saját emlékezőmódjukat érvényesíteni. Ennek a küzdelemnek több mozzanatára is figyelmeztetett munkáiban Jozef Jablonický, Ľubomír Lipták, Elena Mannová és Milan Zemko.³¹⁹ Az 1944-es évet követően a felkelés interpretálásában, a róla való megemlékezésben és az ünnepségek megrendezésében néhány lényeges tendencia különböztethető meg. A felkelésnek a hazai és külföldi, polgári és kommunista ellenállás által koordinált akcióként való kezdeti megjelenítésétől, egészen a problémakör ideológiamentesítését célzó törekvésekig, amelyek egyúttal vitába szálltak a felkelést – a háborús szlovák állam állampártja, a ludákok részéről – nemzetellenes puccsként értelmező interpretációval is.

A felkelésről szóló mesternarratívák változásai sokféleképp vizsgálhatók: a tartalmi és a jelentésbeli változások oldaláról; a jelentést és a főbb szereplőket meghatározó személyek változása felől közelítve; a megemlékező rendezvények intenzitása, elhelyezkedése és jellege alapján; az ikonográfia felől stb. Írásomban bemutatom, hogy miképp módosult a szlovák (bel)politikai változások függvényében ennek a történelmi eseménynek a hivatalos képe 1944-től napjainkig.

Háború, legitimitás és állam

Az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttének hivatalos elbeszélését nagymértékben meghatározta a légiós hagyomány, amely többek között a „csehszlovákoknak” a központi hatalmak elleni háborúban való katonai

³¹⁹ Ľubomír Lipták: Pamätníky a pamäť povstania roku 1944 na Slovensku. In: Historický časopis, 1995/2. 363–369.; Elena Mannová: Slovenské národné povstanie a politická pamäť. In: Edita Ivaničková et al. Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Bratislava, HŮ SAV, 2008. 215–230.; Milan Zemko: „Les monuments du Soulèvement national slovaque et péripéties de la mémoire historique.“ In: Antoine Marès (ed.): Lieux de mémoire en Europe centrale. Paris, Institute d'Études Slaves, 2009. 95–108.; Jozef Jablonický: Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP. Bratislava, NVK International, 1994.

részvételét is igazolta.³²⁰ Abban a helyzetben, amikor 1938 októberében Szlovákia autonómmá vált, majd amikor 1939. március 14-én kikiáltották a Szlovák államot, jelentős változások következtek be az addigi állampolitika és a hagyomány megítélésében. Ismert és gyakran idézett Jozef Tisónak az a kijelentése, amely 1939. március 14-én hangzott el a pozsonyi rádióban, miszerint a Szlovák állam a szlovák nemzet politikai akaratából született: *„Szlovák államunk nem gyűlöletből, hanem abból a forró szeretetből született, amely abhoz fűződik, ami a miénk, valamint abból az eltökélt akaratból, hogy eszménkért dolgozzunk és áldozzuk fel magunkat. Elsősorban ez a gondolat vezéreljen mindnyájunkat! Nem a valakivel szembeni gyűlölet, hanem az államunk iránti forró szeretet az, ami buzdít minket, s napról napra készre tesz bennünket arra, hogy új szlovák államunkért dolgozzunk, annak áldozzuk magunkat. Amit a régi garnitúrából még el kell távolítanunk, eltávolítjuk, de nem gyűlölettel, szenvedélyesen, durván és nyersen, hanem keresztényi módon.”*³²¹ Ám az állam létrejötte után nem sokkal annak képviselői olyan helyzetben találták magukat, hogy fegyveres konfliktusba kerültek az ország délkeleti határán, ami többé-kevésbé a nácik vezényletével történt, akik a régió jövőjét a barátságról és együttműködésről szóló, de valójában vazallusi szerződéssel biztosították.³²²

Fontos momentum volt az is, hogy Szlovákia a németek oldalán bekapcsolódott a Lengyelország és a Szovjetunió elleni háborúba, amit megfelelő módon kellett magyarázni a közvélemény számára. A korabeli terminológia szerint Szlovákia önálló keresztény nemzetállammá vált,

³²⁰ Ivan Šedivý: Die Tschechoslowakischen Legionäre: Ein historischer Mythos des 20. Jahrhunderts. In: Edita Ivaničková–Dieter Langewiesche–Alena Míšková (eds.): Mythen und Politik im 20. Jahrhundert. Essen, Deutsche – Slowaken – Tschechen, 2013. 91–99.

³²¹ https://www.herder-institut.de/no_cache/bestaende-digitale-angebote/e-publikationen/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1841/details/2732.html

³²² Erről például Janek István: A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban. In: Fedinec Csilla (szerk.): Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Budapest, Pesti Kalligram, 2015. 173–195.

amely helyét kereste Hitler „Új Európájában”. A keleti háborút ebből a szempontból az értékekért folytatott küzdelemként állították be. A korabeli propaganda ezt a háborút Európának a nemzeti és a vallási szabadságért folytatott küzdelmeként, a judeobolsevizmus elleni harcaként mutatta be, amelynek célja a legfőbb emberi értékek védelme volt.

A szlovák uralkodó elit fentebb említett érveit elfogadta a hazai közeg, mivel ezek megfeleltek a korabeli légkörnek (amelyben a nacionalista érvelés volt a meghatározó), de összhangban voltak azokkal a gazdasági és szociális kedvezményekkel is, amelyeket az új rendszer kínált a lakosság kiválasztott csoportjainak. A keleti fronton harcoló katonák szembesülhettek a lakosság soha nem látott nyomorával, viszont a szerepüket elsősorban a bolsevizmus elleni harcban látták. Végezetül ismert, hogy javarészt baráti viszonyban voltak a civil lakossággal, amelyhez a hasonló nyelv és esetleg a szlavofilizmus is kötötte őket.³²³

1944 nyarán már többé-kevésbé köztudott volt, hogy az országban illegális csoportok fegyveres ellenállásra készülnek. Megjelentek a partizánakciókról szóló hírek is. Ebben a helyzetben Jozef Tiso kijelentette, hogy *„soha senki nem tudott annyit adni a szlovákoknak és Szlovákiának, mint a szlovák állam. [...] Nincs szlovák, aki kész lenne engedni valamiféle terrornak vagy ellenséges propagandának, hogy feladja az államiságát.”*³²⁴ Az elnök nacionalista módon megformált optimizmusa azonban nem igazolódott be. 1944. augusztus 29-én kitört a felkelés, amely az ország nagy részére, megközelítőleg 20 000 km²-re terjedt ki. A polgári és a kommunista ellenállás képviselői – akikhez a helyi lakosság jelentős része is csatlakozott – kinyilvánították, hogy a fasizmus ellen és Cseh-

³²³ Szlovákia 1939 és 1945 közötti történelméhez legújabban lásd: Martina Fiamová–Ján Hlavinka–Michal Schvarc et al.: Slovenský štát 1939–1945: predstavy a reality. Bratislava, Historický ústav SAV, 2014.; Katarína Hradská–Ivan Kamenec et al.: Slovensko v 20. storočí. 4. zväzok. Slovenská republika 1939–1945. Bratislava, VEDA, 2015.

³²⁴ Marína Zavacká: Vojna slov – protiodbojová propaganda v Povstaní a o Povstaní. In: Edita Ivaničková et al.: Z dejín demokratických a totalitných režimov: na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Bratislava, Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodoma, 2008. 180.

szlovákia újbóli létrejöttéért küzdenek. Ez nem volt összeegyeztethető a Szlovák Köztársaság létezésével.

Az állami propaganda ezért azt állította, hogy felelőtlen csehszlovákista és bolsevik bandák puccsot hajtottak végre, akiknek sikerült megtevesztetni az egyszerű népet. A propagandisták arra törekedtek, hogy a felkelőket műveletlen, fegyelmetlen és tehetetlen, garázdálkodó és fosztogató alkoholistákként dehonestálják. Kisebbitendő „az össznemzeti akció” jelleget, arra is felhívták a figyelmet, hogy nem csatlakozott a teljes lakosság. A *Gardista* újság például azt írta, hogy „[a] szlovák nép – a nem megfelelő, erkölcsileg csődöt mondott egyének kivételével – nem akarja, hogy bármi köze is legyen a cseh–bolsevik bandák garázdálkodásához, s nincs is azokhoz köze. Az, hogy felháborodottságának nem adja aktív jelét, csak a békeszeretetének és védtelenségnek tudható be. [...] A lakosoknak összeszorított fogakkal és védtelenül végre kell hajtaniuk a banditák parancsait.”³²⁵

Érdekességként megemlíthető, hogy a magyar sajtó 1944. augusztus 28-án idézte ugyan Alexander Mach szlovák belügyminiszter azon kijelentését, miszerint Szlovákia területén idegen ügynökök működnek, ám nem dramatizálta a hírt. A felkelés kitörésekor már nem közöltek hosszabb híradásokat vagy elemzéseket, csak rövid, hírügynökségek (főként a Deutsches Nachrichtenbüro) által kiadott híreket, illetve a szlovák sajtót idézték. A korabeli retorika szellemében az *Új Magyarország* például arra figyelmeztetett, hogy pánszlávizmus és baloldali gondolatok terjednek a régióban. A partizánharcokban összekapcsolódtak a nemzeti emancipáció és felszabadulás gondolatai a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelemmel.³²⁶ Közép-Európa helyzetének rendezéséről

³²⁵ Bővebben lásd: Zavacká, 2008. 178–200.

³²⁶ Új Magyarország, 1944. szeptember 6. 1. Ez a magyar napilap volt az egyetlen, amely saját tudósítójától származó információkat közölt a szlovákiai helyzetről, és terjedelmes cikkeket is szentelt a felkelésnek. Részletesebben lásd: Miroslav Michela: Ohlas SNP v maďarskej dennej tlači. In: Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava, Lúka 21.–22. máj 2004. III. (Povstanie roku 1944). Trnava, Katedra histórie FF UCM, 2004. 109–118.

szóló elképzeléseket közölte Kelenváry László a nemzetiszocialista *Nemzetőrben*. Szerinte a szlovák–magyar viszonyt vissza kell téríteni „a közös – egyetlen járható és sorsszerű útra”. Ezt történelmi érvekkel, a bolsevik fenyegetéssel és főként a Csehszlovák Köztársaság megújításának a veszélyével, valamint Edvard Beneš visszatérésével indokolta.³²⁷

Közismert, hogy a fegyveres ellenállást két hónapon belül leverték, s azután, hogy 1944. október 27-én a német egységek megszállták Besztercebányát, megszűnt a felkelő hadsereg szervezett ellenállása. A náci és szlovákiai csatlósai sikeres katonai fellépése magával hozta a lakossággal szembeni megtorlásokat is. Az erőszakról és a gyilkosságokról szóló tragikus történetek később a felkelés emlékezőskultúrájának jelentős részévé váltak.

Győzelem és kegyelet a látszólagos együttműködés szellemében

A nyilvános diskurzusok szempontjából elsősorban az uralkodó csoportok aktivistái és a kulturális elitek határozzák meg és vizsgálják felül azt, hogy mi a „fontos” és a „helyes”. Ezen oknál fogva a Tiso-rezsim bukásáig negatív volt a felkelésről alkotott hivatalos kép. E téren azonban 1945-ben gyökeres fordulat állt be: a hatalom addigi birtokosait a náccal való együttműködésük miatt üldözték, kiszorították a közéletből, a helyükre pedig olyan, korábban is aktív, illetve új politikusok léptek, akik sok esetben maguk is a felkelés aktív résztvevői voltak. Az ő esetükben a Szlovák Nemzeti Felkelés jelentős referenciát jelentett, jelképes „belépőt” az akkor még együttműködő, győztes antifasiszta koalícióba.

Ezt a trendet erősítette a Szlovák Nemzeti Tanács is, amely a felszabadított Csehszlovákia államhatalmi szerveként mindjárt az első, 1945. május 15-i ülésén úgy határozott, hogy egyes kijelölt városokat és fal-

³²⁷ Nemzetőr, 1944. szeptember 22. 6.

vakat, katonai alakulatokat és különféle intézményeket a felkelés hőseiről nevezzenek el. Emlékművek és szobrok felállítását, kitüntetések adományozását jelentették be.³²⁸ A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. július 3-án az 1945/73. számú rendeletével augusztus 29-ét szlovák nemzeti ünnepé nyilvánította. Gyakran elhangzik, hogy a fegyveres felkeléssel a szlovákoknak sikerült „lemosniuk” a nácikkal való kollaborálás billogát is, valamint legitimálni további politikai követeléseiket. Sor került Szlovákia „területi integritásának” a visszaállítására, mivel az 1938 és 1945 közti időszakban délen és északon is területeket csatoltak el az országtól.

A Szlovák Nemzeti Felkelés és az antifasiszta ellenállás emléke közvetlenül a második világháborút követően teljesen elfedte a Szlovák Államra való nyilvános emlékeztést, ami a náci kollaboráció miatt politikailag „feledésre” volt ítélve. A kassai kormányprogram szellemében a háború dúlta ország újjáépítése az egykori kormányzó elit részvétele nélkül zajlott; ennek az elitnek a nagy része az emigráció mellett döntött, egy részüket pedig a népbírói eljárások során őrizetbe vették. A kollaboránsok és a fasiszták megbüntetésének a kontextusában a korabeli politikai diskurzusban a „jó” és a „rossz” kettősségét illetően viszonylagos nézetazonosság uralkodott. Hivatalosan elsősorban „ellenálló népről” és „szláv összetartozásról” volt szó – a „fasiszta elnyomás” ellentétéként. Nem sokkal később ez a kérdéskör a Demokratikus Párt és a kommunista párt közti politikai küzdelem tárgyává vált. A szlovákiai rendezésre jellemző volt, hogy a Hlinka-gárdában vagy a fasiszta pártokban való részvétel még nem vont maga után automatikusan büntetést, csak miután megállapították az elkötelezettség mértékét – ám ugyanakkor szigorúbb büntetéseket szabtak ki, mint Cseh- és Morvaországban. Szlovákiában létezett egy különleges bűncselekmény is, amelyet „*a felkelés elleni árulásnak*” neveztek. Ismert például a nyitrai helyőrségparancsnok, Ján Šmigovský alezredes sorsa, akit halálra ítélték, amiért megakadályozta

³²⁸ <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/003schuz/s003001.htm>

a nyitrai katonai helyőrség csatlakozását a Szlovák Nemzeti Felkeléshez. A volt köztársasági elnököt, Tisót szintén ezen bűncselekmény címén ítélték el. Ezzel szemben a felkelésben való részvételt a bíróság enyhítő körülményként értékelte.³²⁹

Az, hogy a politikában közvetlenül a háború után hogyan jelent meg a felkelés, Karol Šmidkének a Nemzeti Bizottságok Gyűlésén a felkelés első évfordulója alkalmából tartott beszéde is tükrözi. Magasztalta a felszabadítási küzdelemben részt vevő egységeket, és köszönetet mondott nekik: *„Köszönetet mondunk és tiszteletünket fejezzük ki bátor felkelő katonáinknak és partizánjainknak, továbbá a csehszlovák hadtest tagjainak és minden nemzeti harcosnak, akik hozzájárultak a nemzet és a Köztársaság szabadságához, s akiknek ma az első sorokban van a helyük népi demokratikus államunk építésében. Végezetül köszönetet mondunk a nyugati szövetséges nagyhatalmaknak is, amelyek szintén hatékonyan támogatták nemzeti küzdelmünket, és élénk érdeklődést mutattak szabadságunk ügye iránt.”*³³⁰ Šmidke nem került a jelentős aktuálpolitikai kérdéseket sem. Szerinte a Szlovák Nemzeti Felkelés legitímálta *„a németek, a magyarok és a kollaboránsok megbüntetését”, „a fasizmus csökevényeinek haladéktalan kiirtását”, a „termelőeszközök új elosztását”, azaz a földreformot és az államosítást, „és a reformokat a kultúra és az oktatásügy terén”, de „a helyi és járási nemzeti bizottságok hatalmának megnyirbálására tett kísérlettel való szembehelyezkedést”* is.

Az együttműködésről és az egységről beszéltek már a felkelés első évfordulója előtt is a sajtóban megjelent mozgósító jelszavak, és maguk az ünnepségek ezt a trendet csak megerősítették. Az egység és az együttműködés nagy demonstrációjává váltak a háború pusztította ország újbóli felépítésének, valamint a társadalomnak a szociális és nemzeti egység új szellemében történő átalakításának hatalmas célkitűzésével.

³²⁹ Jan Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko–slovenské vztahy 1945–1992.* Bratislava, AEP. 1998. 76–79.

³³⁰ <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/012schuz/s012001.html>

A belső fronton való kooperációra mutat rá a helyi szervezők széles palettája, a politikai pártok és különféle egyesületek képviselőinek a tevékenysége. Sok önkéntes vett részt a lerombolt Besztercebánya felújításában is. A nemzetközi kontextust a vendégeken – azaz a fasizmus ellen küzdő több ország képviselőin – kívül a közterületek ünnepi díszítése is megerősítette. Ennek keretében az ünnepségek jelképes központjának számító fő emelvényt négy állam, a Szovjetunió, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia lobogójával díszítették fel. Jelen voltak szovjetunióbeli partizánparancsnokok, s nem hiányoztak a más országokból érkező harcostársak sem. Az ünnepségek egyben a cseh–szlovák együttműködés jelentős manifesztációjának számítottak, hiszen általában magas rangú cseh- és morvaországi vendégek, a kormány képviselői és elsősorban Edvard Beneš részvételével zajlottak. Az elnök beszédében köszönetet mondott a felkelőknek az általuk hozott áldozatokért, és azért, hogy megkönnyítették az ő külföldi munkáját, miközben következetesen „besztercebányai felkelésről” beszélt, hangsúlyozva ezáltal annak specifikus, helyi jellegét. Azaz, egy olyan képet alakított ki, amely szerint a felkelés csak az egyike volt a Londonban koordinált össz-csehszlovákiai ellenállási mozgalom alkotóelemeinek. Ezzel szemben Szlovákiában kezdettől fogva a „nemzeti felkelés” megnevezés nyert teret, ami azt jelezte, hogy valamennyi szlovák politikai erő a cseh–szlovák kapcsolatokat új alapokra helyezését igényli. A Szlovák Nemzeti Felkelés azóta *terminus technicussá* vált.

Ám a központi megemlékezéseken túl – amelyeket több kísérelendő (politikai találkozók, népünnepélyek stb.) követett – a felkelés első évfordulója Szlovákiában inkább a kegyelet jegyében telt. Lubomír Lipták mutatott rá arra a tényre, hogy a háború után spontán módon kezdtek létrehozni olyan helyi emlékműveket és emléktáblákat, amelyek az 1944 őszi borzalmakat idézték. Az elesett harcosok végső nyughelyén, az ádáz harcok és a tragédiák helyén egyszerű keresztet, kőből készült sírhalmok és hatalmas pilonok jelentek meg, amelyek a volt harcostársak, a hozzátartozók vagy más résztvevők művei voltak. Ezt az „alulról” jövő kezdeményezést a közös kötelékek és élmények ihlették, és mindez az

elsettekkel szembeni hagyományos kegyelet szellemében történt.³³¹ Jelentős emlékhellyé vált az 1946-ban emelt kremničkai emlékmű, amelyet azon a helyen állítottak fel, ahol több mint 700 embert végeztek ki. Az emlékműnek hagyományos sírhalom alakja volt, és három kereszt díszítette. Alkotója az ismert építész, Dušan Jurkovič volt. Később vöröscsillaggal egészítették ki, amely aztán az ötvenes évektől kezdve a felkelés ikonográfiájának központi motívumává vált.

Gustáv Husák, a felkelők nemzeti tanácsának egykori alelnöke, már a Szlovák Nemzeti Felkelés második évfordulója kapcsán arra figyelmeztetett, hogy a felkelésre eltérő módon emlékeznek, s annak a véleményének adott hangot, hogy egy olyan eseménynél, amely százezrek életét befolyásolta, nem engedhető meg a személyes elképzelések, illetve a pártok igényei révén létrejövő sokféleség. Husák a felkelést a németek és az árulók elleni fegyveres harcra, valamint kétfrontos belső küzdelemként határozta meg, amely a „*Hlinka-féle szeparatizmus*” és „*a csehszlovák nemzeti egység téves eszméje*” ellen folyt.³³² Később már nyíltan láthatóvá vált a polgári ellenállást megtestesítő Demokrata Párt és a kommunisták közti feszültség, és a viták a Szlovák Nemzeti Felkelés jellegéről sem voltak elkerülhetőek. Kezdetben mindenki ugyanazon a véleményen volt, miszerint a kollaboránsokat meg kell büntetni. De nagyon gyorsan megmutatkozott, hogy a polgári és a kommunista politikusok sok részletkérdésben nem tudnak közös álláspontra jutni.³³³ A felkelésről való hivatalos megemlékezéseket illetően azonban az 1948-as kommunista hatalomátvétel után következtek be igazán jelentős változások.

³³¹ Lipták, 1995. 364.

³³² Mannová, 2008. 216.

³³³ Marek Šyrný: Slovenskí demokrati '44–48. Kapitoly z dejín Democratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948. Banská Bystrica, Múzeum SNP, 2010.

A haladás jelszavával a szocialista diktatúrában

Az államszocializmus égisze alatt tartott ünnepek elsősorban a csehszlovák–szovjet barátságról és a kommunisták hősi harcáról szóló jelszavak szellemében, valamint a gazdasági és építő teljesítmények, kötelezettségek szüntelen hangsúlyozása mellett zajlottak. A Szlovák Nemzeti Felkelés hivatalos reprezentációjában a párt ellenőrzése érvényesült. Ez a központi tervezésben és a tartalmi-ideológiai egységben is megmutatkozott. Az egyének eltérő érzéseit és élményeit fokozatosan elfedték a megemlékezés központilag előkészített szertartásai és az ideológiai formulák. A Szlovák Nemzeti Felkelésből ily módon elsősorban „kommunista felkelés” lett. Ahogyan arra Elena Mannová figyelmeztetett: *„Az ünnepi rituálékkal (például katonai eskütételeknek és az úttörők fogadalomtételeinek az emlékhelyeken való szervezésével), a közterület elfoglalásával (nemcsak emlékművek emelésével, hanem utcák, terek és üzemek átnevezése vagy a mindenholnan leselkedő propagandisztikus jelszavak által is), az ünnepi kalendárium átalakításával és hasonlókkal terjesztették a felkelés mítoszát, amely megnyitotta a kommunizmus felé vezető utat.”*³³⁴ Kisebbitették a nem kommunista ellenállás jelentőségét, sőt az ellenállás egyes résztvevőit meg is hurcolták vagy megölték. Ismert például Viliam Žingor jelentős partizánparancsnok pere és kivégzése, 1950-ben. A Szlovák Nemzeti Felkelés értelmezése egyben a párton belüli feszültségeknek, valamint a szovjet blokkon belüli politikai helyzet változásainak rendelődött alá. Jelentős változások következtek be a párton belüli, *„a burzsoá nacionalista elhajlással való leszámolás”* hatására is. Az eredmény több jelentős kommunista, például Gustáv Husák és Ladislav Novomeský – tehát egykori elkötelezett ellenállók – elítélése volt. Ezt követően ezeket a történelmi személyiségeket „kitörölték” a felkelés hivatalos történetéből. Mi több, Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) központi lapja, a *Rudé právo* a munkásosztály és a kommunista párt árulóinak bélyegezte őket, akik úgy döntöttek, hogy a szlovák

³³⁴ Mannová, 2008. 228–229.

népet megfosztják a győzelem gyümölcsétől.³³⁵ Mindeközben a korabeli értelmezés szerint éppen a munkásosztály, illetve az ebben az esetben is nagyon absztrakt kategóriának számító szlovák nép volt az, amely a párt segítségével elkötelezte magát a Szlovák Nemzeti Felkelésben csúcspontjára érő nemzeti felszabadítási küzdelem mellett.

A korabeli ideológiai munka érdekes mozzanatának számít a Juraj Jánošíkhoz (1688–1713) kötődő betyárhagyomány és a partizánhagyomány összekapcsolása, amely egészen a Szlovák Nemzeti Felkelés időszakáig vezethető vissza. Az „ellenállás”, „a szabadságért és függetlenségért vívott küzdelem”, illetve „az árulás” romantikus története megfelelt a kommunista propaganda szükségleteinek. Ezen hagyományok „egyszerű népből induló” rebellis-betyár elemét több szocialista rezsim is felhasználta múltbéli történetek megalkotásához. A betyár alakja a múlt rendszer (a feudalizmus és a kapitalizmus) delegitimálására szolgált, miközben a partizánok, mint „rettenthetetlen népi hősök” újkori Jánošíkokként jelentek meg. Azaz olyan, régebbi korokba visszanyúló kulturális kódokkal dolgoztak ezen a téren, amelyek esetében feltételezhető volt, hogy az emberek értik, hogy érzelmeket keltenek, s a kommunizmus eszméivel való azonosulás érzetét keltik. A forradalmi ideológiát ily módon sikeresen kötötték a régebbi jelképekhez.³³⁶

A felkelésről való megemlékezést a korabeli propaganda az államszocializmus gazdasági projektjéhez, például az iparosítás vagy a mezőgazdasági termények gyűjtése terén elért eredményekhez is hozzákötötte. Ez a momentum a múlt, a jelen és a jövő ideológiai fogantatású összekötését jelenti, amely a rendszer legitimitásának a megerősítését szolgálta. A 15. évfordulóról például ezzel a jelmonddal emlékeztek meg: *„A CSKP vezetésével, a csehek és szlovákok baráti egységében, a szocializmus építésének betetőzéséért!”* A Szlovák Nemzeti Felkelés tiszteletére az ara-

³³⁵ Rudé právo, 1951. augusztus 29. 1.

³³⁶ Erről legutóbb lásd Anton Hruboň–Juraj Krištofik: Medzi dobrým úmyslom a zneužitím. Jánošíkovská tradícia na Slovensku v rokoch 1938–1989. In: Peter Vitek–Miroslav Nemeč (eds.): Z dejín zbojníctva na Slovensku. Krakow, Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. 147–159.

tással, a csépléssel és a felvásárlással kapcsolatos versenyeket hirdettek meg, különféle munkajellegű és egyéb kötelezettségeket vállaltak. A gyárak elnevezésében megjelent a felkelésre, illetve a felkelés kitörésének dátumára való utalás: a cipőgyártással foglalkozó Augusztus 29. üzem Simonyban (Partizánske) és a garamszentkereszti (Žiar nad Hronom) Szlovák Nemzeti Felkelés Alumíniumgyár. Azt a tényt, hogy jelentős hagyományról volt szó, számtalan tényező és utalás is igazolja, például a hadseregben belül, a turisztikai és sporttevékenység terén, a közterületek elnevezésében.

Az ötvenes években a Szlovák Nemzeti Felkelést nemcsak történelmi eseményként jelenítették meg, hanem a szocialista jövővel kapcsolatos kötelezettségként is: *„A Szlovák Nemzeti Felkelés üzenete, a hősi szlovák, cseh és szovjet nép közös vérhullatása arra kötelez bennünket, hogy szilárdítsuk a köztársaság egységét, a Szovjetunióval való szövetséget, s arra kötelez, hogy az utolsó szál emberig dolgozzunk és harcoljunk gazdaságunk és kultúránk további fejlődéséért, népünk boldogságáért.”*³³⁷ A felkelést nem mint valami kizárólagos jelenséget ünnepelték, hanem a Vörös Hadsereg által történt felszabadítás részét, amikor a duklai harcokról való megemlékezések jelentették a legfontosabb ünnepi eseményt, amikor koszorúkat helyeztek el az elesett szovjet katonák emlékműveinél és sírjain. Azzal érveltek, hogy *„a szovjet hadsereg felszabadította köztársaságunk nemzeteit a fasiszta rabság alól, és lehetővé tette, hogy demokratikus alapokon megújítsuk hazánkat – a Csehszlovák Köztársaságot. A Szlovák Nemzeti Felkelés ennek a célnak a megvalósításához járult hozzá.”*³³⁸ A Szlovák Nemzeti Felkelés nem versenghetett az orosz Vörös Hadsereg felszabadító hadműveletével vagy a nagy októberi szocialista forradalommal. A Szovjetunióhoz való pozitív viszonyulás kinyilvánítása a kommunisták által irányított emlékünnepek kulcsfontosságú része maradt, egészen 1989-ig.

³³⁷ NA, fond KSC-ÚV-02/2, f. KSC – Ústředný výbor 1945–1989, Praha politické byro 1954–1962, zv. 12, a.j. 16, bod 10.

³³⁸ NA, fond KSC-ÚV-02/2, f. KSC – Ústředný výbor 1945–1989, Praha politické byro 1954–1962, a.j. 99.

Az 1948-as fordulatot követően az emlékműveken és az emléktáblákon jelentős mértékben megnőtt a kommunista szimbolika (vörös csillag, sarló és kalapács). A hivatalos kánonban bekövetkezett változásokat illusztrálja az „általános emlékművek” előnyben részesítése, például a pozsonyi Szlovák Nemzeti Felkelés terén lévő szoborcsoport, amely valamiféle hibrid hagyományt jelenít meg – civil ruhás harcost palástban, dobtáras géppisztollyal, amely egyesíti a partizán és a katonai tradíciókat. Az állami szervek részéről történő beavatkozás az új emlékművek építése esetében is megmutatkozott: ezeket kiemelkedő helyeken, a fontosabb közterületeken, a város- és faluközpontokban, tereken, helyezték el, vagyis már nem elsősorban csak a „tett helyén”, ami Lipták szerint a kegyeleti megemlékezéstől a hősiességnek és a szocializmus győzelmének az ünneplése felé való elmozdulás. Mindezek ellenére a kegyelet sem veszett ki teljesen a megemlékezésekből.³³⁹ A tény, hogy a felkelés területén sok vér hullott, és hogy az ünnepeken rendszeresen jelen voltak a felkelésnek az Antifasiszta Harcosok Szövetségébe tömörült résztvevői is, jelentős mértékben hozzájárult az emlékezés hitelének megőrzéséhez.

Az első évforduló alkalmából Besztercebányán elhelyezték a Szlovák Nemzeti Felkelés emlékhelyének alapkövét, amelyet a köztársaság elnöke avatott fel. Ám a központi „emlékhelyhez” vezető út bonyolultabb volt, mint az első pillantásra tűnhet. Csak 1955-ben kezdte meg működését a besztercebányai Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeuma, amely regionális jellegű intézményből országossá nőtte ki magát. Az emlékhely máig használt épületének ünnepélyes megnyitójára csak a felkelés 25. évfordulója alkalmából, 1969 augusztusában került sor, miközben a múzeumnak az 1955 és 2004 közti időszakban több mint 9 millió látogatója volt.³⁴⁰

³³⁹ Lipták, 1995. 367–368.

³⁴⁰ Bővebben lásd: Múzeum Slovenského národného povstania. Banská Bystrica, Osveta, 1985.

1960-ban elfogadták az ún. szocialista alkotmányt, s megváltozott az államcímer is. Megjelent benne a vörös csillag, a cseh oroszán mellén pedig a szlovák kettős keresztet felváltotta a szlovák nemzeti szimbólumnak tartott Kriváň hegycsúcs, amely a felkelés területén helyezkedett el és az ugyancsak a Szlovák Nemzeti Felkelésre utaló tábortűz lángnyelvei. Ennek ellenére az új alkotmány a szlovák nemzeti kormányservek degradálását jelentette. A következő időszakban éppen a felkelés értelmezése vált a belpolitikai feszültségek lakmuszpapírává. Kiváltképp az 1960-as évek második felében, a társadalmi viszonyok fokozatos enyhülése során ezt a történelmi eseményt a cseh–szlovák viszony alakulásáról szóló vitákkal, a federalizálásra és az állam demokratizálására vonatkozó követelésekkel kapcsolták össze. A szlovákok nemzeti emancipációját hangsúlyozták, méghozzá a felkelésben résztvevő hazai, azaz szlovák erők jelentőségének a kontextusában. Az értelmezést jelentős mértékben befolyásolta a meghurcolt szlovák kommunisták politikai rehabilitációja is. Gustáv Husák például rendszeresen részt vett a Szlovák Nemzeti Felkelésről szóló vitákban, 1964-ben pedig megírta visszaemlékezéseit, amely a normalizáció idején kanonikus szöveggé vált. A történészek, például Jozef Jablonický a nem kommunista ellenállás történetével is foglalkoztak. Sőt, ebben az időben az ünnepi megemlékezések emelvényein ismét официálisan is megjelentek a nem kommunista ellenállás képviselői. A felkelés története ismét „benépesült”.

A köztársaság szovjet hadsereg általi 1968-as megszállása és a tömeges tisztogatások következményeként azonban ez a folyamat lelassult. Résztvevői közül sokan kegyvesztetté váltak, kénytelenek voltak kivonulni a közéletből. Ez történt az említett Jozef Jablonický történésszel és cseh kollégájával, Vilém Prečánnal is, aki összeállított egy máig páratlan dokumentumgyűjteményt erről a témakörrel. Az új értelmezést Gustáv Husák új pártfőtitkár felügyelte és irányította, aki előbb az erkölcsi tekintély pozíciójából, 1969-től pedig politikai hatalmánál fogva is uralta ezt a területet, s biztosította, hogy a következő időszakban az ő felkeléssel kapcsolatos nemzeti-kommunista szemléletmódja váljon uralkodóvá.

Éppen az 1970-es években épült viszonylag sok új emlékmű. Husák *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* (Tanúság a Szlovák Nemzeti Felkelésről) című könyve a hivatalos kánon alapja lett, amelyet sikeresen népszerűsítettek nagy költségvetésű filmes feldolgozás, a nyolcrészes *Povstalecká história* (Felkelési történet) című népszerű tévésorozat formájában is. Érdekesség, hogy ezt a sorozatot, ideologikus és torzító volta ellenére az évfordulók idején még 1989 után is gyakran vetítette a szlovák televízió.

A felkelés: európai és demokratikus, vagy feledésre ítélt hagyomány?

Az 1989 végén bekövetkezett változás nem zavarta meg az évenkénti megemlékezések menetét, de annál jelentősebb nyomot hagyott a megjelenített tartalomban. Az állami és pártintézmények ünnepi üléseit leszámítva az ünnepek hasonló forgatókönyv szerint zajlottak, mivel különféle kulturális és társadalmi rendezvényeket, kiállításokat tartottak, koszorúkat helyeztek el az emlékműveknél stb. Hasonlóképpen annak a hagyománya is megmaradt, hogy az ünnepeken hazai és külföldi csúcvezetők vettek részt, és a tömegtájékoztató eszközök is beszámoltak azokról. Lehetőség nyílt azonban az új kutatásokra, és az adott témában új publikációs hullám indult. Többek közt megjelentek Jablonický indexre került munkái, és kiadtak több visszaemlékezést is. Új szerzők is jelentkeztek. A kommunista mozgalom és a szovjet segítség, amely eddig dominálta a felkelés történetét, egyre inkább háttérbe szorult, s feltűntek „új”, összeurópai témák, például a holokauszt. Egyben a Szlovák Nemzeti Felkelésről folytatott vitában a szlovák néppárti (ľudák) hagyományra építő, a felkelést bíráló, azt „szlovákellenes puccsként” leíró vélemények is napvilágot láttak. Talán a *Dies Ater – a szerencsétlen nap, 1944. augusztus 29.* című konferencia és anyagainak 1993-ban megjelent, ugyanezen címet viselő kiadvány volt a legjelentősebb e te-

kintetben.³⁴¹ Ebben az időszakban ismét „sűrűsödött”, bonyolultabbá vált a felkelés története, mert hangsúlyosabban megemlékeztek a katonai és a polgári ellenállás csoportjairól is, továbbá szóba kerültek a partizánok komolyabb túlkapásai, például a lopások és civilek meggyilkolása is. A nézetek pluralitásának érvényre jutásával tehát a Szlovák Nemzeti Felkelés újbóli „benépesülésén” kívül annak ambivalens értékelése is megjelent a „nemzet megmentése” versus „tragédia” értelmében.³⁴²

Az államszocializmus bukása megbolygatta a következetesen őrzött husáki felkelésmítoszt is, és a felkelésről szóló viták egyre inkább az európai kontextus felé mozdultak el, amit visszatükrözött a Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeumában 2004-ben, a 60. évfordulón megnyílt időszak kiállítás is. Abban az évben a beszercebányai ünnepségeken részt vett Mikuláš Dzurinda szlovák és Stanislav Gross cseh miniszterelnök is. Mindketten kiemelték a partnerség és az együttműködés eszméjét, amelyben a múlt a két önálló, baráti állam jelenlegi szükségleteivel találkozott. Gross beszédében arra figyelmeztetett, hogy *„a Szlovák Nemzeti Felkelés kétségkívül olyan időszak volt, amikor Szlovákiában nemcsak Szlovákia demokráciájáért és önállóságáért harcoltak, hanem a demokráciának az egész csehszlovák állam területén való megújításáért is”*. Dzurinda ugyanakkor a Szlovák Nemzeti Felkelés hagyatékát öt üzeneten keresztül

³⁴¹ Peter Bielik–Peter Mulík (eds.): Dies Ater. Nešťastný deň: 29. august 1944. Výber príspevkov zo seminára Dies ater uskutočneného 26. 8. 1993 v Bratislave, doplnený o výpovede svedkov a dokumenty. Bratislava, Občianská iniciatíva Dies ater–LÚČ, 1994.

³⁴² Erről bővebben: Norbert Kmet: Zápas o minulosť, prítomnosť a budúcnosť. In: Norbert Kmet–Marek Syrný a kol.: Odvaľujem balvan: pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického. Bratislava–Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania, 2013. 411–440; Miroslav Pekník: Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989. In: Miroslav Pekník (ed.): Slovenské národné povstanie 1944: súčasť európskej antifasistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava, Ústav politických vied SAV Bratislava–Múzeum Slovenského národného povstania Banská Bystrica, 2009. 425–453.; Monika Vrzgulová: Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: Katarína Popelková a kol.: Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2014. 66–108.

mutatta be, amelyek erre a témára való korabeli hivatalos reflexióként magyarázhatóak. Az első üzenet a megbocsátás és az emlékezés volt: „*Megbocsátani azok utódainak, akik vérrel töltötték meg az égetőkemenéket és a koncentrációs táborokat, s nem vádolni az utódokat*” – ezzel elsősorban a(z Európai Unió belüli) jövőre akarta terelni a figyelmet. A második üzenet a büszkeség, mivel a felkelés szerinte megerősítette, hogy „*hogy történelmünk nem az aljasok és gyávák történelme*”. A harmadik üzenet az az erkölcsi imperatívusz, hogy nem szabad félni, szembeszállni a rosszal. A negyedik pedig az, hogy a kommunizmus bukását követően igazságos felülvizsgálatra került sor, mivel „*a történelmi igazság vissza-kerül az őt megillető helyre*”. Az utolsó üzenetnek a felelősségtudatra való felszólítást tartotta: „*A felkelés nem volt győzedelmes, de felszabadító volt. Megszabadultunk a kollaboráció jármától. S ha a Felkelés során – úgy, mint 15 évvel ezelőtt – szabaddá váltunk, felelőssé is lettünk. Felelősekké a sorsunkért, valamint azért, amit teszünk vagy nem teszünk.*”³⁴³ Hasonló szellemben nyilvánul meg a jelenlegi szlovák politikai vezetés is. Robert Fico miniszterelnök, akiről hosszú ideje közismert, hogy pozitívan viszonyul a Szlovák Nemzeti Felkeléshez, többek közt kifejtette, hogy ez az esemény „*nem válhat olvasókönyvek legendájává, mert a szlovák öntudat gerincét alkotja*”. A 69. évforduló alkalmából például arra figyelmeztetett, hogy a nácik elleni honvédő háborúról volt szó, és arra szólított fel, hogy a szlovákok ne legyenek túlon túl szerények, emlékeztessék a világot az antifasiszta koalíció oldalán végrehajtott nagy tettekre.³⁴⁴

Annak ellenére, hogy a felkelés nagyon erős hagyománynak tűnik – és egyes kutatások azt mutatják, hogy a megkérdozettek 80 százaléka azonosul azzal a nézettel, amely szerint a felkelés pozitív esemény, a

³⁴³ Barbara Láštíková–Andrej Findor: From Regime Legitimation to Democratic Museum Pedagogy? Studying Europeanization at the Museum of the Slovak national uprising. In: Sophie Wahnich–Barbara Láštíková–Andrej Findor (eds.): Politics of Collective Memory: Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-war Europe. Wien, Lit Verlag, 2008. 237–257.

³⁴⁴ <http://www.vlada.gov.sk/snp-na-oslavy-69-vyrocia-snp-prislo-vyse-tritisic-ludi/>

szlovák történelem egyik legdicsőségesebb fejezete volt –, Elena Mannová nemrégiben nagyon érdekes jelenségre figyelmeztetett. Az 1989 utáni kutatások alapján a válaszdók egy része a szlovák nemzeti felkeléssel és a Tiso-féle rezsimmel egyaránt rokonszenvezett.³⁴⁵ Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi a jelenlegi szlovák történetírásban is, amit az adott időszak „új” történetének a kialakítása is tükröz. Olyan történeté, amelyet az előzőekhez hasonlóan az aktuális lehetőségek, szükségletek, az alkotók és a publikum elképzelései határoznak meg. Ez a trend visszatükröződik a témában készült legújabb, 2013-as, *Povstanie Slovensko 1939–1945* (A felkelés. Szlovákia 1939–1945) című szlovák dokumentumfilm kapcsán kipattant éles vitában is. Ez az állami finanszírozású film ugyanis a téma erősen revizionista megközelítését kínálta, és jelentősen kikezdte ennek az eseménynek a szlovák történelmi jelentőségével kapcsolatos, régóta meglévő konszenzust.³⁴⁶

³⁴⁵ Mannová, 2008. 229.

³⁴⁶ Vö. Martin Mocko: Nad dokumentárnym filmom Vladimíra Štrica Povstanie Slovensko 1939–1945. In: <http://www.druhasvetova.sk/2015/01/10/nad-dokumentarnym-filmom-vladimira-strica-povstanie-slovensko-1939-1945/>; Adam Huddek: The Unlucky Seven. Too Many Controversies Around the Celebration of the Seventieth Anniversary of the Slovak National Uprising in August 2014 In: <http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/slovakia/the-unlucky-seven-too-many-controversies-around-the-celebration-of-the-seventieth-anniversary-of-the-slovak-national-uprising-in-august-2014/>

Sorsfordító évek, nyolcas évfordulók és a szlovák történetírás

A történelem és az emlékezet közti kapcsolat gyakori és vonzó vita-téma történelmi, politikai, de hétköznapi fórumokon is. A két jelenséget gyakran kapcsolják össze, de gyakran össze is keveredik. Sőt, néha elmosódik a kortársak visszaemlékezései és a történelmi elemzések eredményei közötti minőségi különbség, annak ellenére, hogy alapvető különbségek lehetnek köztük. A szlovákokról vagy Szlovákiáról szóló nemzeti narratíva több egymással versengő párhuzamos diskurzusból áll. Nem gondolom, hogy sok olyan történelmet találhatnánk, aki jelenleg ezt a versengést – ezt a folyamatos vitát – nem venné észre, vagy alapvetően korlátozni akarná. Persze, ez nem is lenne lehetséges. Ugyanakkor – a szólás- és vélemény szabadság magas foka mellett – napjainkban is tanúi lehetünk bizonyos ideológiai elképzelések folyamatos megjelenítésének és intézményesülésének vagy éppen a pártállami mitológia felélesztésének. Ezek a gyakran romantikus historizáló elemek fontos identifikációs és kommunikációs tényezőkké válhatnak a modern társadalmakban. Pluralista rendszerben a történészek gyakran megkérdőjelezzik hivatalos és ideologizált használatukat.

Ahogy Csehországban, úgy Szlovákiában sem kerülték el a politikusok, a média és a történészek figyelmét azok a 20. századi sorsfordító események, amelyek rendre a nyolccsal végződő években történtek. Úgy tűnik, mintha mindkét országban újra kialakulóban lenne a „sorsdöntő nyolcasok” egyfajta kultusza. Ez a kultusz felidézi a „csehek, morvák és szlovákok dicső”, egyúttal „rögös múltját”, vagyis azoknak a csoportoknak a történelmét, amelyek az említett országokban az etnikai többséget alkotják. A konkrét történelmi események közös reprezen-

tációja erősíti a csoportidentitás konstruálását, ugyanakkor alakítja a többi „csoporthoz” való viszonyulást is. Jacques Le Goff két alapvető motivációs tényezőre hívta fel a figyelmet, amelyek az európai (görög) historiográfia létrejöttéből és fejlődéséből következnek. Az első az etnikai, amelynek lényege az volt, hogy megkülönböztesse a görögöket (és civilizációjukat) a barbároktól. A második politikai: a történetírást már az ókori Görögországban is a legfelső társadalmi rétegek ösztönzésére művelték, és szorosan kötődött a kollektív emlékezethez, egyúttal pedig befolyásos politikai fegyverré is vált.³⁴⁷ A posztmodern szerzők hangsúlyozzák azt a tényt, hogy – leegyszerűsítve – bizonyos ideológiai töltet nélkül nem vagyunk képesek beszélni a történelemről, mert már az is, ahogyan beszélünk róla, meghatározhat valamiféle viszonyrendszert. A történelmi elbeszélés sokat elmondhat a szerző személyiségéről, kulturális tudatáról, társadalmi helyzetéről is. A posztmodern fordulat azzal gazdagította azt a lényeges felismerést, miszerint a múlt rekonstrukciója áttételesen, a fennmaradt források segítségével történik, hogy rámutatott a nyelv – mint az adott történelmi narratíva közvetítője és alkotója – súlyára. A történelem egységes képe helyébe annak sokféleségét állította.

Már sok történész rámutatott arra, hogy nem szabad összemenni a történelem és az emlékezet fogalmát. A történelmet általában a történészek egyedi konstrukciójaként határozzák meg, míg az emlékezetet az emberek múlthoz való élő viszonyulásaként.³⁴⁸ Írásom tárgya szempontjából éppen a két múltértelmezés interakciója, illetve a közöttük húzódó vékony és esetleges határvonal kérdése az érdekes. Az emberi közösségekre jellemző, hogy megpróbálják uralni saját múltjukat, hogy az egyes emberek és csoportok törekszenek az emlékezet feletti uralomra és ellenőrizni szeretnék a múlt rekonstrukcióját. Ez jellemzi az egyedüli

³⁴⁷ Lásd bővebben: Jacques Le Goff: *Pamět a dějiny*. Praha, Argo, 2007. 149.

³⁴⁸ Lásd pl. Le Goff, 2007. 122.; Jan Assmann: *Kultura a pamät*. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách Starověku. Praha, Prostor, 2001. 43–44. Magyarul lásd: Jan Assman: *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, Atlantisz, 2013.

(kizárólagos) ideológiai diskurzus és szimbólumrendszer érvényesítését célzó törekvéseket. Ezért a kortárs történetírás számára fontos kihívás, hogy milyen szerepet tölt be ebben a folyamatban. Milyen mértékig használják fel legitimációs eszközként, vagy képes-e autonóm működésre politikai megrendelések nélkül is?

Írásommal rá szeretnék mutatni a mai történelmi kultúra bizonyos szlovákiai tendenciáira, amelyek részben általánosíthatók lehetnek az egész posztkommunista korszakra. Megpróbálom felvázolni, hogy manapság miképp történik a szlovák történelem/Szlovákia történelmének a kontextualizációja az említett évfordulókkal kapcsolatban. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy általánosan elfogadott történelmi fordulópontok felidézéséről van szó, amelyek jelentős szerepet játszanak a cseh és szlovák nemzeti történelemben. Ezek a narratívák kronológiai sorrendben 1848, 1918, 1938, 1948, 1968 „fontos történelmi eseményeihez” kötődnek. Ezek az évfordulókon kívül a legutóbbi „nyolcas évforduló” alkalmából, 2008-ban más, kevésbé ismert eseményeket is kiemeltek, amelyek beleillettek a „fontos nyolcasok” sorába. Például az 1988. évi pozsonyi gyertyás tüntetés felidézése összefüggött a kommunista múlttal való szembenézés aktuális törekvéssel és a diktatúrával szembeni ellenállás kultuszának építésével. A *Matica slovenská* megalapításának (1863) 145. évfordulója alkalmából tartott nagyszabású ünnepek pedig az akkori kormánypolitikára jellemző „nemzeti” kontextus jelentőségét hangsúlyozták.

A szlovák hősök és a nemzeti történelem panteonja nagymértékben intézményesült az említett történelmi fordulópontokban.³⁴⁹ Persze folyamatosan vitatkoznak azok jelentőségéről, míg az egyes – pl. a „magyar elnyomásról” vagy a „nemzeti felszabadulásért vívott harcról” szóló – narratívák a szlovák nacionalista kánon meghatározó sarokkövei lettek. Jelentős identifikációs sémákat képviselnek – a lakosság ezeken keresztül

³⁴⁹ A szlovák mítoszalkotással kapcsolatban lásd: Rudolf Chmel: Takí sme? In: Magda Vášárióvá–Jacek Purchla (eds.): Kto sú Slováci? História, kultúra, identita. Krakow, Medzinárodné centrum kultúry, 2006. 13–31.; Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava, AEP, 2005.

(is) igazodik el az interkulturális kapcsolatok hálózatában. Ezek fokozatosan nyertek teret a mai Szlovákia területén is, amelyet történelmi szemszögből is szlovák nemzeti területként írnak le. A többes számot azért használtam, hogy elkerüljem azt a képzetet, mintha csak egyetlen narratíváról lenne szó – amely egyúttal a nemzeti ideológia, illetve maga az úgynevezett szlovák igazság vagy álláspont lenne. Éppen ellenkezőleg. Hangsúlyozni szeretném, hogy bizonyos, látszólag állandóan megjelenő sémák mellett a „nemzeti történelemről” és a jövő vízióiról szóló elképzelések nem statikusak, hanem dinamikusak. Folyamatosan változnak különböző szituációkban.³⁵⁰

Visszatérő történelem?

1991-ben Jacques Rupnik a *return of history* fogalommal írta le azt a folyamatot, amely a keleti blokk országaiban bontakozott ki, és a múlt újbóli átértékelésével járt. Ezt a folyamatot a nacionalizmus közép-kelet-európai visszatéréseként jellemezte.³⁵¹ A nacionalizmus ebben az időben a hiányzó társadalmi kohézió helyét töltötte be, és ismét a kor politikai koncepcióinak egyik legfontosabb legitimációs tényezőjévé vált, ami jelentős mértékben tükröződött a múlt rekonstrukciójának folyamatában is. Ám ahogy arra több szakértő is felhívta a figyelmet, a nacionalizmus sikere a posztszocialista országokban éppen annak nagyfokú, 1989 előtti intézményesültségének köszönhető.³⁵² Ezt a korszakot az

³⁵⁰ Ezen a helyen meg kell említenem, hogy gyakorlati okokból csak a szlovák narratívák kérdéskörével foglalkozom, és nem ütköztetem azokat más, Szlovákiában meglévő történelmi narratívákkal. A szlovák–magyar kontextussal kapcsolatban lásd *A közös történelem új kezdőpontja* című fejezetet. Továbbá lásd Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 89–123.

³⁵¹ Jacques Rupnik: *Jiná Evropa*. Praha, Prostor, 1992. 317–318.

³⁵² Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan, 2007. 32–60.; Michaela Ferencová: *Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku*. In: *Etnologické rozpravy*, 2006/2. 104–133.

etnikai/nemzeti elemek és az osztályharc uralkodó elméletének ötvöződése jellemezte.³⁵³ A nemzeti ideológiát, mint „hozzáadott értéket” a kommunista párt hivatalos politikai és kulturális irányvonala is folyamatosan újratertette. Látszólag paradox módon ebben a lakosság ideológiailag ambivalens, nem hivatalos csoportjai is részt vettek. Ők saját ideológiájukat ellentétes – pl. vallásfelekezeti meghatározottságú – hagyományból vezették le, amelyek konkurens történeti narratívákban, valamint a múlt eltérő felidőzésében tükröződtek – az ún. ellenemlékezet reprodukciójában.³⁵⁴ A nacionalista érvelés erősödése így nem tűnik szokatlannak, netán újnak, sőt – épp ellenkezőleg – hosszú, részben változó folytonosságként értelmezhető a 19. század óta.

A kilencvenes évek kezdetén Szlovákiában számos vitát folytattak a szlovák–cseh és a szlovák–magyar történelmi kapcsolatok újraírásáról. A megnövekedett általános érdeklődés megfigyelhető volt a média és a megemlékezések esetében éppúgy, mint a családi emlékek „újrafelfedezésében” és „újraélesztésében”. Tematikus vonatkozásban egyre erősebbé vált az a törekvés, hogy Szlovákia történetét a szlovákok és jelenlegi területük történeteként, egyedi szlovák elbeszélésként instrumentalizálják, a közelmúltig hangsúlyozott csehszlovák kontextus pedig háttérbe szorult, illetve felváltotta a történelmi Magyarország szlovák múltjának „újrafelfedezése”. Sok esetben leporolták az 1918–1945 között visszhangot keltett témákat és érveket. Megnőtt az érdeklődés Daniel Rapant és František Hrušovský polgári történészeknek a szlovák történelemről és Szlovákia történelméről szóló koncepciója iránt. Hrušovský alapvető művében elvetette mind a magyar, mind a csehszlovák történelmi kontextust, és egy olyan önálló múltképet alakított ki, amely szerint a szlo-

³⁵³ A szlovák történelem plebejus történelemként való bemutatásával kapcsolatban lásd Vladimír Mináč: *Dúchanie do pahrieb*. Bratislava, Smena, 1970.

³⁵⁴ A szlovák–magyar kapcsolatok összefüggésében lásd Elena Mannová: *Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí: Maďari v Komárne a Lučenci (1918–1938)*. In: Peter Salner–David Luther (eds.): *Etnicita jako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 111–140.

vákság története egy összefüggő (1500 éves) láncolatot alkot, és végki-
menetele a szlovák államiság létrejötté.³⁵⁵ Ezzel szemben Rapant –
Hrušovský kortársa és kritikusa – tartotta magát ahhoz a nézethez,
hogy Szlovákia és a szlovákok történetének problematikáját szélesebb
összefüggések közé kell helyezni.³⁵⁶ Ezeknek a régebbi történeti kon-
cepcióknak a revitalizációjával párhuzamosan marginalizálódtak az
1989 előtti marxista történetírás eredményei. Azok többségére (részben
joggal) ráragasztották az „ideológiai tákolmány” címkét, azaz olyan,
objektivitást nélkülöző történeti művekként tekintettek rájuk, amelyeket
párthivatalnokok diktáltak, így azok viszonylag rövid idő leforgása alatt
partvonalon kívülre kerültek. A félreállítás és a felejtés e folyamatának
következménye lett az is, hogy a „fehér foltok” – a történelem mozaik-
szerű látásával kapcsolatos – szüntelen keresése és megnevezése során
nemegyszer már meglévő munkákat hagynak figyelmen kívül, azaz
gyakran nyitott kapukat döngetnek.

A kilencvenes években az úgynevezett bársonyos forradalom utáni
helyzet egyúttal a szlovákiai történelemszociológia nagyobb változatos-
ságát és polarizációját is eredményezte, ami a „nemzeti történelem” jel-
legével kapcsolatos konfliktusokban is megnyilvánult. Ezeket a vitákat
terminológiai és tartalmi ellentétek egyaránt jellemezték, amelyek bi-
zonyos mértékben összhangban voltak az akkori szlovák politikai élettel
– és a társadalom minden szintjén megmutatkoztak. Az említett viták
azonban még a szlovák historiográfia forradalom utáni reflexiójának
„közös” platformján zajlottak, nyilvános viták útján vagy a különféle
tudományos események és megemlékezések keretében. A szemmel lát-

³⁵⁵ Hrušovský saját maga úgy tekintett a munkájára, mint egyfajta „küldetésre” az
első Csehszlovák Köztársaságban kibontakozott szlovákellenes küzdelemben.
Ennek a „küldetésnek” a célja a nemzeti identitás építése volt, amelynek össz-
hangban kellett lennie az új állam és ideológia igényeivel. Lásd pl. František Hru-
šovský: *Slovenské dejiny*. Martin, Matica slovenská, 1940; *Slovenská národná
knihnica Archív literatúry a umenia*, 102 F 18, František Hrušovský: *Niekoľko
poznámok pre recenzenta*.

³⁵⁶ Rapant munkásságával kapcsolatban lásd Richard Marsina (ed.): *Historik Daniel
Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997)*. Martin, Matica slovenská, 1998.

hatóan eltérő álláspontok és a történelem értelmezésére vonatkozó különböző magyarázatok ellenére általános érdeklődés mutatkozott a tudományos viták iránt. Például 1992-ben szerveztek Jozef Tisóról, a Szlovák Állam 1939 és 1945 közötti elnökéről szóló nemzetközi szimpóziumot. A találkozót a szlovák parlament is támogatta, és nemcsak jelentős történészek vettek rajta részt, de különféle amatőrök és visszaemlékezők is, akik szintén lehetőséget kaptak a megszólalásra. Tudományos eseményből azonban denúnciaciók és konfliktusok színhelyévé vált a tanácskozás. A szimpózium nyomán készült kötet különböző minőségű írásokat tartalmazott, tehát az elmélyült tudományos vita szempontjából nem hozott különösebben érdekes eredményt.³⁵⁷ Éppen ellenkezőleg, a 20. századi történelem értelmezésével kapcsolatos konfliktus fokozatosan kiéleződött.

A legjelentősebb összecsapás a még külföldön is nagy visszhangot kiváltó, ún. Ďurica-ügy volt. Ezt a Szlovákia történetéhez Milan S. Ďurica emigráns történész által írt új didaktikai segédeszköznek (kronológiai kézikönyvnek) a középiskolai oktatásban való bevezetése okozta. Ez Szlovákiában és külföldön is tiltakozási hullámot váltott ki, amelynek eredményeként – de csak brüsszeli nyomásra – a problematikus kiadványt kivonták az oktatásból.³⁵⁸ A konkurens táborok e nyílt és nagy nyilvánosságot kapó konfliktus során még inkább elkülönültek egymástól. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Inté-

³⁵⁷ Lásd pl. Štefan Fano–Valerián Bystrický (eds.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava, Historický ústav SAV, 1992. James Mace Ward: *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca–London, Cornell University Press, 2013. 275.

³⁵⁸ Bővebben lásd: *Z protokolu jednání Evropského parlamentu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 1997. 331–333; Ivan Kamenec: *Fenomén Ďurica. Diskusia*. In: *Kritika a kontext*, 1997/2–3. 4–23. Stevo Ďurašković: *From “Huskism” to “Mečiarism”: The National Identity-Building Discourse of the Slovak Left-wing Intellectuals in 1990s Slovakia*. In: Michal Kopeček–Piotr Wcislik (eds.): *Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*. Budapest–New York, CEU Press, 2015. 525–552.

zetének munkatársai nyílt levélben ismertették álláspontjukat, és hasonlóképpen cselekedett Ďurica professzor is.³⁵⁹ A konfliktust jelentős mértékben befolyásolta az akkori szlovákiai politikai helyzet és az a tény, hogy Vladimír Mečiar kormánya aktívan támogatta Ďuricát és a Szlovákia történetének újragondolására irányuló új kísérleteket.³⁶⁰ Jelentős szerepet játszottak ezekben a törekvésekben az emigráns történészek, akik részt akartak venni a forradalom utáni társadalmi változások folyamatában. Egy részük eközben bizonyos párhuzamot is látott a Szlovák Köztársaság létrejötté és az 1939–1945-ös időszak között. A másik oldalon sorakozott fel a szlovákiai kutató- és oktatóműhelyekben működő történészek egy része, akiknek álláspontját több jelentős külföldi tudományos műhely is támogatta. Közülük a legaktívabbakat – akár marxista múltjuk miatt, vagy még inkább azért, mert vonakodtak elfogadni az új konkurensok téziseit – becsmélően „bolsevik történészeknek” nevezték ellenfeleik. Módszertani szempontból azonban elsősorban arról a konfliktusról volt szó, amely a nacionalista-romanticizáló diskurzus radikális formájának kanonizálására irányuló törekvésekkel függött össze. A véleménycsere érdekében kezdett viták már a konfliktus során fokozatosan a kölcsönös face-to-face kommunikáció szintjéről két párhuzamos álláspont kialakulásának irányába tolódtak el, s többé-kevésbé lemondtak a tényleges párbeszédéről. Ennek során a konkurens csoportok kölcsönösen kiszorították egymást saját fórumaikról, párhuzamos intézményeket építettek ki, és kijelölték saját ható-

³⁵⁹ Erről a kérdésről bővebben: Elena Mannová: Der Kampf um Geschichtslehrbücher in der Slowakei nach 1990. In: Andei Corbea-Hoisie–Rudolf Jaworski–Monika Sommer (eds.): Umbruch im östlichen Europa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis. Innsbruck, Studien Verlag, 2004. 125–135; Okružli stól: Slovensko a fenomén Ďurica. In: Kritika & Kontext, 1997/2–3. Andrej Findor: Národná identita ako naratívna konštrukcia. In: Sociológia, 2000/1. 57–79.

³⁶⁰ Lásd pl. Juraj Podoba: Rejecting Green Velvet: Transition, Environment and Nationalism in Slovakia. In: Suzan Baker–Petr Jehlička (eds.): Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe. London, Frank Cass, 1998. 129–144.

köreiket. Ezeket a folyamatokat természetesen nem abszolutizálhatjuk. Ám ma már látható, hogy megtörtént a párhuzamos – még ha egymástól nem is teljesen elszigetelt – intézményrendszerek létrejötte. Sőt, többféle oktatási, tudományos és kulturális intézmény alakult ki, amelyek ezt a kétpólusú képet testesítik meg, újateremtve a szlovák történelemről alkotott saját mesternarratíváikat. Egy ideig a szlovák újságírásban is bevetté vált, hogy a viták többségére meghívják mindkét fél képviselőit. Hozzá kell azonban tenni, hogy napjaink társadalmában az emberek történelem iránti viszonyának alakításában is épp a média tölt be kulcsfontosságú szerepet.³⁶¹

A szlovák historiográfia színterét azonban nem szűkíthetjük le szigorúan a két említett nagyobb irányzatra, illetve két stabil ideológiai pólus képzetére – ez túlságosan is leegyszerűsítő megközelítés lenne. A fent említett megosztottság azonban valóságosan tükrözi a történelemszociológia polarizálódását a „nemzeti történelem” jellegéről szóló viták folyamán.³⁶² Az utóbbi években több fiatal tudományos kutató tűnt fel, akik munkásságukban nem tartják magukat annyira szigorúan a fentebb vázolt koncepcionális keretekhez, ám ennek ellenére ezeken a struktúrákon belül működnek. Noha a szlovák történelemszociológiát

³⁶¹ Bővebben lásd Miroslav Pekník (ed.): Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti. Bratislava, VEDA, 2006. 64.

³⁶² Juraj Podoba Szlovákián belül három alapvető tendenciát azonosít a történetírásban: a nacionalistát (a nemzeti történelem apologetikus jellegének kontinuitása), a mainstreamet (egyetemek és egyéb tudományos intézmények – az apologetikus hagyomány művelése, de a kritikája is) és a társadalomtörténelmet (modern metodológiai kiindulópontok, kompatibilis a nyugati historiográfiával). Juraj Podoba: Národná identita a „Erinnerungspolitik” v slovenskej historiografii: niekoľko kritických postrehov od „susedov”. In: *Historický časopis*, 2004/2, 266–268. Lásd a *Historický časopis* hivatkozott számának többi szövegét is, valamint a *Forum Historiae* folyóiratunk cikkeit is: Juraj Šedivý: Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekároch. In http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/sedivy.pdf; Roman Holec: Aké dejiny máme a aké potrebujeme. In http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/holec.pdf.

sem írhatjuk le csupán fekete és fehér színekkel, még mindig nem mondható el róla, hogy koncepcionális, módszertani vagy nemzedéki tekintetben túlságosan sokszínű lenne. A szlovák historiográfia megkésett fejlődése szoros kapcsolatban áll azzal a körülménnyel, hogy olyan közegben intézményesült, amelyet jelentősen befolyásoltak az állami ideológiák,³⁶³ illetve, hogy képtelen kiszabadulni ebből a helyzetből – annak ellenére, hogy az 1989. novemberi események következtében a megsztottságot létrehozó állapot gyakorlatilag megszűnt. Persze, a rendszerváltással nem szűntek meg azok a gondolkodási sémák, amelyek az emberekben kialakultak, sem pedig az a kapcsolatrendszer, amit kialakítottak a korábbi viták során.

Véleményem szerint a szlovák historiográfia legnagyobb kihívása a már említett szakmai „felzárkózás”, valamint a történelem megközelítésének szüntelenül jelenlévő és újrateheremtett nacionalista paradigmája. A nacionalista kánon egyúttal a szlovák társadalom önképének egyik legmeghatározóbb tényezője is. Ez szigorúan körülírja a „szlovák terület”, „kulturát”, „tulajdonságokat”, de még a „kötelességeket” is. Alapja a „nemzet és tér” kontinuitásának eszméje, amely a nemzeti és állami önállóságban csúcspod ki. Noha egy – általános konszenzus által legitimált – szlovák nacionalista kánonról beszélek, annak keretén belül több irányzat is megfigyelhető, amelyek nagymértékben a 20. század első felében megfogalmazott téziseket fejlesztik tovább. Bár a tudományos közbeszédben ez már nem működik szabályként, a nyilvános viták szintjén továbbra is uralkodó a nemzet primordiális megközelítése. Ugyanakkor a nacionalizmus elméleteivel foglalkozó egyik legbefolyásosabb mai szerző kategorikusan ki merte jelenteni, hogy a primordialisizmus már „döglött ló”, amelyet az etnicitásról és a nacionalizmusról író szerzők továbbra is rugdosnak, jóllehet egyetlen komoly tudós sem vallja ma azt a nézetet, amelyet általában a primordialisztákhoz kapcsolnak (vagyis, hogy a nemzet vagy etnikai csoport primordiális – válto-

³⁶³ Dušan Kováč: Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In: Historický časopis, 2004/2. 233–237.

zatlan – entitást alkot), mivel esélye sincs arra, hogy helytálljon a tudományos vitában.³⁶⁴ A szlovákiai vitákban azonban még mindig megjelennek és újratermelődnek a „szlovák nemzetnek” a régióban való több mint ezeréves jelenlétéről szóló tézisek, amit az „összlovák” fogalom kora középkori kontextusban való bevezetésére irányuló törekvések is bizonyítanak.³⁶⁵ E helyen azonban nem fogom részletesen elemezni ezt a kiterjedt problémát. Nálunk sajnos sem Brubaker fenti érvelésére, sem pedig magára a szerzőre nem nagyon reflektálnak. A szlovák historiográfia még mindig viszonylag erősen magába zárkózó, amire a külföldi szerzők és elméleti munkák továbbra is viszonylag alacsony idézettsége, valamint a külföldi projektekben és kutatócsoportokban való részvétel ugyancsak alacsony mértéke is utal. A Szlovákiával és a szlovákok történelmével foglalkozó, külföldön élő szerzőkre nagyrészt mint valamilyen „lelkes amatőrökre” és „tanoncokra” tekintenek, akiknek esélyük sincs arra, hogy megfelelő mélységben megértsék a szlovák valóságot.³⁶⁶ Ezt az állapotot is meghatározó tényezőnek tekintem a szlovák nacionalista kánon – mint a közéleti, de a szakmai vitákban is „releváns” platform – reprodukciójában.

Történelmi kultúra a nyolcasok jegyében

A történelmi kultúra kifejezéssel írta le Jaques Le Goff a társadalom és a múlt közötti kapcsolatot,³⁶⁷ amely magába foglalja a tudományos életben és a közbeszédben folyó viták tág területét. Ahogy korábban

³⁶⁴ Brubaker, 2007. 24–25.

³⁶⁵ www.strana-smer.sk/fileadmin/Dokumenty/stanoviskoslovensychhistorikovarcheologovajazykovedcov.doc

³⁶⁶ Az ilyen tendenciákra mutatott rá nemrég Roman Holec: „Krátke“ dejiny „dlhého“ storočia. In: *Historický časopis*, 2007/1. 75–95. Továbbá lásd: Marína Zavacká: „Nemám čas to čítať, musím sa učiť.“ K stavu vysokoškolskej výučby histórie na Slovensku. In: *Historický časopis*, 2007/1. 133–145.

³⁶⁷ Le Goff, 2007. 137.

említettük, Lubomír Lipták az emlékezet három szintjére mutatott rá. Az uralkodó rendszer és a rezsim által terjesztett hivatalosra, a tudományos kutatás és konstrukciók eredményeként létrejövő tudományosra és a privátra, amelynek reprodukciója a személyes élményeken alapul.³⁶⁸ Ezzel a három szinttel szembesülünk, amikor elgondolkodunk a nyolcas évfordulók szlovák társadalomban betöltött helyén.

A 2008-as évet a szlovák miniszterelnök, Robert Fico a nemzeti identitás megszilárdulása évének nevezte. E feladat felvállalását meg is erősítette a Szlovák Köztársaság függetlenségéről szóló deklaráció elfogadásának 16. évfordulóján: „*Azzal, hogy részt veszünk ilyen eseményeken, igyekszünk megmutatni, miképp viszonyulunk a szlovák történelemhez. Az ilyen a dolgokban a politikusoknak példát kellene mutatniuk.*”³⁶⁹ Legalábbis így határozta meg azt az irányvonalat, amely mentén a kormány tagjai is aktívan bekapcsolódnak abba a folyamatba, amely a történelem bizonyos meghatározott fejezeteinek kanonizálására és felelevenítésére irányul, például nagyszabású rendezvények és ünnepek formájában. 2007-ben e szellemben ünnepelték meg a csernovai tragikus események századik évfordulóját is, a parlament pedig elfogadott egy olyan törvényt, amelyben méltatták Andrej Hlinkának a szlovák nemzetért és a Szlovák Köztársaságért végzett munkássága során szerzett érdemeit. Jelentős politikai esemény volt a Szlovák Nemzeti Felkelés előtti tisztelgés is, valamint az a tény, hogy a parlament megerősítette a Beneš-dekrétumok érinthetetlenségét. 2008 elején a nyilvánosság előtt emlékeztek meg Juraj Jánošíkról, mint a miniszterelnök és politikai pártja nagy példaképéről, de figyelmet keltett az az ügy is, amikor a mai Szlovákia kora középkori lakosságát „összszlovákoknak” nevezték. Már hagyományosnak nevezhetjük a Milan Rastislav Štefánik történelmi örökségéért folyó versengést, akire Szlovákiában régóta igényt tart csaknem az összes po-

³⁶⁸ Lubomír Lipták: A száz évnél hosszabb évszázad. Pozsony, Kalligram, 2000. 192–194.

³⁶⁹ <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/212323/fico-zapalil-vatru-zvrchovanosti->

litikai párt.³⁷⁰ Hasonló az érdeklődés Szent Cirill és Metód történelmi alakjai iránt is. Néhány éve pedig a politikusok részéről nagy érdeklődés övezi Milan Hodža személyiségét is, akit kiváltképp a Dzurinda-kormány „privatizált”.³⁷¹ Szlovákia és a szlovákok történelme kanonizálásának kontextusában jelentős gesztusnak számítanak Pavol Paška parlamenti elnök szavai is: „...a szlovák történelem mágikus nyolcása, amely végigkísérte a nemzeti szabadság felé vezető egész történelmi utunkat”.³⁷² Ezáltal az állam e magas rangú képviselője egyértelműen kiemelte a nyolcas évfordulók nemzeti-emancipációs értelmezési potenciálját.

A fenti törekvések rámutatnak a politikusoknak a történelmi események és személyek kanonizálása iránt megnövekedett érdeklődésére. Ilyen értelemben nyilatkozott ismételten több jelentős szlovák politikus. Robert Fico miniszterelnök például megjegyezte: „A meghatározó történelmi események és személyiségek iránti tisztelet része minden modern európai nemzet identitástudatának. Ugyanis csak ez lehet az útja a tartós nemzeti emlékezet kiépítésének. Minden önmagunk, illetve saját történelmünk és történelmi személyiségeink iránti közömbösség visszaüt a nemzetre. Építeniünk kell a szlovákoknak a történelemhez és a szlovák történelem személyiségeihez fűződő viszonyát.”³⁷³ Mindebben összekapcsolódnak a politikai, az állampolgári és az állami kompetenciák, és reprodukálódik az egyöntetű közösség eszméje. Tematikailag érdekes a nemzeti, államalkotó, szociális, keresztény és antifasiszta motívumok összefonódása, amelyek összhangban vannak a konkrét politikai csoportosulások politikai ideológiájával, ám egyúttal gyakran konkurens töltetet is hor-

³⁷⁰ Lásd Peter Macho: Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti. Bratislava, Historický Ústav SAV, 2011.

³⁷¹ Lásd Juraj Buzalka: The Political Lives of Dead Populists in Post-Socialist Slovakia. In: Michal Kopeček–Piotr Wciślik (eds.): Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989. Budapest–New York, CEU Press, 2015. 525–552.

³⁷² <http://www.sme.sk/c/3902574/Original-Pittsburskej-dohody-je-na-Slovensku.html> (videofelvétel)

³⁷³ <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/212323/fico-zapalil-vatru-zvrchovanosti->

doznak magukban. Például 2015-ben a Szlovák Nemzeti Felkelés megünneplésének alkalmával a főszónok – Fico miniszterelnök – az aktuális migrációs válságról is beszélt.³⁷⁴ Csakúgy, mint más politikai ügyek esetében, ezekben a pontokban is megnyilvánult az egyes alanyok közötti konkurencia és rivalizálás, akár a koalíció–ellenzék viszonylatban, akár az egyes táborokon belül.³⁷⁵

Az emlékezés iránti megnövekedett érdeklődés meghonosodásán kívül napjainkban még egy tendencia figyelhető meg. Ez pedig a felejtés. Egyes történelmi példák aktuálissá válnak, mások épp ellenkezőleg, veszítenek időszerűségükből. Ebben a vonatkozásban különösen tudathasadásos helyzetbe került a szlovákiai Nemzeti Emlékezet Intézete. Az utóbbi időben éppen azok a csoportok minősítik feleslegesnek, drágának és szakszerűtlennek az Intézet munkáját, amelyek szüntelenül hangsúlyozzák a kommunista múlt feldolgozásának szükségességét, és a kollektív emlékezés felelevenítésére és intézményi megszilárdítására, valamint a nemzeti identitás megerősítésére törekednek.³⁷⁶ Az az intézmény, amely már eleve egyfajta politikumként jött létre, így kénytelen hordozni ezt a keresztet, és folyamatosan meg kell védenie saját jelentőségét és létjogosultságát, mert csupán a politikusok játékszerének tartják.

A történetírásnak címzett politikai megrendelések Szlovákiában nem csak a történelemről szóló átpolitizált kijelentések szintjén tükröződtek. Ezekbe a vitákba bekapcsolódott a tudományos és értelmiségi közösség egy része is. Így éltek a kínálkozó lehetőséggel, hogy elmond-

³⁷⁴ <https://dennikn.sk/226777/fico-rozprava-oslavach-snp-najma-utecencoch/>

³⁷⁵ Érdekes példa a „Lex Hlinka” ügye, amikor ez a jelenség a törvény szövegére tett különböző javaslatokban nyilvánult meg, illetve a törvényről való tulajdonképpeni szavazás során. Egy másik példa Milan Rastislav Štefánik az évi ünnepsége Bradlón, amelyet gyakorlatilag kisajátított a legerősebb koalíciós párt, amiért bírálták őket mind koalíciós, mind pedig ellenzéki oldalról.

³⁷⁶ Ezzel kapcsolatban lásd a partnerintézeteknek a Nemzeti Emlékezet Intézete megszüntetésére irányuló törekvések elleni felhívásait: <http://www.upn.gov.sk/aktuality/reakcie-k-navrh-ua-zrusenie-upn/>

hassák véleményüket a szlovák történelem koncepciójának konkrét elképzeléséről. Láthatóvá váltak a platformok, amelyek szakmai állásfoglalásukkal tulajdonképpen legitimálták és támogatták a politikusoknak a múlt kanonizálására irányuló törekvéseit. Vagy épp ellenkezőleg, bírálták ezeket a törekvéseket, mint a múlttal való helytelen politikai játékot. Ennek során pedig megerősítést nyert, hogy még több mint húsz évvel a „Ďurica-ügy” után is érvényes a szlovák történelemszociológia alapvetően kétpólusú megosztottsága. A szakmai és a nyilvános vitákból egyúttal az is kiderült, hogy megerősödött az a platform, amelyre a történelem nacionalista elbeszélése a jellemző, valamint a „csendes többség” (és a fiatal történészek egy része) is inkább kerüli az ellentmondásos témákról szóló nyílt vitákat. Persze hasonló folyamatokat regisztrálhatunk más posztkommunista országokban is. Ezt a nem túl szerencsés tendenciát erősíti azoknak a már elkoptatott témáknak, kérdéseknek és interpretációs modelleknek a folyamatos újrafelvetése, amelyek nem viszik előrébb alapvető módon a szlovákiai történelmi gondolkodást, hanem csak a kialakult feszültséget konzerválják és erősítik újra meg újra.

Az utóbbi években ismét nagyobb hangot kaptak a kilencvenes évek első feléből származó, hosszú ideje vitatott témák, amelyek nemcsak a történészeket osztják meg, de jelentős hatásuk van a szlovák társadalom differenciálódására is. Már a csernovai tragédia jelentőségéről, valamint az Andrej Hlinka személyéről szóló vita komoly koncepcionális összeütközéshez vezetett a szlovák történetírásban, jelentős visszhangot keltve a médiában is. Sőt, két egymással versengő, petícióként megfogalmazott dokumentum is napvilágot látott. A dokumentumok az Andrej Hlinka – az érdemeit méltató törvény általi – kanonizálásával kapcsolatos nézeteltéréseket tükrözik. A két platform azonban nem képviseli a nézetek teljes spektrumát Szlovákiában. A Hlinka kanonizálását támogató történészek – nagyjából a Matica slovenská Történelmi Osztályának tagjai – hangsúlyozták a politikus jelentőségét a szlovákok nemzeti történelmének kontextusában, míg a liberálisabb (ismételten „bolsevik”, „csehoszlovákista”, illetve „zsidóbolsevik” jelzővel illetett) platform felhívta a figyelmet Hlinka politikai ellentmondásosságára és a történe-

lemmel folytatott efféle politikai játszmák káros voltára.³⁷⁷ Az ügy lezárásához végül a törvényjavaslat szövegének megváltoztatása és annak parlamenti elfogadása vezetett, továbbá talán a vitát életben tartó aktivisták visszavonulása is. Legalábbis kérdéses, hogy a történelemből kiemelt személyiségek ilyen jellegű kanonizálásának milyen hatása lesz a szlovákiai történelmi kultúra alakulására. Ennek formálása vajon továbbra is alá lesz-e rendelve a pártutasításoknak, ahogy az a két 20. századi diktatúra idejében volt? Vagy pedig ez a történelmi interpretációkon keresztül, illetve a közvélemény egyfajta általános konszenzusa útján történik? Nem gondolom, hogy a történelemre és annak értelmezésére kizárólag csak a történészek és más szakemberek formálhatnak igényt. De nem anakronizmus-e, ha az irányt még napjainkban is a politikai establishment szabja meg, amelynek – akarjuk-e vagy sem – sokkal nagyobb befolyása van a szlovákiai történelmi kultúra alakítására, mint a kutatásaik során hosszú ideje történelmi témákkal foglalkozó értelmiségi elit tagjainak?

Annak ellenére, hogy már hosszabb idő telt el a kommunista diktatúra bukása óta, még mindig nem sikerült Szlovákiában elérni a közéleti konszenzus valamiféle formáját, amelynek keretében elválhatnának a tudományos viták az ideológiai propagandától, és a tudomány megfelelőbb helyre kerülhetne a nyilvánosság terében. Vagy a közvélemény érdektelensége és hallgatása jelentené a dolgok állását? Ez az állapot kétségtelenül összefügg egyfajta – a hivatásos szlovák történészek képességeire vonatkozó – osztársadalmi szkepszissel is, mivel őket továbbra is inkább tekintik bizonyos ideológiai érdekek képviselőinek, mintsem a szakmaiságot garantáló tudósoknak. Ilyen irányban formálódik a történészársadalom nyilvánosság előtti képe is, mivel az főképp erős érzelmi

³⁷⁷ Nedovolme návrat štátnej propagandy. In: <http://www.changenet.sk/?section=kam-pane&x=306587>; Stanovisko slovenských historikov k osobnosti Andreja Hlinku. In: <http://blog.ruzomberok.eu/stanovisko-slovenskych-historikov-k-osobnosti-andreja-hlinku/>; Odporcovia všetkého slovenského. In: <http://pospolitost.wordpress.com/2007/10/13/odporcovia-vsetkeho-slovenskeho/>

töltetű, ideologikusan tárgyalt ügyeken keresztül jelenik meg. Ám ezekben nagyrészt körbe-körbe ismétlődnek ugyanazok az érvek és értelmezési képletek, amelyek időnként már inkább hasonlítanak mitologikus narratívákra és varázsigékre, mintsem a múlt racionális rekonstrukciójára való törekvésre.

Másrésről úgy tűnik, mintha a szlovák társadalomból is hiányozna az érdeklődés kulturális témák iránt. Fokozatosan csökken a történelem iránti érdeklődés, miközben beszűkülnek és leegyszerűsödnek a kínált interpretációk is. Ebben az összefüggésben továbbra is viszonylag nagy érdeklődés övezi Szlovákia 1938 és 1945 közötti történelmét. A szlovák történelmi kultúrába ugyanis erősen beágyazódott az a tézis, hogy a történelem a szlovák önállóság és államiság felé halad. A hangsúlyt mindenekelőtt a mai Szlovákia területére és a nemzeti mozgalom történelmére helyezik. Az értelmezések pedig szoros kapcsolatban állnak a lineáris jellegű nacionalista történelemfelfogással. Fokozatosan egyre pozitívabb viszonyulást alakítanak ki a ludák-féle állam iránt, amely mellesleg kizárta a társadalomból, kifosztotta és kiszolgáltatta több tízezer zsidó állampolgárát.³⁷⁸ Jelen írásomban nem vállalkozom arra, hogy összefoglaljam az összes, ezt a folyamatot elősegítő tényezőt, ám eszmefuttatásom során reflektálok több tudós, politikus és fontos egyházi személyiség véleményére is.³⁷⁹ Ugyancsak fel szeretném hívni a figyelmet az állam (a szlovák államiság eszméje) és a rezsim (azaz az állam konkrét formája) szétválasztásának tézisére – az 1939 és 1945 közötti időszakra vonatkozóan, amely egyre nagyobb visszhangra talál Szlovákiában. Ez az egyúttal erős erkölcsi relativizmust is hordozó látásmód a felelősség konkrét mértékének konszenzuális csökkentése irányába mutat. Egyszersmind támogatja az akkori és a mai szlovák állam kontinuitásának téziseit, ami például az „első” és „második Szlovák Köztársaság”

³⁷⁸ Erre a trendre hívják fel a figyelmet a legújabb kutatások is: Pekník, 2006. 29–35.

³⁷⁹ Az említett trendre való reakció például a Nehceme sa prizerať nevű petíciós akció is. Lásd: <http://www.changenet.sk/?section=kampane&x=351653&act=list>

megnevezés használatában jelenik meg. Ezzel szemben például Csehszlovákia megalakulásának vagy a második világháború végének felidézése már csak minimális – inkább formális – érdeklődést vált ki a szlovák társadalomban és politikában. A közvéleményt valószínűleg sokkal jobban érdeklik a Xéna, a harcos hercegnő létezéséről és a modern televíziós marketing egyéb termékeiről szóló „tények”, amit legújabbban a népszerű magazin, a *Zem a vek*, illetve a *Slobodný vysielač* című internetes rádió képviselnek. És persze sok múlik azon, hogy a történészek egyáltalán érdeklődnek-e saját kollégáik munkássága iránt, illetve, hogy hogyan állnak a fenti kérdésekhez...

Az eltűnt idő őrői. A történészek és a posztszocialista történelmi kultúra Szlovákiában

„Hlinka érdemei kétségbevonhatatlanok és figyelmen kívül nem hagyhatók. Ezen érdemeknek alapvető részük volt a szlovák nemzet formálódásában, hozzájuk köthető a keresztény értékek, a nemzeti érdekek és a szociális politika védelmének hagyománya.”

(Vladimír Palko, 2007. augusztus 27.)³⁸⁰

„A kormánynak más kötelezettségei is vannak – mindenekelőtt az a tartozásunk, amely saját történelmünkkel szemben áll fenn [...] A Szlovák Köztársaság Kormánya ma egyértelműen kijelentette, hogy az észszerű historizmust a hivatalos állami politika részeként szisztematikusan terjeszteni fogja. Egyszerűen nem akarjuk megengedni, hogy a szlovák történelem elnéptelenedjen, noha tele van jelentős személyiségekkel és nevezetes eseményekkel.”

(Robert Fico, 2008. január 2.)³⁸¹

Jelentős jobb- és baloldali szlovák politikusok fentebb idézett kijelentései is utalnak rá, hogy van igény a történelem folyamatos átértelmezésére. Az általuk választott tekintélyelvű hangnem az érvelésmódjukat is illusztrálja, egyúttal viszont arra is ösztönöz, hogy feltegyük a kérdést: vajon ez a történelem egyetlen legitim értelmezése?

³⁸⁰ Hlinka si podľa KDH zaslúži zákon. <http://www.sme.sk/c/3457571/hlinka-si-podla-kdb-zasluzi-zakon.html>

³⁸¹ http://www.olaf.vlada.gov.sk/8782/prepis-tilacovej-konferencie-po-skonceni-slavnost-neho-rokovania-vlady-slovenskej-republiky-v-martine-dna-2-januara-2008.php?day=2011-02-01&art_datum_od=&art_datum_do=

A történelmet, a politikát, a hagyományokat és az emlékezést gyakran ábrázolják összerosódó jelenségként, és ez nem véletlen. Olyan törekvésekről van szó általában, amelyek sokat elárulnak a jelenkori társadalomról is, hiszen a történelem értelme inkább a jelenben, mint a múltban kereshető. Ezt támasztották alá azok a különböző kiindulópontokból kezdődő és különböző eredményekkel végződő viták is, amelyek a legutóbbi időben a posztkommunista múlttal való szembenézésről szóltak.³⁸²

A történelem a világról alkotott modern elképzelések egyik építőköveként vált a nacionalista mozgalmak érdeklődésének tárgyává, és ez a mai napig így is maradt. Ezért lett meghatározó a történelem koncepciójaként a historizmus, ami a folyamatszerűségre, a kauzális törvények és trendek feltárásán alapuló objektív megismerés lehetőségére helyezi a hangsúlyt. Ezt a ma is népszerű elképzelést a történelmi megismerés lehetőségéről viszonylag hamar aláásta a hivatásos történészek kritikája.³⁸³ Vörös László joggal figyelmeztetett a hagyományos történetírás és a nacionalizmus szoros kapcsolatára, mivel „*a hagyományos történetírások elsődleges célja identitásképző történetek létrehozása*”. Hangsúlyozza,

³⁸² A témával kapcsolatban újabban lásd Françoise Mayer: Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita. Argo, Praha, 2009; James Krapfl: Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. novembri 1989. Kalligram, Bratislava, 2009.; Peter Dinuš: Vyrovnávanie sa s minulosťou? Bratislava, VEDA, 2010; Michal Pullmann: Konec experimentu: prestavba a pád komunizmu v Československu. Praha, Scriptorium, 2011; Mírek Vodrážka: Manifest existencionálných dějin. Praha, Herrmann & synové, 2011; Michal Kopeček: Search of “National Memory”. The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe. In: Michal Kopeček (ed.): Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989. Budapest–New York, CEU Press, 2008. 75–95; Jan Randák: Historie v současném i budoucím veřejném prostoru – úvahy o dějinách a paměti. In: http://www.forumbistoriae.sk/FH1_2008/texty_1_2008/Randak.pdf; <http://louc.bloguje.cz/898794-konec-experimentu-aneb-historie-jedne-polemiky.php>

³⁸³ Ehhez bővebben Georg G. Iggers: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. Praha, NLN, 2002. Angolul lásd: Georg G. Iggers: Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Hanover, Wesleyan University Press, 1997.

hogy a hagyományos történelmi episztemológia és metodológia volta-
képpen csak ezt a fajta történetírást teszi lehetővé.³⁸⁴ Ezt követően a
történészek társadalmi szerepe (elsősorban) a nemzeti kánon védelmére
(esetleg módosítására) korlátozódik. Erre a helyzetre reflektál sok poli-
tikus is. Sokan tettek kísérletet arra, hogy „megvédjék” a történetírás
szerepét. Ahogyan arra Ladislav Holý cseh emigráns antropológus is
felhívta a figyelmet, a nacionalizmus diszkurzív egyezség arról, hogy
a történelem fontos, függetlenül attól, hogy egyetértenek-e abban, tu-
lajdonképpen mi a történelem és mit fejez ki.³⁸⁵ A múltról (elsősorban
a nemzet, a család vagy egy terület múltjáról) szóló történetek a társa-
dalmi kapcsolatok egyik alkotóelemét képezik. Ezzel együtt hosszú
ideje beszélnek a hivatásos történetírás válságáról. A történetírás egyér-
telmű és kizárólagos tudományos státusának megrendüléséhez hozzá-
járul a mai, információkban gazdag, virtualizált fogyasztói társadalom
valósága is.

Írásom célja rámutatni ezekre a tendenciákra, és megalapozni egy
szélesebb körű vitát hivatásunkról és a szlovák történelmi kultúráról.³⁸⁶
Szeretném hangsúlyozni, hogy nem vágatok bele egy kimerítő elem-
zésbe, hiszen ahhoz sokkal több hely, kutatás és idő kellene. Inkább né-
hány, a témával kapcsolatos észrevételt fogalmaznék meg, amelyek to-

³⁸⁴ László Vörös: Analytická historiografia versus národné dejiny: „národ” ako so-
ciálna reprezentácia. Edizioni Plus–Pisa University Press, Pisa, 2010. 2. Szintén
ehhez Jörn Rüsen: How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Culture
of Recognition by History in the Twenty-First Century. *History and Theory*,
Historians and Ethics, 2004/4. 118–129.

³⁸⁵ Ladislav Holý: Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a post-
komunistická transformace společnosti. Praha, Sociologické nakladatelství, 2001.
20.

³⁸⁶ Valami hasonlóra törekedtünk a *Forum Historiae* oldalain is a Fórum szekcióban:
http://www.forumbistoriae.sk/FH1_2011/forum.html, ahol a következő témákban
nyitottunk vitát: *Milyen történelmet szeretnénk, milyenre van szükségünk?*
A tudomány és a politika között – a történelem örök dilemmája? Sajnos, viszonylag
nagy nehézséget okozott a hozzászólók megnyerése, ennek ellenére érdekes szö-
vegeket sikerült összegyűjteni. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani minden
résztvevőnek.

vábbi eszmecsereék alapjául szolgálhatnak. Azt vizsgálom, miként jelenítik meg Szlovákia történelmét a közbeszédben, milyen jellegű történelmi eseményeket ajánlanak a történészek a szélesebb közvélemény figyelmébe. Érintem továbbá azt a kérdést is, hogy miként működik a szlovák történész szakma, amelynek szerves része vagyok én magam is.³⁸⁷ A tudományos és a közéleti vita oly gyakran hangsúlyozott szigorú kettéválasztását nem tartom egyértelműnek és meghatározónak. Ellenkezőleg, létezik egy széles, köztes tér, amelyben a történelmi információk eljutnak az emberekhez, majd ezt követően a (főleg nemzeti) mítoszok és sztereotípiák révén bumerángxként térnek vissza a tudományos vitákba. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a történészek, akiknek az a hivatása, hogy feljegyezzék, osztályozzák, megőrizték és magyarázzák a történelmet, vajon milyen mértékben vesznek részt aktívan a tudás terjesztésében, mennyire tudják alakítani a történelmi tudatot?³⁸⁸ Ezért döntöttem úgy, hogy a címben a történészeket metaforikusan úgy jelölöm, mint az eltűnt idő őreit. Olyan múltbéli eseményeket „őriznek”, amelyek megtörténtek, de ugyanúgy már soha többé nem ismétlődnek meg. Ám a lenyomataik mégis ott vannak a forrásokban és elsősorban a társadalmi igényekből és gyakorlatból következő vitákban.

A történelem–emlékezet–történészek háromszögben folyó viták többféle impulzust és a reflexió lehetőségét kínálják a kortárs szlovák történelmi kultúra számára. A történészek munkamódszereiről való gondolkodásra indítanak (például forráskritika és forrásértelmezés, oral history, a történetírás hagyományai stb.). Megmutatják, miként instru-

³⁸⁷ Értekezésemben – terjedelmi okok miatt – nem foglalkozom a Szlovákiáról író történészek szélesebb csoportjával vagy a magyar nemzetiségű kollégákkal, akik sajnos csak kisebb mértékben vannak jelen az itteni szakmai közösség működésében.

³⁸⁸ E kontextusban például a Cseh Köztársaságban állandóan összekötik a történész szerepéről szóló vitát a normalizáció időszakának az elemzéséről és a jelenkori cseh társadalomban való feldolgozásáról folyó vitákkal. A public history jelenségről lásd a Történelmi Szemle 2012/3. számát vagy például Gyáni Gábor: Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.

mentalizálódott a történelem a szó tágabb értelmében, és egyfajta lakmuszpapírként árulkodnak a történészek és a konkrét történeti elbeszélések társadalomban elfoglalt helyéről és ott betöltött szerepéről.

Fontosnak tartom azt az 1989 utáni csehszlovákiai szakmai vitákban elhangzott tézist, amely szerint a történettudomány fejlődését korábban meghatározta a párthoz fűződő szoros kapcsolat, de 1989 után sem történtek igazán jelentős változások.³⁸⁹ Pavel Kolář a rendszerváltás utáni történetírással kapcsolatban a ketrecben tartott és nevelt állat metaforáját használta, amelyik nem tudja, merre induljon el, miután a rácsok összetörték.³⁹⁰

Történelmi kultúra

A Jacques Le Goff által is használt történelmi kultúra szakkifejezéssel Zdeněk Beneš egy adott társadalomra jellemző történelmi gondolkodás, a történelemről való gondolkodás egészét jelöli. Elsősorban szociális és kulturális jelenségről van szó, ami a közvetített és felhasznált – tehát értelmezett – történelemre vonatkozik.³⁹¹ A múltról szóló diskurzus itt a társadalom és a történelem kapcsolatának különböző formáit jelenti, kezdve a családtól és a szoros szociális kapcsolatok keretében kialakított és reprodukált nézetektől és tudástól, egészen a társadalomtudományi kutatócsoportok készítette szigorúan az elemzésre koncentrált tanulmányokig. Miroslav Hroch a történelmi tudat hat forrását nevezte meg: a történettudomány eredményei és azok népszerűsítése a médiumokban,

³⁸⁹ Ehhez például Ivan Kamenec: Poznámky k historiografii dvoch totalitných režimov na Slovensku. In: Historický časopis, 2004/2. 291–294.

³⁹⁰ Pavel Kolář: Nenápadné okovy Kleió. Východoevropské dějepisectví po pádu železné opony mezi vědeckým étosom a legitimizací panství. Soudobé dějiny, 2004/1–2. 224.

³⁹¹ Részletesen Zdeněk Beneš: Historický text a historická kultura. Praha, Karolinum, 1995. Legújabban a cseh és szlovák történelmi kultúráról: Tomáš Sniegón: Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture. New York–Oxford, Berghahn Books, 2014.

iskolai tanítás, publicisztika és újságírás a szó legtágabb értelmében, a múlt művészi feldolgozása, fizikai mobilitás és utazás, valamint az információ informális közvetítése a család és más közösségek keretein belül.³⁹² Lubomír Lipták pedig három fontos síkot nevez meg, amelyek a történelem reprodukálódnak.³⁹³ Az első sík a hivatalos, ezt egy politikai rendszer és annak elkötelezett hívei képviselik. Intézményi szinten kialakított és reprodukált történelmi kánont mutatnak fel, ami az uralkodó érték és ideológiai irányzat, valamint az általa preferált társadalmi gyakorlatok legitimálását szolgálja. Ez megjelenik köztéri megnyilvánulásokon, az állami ünnepek és a kiválasztott történelmi események megünneplésekor, törvényekben, központi tantervekben. Az állam gazdasági ellenőrző és represszív intézményekkel is rendelkezik, ezek tartják életben az adott kánont, még akkor is, ha a modern állam fenti jelzői manapság már vitathatók. Jan Assmann a kánon működésével, mint hagyománnyal foglalkozik, ennek révén eljut a maximális tartalmi kötelezettségig és annak formális rögzítéséig.³⁹⁴ A kortárs történelmi kánon kialakításában természetesen részt vesznek a történészek is, noha szerintem elsődleges feladatuk kritikusan és a szakmai szabályok alapján értelmezni a múltat. Ezért a második sík a tudományos párbeszédé. Itt nem az lenne a feladat, hogy alárendelje magát a domináns kánonnak (még ha ez gyakran meg is esik), hanem elsősorban a kutatás és kritikus gondolkodás. Jacques Le Goff arra figyelmeztetett, hogy a történelemnek két fajtája létezik: a történészek történelme, amely tudományos és a kollektív emlékezet történelme, amely mitikus és élő – miközben a történészek feladata, hogy felderítsék a történelmet és cáfolják a valót-

³⁹² Miroslav Hroch: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*. In: Šubrt, Jiří (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín, Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010. 33.

³⁹³ Lubomír Lipták: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Bratislava, Kalligram, 2000. 192.

³⁹⁴ Jan Assmann: *Kultura a památ. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvínutých kulturách starověku*. Praha, Prostor, 2001. 92–113. Magyarul lásd: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 2013.

lanságokat.³⁹⁵ Ebben a szellemben beszél Pierre Nora az emlékezet és történelem elvi ellentétéről. Felhívja a figyelmet arra, hogy az emlékezet hordozói élő személyek, ezáltal az emlékezet tartalma is változásnak van kitéve. Az emlékezet szelektív és érzelmi alapú. Megszentelheti azokat az emlékeket, amelyeket a történelmi kritika éppen rombol. A történetírás intellektuális tevékenység, ami megköveteli az analitikus és kritikus hozzáállást, és igyekszik kikerülni az öncenzúrát a kutatás tárgyához fűződő érzelmi kapcsolat tekintetében is.³⁹⁶ A harmadik sík, amelyről Lipták beszél, személyes: ez az egyént körbevevő szociális miliőt jelenti, amelyet a különféle személyes készségek és élmények alkotnak. Gyakran ellentétes az előző síkokkal, de része is azoknak. A családi/generációs emlékezet működésének vizsgálatát példázzák az „*Opa war kein Nazi*”: *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis* című könyv szerzői, amikor a háborús események elbeszélését és megőrzését vizsgálták a családi emlékezetben, valamint megmutatták, hogy a „mieinkkel” szemben sokkal elnézőbbek vagyunk. Ebben a keretben az erőszaktevőkből (a családi kötelék és bizalom hatására) egy csapásra áldozatok vagy az események érdektelen szemlélői válhatnak.³⁹⁷ Mindenesetre a történelem e három síkja nem zárja ki egymást, inkább egymásba szövődnek, viszonyuk pedig helyzetfüggő.

Meglehetősen inspiratív Tzvetan Todorov tipológiája is, amelyben hangsúlyozta a tanúk, a történészek és a visszaemlékezők eltérő elbeszélési stratégiáját.³⁹⁸ A tanúk és a történészek esetében inkább a kiegészítési

³⁹⁵ Jacques Le Goff: *Pamět a dějiny*. Praha, Argo, 2007. 122.

³⁹⁶ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág, 2008. 14–15.

³⁹⁷ Harald Welzer–Sabine Moellerová–Karoline Tschuggnallová: „Můj děda nebyl nácek“. *Nacismus a Holocaust v rodinné paměti*. Argo, Praha, 2010. Németül lásd: Harald Welzer–Sabine Moller–Karoline Tschuggnall: „Opa war kein Nazi“. *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt, Fischer Taschenbuch, 2002.

³⁹⁸ Tzvetan Todorov: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapest, Napvilág, 2005. 124–129.

szítések emelte ki. Felhívta a figyelmet, hogy a történetírás lényegéből fakadóan bonyolít, míg az emlékek egyszerűsítenek. További érdekes területet a művészi alkotások kínálta esztétikai élmény, ami a történelmi reprezentációk szintén jelentős hordozója és terjesztője.

Peter Burke szociális emlékezetként beszél a történelemről, ami magában foglalja a szelekció és az értelmezés komplex folyamatát. Felhívja a figyelmet a múlt emlékként való elraktározása és feljegyzése közötti hasonlóságra, tekintve, hogy szerinte az emlékezet történelmi forrás, illetve történelmi jelenség (feljegyzés és szelekció) is egyben. A feladat tehát annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy vajon ki szeretne kit és mire emlékeztetni, kinek a múltrol szóló verzióját jegyezték fel és őrizték meg, és ki szeretné azt, hogy valaki (és persze miért az a valaki) valamiről elfeledkezzen.³⁹⁹

Versengés a nemzeti történelemért

A 1989-es rendszerváltás a történelmi közösség diverzifikációját és polarizációját hozta, ami megmutatkozott a „nemzeti történelem” értelmezéséről szóló konfliktusokban is. A terminológiai és tartalmi viták jól tükrözték az ország aktuális politikai helyzetét is. Újra felszínre kerültek a korábban egymással konkuráló két történelmi olvasat különbségei, majd ezt összekapcsolták a marxista történetírás eredményeinek átértékelésével. A szlovák történetírás kétosztatú felfogása meghonosodott a társadalmi vitákban is, és következetesen az egyik vagy másik nézet támogatói közé sorolja a történészeket. A kettéosztottság tulajdonképpen intézményesült is. Vannak munkahelyek, tudományos rendezvények és folyóiratok, amelyekre úgy tekintenek, mint ennek a megosztottságnak a megtestesítőire, és ezek nemritkán el is fogadják ezt. Leggyakrabban a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete (SzTA TI) és a *Matica slovenská* megújult Történelmi Főosztálya verse-

³⁹⁹ Peter Burke: A történelem mint társadalmi emlékezet. In: Regio, 2001/1. 3–21.

nyéről szoktak beszélni. Az utóbbi években, ebben a kontextusban értelmezték a Nemzeti Emlékezet Intézetének vagy némely egyetemi tanszéknek a tevékenységét is. De annak ellenére, hogy az intézmények képviselői nemegyszer hevesen kritizálják „a többieket”, a gyakorlatban – néhány kivételtől eltekintve – képesek egymással kommunikálni és együttműködni. Például az SzTA TI-nek több munkatársa tagja a Matica slovenská Történeti Főosztályának is. A Nemzeti Emlékezet Intézete kiadta az SzTA TI munkatársainak könyveit, gyakran együttműködnek tudományos rendezvények szervezésében, és kölcsönösen részt vesznek azokon. Elena Mannová is erre hívta fel a figyelmet: *„a látványos polarizáció érzése fokozatosan elvész, mihelyst eltekintünk a publicisztikai vitáktól, és a konkrét tudományos műveket figyeljük.”*⁴⁰⁰ Hasonlóan vélekedik Július Bartl is: *„a szlovák történetírás egészében nem kettéhasadt, és még csak nem is szenved valamiféle tudathasadásos szindrómában.”*⁴⁰¹

A történelmi kontextus szempontjából fontos, hogy a nem professzionális szlovák történetírást és politikai aktivizmust 19. században elsősorban a vallási különbség határozta meg. Beszélhetünk a nemzeti történet katolikus és evangélikus verzióiról is, mivel az aktív értelmiségiek többsége egyházi személy, a felekezeti hovatartozás pedig akkoriban meghatározó identifikációs tényező volt. Az egyház befolyásának korlátozására, sőt felszámolására 1948 után tett kísérlet ellenére a felekezeti hovatartozás Szlovákiában a társadalmi kategorizáció és klasszifikáció egyik meghatározó eleme még ma is. Ez a konkrét történelmi eseményekre való fogékonyság sajátos fajtájával is együtt jár. Elég felidézni azt, miként jelennek meg a vallási alapon definiált szervezetek a Szlovákia történelméről folyó nyilvános vitában, például az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttének megünneplése, az 1939–1945 közti Szlovák Köztársaság, az 1944-es Szlovák Nemzeti Felkelés vagy legújabban az úgy-

⁴⁰⁰ Elena Mannová: Clio na slovenský spôsob. Problémy a nové prístupy historiografie na Slovensku. In: Historický časopis, 2004/2. 244.

⁴⁰¹ Július Bartl: Historiografia na Slovensku po roku 1989 – splnené očakávanía? In: Historický časopis, 2007/1. 41.

nevezett Lex Hlinka kapcsán.⁴⁰² Gyakran éppen a vallásilag meghatározott környezetből kerülnek ki mindkét oldal aktív vitázói.⁴⁰³ Ezzel együtt a vallási alapon tematizált különbség ma inkább ideológiai címkét, és nem analitikai klasszifikációs modellt jelent.

A 20. század első felében ez a versengés fontos kultúrpolitikai jelenséggént is tetten érhető volt. Beszélhetünk úgynevezett „autonomista és csehszlovakista” történelemfelfogásról is. Ebben az esetben azonban tekintetbe kell vennünk, hogy az autonomista és csehszlovakista terminusok címkeként keletkeztek, korabeli megnevezések a konkurens párt negatív megjelölésére, és egyszerre használták őket az elemzés és a gyakorlat kategóriáiként. Ez többféle módszertani problémát rejt magában: maguk a terminusok szerepet kaptak a korabeli politikai versengésben, másfelől pedig időben és térben változó jellegük és jelentésük volt, valamint közvetlenül kapcsolódtak konkrét politikai pártokhoz és politikai diskurzushoz. Egyben a történelemről vallott nézetek két sajátos típusát is reprezentálják. Az egyik a csehszlovák politikai (némely elképzelések szerint etnikai) nemzet létezését védte, a másik a szlovákok nemzeti létével és az autonómiához való jogukkal érvelt.⁴⁰⁴ A nemzeti egyenjogúság ideája, majd a nációkkal való kollaborálás kérdése is 1938 után

⁴⁰² A Lex Hlinka a szlovák parlament által elfogadott emléktörvény, amely Hlinkának a Szlovák Köztársasággal kapcsolatos érdemeit hangsúlyozza. Elfogadásának idején komoly vitákat váltott ki.

⁴⁰³ Például a Lex Hlinka kontextusában lásd <http://www.sme.sk/c/3514405/evanje-lici-nechcu-lex-hlinka.html>; <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?569>

⁴⁰⁴ Adam Hudek: Slovenská historiografia a problematika československých dejín v rokoch 1918–1968. http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf; M. Mark Stolárik: The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 2001/2. 161–187.; Jan Rychlík: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava, Academic Eletronic Press Bratislava–Ústav T.G. Masaryka Praha, 1997; Jan Rychlík: Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu. Studia z dziejów Rosji i Europy środkowo-wschodniej, 2010. 21–43.; Miroslav Pekník (ed.): Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakizmus. Bratislava, VEDA, 2000.; Natália Krajčovičová: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava, HÚ SAV, 2009.

vált ennek a vitának a további alkotóelemévé. A kétosztatú történetírásból eredeztették a történelem elbeszélésének kétféle hagyományát: a „demokratikus, liberális” (csehszlovák, antifasiszta) és a „konzervatív, autoriter” (az egykori Szlovák Néppárttal és Tiso-féle állammal azonosított) történetírást, amelyek Szlovákiában 1989 után ismét együtt hatottak a történelmi kultúrára.⁴⁰⁵ Ebben az esetben is inkább a címkézés egyszerűsített formájáról van szó. A történelem iránti megnövekedett érdeklődést – amelyre fontos identitásképző elemként tekintettek abban az ideológiai vákuumban, ami a rendszerváltás után alakult ki – mutatja az 1990-es években megjelent temérdek cikk és könyv, a számos média-vita. A történészek, publicisták és különféle lelkes aktivisták elkezdtek „ideológiamentesíteni a történelmet”, „új történelmet írni”, „elmondani” vagy „kiásni a történelmi igazságokat” vagy „kitölteni a fehér foltokat”. Ahogyan azonban Miloš Havelka szociológus írja, a dezideologikus „objektív tudományhoz”, a historizáló, tényközpontú és nem teoretikus történelemszemlélethez való visszatérés valójában csak a történelem egy újabb ideologizált formájához vezet.⁴⁰⁶

A kétosztatúként megjelenített történelemszemléleten belüli legitimertebb, külföldön is jelentős visszhangot keltett konfliktus az úgynevezett Ďurica-ügy lett az 1990-es évek közepén, amelyet az emigráns történész, Milan Stanislav Ďurica művének – a szlovák történelem kommentált kronológiájának – szlovákiai oktatási segédanyagként való

⁴⁰⁵ A diskurzus egy másik típusa, amellyel itt nem foglalkozom, a marxista történetírás, amely programszerűen szembehelyezkedett mindkét fent említett hagyománnyal. Emellett az 1948–1989 közti időszakban emigrációban fejlődött a néppárti narratíva is. Ehhez lásd Adam Hudek: *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, HÚ SAV, 2010. A szlovák történetírás jellegéről folytatott vitákhoz lásd Josef Jablonický: *Glosy k historiografii SNP*. Bratislava, NVK International, 1994.; Ján Korček: *Slovenská republika 1943–45*. Bratislava, MNO SR, 1999. 9–21; Ivan Kamenec: *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené(?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava, HÚ SAV, 2009; Dušan Kovač: *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava, HÚ SAV, 2010.

⁴⁰⁶ Ehhez lásd Miloš Havelka: *Touha po ideológiách a strach z teorie: Několik poznámek o sebareflexi české historiografie*. In: *Dějiny a současnost*, 2000/1. 46–48.

bevezetése váltott ki.⁴⁰⁷ Az eset olyan ellenállással járt, hogy a könyvet kivették a tantervből. Az erősen mediatizált konfliktus során az SzTA Történeti Intézetének munkatársai nyílt levélben kritizálták Ďurica könyvének gyenge szakmai színvonalát.⁴⁰⁸ A polémia egyúttal módszertani vita is volt arról, hogy miként beszélhetünk Szlovákia és a szlovákok történelméről, beleértve azt is, kinek van „joga” erről beszélni. Egymással szemben álltak az egyik oldalon az emigrált, volt néppárti politikusok és a velük szimpatizáló (akkoriban Vladimír Mečiar kormányával szoros kapcsolatban lévő) történészek, a másik oldalon pedig Szlovákia tudományos és pedagógiai műhelyeiből kikerülő historikusok. Noha mindkét oldalon felbukkantak a múlt rendszer alatt is tevékeny kutatók, az SzTA TI munkatársai voltak azok, akiket konkurensaik gúnyosan „*bolsevik történészekként*” bélyegeztek meg. Ez a konfliktus és a következő évek eseményei is megerősítették a párhuzamos intézményi világ kiépítését, amelynek gyökerei azonban mélyebbre, a két antidemokratikus rezsimig nyúlnak. A szlovák újságírásban pedig meghonosodott az a gyakorlat, hogy a vitákra mindkét oldal képviselőit meghívták, azaz a „nemzeti irányultságúakat” és „azokat a másokat”.

A szlovák történettudománynak kétosztatú történésztársadalomként való megjelenítése rámutat arra, hogy Szlovákiában a történeti megismerés képét 1989 után elsősorban a „nemzethez” való viszonyulás alapján rajzolják fel. A viták során viszont egyáltalán nem foglalkoznak azzal, hogy a „nemzeti érdek” viszonylag homályos fogalom, és csak a „nemzet” kategóriáját alkalmazzák konkrét feltételeinek, érdekeinek és

⁴⁰⁷ Milan Stanislav Ďurica: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava, SPN, 1996.

⁴⁰⁸ Bővebben ehhez a problematikához: Dušan Kováč: *Zamyslenie sa nad Slovenskou historiografiou deväťdesiatych rokov*. In: *Česko–Slovenská historická ročenka*, 2003. 225–231.; Elena Mannová: *Der Kampf um Geschichtslehrbücher in der Slowakei nach 1990*. In: Andrei Corbea-Hoisie–Rudolf Jaworski–Monica Sommer (eds.): *Umbruch im östlichen Europa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*. Innsbruck, Studien Verlag, 2004. 125–135.; *Okrúhly stôl: Slovensko a fenomén Ďurica. Kritika&Kontext*, 1997/2–3. sz.; Andrej Findor: *Národná identita ako naratívna konštrukcia*. In: *Sociológia*, 2000/1. 57–79.

elképzeléseinek a feltáráásával lehet megérteni.⁴⁰⁹ Elég felidézniük a politikai indíttatású és politikai eszközként használt *Lex Hlinka*, az „összlovakok” és a „Szvatozluk lovas szobra” körüli viták kiváltotta visszhangot.⁴¹⁰ A Robert Fico miniszterelnök által 2009-ben meghirdetett „*ésszerű historizmus*” nyomán ismét felhangzottak az ügyet „támogató” és „ellenző” hangok, és újra előkerültek a Mečiar-időszakból már ismert viták és személyek. A kormány már akkor is célzottan „*erősítette a nemzeti identitást*”, és néhány konkrét akció ellen tiltakozott az értelmiségi elit egy jelentős része. Most is többnyire ugyanazoknak az embereknek volt meghatározó szava a *Matica slovenská* köreiből, a másik oldalon pedig elsősorban az SZTA TI-ből. De a vitázókhoz – a már évtizedek óta aktív, közismert történészekhez – immár a történész szakma fiatalabb képviselői is csatlakoztak.

Szürke zóna?

A szlovák történettudomány értelmezését nem szűkíthetjük csupán a fentebb említett kétpólusú felosztásra. Ezek amúgy is inkább az értékorientáció eseti megnyilvánulásai, mintsem homogén és egymástól hermetikusan elzárkózó csoportok. A szlovák történetírásnak van egy kiterjedt „szürke zónája”, ami az említett nyilvános vitákra „mozdulatlansággal” és „akadémiai távolságtartással” reagál. A szlovák történelmi kultúráról és a történészekről folyó vita szempontjából Juraj Podoba tipológiája inspiratív és jól felhasználható ebben a kontextusban. Ez a nemzeti identitás és az emlékezetpolitika kapcsolatát illetően három tendenciát azonosít. Az elsőt az apologetikus történészek és lelkesedők

⁴⁰⁹ Ehhez részletesen lásd Vörös, 2010. 73–123.

⁴¹⁰ Ehhez bővebben lásd Grigorij Mesežnikov–Olga Gyárfásová: Národný populizmus na Slovensku. Bratislava, IVO, 2008; Miroslav Kocúr: Za Boha, za národ-kresťanský národný populizmus. In: Kálmán Petőcz (ed.): Národný populizmus na Slovensku a slovensko-maďarské vzťahy 2006–2009. Šamorín, Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009. 211–234.

képviselik, akik a nemzeti ideológia alapján alkotják meg a történelmet, újra mozgásba hozva a régi történelmi sztereotípiákat (ide sorolta például a *Matica slovenskát*). A második, úgynevezett mainstream részét a tudományos és oktatási intézmények azon dolgozói képviselik, akik többnyire a klasszikus politikátörténetet preferálják. Míg a harmadikat a társadalomtudományi orientáltságú történészek képviselik, akiknek a munkája igazodik a világban folyó kutatások aktuális tendenciáihoz.⁴¹¹ Nemrégiben Roman Holec is érintette a történészek és a társadalom kapcsolatának lehetséges értelmezését. Ő elkülöníti a társadalom azon kisebbségét, amely érdeklődik a történelem iránt és különböző okokból szüksége is van rá (Történelem-1) és a nagyobb részét, amelynek szükségleteit kielégítik a különböző mitológiák (Történelem-2). Az első csoportba sorolta azokat a kutatókat, akik az analitikus (Történelem-1a) és a hagyományos módszerekre (Történelem-1b) támaszkodnak, a másik csoportba az amatőröket, illetve azokat a történészeket, akik inkább határozott véleményt hangoztatnak, mintsem érveket. Végül a Történelem-3 kategóriába sorolva kifejezetten arra hivatkozik, hogy a múltban a politika miként használta eszközként a történelmet (erre jellemző a hangsúlyos kampányszerűség és célszerűség), sokban támaszkodva a Történelem-1 és -2 eredményeire.⁴¹² Mindkét említett modell rámutat a legnépesebb csoport ambivalens jellegére, amelyre jellemző, hogy csak kismértékben vesz részt elméleti-konceptcionális vitákban, és elsősorban a klasszikus narratív politikátörténet művelése felé orientálódik. Ahogy arra már számos kolléga felhívta a figyelmet, az akadémiai („arisztokratikus”) mozdulatlanság vagy öncélúság nem kedvez a szlovák történettudomány nemzetközi életben elfoglalt pozíciójának sem. Igaz, ezzel a stratégiával valószínűleg a történészek meg tudnak őrizni egy bizonyos szimbolikus tőkét, amit tükröz a helyi tudományos közösség-

⁴¹¹ Juraj Podoba: Národná identita a „Erinnerungspolitik” v slovenskej historiografii: niekoľko kritických postrehov od „susedov”. In: Historický časopis, 2004/2. 266–267.

⁴¹² Roman Holec: Aké dejiny máme a aké potrebujeme. <http://www.forumhistoriae.sk/forum/holec.pdf>

ben elfoglalt stabil pozíciójuk is. Martin Nodl ebben az összefüggésben már 1999-ben klientizmusról vagy korporatív rendszerről beszélt, amely a résztvevő felek önlegitimációjára alapozva akadémiai fokozat, támogatás, állás vagy pályázat megszerzése érdekében alakul ki: *„A mi környezetünkben a klientizmus főleg úgy jelenik meg, hogy hiányoznak a szakmai viták, módszertani konfliktusok, elmarad az elavult interpretációs modellek megkérdőjelezése és az új modellek létrehozása. Ha valaki részleteiben megfigyeli a legjelentősebb cseh történelmi folyóiratok recenziós rovatát, akkor megdöbbenve tapasztalhatja, hogy vagy száz oldalon nem talál vitát, polémiaát és szakmai vitát, helyette öndicséretet lel a klienskapcsolatok jegyében [...] A módszerről és problémákról szóló szakmai vita csaknem eltűnt – vagy jobban mondva, még évtizedek múltán sem tért vissza, mivel a normalizáció egész ideje alatt sem foglalkoztak vele. Ha már van is valamilyen polémia vagy kritikus állásfoglalás, akkor felmerül az, hogy a mi környezetünkben bármilyen vitát személyes támadásként értelmeznék.”*⁴¹³ Mindez megfigyelhető Szlovákiában is. Roman Holec hasonlóképp fogalmaz: *„a társadalmi megrendelés és a pénzügyi folyamatok olyan projektekbe kényszerítik a történészeket, amelyek elsősre bombasztikusnak tűnnek, azt ígérik, hogy megértetik az alapvető történelmi fordulópontokat és folyamatokat, kulcskérdéseket, döntő eseményeket, legjelentősebb személyeket, de tulajdonképpen csak azt teszik lehetővé, hogy sok régi művet úgy mutassanak be, mintha újak volnának. Ezt a játékot a történészek elfogadják, mert kényelmes és lehetővé teszi a túlélésüket. Ez elsősorban a Történelem-1b számára jelent táptalajt. Gyakran anélkül élük le az életüket, hogy szükségét éreznék annak, hogy lényegesebben elmélyítsék ismereteiket a Történelem-1 keretein belül, nemegyszer szövetkeznek a Történelem-2-ből érkezőkkel, hogy megőrizték a pluralitás látszatát. A Történelem-2 így akaratlanul is legitimálódik, de ezen már senki sem gondolkodik el.”*⁴¹⁴ Ilyen társadalmi megrendelés volt a közelmúltban a

⁴¹³ Martin Nodl: Krize české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/nodl.html>

⁴¹⁴ Holec, 2007.

nyolcas évfordulók megünneplése, ami a történelmi témákon túl nagy teret adott a marketingnek, illetve a „szolgáltatásnak”, és ilyen módon a Szlovák és a Cseh Köztársaság számos tudományos intézménye is megmutatta magát a közönségnek. 2008-ban számos kiadvány, vita és kulturális rendezvény utalt a „nyolcas évek” (1918, 1938, 1948, 1968) Csehszlovákia 20. századi történetében betöltött jelentőségére. Ebben történészek is nagymértékben részt vettek, és korábban nem tapasztalt érdeklődést tanúsított a média és a politikusok is. Ez a helyzet segítette láthatóvá tenni a történészek munkáját, egyúttal viszont rávilágított a történelem politikai instrumentalizáltságának magas fokára is.⁴¹⁵ Ladislav Holý, miközben rámutat az 1968 utáni normalizáció korára jellemző erkölcs speciális jegyeire, arra is figyelmeztetett, hogy amikor a résztvevők nem fejtik ki nyilvánosan a nézeteiket, mert az számukra nem kifizetődő, megnövekszik a személyes kapcsolatok jelentősége.⁴¹⁶ A szociális kapcsolatok és gyakorlatok ezen modellje ma is a tudományos közösség egyik működési módja. Éppen ebben az összefüggésben játszik fontos szerepet a közszférában tapasztalható gyakori passzivitás akkor is, amikor a professzionális tudomány ügyeiről van szó, mint a törvényi normák, a finanszírozás és a pályázatok kiaknázásának kérdései, a politikai nyomásgyakorlás a történelem értelmezésére vagy a történet-tudomány eredményeinek banalizálása. Megmutatkozik, hogy nem tudunk és nem akarunk vitába bocsátkozni. Vajon arról van szó, hogy lemondtunk a nyilvánosság alakításáról, vagy eleve nem tanúsítunk érdeklődést az ilyen tevékenység iránt? Túlzott elfoglaltságról vagy a pragmatizmus valamilyen formájáról beszélhetünk? Példaként említhető az

⁴¹⁵ Ehhez lásd például Jan Randák: *Osudové osmičky: historická fakta, jejich smysl a identitotvorný význam?* In: Jan Mervart–Jiří Štěpán et al.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách.* Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové, 2008. 23–31.; Miroslav Michela: *Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska.* In: Jan Mervart–Jiří Štěpán et al.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách.* Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové, 2008. 7–22.

⁴¹⁶ Holý, 2001. 31–32.

az oktatási segédlet, amelyet megfelelő (didaktikai) végzettség nélkül a miniszterelnök historizáló beszédeinek írója, Drahoslav Machala jelentetett meg. *Olvasmány Szlovákiáról* című könyve (kiegészítő tankönyv a honismeret tantárgyban, az általános iskolák I–IV. évfolyamai számára) már az első sorok után patetikus-mitologizáló frázisok és nacionalista klisék sokaságával kelti fel az olvasó érdeklődését: „*Megmutatom neked, hogy Szlovákia mennyi szép és csodálatos dolgot kapott, milyen csodálatos országban szület[et]tek [...] A szlovák nők és férfiak az ország legnagyobb csodái [...] A szlovák emberek állandóan énekelnek [...] Minden nap meggyőződöm róla, hogy ez nem akármilyen ország, hanem mesebeli. Szlovákiának hívják és ez a legszebb ország a földön!*” Sőt, még az útmutatás sem hiányzik, hogy mit is kell tennie egy igaz szlovák embernek: „*A büszke keleti szlovák embereknek saját szemükkel kellene látniuk a Dunát [...] minden szlováknak saját szemével kellene látnia a felújított trencsényi várat.*”

A könyv kapcsán kevesen szólaltak meg, egyikük, az ismert történelemoktatási szakértő, Viliam Kratochvíl arra figyelmeztetett, hogy a szerző „*kitalál, túloz, megtéveszt és a nacionalizmust a legmagasabb értékek szintjére emeli. Ezek mind létező eljárások a 19. és a 20. század fordulójáról. Az ilyen tankönyvi szövegekkel kapcsolatos tapasztalatok viszont arra utalnak, hogy pont a hazához való normális, egészséges viszonyulás ellenkezőjét érték el, és inkább a tragédiához, háborúkhöz, holokauszthoz kapcsolódnak.*”⁴¹⁷ Hasonló érdektelenség, illetve csekély visszhang volt jellemző más esetekben is: amikor Jánošíkot, a 18. századi betyárt az első szociáldemokratának minősítették, vagy amikor jelentős szlovák kommunisták érdemeiről esett szó. A tömegkommunikáció működésére jellemző, hogy érdeklődésüket a konfliktus, a politikai összecsapás keltette fel. Ezért különösen nagy figyelmet kapott Szvatopluk pozsonyi várudvaron elhelyezett lovas szobrának ügye.

⁴¹⁷ Viliam Kratochvíl: Externý posudok pre odbornú komisiu Predsedu Národnej rady Slovenskej republiky (PNRSR) k umiestneniu sochy Svätopluka na Bratislavskom hrade. <http://plus7dni.pluska.sk/plus7dni/vsimli-sme-si/paskvil.html>

Az emlékművet a Fico-kormány a választások előtt avatta fel.⁴¹⁸ Az új parlament elnöke, a korábbi ellenzéki Richard Sulík szakmai bizottságot állított fel az ügy elemzésére, és ebben viszonylag nagy számban voltak jelen történészek. A közvélemény érdeklődését lényegesen növelte az ügy politikai-ideológiai felhangja, valamint az, hogy „nemzeti témaként” jelenítették meg. Értelmiségi körökben is újra kibontakozott egy vita.⁴¹⁹ A történetírást illetően a hagyományos kétosztatú séma érvényesült, és ismét megerősödtek a kétféle történelemmel kapcsolatos elképzelések: a szobrot az „egyik csapat” kezdeményezte, később védte, „a másik” pedig problémának látta annak művészi megformálását és a hozzá kapcsolódó ideológiai tartalmat.⁴²⁰

Ilyen konfliktusos helyzetekben gyakran sor kerül a különböző azonosulási minták és szociális kapcsolatok átértelmezésére is, mivel a vita közben meggyengülhet vagy megerősödhet a „klánhoz” tartozás érzése. A szakmai érvelés elsősorban a primordialista vagy perennialista nemzetfelfogás érvényességéről szólt, ezt testesíti meg az „összlovák” fogalom. Emellett szó esett a „király” fogalmáról is. Szóba került a szobor koncepciója is, ez az 1939–1945 közti Szlovák Köztársaság nacionalista mitológiájához kapcsolódik, habár a szobrász a Gustáv Husák-féle normalizáció jelentős képviselője.⁴²¹ Az összlovák elmélet támogatói a „józan ésszel” hozakodtak elő: ha most szlovákok vagyunk, akkor ezer évvel korábban azok voltak az elődeink is. Emlegették a „nyilvánvaló tényeket” is: Szvatopluk király volt, mivel így szólítják meg egy pápai

⁴¹⁸ <http://www.sme.sk/c/5361825/svatopluk-posluzi-na-volby.html>

⁴¹⁹ Érdekes vita alakult ki elsősorban arról, hogy ebben a politikai ügyben miként vettek részt az akadémiai közösség tagjai. Lásd <http://www.jetotak.sk/slovensko/velka-historicka-vojna-o-svatopluka>; <http://www.jetotak.sk/diskusie/preco-sa-vyjadrit-k-soche-odpoved-miroslavovi-tizikovi>

⁴²⁰ Például <http://www.sme.sk/c/5493608/matica-chce-komisiu-k-svatoplukovi-doplnit-o-vlastnych-odbornikov.html>

⁴²¹ Erről részletesen Marina Zavacká: Pomník Svätopluka ako prameň k dejinám 20. a 21. storočia. Poznámky k historickej interpretácii. Posudok pre predsedu parlamentu R. Sulíka pôvodne zverejnený. http://www.nrsr.sk/Static/sk-SK/NRSR/Posudky/posudok_10_Zavacka.pdf

oklevélben. Bejelentették, hogy végre elérkezett a megfelelő pillanat az igazi történelem bemutatására, a magyarosítás, a csehszlovakizmus, a kommunizmus és a nemzetellenes liberalizmus után el lehet mondani, „valójában hogyan is történt”. Figyelemre méltó még az az érv is, miszerint „ezt a többiek is így csinálják”, ami a magyarországi szituációra is utalt, illetve, hogy Pozsonyon kívül az összes környező fővárosban vannak nemzeti hősöket ábrázoló lovas szobrok stb.⁴²² Sőt, egyes vitázók a konkurensok hozzá nem értését azok értékorientációja alapján vélték bizonyítani. Érdemes elgondolkodni az akadémiai szféra egyik prominens, de már nyugdíjban lévő képviselőjének stílusán is, aki élő televíziós adásban – egy tudományos vita során – kollégáját annak beszédhibája miatt próbálta meg neveltségessé tenni.

Nem áll szándékomban e helyütt részletesen elemezni a vitát,⁴²³ de okvetlenül meg kell említeni, hogy az etnicitás és nacionalizmuselmélet egyik legbefolyásosabb kortárs kutatója szerint a primordializmus manapság „*döglött lónak*” számít, amelyet a szerzők kockázat nélkül ostorozhatnak. Másfelől – Brubaker szerint – ma már egyetlen egy komoly tudós sem vall primordialista nézetet, vagyis hogy a nemzet vagy etnikai csoport a történelem során változatlan entitást jelentene, mivel esélye sem lenne talpon maradni a tudományos vitában.⁴²⁴

Martin Kanovský a Szvatopluk-szobor áthelyezésére vonatkozó bírálatában arra hívta fel a figyelmet, hogy a semleges történelmi igazság nehezen állhat ellen az ideológiai alapú, rituális politikai mozgósításnak. Minden, a szoborral kapcsolatos tett önmagában politikai nyilatkozat és egy szobor eltávolítása (hacsak nem a népharag spontán és szerve-

⁴²² Hudek, 2010.

⁴²³ Szlovák kontextusban ezzel foglalkozott például: László Vörös: Problém s pojmom „starí Slováci”. *História – revue o dejinách a spoločnosti*, 2010/3–4. 88–93. Lásd még Dušan Třeštík: Moderní národ, politický národ vrcholného středověku, raně středověký gens a naše genetické software. In: Dušan Třeštík: *Myslití dějiny*. Praha, Paseka, 1999. 100–120.

⁴²⁴ Rogers Brubaker: Přehodnocení národní identity: národ jako instucionalizovaná forma, praktická kategorie, náhodilá událost. In: Miroslav Hroch (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů. Praha, SLON, 2003. 377.

zeten megnyilatkozásáról van szó) mindig és elkerülhetetlenül politikai mobilizációs stratégia is, amely inkább nem tudatos ideológiai-mobilizációs elképzelésekre és kétes jelképekre támaszkodik, még ha örömmel takarozik is a „történelmi igazsággal”.⁴²⁵

Az említett példák is rámutatnak – még akkor is, ha a történészek nem túl szorgalmasan kapcsolódnak be a nyilvános vitákba –, hogy a nyilvánosság számára főként a véleményformáló személyiségek kisszámú csoportja ismert, akiket a témák tág spektruma mellett a viszonylag határozott nézetek is jellemeznek, és ez a vélemények sokszínűsége helyett a kétosztatú történettudomány benyomását erősítheti. Ők esetenként annak is tudatában lehetnek, hogy intellektuális know-how-juk feljárnálásával magasabb társadalmi státusra tehetnek szert, valamint népszerű(tlen)ségre a lakosság egyes csoportjai körében. Nagyobb – intézményi és életkorbeli – változatosságot mutatnak a médiában tematikusan megszólaltatott szakemberek, akik szigorúan csak saját, alkalmakként a média számára is érdekes kutatásuk témájában nyilvánítanak véleményt – ők többnyire különféle évfordulók alkalmával kapnak szót. Viszonylag nagy és változatos csoportról van szó, itt szerepet kapnak a Holec-féle Történelem 1-2 vagy Podoba már említett három tendenciájának képviselői. A harmadik, szintén nagyobb létszámú csoportot azok a sajtóban meg nem szólaló történészek alkotják, akik a professzionális történetírás területén szerzett sokéves tapasztalataik ellenére a médiában alig vagy egyáltalán nem jelennek meg. Ennek különböző okai lehetnek, de a történettudomány megjelenítése szempontjából ez semmiképpen sem pozitív.

Marc Bloch klasszikus művében arra hívta fel a figyelmet, hogy a történész feladata a jelenségek megértése és nem bírálata. Figyelmeztetett, hogy a történetírás többé nem viselkedhet úgy, mint egy arkan-gyal.⁴²⁶ Manapság, bár továbbra is tartja magát az ítélkezéstől való tar-

⁴²⁵ Martin Kanovský: Socha Svätopluka ako politický symbol. Posudok pre predsedu parlamentu R. sulíka pôvodne zverejnený. http://www.nrsr.sk/Static/sk-SK/NRSR/Posudky/posudok_08_Kanovsky.pdf

⁴²⁶ Marc Bloch: Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo. Praha, Argo, 2011. 111–114.

tózkodás, mint a történelmi műveltség hagyományos kánonja, ám több humán és társadalomtudós felhívta a figyelmet arra, hogy az elkötelezettség a megismerésnek nem gátja, hanem épp ellenkezőleg, inkább eredendő tulajdonsága. Jelentős hatással voltak erre a „történelmi számvetésről” szóló viták az államszocialista rezsim bukása után és a terjedő történelmi revizionizmus is.⁴²⁷ A történész a társadalom „terméke” és „műve”. Tükrözi azt a környezetet is, amelyben él, és szükségszerű, hogy tudatában legyen ennek a helyzetnek és reflektáljon is rá. Például már Edward Hallett Carr is rámutatott közismert történetelméleti esszéjében, hogy a történészeknek más értelmiségiekhez hasonlóan érdeklődniük kellene a jelen iránt.⁴²⁸ Wolfgang Mommsen három, többnyire nem tudatos környezeti hatásról beszél, melyek befolyásolják a történelmet: az önkép, azaz a képzet, melyet az a társadalmi csoport alkot magáról, amelynek nevében a történész beszél; a társadalmi változások okai és a jövő társadalmi változások perspektívája, amelyek a történész számára úgy jelennek meg, mint feltételezett és lehetséges dolgok, és ezzel orientálják a történelem értelmezését.⁴²⁹ Richard T. Vann szerint a történészeknek nem kellene félniük az erkölcsi kommentátor szerepétől, csak tudatosítaniuk kell azt, hogy értékelésük – úgy, mint minden történelmi értékelése – kritika tárgyává válik saját kollégáik és olvasóik részéről.⁴³⁰ Nálunk ezek a viták nagymértékben összekapcsolódtak a „totalitárius rezsimekkel való számvetés” körüli vitákkal, amelyek rendszeresen előtérbe kerülnek a közéletben és szakmai szférában. Gyakran előfordul, hogy ezek személyes síkra terelődnek, olyannyira, hogy sok vallási és etnikai előítélet is felszínre kerül.

⁴²⁷ Ehhez például lásd Michael Dintenfass: Truth's Other: Ethics, the History of the Holocaust, and Historiographical Theory after the Linguistic Turn. In: History and Theory, 2009/1. 1–20.; Deborah E. Lipstadtová: Popírání holocaustu: Sílicí útok na pravdu a paměť. Litomyšl–Praha, Paseka, 2001.

⁴²⁸ Lásd például E. H. Carr: Mi a történelem? Budapest, Osiris, 1995. 34.

⁴²⁹ J. Wolfgang Mommsen: Social Conditioning and Social Relevance of Historical Judgments. In: History and Theory, 1978/4. 23.

⁴³⁰ Richard. T. Vann: Historians and Moral Evaluations. In: History and Theory; Historians and Ethics, 2004/4. 3–30.

Úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben állandóan aktuális Július Bartlnak a Szlovák Történelmi Társaság besztercebányai kongresszusán elhangzott felhívása, hogy a történészek vállaljanak nagyobb szerepet a nyilvános vitákban és a történetírás legújabb eredményeinek népszerűsítésében.⁴³¹ Ez a kívánatos civil hozzáállás kifejezése mellett a szakmai becsületről is szól, ami a szlovák történetírás további fejlődésének javára válhat. Ma már nem tekinthetünk a történészekre úgy, mint valamiféle őrzőkre, vagy a „tisztá”, „egyetlen”, „objektív történelmi igazságok” kimondására jogosult hírmondókra. Ellenkezőleg, bármilyen a „múlt kisajátítására” irányuló törekvés, ami egy ideig megemelhette társadalmi státusukat, végső soron csak annak profanizálásához fog vezetni. Dušan Třeštík cseh történész szavaival: *„Ezt nem csak a történelmi kutatás igazsága és nem csak történészek mondják ki, hanem politikusok és publicisták – a bírácoknak, ha akarják, ha nem, a múlt felett is ítélniük kell, nem csupán az egyének felett – és végül is mi, mindannyian, akik még képesek vagyunk kérdezni. Ez az egyike a társadalom azon reflexív mozgásainak, amelyek az élet változására reagálnak, és az általában átgondolatlan és kiszámíthatatlan eredmények közt lassan és fájdalmasan kialakítják a második modernitás komplexumát, a káoszból az ideiglenes és változó rendet.”*⁴³²

Legitimitás és önreprezentáció

A történelemről, sőt a történészek közéleti szerepéről szóló új vitákat is elsősorban a rendszerváltás hozta magával. Már nem kellett alárendelni magukat az ideológiai direktíváknak és a pártnak, cserébe viszont le kellett mondaniuk az állam által biztosított szimbolikus hatalmukról. Az új „objektív” történelem nem csak episztemológiai és filozófiai változást jelentett, hanem összekapcsolódott a társadalom „morális meg-

⁴³¹ Bartl, 2007. 36.

⁴³² Dušan Třeštík: O dějinách a paměti. In: Dějiny – Teorie – Kritika 2004/1. 113.

újításának” elképzelésével is.⁴³³ Ezért nagyon hamar felmerült a kérdés, hogy a történészek miért nem az elvárt presztízst élvezik a szlovák társadalomban? Lubomír Lipták már 1990-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy a mi újkori történelemre vonatkozó historiográfiánk nem örvend sem jó egészségnek, sem jó hírnévnek.⁴³⁴ Azzal, hogy ma a társadalmi státusuk és presztízszük alacsonyabb, mint jogosnak tartanak, nagy valószínűséggel egyetért a történészek többsége. Ezzel kapcsolatban az átmenet periódusának két fő problémáját is azonosíthatjuk a nemzetközi történettudományba való bekapcsolódást illetően. Az első a hosszan tartó alulfinanszírozottság, a másik pedig a „régis struktúrák” múltjával való szembenézés.⁴³⁵

Köztudott, hogy Szlovákia régóta az EU sereghajtói között van a tudományfinanszírozás tekintetében. A helyzetet jól illusztrálja a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos munkatársainak, illetve a felsőoktatásban dolgozó oktatóknak a fizetése, de a szlovák pályázati rendszer visszafogott költségvetése sem kínál túl sok lehetőséget. A szegény tudományról élő kép ellenpontját a Szlovákiában folyó tudományos munka nagy hatékonyságáról szóló adatok jelentik.⁴³⁶ Az említett mutatók bizonyára jelentősen befolyásolják a mai helyzetet.

A tudományos munka gazdasági mutatóihoz hasonlóan gyakran képezi vita tárgyát a történészek társadalmi státusa is. Nem elemzem részletesen a tömegkommunikáció és számos érdekcsoport fellépését, ami ebben a tekintetben kétségtelenül nagy szerepet játszik.⁴³⁷ Ahogy arra

⁴³³ Péter Niedermüller: Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. In: Focaal Tijdschrift voor Antropologie, no. 33, 1999. 28.

⁴³⁴ Lubomír Lipták: Poznámky k historiografii novších dejín. In: Historický časopis, 1990/5. 689–690.

⁴³⁵ Kolář, 2004. 226.

⁴³⁶ Lásd ehhez a 2010-ben megvalósult kutatások és innovációk jelentését: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius2010-en.pdf>. Több szempontból mutatja be a Szlovákiában uralkodó helyzetet a *Živá voedička* című vitaműsor.

⁴³⁷ Petr Zídek: Historici pohledem novináře. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/SHDFzidek.htm>

egy, a szlovák történelmi tudatot vizsgáló kvantitatív kutatás is rámutat, a történelmi tudás forrásai főként a tömegkommunikációs eszközök.⁴³⁸ Más empirikus kutatások szerint a középiskolai tanulók történelmi tudatát elsősorban a családi környezet formálja. Ezt követik a személyes kapcsolatok, a politikusok és a média. Csak ezek után játszik szerepet az iskolai történelemoktatás.⁴³⁹

Dušan Kováč szerint a szlovák történettudomány fejlődését alapvetően befolyásolta, hogy a 20. század viszonylag nagy részében „*ideológiai szolgáloleányaként*” működött. Ebből fakad az egyes történészekkel szembeni bizalmatlanság is, hiszen úgy tűnhetnek, mint annak az ideológiai alapon meghatározott történelemnek a kiszolgálói, amelyben éppen ők játszották el az aktuális viszonyok legitimálóinak szerepét.⁴⁴⁰ Elég átlapozni az 1939–1945 közötti Szlovák Köztársaság idején íródott hivatalos történelem, vagy az úgynevezett marxista történettudomány későbbi alkotásait. František Hrušovský – aki eredetileg gimnáziumi tanárként dolgozott – összekapcsolta a történetírást a korabeli autonómista, illetve néppárti irányvonallal, és úgy konstruálta meg a szlovákok történelmét, mint egy 1500 évig tartó „összefüggő láncolatot”, amelynek végső láncszeme a szlovák államiság kinyilvánítása volt. Hrušovský saját feladatát küldetésnek tekintette, a múltban teret nyert szlovákellenes erőkkal szemben. Célja az új állam szükségleteivel és annak ideológiájával összhangban lévő nemzeti identitás megteremtése volt.⁴⁴¹ 1948 után, a kommunisták politikai dominanciájának hatására, alapvető ideológiai fordulat ment végbe a történelem értelmezésében. A kor paradoxonja, hogy „a szlovák nemzet és annak akarata” kategorikus imperatívuszát – ennek segítségével legitimálták a Szlovák Köztársaság képviselői saját

⁴³⁸ Miroslav Pekník (ed.): *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava, VEDA, 2006. 64.

⁴³⁹ Kratochvíl, 2009.

⁴⁴⁰ Dušan Kováč: *Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny*. In: *Historický časopis*, 2004/2. 233–237.

⁴⁴¹ František Hrušovský: *Slovenské dejiny*. Matica slovenská, Martin, 1940; Slovenská národná knižnica, *Archív literatúry a umenia*, 102 F 18.

politikájukat – felváltotta a „nép és annak akarata”.⁴⁴² Az így reprezentált közösségnek személyként „kellett” gondolkodnia, éreznie és tennie is, és törekednie kellett a társadalmi cél és közjó elérésére. Adam Hudek nagyon is jellegzetes címet adott az 1950-es, 1960-as évek szlovák történettudományáról írt monográfiájának (*A legpolitikusabb tudomány*), amivel felhívta a figyelmet a történettudomány és a politika kapcsolatára. Nemcsak a marxizmus alkalmazásáról volt szó – ami a szlovák történettudományban gyakorlatilag nem került előtérbe –, hanem arról is, hogy kötelességnek számított a történelmi írásokban szemléltetni az aktuális ideológiai kampányokat (például a „burzsoá nacionalizmus” és „klerikalizmus” elleni harcot).⁴⁴³

A történelmi események értelmezésének változását – ez leggyakrabban a szlovákok nemzeti történetének formájában került kontextualizálásra – a politikai erők, a kulturális elit, de a tágabb nyilvánosság folytonos alkudozásának folyamatában felmerülő szükségletek és követelmények szemszögéből is érdemes szemügyre venni. Ahogy Peter Heumos a munkásság példáján keresztül bemutatja, téves az a felfogás, hogy a társadalom feletti totális uralom közepette ne lett volna lehetőség a saját vélemény megjelenítésére.⁴⁴⁴ Hasonlóan, Michal Pullmann is felhívja a figyelmet az úgynevezett totalitárius történelmi elbeszélés ezen problémájára, a leegyszerűsített képre az absztrakt kommunista rendszer mint rossz „rezsím” egyedüli felelősségéről és a hatalmában tartott társadalom teljes kiszolgáltatottságáról.⁴⁴⁵ Mindenesetre a történészeknek a rendszer fenntartásában játszott „önkéntes-kötelező” szerepének az

⁴⁴² Adam Hudek: *Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948*. In: *Human Affairs*, 2006/1. 64.

⁴⁴³ Hudek, 2010.

⁴⁴⁴ Peter Heumos: *K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů*. In: *Soudobé dějiny*, 2008/3–4. 686–702.; Pavel Kolář: *Metanarace národních dějin v českém dejepisectví druhé poloviny 20. století. Kontexty vzniku – kontinuita – proměny*. In: *České soudobé dějiny v diskusi*. Praha, ÚSD AV ČR, 2001. 89–123.

⁴⁴⁵ Michal Pullmann: *Sociální dějiny a totalněhistorické vyprávění*. In: *Soudobé dějiny*, 2008/3–4. 703–717.

lett az eredménye, hogy a rendszerváltás után a történettudományról sokan úgy gondolkodtak: az csak kiszolgálja a politikát. Ekkoriban a profanizált ideológiai kánont pótolta az addig tabunak számító alkotások iránti hatalmas érdeklődés, felbukkantak a nyilvánosság előtt a különféle összeesküvés-elméletek is, alternatív értelmezések és a pikáns történelmi adalékok egyaránt. Ivan Kamenec röviddel a „bársonyos forradalom” után rámutatott, hogy sokan fetisizálják és démonizálják a régi rezsimet. Kamenec – amellett, hogy elfogadta az úgynevezett marxista historiográfia kritikáját – felhívta a figyelmet a történészekkel szembeni korabeli támadások alacsony minőségi színvonalára és konjunkturális jellegére.⁴⁴⁶

Fontos és gyakran említett tényező a szlovák társadalomnak a tudományos eredmények iránti nem túl nagy érdeklődése. Ebben a tekintetben a szlovák könyvpiac egészen eltér a szomszédos országokétól. Ezt mutatják a tudományos publikációk rendre alacsony példányszámai, és az, hogy még ennek nagy része is elsősorban a szakmai és személyes kapcsolatok révén oszlik el. Hasonló a helyzet a tudományos és népszerűsítő folyóiratokkal is, amelyek képtelenek csupán a kereskedelmi bevételekből biztosítani fennmaradásukat. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a könyveket és a folyóiratokat szétosztják az esetleges recenzensek, érdeklődők, társintézmények között, és ezzel egyidejűleg nemegyszer hiánycikké válnak a szélesebb nyilvánosság számára. Példaként megemlíteném az 1990-es évek tanulmányköteteit, amelyek a szakmai körökön kívül csak nehezen hozzáférhetők, továbbá a kereskedelmi forgalomba soha be nem került, különböző pályázati ügynökségek és alapok támogatásával kiadott publikációkat. Az érem másik oldala a régóta tartó rossz marketing és reklám, az érdektelenség, és az, hogy sokszor a tudósok és pedagógusok nem tudnak igazán lebilincselő és stilsztikailag is élvezetes műveket írni. Gyakori probléma a művek témaválasztása: legtöbbször a szerzők szűken és nagyon speciálisan felfogott témái kapnak

⁴⁴⁶ Ivan Kamenec: Ako sa vidíme sami a ako nás vidí verejnosť. In: Historický časopis, 1991/4–5. 491.

teret. Így aztán nem csak az történik, hogy néhány kivételtől eltekintve a történészek művei nem érhetőek el a könyvesboltokban, vagy nem tartoznak a sikerkönyvek közé, hanem az is, hogy a piacot mások foglalják el, nemritkán szakmailag kevésbé rátermett szerzők, akik jobban megfelelnek a közönség igényeinek. Erre hívta fel a figyelmet Roman Holec is: „Szó szerint azon vegyész mérnökök, közgazdászok, orvosok, politikusok, újságírók, irodalmárok és más szakemberek aranykorát éljük, akik hibetetlen lelkesedéssel nemcsak, hogy kutatnak, de az időnként egészen rémes kombinációikkal szó szerint átdolgozzák a történelmet, és ezzel befolyásolják a közvéleményt. Sajnos sokkal inkább ők teszik ezt, mint azok a dolgozószobában ücsörgő tudósok, akik saját projekt, konferencia, kötet munkáiba temetkeznek. A vegyész mérnökök, közgazdászok, orvosok, politológusok és más szakemberek között a történettudomány területén lényegesen több a nem történész, mint a történész. Tekintve, hogy az amatőrök egyre inkább uralják a médiát is, a történészek hatása a lakosság történelmi tudatára, emlékezetére minimális.”⁴⁴⁷ Ezzel a külvilág szemszögéből elmosódik a hivatásos és a laikus diskurzus és érvelés közti különbség.

„A történettudomány kétségbe vonható tudományosságának a legrosszabb oka valójában maga a professzionális történész, akit kicsit sem riaszt vissza a felületesség, a középszerűség és az, hogy eladja magát. Hiszen a megvehetőségnek az előző két tulajdonság nélkül nincs logikája. A történészek előszeretettel lefekszenek mindenkinek, akinek van hatalma és pénze. Valaha ezek néppártiak és kommunisták voltak, ma nacionalisták és populisták. Sőt, nem ritkán ugyanarról a megrendelőről van szó, aki csak a csizmát cserélte le gumicsizmára vagy félcipőre. És nemritkán ugyanarról a történészeiről beszélünk, hiszen tulajdonképpen folyton ugyanazt csinálja.”⁴⁴⁸ A potenciális olvasók érdeklődésének hiányára irányuló kritika (például sokszor említik a történelem szakos hallgatók gyér olvasottságát és érdektelenségét) ellenére gyakran maguk a történészek is minimális

⁴⁴⁷ Roman Holec: Red Light District po slovensky. Zrkadlenie – Zrcadlení. In: Česko-slovenská revue, 2010/3–4. 7.

⁴⁴⁸ Holec, 2010. 7.

érdeklődést mutatnak saját kollégáik legújabb eredményei iránt. Ezt az érzésemet nemcsak a beszélgetések sokasága, a különböző kutatási területeken és konferenciákon szerzett információk erősítik meg, de az a tény is, hogy számos publikált tanulmányban hiányzik a nemrég még megszokottnak számító bevezetés a témába, az eddigi művek számbavétele, illetve a lábjegyzetek között rendszeresen hiányoznak az utalások a már publikált művekre. Ebben a tekintetben van bizonyos generációs, illetve regionális konfliktus is, amikor a kollégák kölcsönösen „elfelejtik” idézni egymást.

A külföldi szerzők, illetve a módszertani és az összehasonlító megközelítések iránt régóta észlelhető csekély érdeklődést már szinte említeni sem érdemes. A szlovák történettudomány, annak ellenére is, hogy 1989 óta már eltelt több mint huszonöt év, túlzottan bezárkózik. Saját problémái és témái körül kering, miközben sok vita az ideológiai polarizáció megerősítésén kívül nem hoz új megoldásokat. Roman Holec szavaival élve: *„antikoncepcióval dolgozunk tehát bárminemű koncepció ellen vagy teljesen nélküle?”*⁴⁴⁹ Az eredmény nemcsak a jelentős visszamaradottság a nemzetközi szintéren, hanem a kutatások inkonzisztenciája és ismétlődése, azaz a már említett szüntelen ciklikusság. Erre mutatott rá Juraj Marušiak politológus is: *„Ha azoknak a parlamenti és parlamenten kívüli vitáknak, amelyek a »Lex Hlinka« elfogadását kísérték, volt valami értelme a szlovák társadalom számára, akkor az főként abban állt, hogy leleplezték a gondolati szegénységet, a saját múltunkról való töprengés felelőtlenségét. A valóságban a viták a szimbólumokra összpontosítottak, de hiányzott a mélyebb reflexió és a valós párbeszéd is. Bármiféle kísérlet a mélyebb reflexióra – akár kommunista vagy a néppárti múltból legyen szó – csak a nyilvános érdeklődés határán maradt, és a saját történelemről szóló reális vita a társadalomban mostanáig nem ment végbe.”*⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Holec, 2010. 7.

⁴⁵⁰ Juraj Marušiak: Sloboda (nielen) pre históriu. http://www.forumbistoriae.sk/forum/vyzva_z_blois/marusiak.pdf

A kialakult állapot részben annak a következménye, hogy a történészek gyanakodva viszonyulnak az elméletekhez, és inkább bezárkóznak saját elefántcsonttoronyukba.⁴⁵¹ Ez a normalizáció idején vert gyökeret a történeztársadalomban, és abból eredt, hogy sokan a marxizmust – mint hivatalos ideológiai és egyben módszertani háttérret – nem vették túlságosan komolyan már jóval a rezsím bukása előtt sem. Nem történt semmilyen nagyobb hatású innováció, épp ellenkezőleg, inkább a felületes marxizmus volt jellemző, amikor „tiszteltkörként” idézték a klasszikusokat, de ezt követően a szerzők gyakran a hagyományos leíró megközelítést használták.⁴⁵² Ezt az is segítette, hogy a történelmi dokumentumok számukra mintegy megszemélyesítették a múltat, és ez alátámasztotta a hitet az objektív és lineáris történelemben; ennek eredménye a történelem nacionalista koncepcióihoz való ragaszkodás. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni az idegennyelv-tudás csekély használatát, pedig enélkül nem lehetséges hosszú távon tevékenykedni a tudományos világban. Viszont ezeknek a „pilléreknak” a veszélyeztetése egyben magának a tudományos közösségnek a veszélyeztetéseként is felfogható.

A tudományos társadalom korlátai

Martin Nodl a cseh történeztársadalom három betegségét nevezte meg. A saját és a szakterület múltjával való megbékélés hiányáról, a pályázati rendszerről és annak eredményességéről, a fiatalabb történészek helyzetéről és a történészek szakmai közösségének jövőjéről beszélt.⁴⁵³ A szlovák történészeket ebben a tekintetben inkább a „mozdulatlanság” jellemzi; ezek a témák – jelentőségük ellenére – viszonylag ritkán ke-

⁴⁵¹ Jan Horský: Teorie jako konstitutivní rys vědeckosti a jejich místo v českém dějepisectví. http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dok/p_sekce/jan-horsky.pdf

⁴⁵² Kolář, 2004. 226.

⁴⁵³ Martin Nodl: Krize české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/nodl.html>

rülnek elő. Juraj Marušiak rámutatott, hogy a múltról szóló vita lehetne rólunk szóló vita is, és ez nyilvánvalóan oka annak, hogy Szlovákiában eddig miért nem zajlott le egyetlen releváns *Historikerstreit* sem, és hogy a politika és a történelem kapcsolatáról szóló vitakezdeményezések főként azokat nem érdekelték, akiket ez a leginkább érintett volna.⁴⁵⁴ Ha mégis kialakul valami, azt bagatellizálják, úgy állítják be, hogy az pusztán csak politizálás, esetleg generációs féltelenség.

Másfelől a következő nemzedék egy része éppen az „ideológiai ártatlanság” érvét használja fel saját legitimációja és a szimbolikus tőke felhalmozása érdekében. Martin Lacko, a „fiatal történészek” első konferenciájának szervezője, az 1989 utáni levéltári kutatások elégtelenségén, illetve a fiatalok kutatási eredményeinek bemutatásával kapcsolatos nehézségeken kívül rámutatott az idősebb generáció képviselőinek ideológiai meghatározottságaira is. Azok a fiatal történészek, akik ilyesmivel még nem vádolhatók, szerették volna magukat ebben a tekintetben az objektív hozzáállás jövőbeli garáncjainak tekinteni, hiszen nem érezték, hogy kötődnének akár az államhatalomhoz, akár a két konkuráló táborhoz.⁴⁵⁵ Ebben a kontextusban gyakran megjelenik a nagyobb átláthatóság követelménye, illetve a tudományos társadalom túlzott hierarchizáltságának és klánokba tömörülésének kritikája is. Ez a látásmód nagyon népszerű lett a fiatal generáció körében, és az alap kutatások elindításával együtt a mai szlovák történetírás meghatározó elemét jelenti. Az utóbbi években fokozatosan zajlik a kutatói és pedagógiai munkahelyek fiatalítása és a tanácsadói pozíciókat betöltők generációváltása. Az új informális csoport „színpadra lépése”, számos új publikáción és kisebb vitacikken túl abban is megnyilvánult, hogy 2007 februárjában a viszonylag

⁴⁵⁴ Juraj Marušiak: Sloboda (nielen) pre históriu. <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/31570/marusiak.pdf>

⁴⁵⁵ A „fiatal történészek” fogalma egyben terminus technicussá vált a konferencia elnevezése alapján. Martin Lacko: Príhovor organizátora. In: Martin Lacko (ed.): Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov I. Katedra histórie FF UCM, Trnava, 2002. 6–8.

fiatal Ivan A. Petranskýt nevezték ki a Nemzeti Emlékezet Intézete igazgatói tanácsának elnökévé, amely kiélezte a viszonyokat a Nemzeti Emlékezet Intézete és az SZTA TI között. Ennek alapvetően ideológiai, de személyi háttere is volt.

Bár ez rendszeresen megtörténik, még a generációs közelség ellenére is hiba lenne homogén csoportnak látni a „fiatal történészeket”. Éppen ellenkezőleg, sokszor körükben is sor kerül a klánszerű működés reprodukciójára, és a vehemensen kritizált magatartásformákhoz való fokozatos alkalmazkodásra. Bár Szlovákiában szintén vannak változások és bizonyos módszertani innováció is, továbbra is elsősorban a klasszikus politikatörténet népszerű, dominál a kritika nélküli gyűjtögető-narratív hozzáállás, a források és „tények” elméleti kritika nélküli fetisizmusa, ami tartósítja a szlovák kutatások gyakran alacsony fokú nemzetközi kompatibilitását. Más nyelvet használnak, más jelentések társulnak a szavakhoz. Például több, a nacionalizmussal explicite vagy impliciten foglalkozó kolléga/kollégánál csak ritkán támaszkodik a témakörben aktuális elméleti megközelítésekre, tanulmányokra és fogalmakra.

Ezt a szomorú valóságot igazolja a csekély számú nemzetközi projekt, külföldi hivatkozás és publikáció is. Szintén példaként említhető az EU-ban futó aktuális nyilvános viták iránti érdektelenség és az azokban való minimális részvétel. Szlovákiában gyenge visszhangja volt a 2008. október 28-i blois-i felhívásnak is, amelynek aláírói tiltakoztak néhány EU-tagország törekvése ellen, hogy törvényileg megszabják, és szankciókkal sújtsák a történelmi jelenségek értelmezését.⁴⁵⁶ Másfelől felmerül a Mirek Vodrážka által „civilizációs hanyatlásnak” nevezett jelenség is. Ő egy esszéjében kritizálta a Nemzeti Emlékezet Intézete tevékenységének több aspektusát. Figyelmeztetett, hogy érvelésük az 1939–1945 közötti Szlovák Köztársaság értelmezését illetően kísérlet annak nacionalista alapon nyugvó rehabilitációjára, miközben az ilyen jellegű vita jellemzője, hogy „banalizálja a rosszat” és „hiányzik az a bizonyos másik

⁴⁵⁶ Ehhez lásd http://www.forumbistoriae.sk/FH1_2011/forum.html

fél.⁴⁵⁷ A szlovák történészek tudományos közösségének működésére jellemző, hogy a belső vitákban már felbukkantak hasonló érvek, de nyilvánosságra csak az egyszerűsített, könnyebben dekódolható értéköléletek kerültek, ami újból csak az ideológiai és intézményi versengés statikus, kétosztatú modelljét jelenítette meg, ebben az esetben az SzTA TI és a Nemzeti Emlékezet Intézete vonatkozásában. Másrésztől hozzá kell tennünk, hogy Vodrážka kritikája alkalmazható a szlovák történelmszlovák közösség más tagjaira is.

Egy olyan kis közösségben, ahol mindenki mindenkit ismer, ennek jelentős hatása van a szociális kapcsolatokra és a vitakultúrára is. A régóta gyenge pénzügyi háttérnek és az erős nemzetébresztő ethosznak is kétségtelenül hatása volt arra, hogy Szlovákiában történetírással egy viszonylag stabil csoport foglalkozik, bár napjainkban ezt részben megbontja az egyetemi hallgatók és a történettudományos munkahelyek számának növekedése. Jellemző a kutatás tárgyához fűződő, már-már „személyes, intim viszony”, még a nem túl kedvező anyagi feltételek között is. Az ilyen körülmények között kutatásra áldozott időre úgy tekintenek, mint önfeláldozásra, jelentős értékre – személyes ügyre –, ami nemegyszer háttérbe szorítja a tudományos gyakorlat más fontos ismérveit. Egyúttal azonban összekapcsolódik a „téma birtoklásának” képzetével, amelynek következményeként egyes történészek kinevezik magukat egy történelmi téma és egyetlen „történelmi igazság” élet-hosszig tartó öröknek.

Az állandó nyomás a termelés mennyiségi növelésére a *publish or perish* jelszó szellemében, azt jelentheti, hogy a publikációk száma, ami magával hozza a szimbolikus tőke felhalmozását is (például a tudományos címek megszerzése révén), inkább öncélú lesz, és nem a tudomány fellendülését szolgálja. „Félmunkák túltermeléséhez”, a minőség rovására végzett dolgozatokhoz fog vezetni, ahogy egyik beszélgetésünk során

⁴⁵⁷ Mirek Vodrážka: O civilizačnim regresu slovenské minulosti a současnosti. <http://www.changenet.sk/?section=forum&x=579222>.

egy cseh kollégánót fogalmazott. Ezzel függ össze a Szlovákiában is elterjedt plagizálás, illetve a már sokszor elmondottak folytonos ismétlése.

Ahogy Juraj Marušiák figyelmeztetett, ha a történész tudósként meg akarja őrizni a feddhetetlenségét, csak egy dolgot tehet: tiszteletben kell tartania a tudományos etika alapelveit, jogot kell formálnia a saját véleményre, és olyan értékeket kell felvállalnia, amelyeket maga is vall. Egyúttal viszont tiszteletben kell tartania a tényeket és a módszertani követelményeket is. Másként fogalmazva, nem kellene összekevernie a tudományos munka elejét a végével. Amíg a tézisek nincsenek megfelelően alátámasztva, addig legfeljebb hipotézisekről beszélhet.⁴⁵⁸

A történelemnek mint tudománynak az autonóm helyzetét tehát csak a történészközösség garantálhatja. Ennek feltétele azonban a szakmai és a történeti megbízhatóság. Amíg a tudományos közösség elmenekül önmaga elől, nemcsak a saját múltja, hanem jelen igazsága elől is – gondoljunk például az opponensi tevékenységre vagy a disszertációk megvédésére, amikor a cél az, hogy a hallgató elérje a szükséges eredményt –, nem beszélhetünk valódi tudományos vitáról.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Marušiák, 2009.

⁴⁵⁹ Uo.

Bibliográfia

Levéltári források

- Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha (AMZV)
Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)
Národní archiv Praha (NA)
NS RČS, (*www.psp.cz*)
Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia (SNK ALU)
Štátny archív Bratislava (ŠABA)
Štátny archív Nitra – pobočka Ivanka pri Nitre (ŠANR)
Slovenský národný archív v Bratislave (SNA)

Szakirodalom és kiadott források

- 25 rokov československo–maďarskej historickej komisie. Bratislava, VEDA, 1985.
- Ablonczy Balázs: Felső-Magyarországból Szlovenszókó 1918–1921. *<http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186789734.pdf>*
- Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt Magyarok. Pozsony, Kalligram, 2011.
- Ablonczy Balázs: Renegátok. A magyar revíziós politika szlovák ágensei a két világháború között. In: Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Pozsony, Kalligram, 2011
- Ablonczy Balázs: Trianon legendák. Budapest, Jaffa, 2015.
- Ablonczy Balázs: Trianon-problémák. In: Kommentár, 2007/4. 57–67.
- Ábrahám Barna (ed.): Magyar–Szlovák Terminológiai Kérdések/Maďarsko–slovenské terminologické otázky. Piliscsaba, Pons Strigoniensis, 2008.
- Ábrahám Barna: Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében. Pozsony, Kalligram, 2015.

- Ádám Magda–Ormos Mára (szerk.): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. Trianon 1919–1920. Budapest, Akadémiai, 2004.
- Ádám Magda: Kisantant és Európa 1920–1929. Budapest, Akadémiai, 1989.
- Alexander, Jeffrey et al.: Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley, University of California Press, 2004.
- Alexander, Jeffrey–Eyerman, Ron–Breese, Elisabeth: Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering. Herndon, Paradigm Publishers 2011.
- Anderson, Benedict: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2006.
- Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002.
- Assman, Jan: Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, Atlantisz, 2004.
- Assmann, Jan: Kultura a pamät. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách Starověku. Praha, Prostor, 2001.
- Bakke, Elisabeth: Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1919–1938. Oslo, University of Oslo, 1999.
- Bakke, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918–1938). In: Historický časopis, 1999/2. 233–253.
- Bakke, Elisabeth: The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In: Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten. Hrsg. Schulze Wessel, Martin, München, R. Oldenbourg Verlag, 2004.
- Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, Gondolat, 2008.
- Bartl, Július: Historiografia na Slovensku po roku 1989 – splnené očakávanie? In: Historický časopis, 2007/1.
- Bencsik Gábor: Igazságot Magyarországnak. Lord Rothermere és a magyar revízió. Budapest, Magyar Mercurius, 2002.
- Beneš, Zdeněk: Historický text a historická kultura. Praha, Karolinum, 1995.
- Bethlen István beszédei és írásai. I–II. Budapest, Genius, 1933.

- Bielik, Peter–Mulík, Peter: *Dies Ater. Nešťastný deň: 29. august 1944. Výber príspevkov zo seminára Dies ater uskutočneného 26. 8. 1993 v Bratislave, doplnený o výpovede svedkov a dokumenty*. Bratislava, Občianská iniciatíva Dies ater–LÚČ, 1994.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London–Thousand Oaks–New Delhi, SAGE Publications, 1995.
- Bloch, Marc: *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*. Praha, Argo, 2011.
- Bourdieu, Pierre: *Teorie jednání*. Praha, Karolinum, 1998.
- Boym, Svetlana: *Future of Nostalgia*. New York, Basic Books, 2001.
- Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan, 2007.
- Brubaker, Rogers: *Nationhood and the national question in Soviet Union and post–Soviet Eurasia: An institutionalist account*. In: *Theory and Society*, 1994. 47–78.
- Brubaker, Rogers: *Přehodnocení národní identity: národ jako insticiona-
lizovaná forma, praktická kategorie, náhodilá událost*. In: Hroch, Mi-
roslav (ed.): *Pohledy na národ a nacionalizmus*. Čítanka textů. Praha,
SLON, 2003.
- Burke, Peter: *A történelem, mint társadalmi emlékezet*. In: *Regio*, 2001/1.
3–21.
- Buzalka, Juraj: *The Political Lives of Dead Populists in Post–Socialist Slo-
vakia*. In: Kopeček, Michal–Wcislik, Piotr (eds.): *Thinking through
Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual
History in East Central Europe After 1989*. Budapest–New York, CEU
Press, 2015. 525–552.
- Bystrický, Valerián: *Vnútropolitický ohlas na zmeny hraníc v roku 1938*.
In: Daniel Šmihula (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske
súvislosti*. Bratislava, Ševt a. s. pre Úrad vlády SR, 2008. 35–47.
- Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Švarc, Michal: *Rozbitie alebo rozpad?
Historické reflexie zániku Česko–Slovenska*. VEDA, Bratislava, 2010.
- Carr, E. H.: *Mi a történelem?* Budapest, Osiris, 1995.
- Csatár István–Ölvédy János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest,
Rákóczi, 1939.

- Csáky, Moritz: Introduction. In: *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Ed. Csáky, Moritz–Elena Manová. Bratislava, HÚ SAV, 1999. 7–20.
- Čechurová, Jana–Čechura, Jaroslav (ed.): *Edvard Beneš (diplomat na ces-tách)*. Praha, Karolinum, 2000.
- Chmel, Rudolf: Takí sme? In: Magda Vášárióvá–Jacek Purchla (eds.): *Kto sú Slováci? História, kultúra, identita*. Krakow, Medzinárodné centrum kultúry, 2006. 13–31.
- Deák, Ladislav (ed.): *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920*. Martin, Matica slovenská, 1995.
- Deák, Ladislav (ed.): *Súčasníci o Trianone*. Bratislava, Kubko Goral, 1996.
- Deák, Ladislav: *Politický profil Jánoša Esterházyho*. Bratislava, Kubko Goral, 1995.
- Deák, Ladislav: *Postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami*. In: Grácová, Genovéva–Balážová, Eva (eds.): *Slováci v Maďarsku*. Martin, Matica slovenská, 1994.
- Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž. 2. November 1938: dokumenty*. Zväzok 1, Martin, Matica slovenská, 2002.
- Deák, Ladislav: *Zápas o strednú Európu 1933–1938*. Bratislava, VEDA, 1986.
- Demmel József: *Az elfelejtett sortűz. Társadalom- és technikatörténeti gondolatok az 1907. évi csernovai események kapcsán*. In: *Első Század*. 2006/1. 125–148.
- Demmel, József: „Slovenskí rodáci” a „štvaví panslávi”. *Pohľad maďarskej politicko-intelektuálnej elity na Slovákov v období dualizmu*. In: *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Ed. Kollai István. Budapest, Nadácia Terra Recognita, 2008. 87–97.
- Dintenfass, Michael: *Truth's Other: Ethics, the History of the Holocaust, and Historiographical Theory after the Linguistic Turn*. *History and Theory*, 2009/1. 1–20.
- Dinuš, Peter: *Vyrovňavanie sa s minulosťou?* Bratislava, VEDA, 2010.
- Dokumenty Československej Zahraničnej Politiky. Československo na pa-řížské mírové konferenci 1918–1920, diel prvý (1918–1920 A)*. Praha, Ústav mezinárodních vzťahů, 2001.
- Dokumenty Československej Zahraničnej Politiky. Vznik Československa 1918. (DČZP–1918)* Praha, Ústav mezinárodních vzťahů, 1994.

- Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. Bratislava, Národné literárne centrum – Dom slovenskej kultúry, 1998.
- Donald, Robert: *The Tragedy of Trianon*. London, Thorton Butterworth Limited, 1928.
- Donald, Robert: *Trianon tragédiája*. Magyarország szózata az emberiséghez. Budapest, Magyar Revíziós Liga, 1928.
- Đurašković, Stevo: From “Husakism” to “Mečiarism”: The National Identity–Building Discourse of the Slovak Left-wing Intellectuals in 1990s Slovakia. In: Michal Kopeček–Piotr Wciślik (eds.): *Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*. Budapest–New York, CEU Press, 2015. 525–552.
- Durkheim, Émile: *Elementární formy náboženského života*. Praha, Oikoy-menh, 2002.
- Fabián, Juraj: Z aktivít maďarskej iredenty na prelome 20. a 30. rokov (Rothermerovská akcia). In: Bystrický, Valerián (ed.): *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava, HÚ SAV–NR SR, 1992. 170–173.
- Fano, Štefan–Bystrický, Valerián (eds.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava, Historický ústav SAV, 1992.
- Ferencová, Michaela: Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy*, 2006/2. 104–133. http://www.uet.sav.sk/download/ER_2006-2.pdf
- Ferko, Milan–Marsina, Richard–Deák, Ladislav: *Starý národ – mladý štát*. Bratislava, Litera, 1994.
- Fiamová, Martina–Hlavinka, Ján–Schvarc, Michal: *Slovenský štát 1939–1945: predstavy a reality*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2014.
- Findor, Andrej: Historické reprezentácie: Teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadradenosti”. In: *Filozofia*, 2008/5. 407–416.
- Findor, Andrej: Národná identita ako naratívna konštrukcia. In: *Sociológia* 2000/1. 57–79.
- Findor, Andrej: Tisícročná poroba? In: Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, AEP, 2005. 72–74.
- Findor, Andrej: *Začiatky národných dejín*. Bratislava, Kalligram, 2011.

- Franzen, Erik K.–Schulze Wessel, Martin (eds.): *Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, Oldenbourg Verlag, 2012.
- Freifeld, Alice: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2000.
- Fülöp Éva–László János–Csertő István–Barbara Ilg–Szabó Zsolt–Ben Slugoski: *Emotional elaboration of collective traumas in historical narratives*. In: Forgas, Joseph P.–Vincze Orsolya–László János (eds.): *Social cognition, communication and narratives*. Sydney Symposium of Social Psychology. New York, Psychology Press, 2012.
- Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, PolgART, 2004.
- Granatier, Anton (ed.): *Kto snami, kto proti nám*. Bratislava, 1927.
- Granatier, Anton (ed.): *Slovensko proti revízií Trianonskej smluvy*. Bratislava, Slovenská odbočka československej národnej rady, 1929.
- Gyáni Gábor: *A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt*. *Studia Litteraria*, 2012/1–2. 41–50.
- Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.
- Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007.
- Gyáni, Gábor–Radzai, Roland: “Political uses of tradition in postcommunist East Central Europe”. In: *Social Research* 1993/4. 893–914.
- Gyarmati György: *A nemzettudathasadás ünnepi koreográfiája. Augusztus 20. fél évszázada*. In: *Mozgó Világ*, 1995/8. 87–100.
- Halász, Iván: *Tzv. lojální Slováci v dualistickom Uhorsku („dobrí Slováci”, „úradní Tóti” uhorskí vlastenci, maďaróni a tí druhí...)*. In: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18–20. storočia*. Eds. Šutaj, Štefan–Szarka, László. Prešov, Univerzum, 2007. 91–103.
- Halko, Jozef–Michela, Miroslav: *Carlo d’Asburgo de la Slovacchia*. In: *Andreas Gottsmann (Hg.): Karl I. (IV.), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007.
- Harmsworth *Magyarországon – Egy csodálatos hét története írásban és képen*. Budapest, Magyar Revíziós Liga, 1928.

- Haslinger, Peter: Maďarské motívy pri vzniku a rozpade československého národného príbehu, 1890–1930. In: *Forum Historiae*, 2007/1. <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/haslinger.pdf>
- Haslinger, Peter: *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938*. München, Oldenbourg Verlag, 2010.
- Haslinger, Peter: The Nation, the Enemy, and Imagined Territories: Slovak and Hungarian Elements in the Emergence of a Czechoslovak National Narrative during and after World War I. In: *Creating the Other. The Causes and Dynamics of Nationalism, Ethnic Enmity, and Racism in Eastern Europe*. Ed. Wingfield, Nancy M. Providence, Berghahn Books, 2001. 169–182.
- Havelka, Miloš: Touha po ideológiách a strach z teorie: Několik pozná mek o sebareflexi české historiografie. In: *Dějiny a současnost*, 2000/1.
- Hájková, Dagmar: „Dokud člověk jí klobásy, tak neumře.“ Oslavy narozenin T. G. Masaryka. In: Hájková, Dagmar–Velek, Luboš (eds.): *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR–Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011. 218–235.
- Hájková, Dagmar: 28. říjen a jeho podoby. In: *České křižovatky evropských dějin 1918. Model komplexního transformačního procesu?* Ed. Kostrbová, Lucie–Malínská, Jana. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010. 219–232.
- Hájková, Dagmar–Wingfield, Nancy: Czech(-oslovak) National Commemorations During the Interwar Period: Tomáš G. Masaryk and the Battle of White Mountain Avenged. In: *Acta Historiae* 2010/1–2. 425–452.
- Hetényi, Martin: *Slovensko–maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, UKF, 2009.
- Heumos, Peter: K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů. In: *Soudobé dějiny*, 2008/3–4. 686–702.
- História protirothermereovej akcii. In: *Zlatá kniha Slovenska*. Bratislava, 1929.
- Historians and Ethics, 2004/4. 3–30.
- Hloušek, Jaroslav (ed.): 28. říjen. Sborník k národnímu svátku. Sv. 3. Třebouchovice, Antonín Dědourek [1937].

- Hobsbawm, Eric–Ranger, Terence: The Invention of Tradition. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Holec, Roman: „Krátké” dejiny „dlhého” storočia. In: Historický časopis, 2007/1. 75–95.
- Holec, Roman: Aké dejiny máme a aké potrebujeme. In: http://www.forumbistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/holec.pdf
- Holec, Roman: Red Light District po slovensky. Zrkadlenie–Zrcadlení. In: Česko–slovenská revue, 2010/3–4.
- Holec, Roman: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Martin, Matica slovenská, 1997.
- Holý, Ladislav: Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha, Sociologické nakladatelství, 2001.
- Hornyák Árpád: Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Újvidék, Fórum, 2004.
- Horský, Ján: Teorie jako konstitutivní rys vědeckosti a jejich místo v českém dějepisectví. http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dok/p_sekce/janhorsky.pdf
- Hradská, Katarína–Kamenec Ivan: Slovensko v 20. storočí. 4. zväzok. Slovenská republika 1939–1945. Bratislava, VEDA, 2015.
- Hroch, Miroslav: Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní. In: Šubrt, Jiří (ed.): Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Kolín, Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010.
- Hroch, Miroslav: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha, SLON, 2009.
- Hronský, Marián: Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920. Bratislava, Národné literárne centrum, 1998.
- Hronský, Marián: Budapeštianske rokovania Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In: Milan Hodža štátnik a politik. Ed. Pekník, Miroslav. Bratislava, VEDA, 2002. 157–181.
- Hronský, Marián: Mikulášska rezolúcia 1. mája 1918: slovenská sociálna demokracia v procese národnooslobodzovacieho zápasu. Bratislava, VEDA, 2008.
- Hronský, Marián: Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920). Bratislava, VEDA, 2011.

- Hruboň, Anton–Krištofík, Juraj: Medzi dobrým úmyslom a zneužitím: Jánošíkovská tradícia na Slovensku v rokoch 1938–1989. In: Vítek, Peter–Nemec, Miroslav (eds.): Z dejín zbojníctva na Slovensku. Krakow, Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. 147–159.
- Hrušovský, František: Slovenské dejiny. Martin, Matica slovenská, 1940.
- Hudek, Adam: Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968. HÚ SAV, Bratislava, 2010.
- Hudek, Adam: Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948. In: Human Affairs, 2006/1.
- Hudek, Adam: Slovenská historiografia a problematika československých dejín v rokoch 1918–1968. http://www.forumbistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf
- Hudek, Adam: The Unlucky Seven. Too Many Controversies Around the Celebration of the Seventieth Anniversary of the Slovak National Uprising in August 2014 In: <http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/slovakia/the-unlucky-seven-too-many-controversies-around-the-celebration-of-the-seventieth-anniversary-of-the-slovak-national-uprising-in-august-2014/>
- ifj. Gyürky István (szerk.): Köztársasági magyarok jubileumi könyve. Bratislava, A „Köztársasági magyarok jubileumi könyvének” szerkesztő-bizottsága, [s. a.].
- Iggers, Georg G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě. NLN, Praha, 2002.
- Iggers, Georg G.: Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Hanover, Wesleyan University Press, 1997.
- Irmanová, Eva: Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem, Albis international, 2002.
- Jablonický, Jozef: Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP. Bratislava, NVK International, 1994.
- Janek István: A Magyarországgal szembeni szlovák propaganda és revíziós elképzelések 1939–1941 között. In: Limes, 2010/1. 25–40.
- Janek István: A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony, 2014. 173–195.

- Janek István: Diplomáciai csatározások a magyar–szlovák kapcsolatokban 1940–1941 között. In: Kutatási Füzetek 12. Pécs, 2005. 165–179.
- Janek István: František Jehlička tevékenysége Szlovákia Magyarországhoz csatlakozása érdekében 1919–1925 között. In: Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): Megérett történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Budapest, L'Harmattan, 2011. 277–289.
- Johnson, Owen V.: Begetting & Remembering. Creating a Slovak Collective Memory in the Post-Communist World. In: Michal Kopeček (ed.): Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989. Budapest–New York, CEU Press, 2008. 129–143.
- Johnson, Owen V.: Slovakia 1918–1938. Education and the making of a nation. East European Monographs, Boulder, 1985.
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. 3. kiad. Budapest, Kossuth, 1988.
- Juriga, Ferdinand: Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny. 2. Diel. Trnava, Urbánek a spol., 1937.
- Kamenec, Ivan: Ako sa vidíme sami a ako nás vidí verejnosť. In: Historický časopis, 1991/4–5.
- Kamenec, Ivan: Fenomén Ďurica. Diskusia. In: Kritika a kontext, 1997/2–3. 4–23.
- Kamenec, Ivan: Poznámky k historiografii dvoch totalitných režimov na Slovensku. In: Historický časopis, 2004/2.
- Kamenec, Ivan: Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené(?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí. HŮ SAV, Bratislava, 2009.
- Kanovský, Martin: Socha Svätopluka ako politický symbol. Posudok pre predsedu parlamentu R. Sulíka pôvodne zverejnený. http://www.nrsr.sk/Static/sk-SK/NRSR/Posudky/posudok_08_Kanovsky.pdf
- Kántor Zoltán (ed.): Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény). Budapest, Rejtjel, 2004.
- Káša, Peter: Román Tisícročná včela ako slovenský obraz „fin de siècle”. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, 2007. 155–160.
- Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon, a dualizmus korában. VII. kötet, Budapest, 1999.

- Klaniczay, Gábor: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 114–154.
- Klimek, Antonín–Kubů, Eduard: *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.
- Klimó, Árpád von: *A nemzet Szent Jobbja*. In: *Replika*, 1999. szeptember. 45–56.
- Klimó, Árpád von: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*. Oldenbourg, München, 2003.
- Klinda, František: *UŠKŠ a Rothermere*. In: Grébert, Ladislav (ed.): *Dvadsať rokov boja a práce Slovenského katolíckeho študentstva*. Bratislava, ÚSKAŠ, 1940.
- Kmeť, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov*. Nadlak, Ivan Krasko, 2012.
- Kmeť, Norbert: *Zápas o minulosť, prítomnosť a budúcnosť*. In: Kmeť Norbert–Syrný, Marek a kol.: *Odvaľujem balvan: pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava–Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania, 2013. 411–440;
- Kocka, Jürgen: *Geschichte wozu?* In: W. Hardtwig (ed.): *Über das Studium der Geschichte*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990.
- Kocúr, Miroslav: *Za Boha, za národ–kresťanský národný populizmus*. In: Petőcz, Kálmán (ed.): *Národný populizmus na Slovensku a slovensko–maďarské vzťahy 2006–2009*. Šamorín, Fórum inštitút pre výskum menších, 2009. 211–234.
- Kolář, Pavel: *Metanarace národních dějin v českém dějepisectví druhé poloviny 20. století. Kontexty vzniku – kontinuita – proměny*. In: *České soudobé dějiny v diskusi*. ÚSD AV ČR, Praha, 2001. 89–123.
- Kolář, Pavel: *Nenápadné okovy Kleió. Východoevropské dějepisectví po pádu železné opony mezi vědeckým étosom a legitimizací panství*. In: *Soudobé dějiny*, 2004/1–2.
- Kollai István: *A szlovák középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása*. In: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (szerk.): *A magyar-ságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 283–319.

- Kollai, István (ed.): Rozštiepená minulosť. Kapitoly z dejín Slovákov a Maďarov. Budapest, Terra Recognita, 2008.
- Kopeček, Michal–Wciślik, Piotr (eds.): Discourse of the Slovak Left-wing Intellectuals in 1990s Slovakia. In: Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989. Budapest–New York, 2015. 525–552.
- Kopeček, Michal: Search for “National Memory”. The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe In: Michal Kopeček (ed.): Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989. Budapest and New York, 2008.
- Korček, Ján: Slovenská republika 1943–45. Bratislava, MNO SR, 1999.
- Kovač, Dušan: O historiografii a spoločnosti. Bratislava, HÚ SAV, 2010.
- Kováč, Dušan: Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In: Historický časopis, 2004/2. 233–237.
- Kováč, Dušan: Zamyslenie sa nad Slovenskou historiografiou deväťdesiatych rokov. In: Česko–Slovenská historická ročenka, 2003. 225–231.
- Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. In: Regio, 1994/3. 70–94.
- Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918–1922. 1938. In: Bárdi Nándor (szerk.): Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 181–212.
- Kovács Éva: Trianon traumatikus emlékezetéről. In: Limes, 2010/4. 47–56.
- Kovács Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. In: Korall, 2015/1. sz. 82–107.
- Kovács–Bertrand, Anikó: Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. München, R. Oldenburg Verlag, 1997.
- Krajčovič, Milan: Károlyiho vláda v Maďarsku a osudy Slovenska v strednej Európe. In: Historické štúdie 36, Bratislava, 1995. 5–46.
- Krajčovič, Milan: Medzinárodnopolitické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914–1922. In: Historické štúdie, 1998. 5–61.
- Krajčovičová, Natália: Slovensko na ceste k demokracii. Bratislava, HÚ SAV, 2009.
- Kramer, Juraj: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.

- Krapfl, James: Revolučia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločensvo v Československu po 17. novembri 1989. Kalligram, Bratislava, 2009.
- Kratochvíl, Viliam: Externý posudok pre odbornú komisiu Predsedu Národnej rady Slovenskej republiky (PNRSR) k umiestneniu sochy Svätopluka na Bratislavskom hrade.
- Krčál, Petr–Naxera, Vladimír: Veřejné akce jako divadelní představení. In: Středoevropské politické studie. Ročník XIII, 1. 1–23.
- Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava, AEP, 2005.
- Krekovičová, Eva: Identitäten und Mythen einer neuen Staatlichkeit nach 1993. Eine Skizze der „Slowakischen Mythologie“ an der Jahrtausendwende. In: Stekl, Hannes–Mannová, Elena (Hg.): Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich. (Wiener Vorlesungen Konversatorien und Studien. Bd. 14). Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AP, 2003. 375–414.
- Krekovičová, Eva: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia.) In: Slovenský národopis, 2002/2. 147–170.
- Kunt Gergely: Irredenta kultusz és háborús propaganda az iskolai ünnepeken, 1939–1944. Korall 33. (2008. november) 41–61.
- Kusá, Dagmar: Úloha kolektívnej pamäti v procese etnickej mobilizácie. In: Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme. Ed. Peter Drál–Andrej Findor. Brno, Tribun EU, 2009. 79–105.
- Kusá, Dagmar–Michela, Miroslav: Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a politiky verejného spomínania na Slovensku a v Maďarsku. In: Michela, Miroslav–Vörös, László et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013.
- Lacko, Martin: Príhovor organizátora. In: Lacko, Martin (ed.): Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov I. Trnava, Katedra histórie FF UCM, 2002.
- Lajtai László: Nemzeti vagy felekezeti történelem? In: Korall 15–16. (2004) 205–225.
- Lásticová, Barbara–Findor, Andrej: From regime legitimation to democratic museum pedagogy? Studying Europeanization at the Museum of the Slovak national uprising. In: Sophie Wahnich–Barbara Lásticová–Andrej Findor

- (eds.): *Politics of Collective Memory: Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-war Europe*. Wien, Lit Verlag, 2008. 237–257.
- Le Goff, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha, Argo, 2007.
- Letz, Robert: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin, Matica slovenská, 2000.
- Limes. *Tudományos Szemle – Csehek és Magyarok*, 2005/2.
- Lipstadvová, Deborah E.: *Popírání holocaustu: Sílicí útok na pravdu a paměť*. Paseka, Litomyšl–Praha, 2001.
- Lipták, Ľubomír: *Poznámky k historiografii novších dejín*. In: *Historický časopis*, 1990/5.
- Lipták, Ľubomír: *Pamätníky a pamäť povstania roku 1944 na Slovensku*. In: *Historický časopis*, 1995/2.
- Lipták, Ľubomír: *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava, Kalligram, 2011.
- Lipták, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava, Kalligram, 2011.
- Lipták, Ľubomír: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Pozsony, Kalligram, 2000.
- Lipták, Ľubomír: *Helycserék a piedesztálokon. A politikai váltások emlékművei és az emlékműváltások politikája*. In: Lipták, Ľubomír: *Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról*. Pozsony, Kalligram, 2000.
- Lendvay, Paul: *Maďari. Vítazstvá a prehry*, Bratislava, Kalligram, 2011.
- Machala, Drahoslav: *Čítanie o Slovensku pre 1. stupeň základnej školy*. Bratislava, Expol Pedagogika, 2008.
- Macho, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava, Historický Ústav SAV, 2011.
- Macho, Peter–Mannová, Elena (eds.): *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava, HÚ SAV, 2012.
- Macůrek, Josef: *Dějiny Maďarů a Uherského státu*. Praha, Melantrich, 1934.
- Malfatti, Alice (szerk.): *Esterházy János emlékkönyv*. Budapest, Századvég Pol. Isk. Alapítvány, 2001.
- Mannová, Elena: *„Ale teraz je dobrý Slováč”*. Vplyv novej štátnej hranice státu na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918–1938). In: *Historik v čase a priestore*. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Ed. Kamenec, Ivan–Mannová, Elena–Kowalská Eva. VEDA–Historický ústav SAV, Bratislava, 2000. 53–62.

- Mannová, Elena: Clio na slovenský spôsob. Problémy a nové prístupy historiografie na Slovensku. In: Historický časopis, 2004/2.
- Mannová, Elena: Der Kampf um Geschichtslehrbücher in der Slowakei nach 1990. In: Corbea–Hoisie, Andei–Jaworski, Rudolf–Sommer, Monika (eds.): Umbruch im östlichen Europa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis. Innsbruck, Studien Verlag, 2004. 125–135.
- Mannová, Elena: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí: Maďari v Komárne a Lučenci (1918–1938). In: Salner, Peter–Luther, David (eds.): Etnicita jako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 111–140.
- Mannová, Elena: Nemzeti hősköztől az Európa térig – A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák–magyar határon. In: Regio, 2002/3. 26–45.
- Mannová, Elena: Slovenské národné povstanie a politická pamäť. In: Ivaničková, Edita et al.: Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Bratislava, HÚ SAV, 2008. 215–230.
- Mannová, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: Frontiers, Religions and Identities in Europe. Pisa, Plus – Pisa University Press, 2009. 185–204.
- Mannová, Elena: Uhorská a československá štátna idea: zmena povedomia v slovenskej spoločnosti. In: Jiří Malíř–Hans Mommsen–Dušan Kováč (eds.): První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. Brno, Matice Moravská, 2000. 87–95.
- Marsina, Richard (ed.): Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997). Martin, Matica slovenská, 1998.
- Marušiak, Juraj: Sloboda (nielen) pre históriu. In: http://www.forumhistoriae.sk/forum/vyzva_z_blois/marusiak.pdf
- Maxwell, Alexander: Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language, and Accidental Nationalism. London, Tauris Academic Studies, 2009.
- Mayer, Françoise: Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita. Argo, Praha, 2009.
- Mesežníkov, Grigorij–Gyárfásová, Olga: Národný populizmus na Slovensku. Bratislava, IVO, 2008.

- Michela, Miroslav–Vörös, László et al.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013.
- Michela, Miroslav: 14. marec 1939 – medzi historickou udalosťou a symbolom. In: Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Švarc, Michal: Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko–Slovenska. Bratislava, VEDA, 535–548.
- Michela, Miroslav: Ohlas SNP v maďarskej dennej tlači. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov: zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava, Lúka 21.–22. máj 2004. III. (Povstanie roku 1944). Trnava, Katedra histórie FF UCM, 2004. 109–118.
- Michela, Miroslav: Okupácia, či návrat? In: História: revue o dejinách spoločnosti, 2007/6.
- Michela, Miroslav: Pod heslom integrity. Kalligram, Bratislava, 2009.
- Michela, Miroslav: Pripomínanie a kanonizovanie minulosti, Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. In: Mervart, Jan –Štěpán, Jiří et al.: České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudoví osmičky v našich dějinách. Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové, 2008. 7–22.
- Miroslav, Michela: Život kultu ukrivdenosti. In: Jaroslava Roguľová–Valerián Bystrický (eds.): Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií. Bratislava, AEP, 2005. 43–51.
- Mináč, Vladimír: Dúchanie do pahrieb. Bratislava, Smena, 1970.
- Mocko, Martin: Nad dokumentárnym filmom Vladimíra Štrica Povstanie. Slovensko 1939–1945. In: <http://www.druhasvetova.sk/2015/01/10/nad-dokumentarnym-filmom-vladimira-strica-povstanie-slovensko-1939-1945/>
- Molnár Imre: Esterházy János élete és mártírhalála. Somorja, Méry Rátio, 2010.
- Mommsen, J. Wolfgang: Social Conditioning and Social Relevance of Historical Judgments. In: History and Theory, 1978.
- Mowitz, John: Trauma Envy. In: Cultural Critique, 2000, 46.
- Múzeum Slovenského národného povstania. Banská Bystrica, Osveta, 1985.

- N. n.: A magyar lordok és magyar mágnások újabb rohamra indultak a magyar nép ellen. Nézzünk szemébe az igazságnak! Mit akar lord Rothermere a tízezer holdas grófok, bárók barátja? H. k. n [1927].
- Nemes Dezső–Karsai Elek–Kubitsch Imre–Pamlényi Ervin: Iratok az ellenforradalom történetéhez. I–V. kötet. Budapest, Kossuth, 1956–1976.
- Niedermüller, Péter: Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. *Focaal Tijdschrift voor Antropologie*, no. 33, 1999.
- Nižňanský, Eduard: Nacizmus, holokaust, slovenský štát. Bratislava, Kalligram, 2011.
- Nodl, Martin: Krize české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/nodl.html>
- Nora, Pierre: Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In: *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. (Spring, 1989).
- Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. Budapest, Napvilág, 2008.
- Okrúhly stôl: Slovensko a fenomén Ďurica. *Kritika&Kontext*, 1997/2–3.
- Olejník, Milan: A bécsi döntés a korabeli szlovák sajtóban. In: Simon Attila (ed.): *Visszacsatolás vagy megszállás. Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez*. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Levéltár – Selye János Egyetem, 2010. 99–110.
- Ormos Mária: Padovától Trianonig. Budapest, Kossuth, 1984.
- Otčenášová, Slávka: Schválená minulost. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989). Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2010.
- Pallós Lajos: Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. Disszertáció. Budapest, 1995, ELTE BTK.
- Pekár, Martin: Mađari a mađarská menšina na Slovensku v slovenských učebniciach dejepisu po roku 1989. In: Štefan Šutaj a kol.: *Mađarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov, Universum, 2008. 184–199.
- Pekár, Martin: Neznalosť a konfrontácia. Dve podoby pozostatkov kontroverzných slovensko–mađarských vzťahov 1939–1945. In: Šutaj, Štefan (ed.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov, Universum, 2005.
- Pekník, Miroslav (ed.): *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava, VEDA, 2006.

- Pekník, Miroslav (ed.): Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Českoslovakizmus. Bratislava, VEDA, 2000.
- Pekník, Miroslav: Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989. In: Pekník, Miroslav (ed.): Slovenské národné povstanie 1944: súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava, Ústav politických vied SAV Bratislava – Múzeum Slovenského národného povstania Banská Bystrica, 2009. 425–453.
- Podoba, Juraj: Národná identita a „Erinnerungspolitik“ v slovenskej historiografii: niekoľko kritických postrehov od „susedov“. In: Historický časopis, 2004./2.
- Podoba, Juraj: Rejecting Green Velvet: Transition, Enviroment and Nationalism in Slovakia. In: Baker, Suzan–Jehlička, Petr (eds.): Dilemmas of Transition: The Enviroment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe. London, Frank Cass, 1998. 129–144.
- Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan (eds.): Slovensko na začiatku 20. storočia. Bratislava, HÚ SAV, 1999.
- Pók, Artilla: História v transformačnom procese Maďarska. In: Historický časopis, 2005/1.
- Pullmann, Michal: Konec experimentu: prestavba a pád komunizmu v Československu. Scriptorium, Praha, 2011.
- Pullmann, Michal: Sociální dějiny a totaliněhistorické vyprávění. In: Soudobé dějiny, 2008/3–4. 703–717.
- Rákosi Jenő (szerk.): Trianontól Rothermereig. Budapest, Horizont, é. n.
- Randák, Jan: Osudové osmičky: historická fakta, jejich smysl a identitotvorný význam? In: Mervart Jan –Štěpán Jiří et al.: České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách. Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové, 2008. 23–31.
- Randák, Jan: Historie v současném i budoucím veřejném prostoru – úvahy o dějinách a paměti. In: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/texty_1_2008/Randak.pdf
- Rashoffer, Herman (ed.): Die Tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920. Berlin, 1936.
- Romportlová, Marta: ČSR a Maďarsko 1918–1938. Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1986.
- Romsics Ignác: „Magyarország helye a nap alatt”. Lord Rothermere és magyar revízió. In: Romsics Ignác: Múltról a mának. Budapest, Osiris, 2004. 249–263.

- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris, 2003.
- Romsics Ignác: Bethlen István külpolitikája 1921–1931. In: Századok, 1990/5–6.
- Romsics Ignác: Bethlen István. Budapest, Osiris, 2005.
- Romsics Ignác: Clio bővületében – Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, Osiris Kiadó, 2011.
- Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Budapest, Osiris, 2008.
- Romsics Ignác: Trianon okai. A szembenézés narratívái a magyar történeti gondolkodásban. In: Hadtörténeti Közlemények, 2014/3. 663–691.
- Rothermere, Harold Sidney Harmsworth: My Campaign for Hungary. London, Eyre and Spottiswoode, 1939.
- Rupnik, Jacques: Jiná Evropa. Praha, Prostor, 1992.
- Rüsen, Jörn: How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Culture of Recognition by History in the Twenty-First Century. History and Theory, Historians and Ethics, 2004/4. 118–129.
- Rüsen, Jörn: Interpreting the Holocaust. Some Theoretical Issues, In: Klas-Göran Karlsson–Ulf Zandler (ed.): Holocaust Heritagage. Inquiries into European Historical Cultures, Malmö, Sekel, 2004. 36–52.
- Rüsen, Jörn: Was ist Geschichtskultur? In: Füssmann, Klaus (ed.): Historische Faszination. Geschichtskultur heute, Köln, Böhlau 1994. 3–26.
- Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko–slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava, AEP. 1998.
- Rychlík, Jan: Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu. In: Studia z dziejów Rosji i Europy środkowo-wschodniej, XLV, 2010. 21–43.
- Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, Osiris, 2002.
- Sallai Gergely–Szarka László: Önkép és kontextus. Magyarország és a magyarság történelme a szlovák történetírásban a 20. század végén. In: Regio, 2000/2. 71–107.
- Schönwald Pál: Az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége és kiadványai az 1918-as polgári forradalom alatt. In: Magyar Könyvszemle, 1969/1. 20–27.
- Schöpflin, George: Nations, Identity, Power. London, C. Hurst & Co., 2002.

- Schöpflin, George: The functions of myth and a taxonomy of myths. In: Myths & Nationhood. Eds. Hosking, Geoffrey–Schöpflin, George. London, Hurst & Company, 1997.
- Schvarc Michal–Holák Martin–Schrifl David (eds.): „Tretia ríša” a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I., Bratislava, ÚPN, 2008.
- Schwegler, Brian Alexander: Entrepreneurial governance and the urban restructuring of a Slovakian town. In: The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe. Space, Institutions and Policy. Ed. Tsenkova, Sasha–Nedović–Budić, Zorica. Heidelberg, Physica, 2006. 295–318.
- Šedivý, Ivan: Die Tschechoslowakischen Legionäre: Ein historischer Mythos des 20. Jahrhunderts. In: Ivaničková Edita–Langewiesche, Dieter–Míšková Alena (eds.): Mythen und Politik im 20. Jahrhundert. Essen, Deutsche – Slowaken – Tschechen, 2013. 91–99.
- Šedivý, Juraj: Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekároch. In: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/sedivy.pdf;
- Seton, Watson–Robert, William: Documents/Dokumenty 1906–1951. Bielek, Miroslav–Rychlík, Jan–Marzik D. Thomas (eds.). Martin, Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská, 1995.
- Simon, Attila (ed.): Mýty a predsudky v dejinách. Šamorín–Dunajská Streda, Fórum Inštitút–Lilium Aurum, 2005.
- Simon Attila: „...A magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzetté...” A két világháború közti kormánytámogató (aktivista) szlovákiai magyar politika viszonya Trianonhoz és az első Csehszlovák Köztársasághoz. In: Limes, 2010/4. 17–29.
- Simon Attila: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Simon, Attila: Maďarská komunita, štátna moc a 15. marec v období prvej Československej republiky. In: Macho, Peter a kol.: Revolúcia 1848/49 a historická pamäť. Bratislava, Historický ústav SAV, 2012. 95–107.
- Škvarna, Dušan: Začiatky slovenských národných symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia. Banská Bystrica, UMB, 2004.
- Škvarna, Dušan–Hudek, Adam: Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku. Bratislava, HÚ SAV, 2013.

- Slovensko proti revízií Trianonskej zmluvy. Bratislava, Slovenská odbočka čl. národnej rady, 1929.
- Smith, Anthony D.: The “Golden Age” and National Revival. In *Myths & Nationhood*. Eds. Hosking Geoffrey–Schöpflin George. London, Hurst & Company, 1997.
- Sniegon, Tomáš: *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. New York–Oxford, Berghahn Books, 2014.
- Šolle, Zdeněk (ed.): *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919*. 2. zv., Praha, Archiv AV ČR, 1994.
- Sperber, Dan: *Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations*. In: *Man, New Series*, Vol. 20, No. 1
- Šrobár, Vavro: *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920*. Bratislava, AEP, 2004.
- Stegmann, Natali (ed.): *Die Weltkriege als symbolische Bezugspunkte. Polen, die Tschechoslowakei und Deutschland nach dem Ersten und Zweiten Weltkrieg*. Praha, MÚ AV ČR, 2009.
- Stolárik, M. Mark: *The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century*. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa–Forschung*, 2001/2. 161–187.
- Strážay, Tomáš: *Myths in Action: Two Cases from southern Slovakia*. In: Hlavičková, Zora–Maslowski, Nicolas (eds.): *The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century*. Praha, CES, 2005.
- Švorc, Peter: *Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918*. In: *Historický časopis*, 1999/1. 44–54.
- Syrný, Marek: *Slovenskí demokrati '44–48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Banská Bystrica, Múzeum SNP, 2010.
- Szabó, Miloslav: „Rabovačky” v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. In: *Forum Historiae*, 2015/2. http://forumhistoriae.sk/documents/10180/1273455/3_szabo.pdf
- Szaló, Csaba–Hamar, Eleonóra: *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*. In: Radim Marada (ed.): *Etnická různost a občanská jednota*. Brno, CDK, 2006. 117–142.
- Szarka László: *A kiragadott szövegrészek veszélyesek*. In: Alice Malfatti (szerk.): *Esterházy János emlékkönyv*. Budapest, Századvég Pol. Isk. Alapítvány, 2001. 189–190.

- Szarka László: A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén: Elhatárolódás és önrendelkezés. In: Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára. Dunajská Streda, Liliu Aurum, 2008. 13–46.
- Szarka László: Autonomista együttműködési kísérlet. Az Egyesült Magyar Párt és a kisebbségi blokkpolitika kudarca az 1938. évi csehszlovák válság idején. In: Gabzdilová, Soňa–Simon, Attila (szerk.): Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu. Komárno, Univerzita J. Selyeho, 2014.
- Szarka László: Duna-táji dilemmák. Budapest, Ister, 1998.
- Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban. Budapest, Lucidus, 2004.
- Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. 2. kiadás, Bratislava, Kalligram, 1999.
- Szeghy–Gayer, Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. In: Mesto a Dejiny, 2014/2. 68–83.
- Szmrecsányi György: Viscount Rothermere Esqu. Budapest, Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, 1927.
- Tajták, Ladislav: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972.
- Thurzo, Ivan: O Martinskej deklarácii. Martin, Obzor, 1968.
- Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, Csokonai, 1998.
- Todorov, Tzvetan: A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.
- Třeštík, Dušan: Moderní národ, politický národ vrcholného středověku, raně středověký gens a naše genetické software. In: Třeštík, Dušan: Myslití dějiny. Paseka, Praha, 1999. 100–120.
- Třeštík, Dušan: O dějinách a paměti. Dějiny – teorie – kritika 1. 2004.
- Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.
- Újmagyarország felé. Rothermere lord békerevíziós mozgalmanak hiteles története és okmányai. 1927 június–július. Budapest, Budapesti Hírlap, 1927.
- Vajda Barnabás: Magyarságkép a csehszlovákiai történelem tankönyvekben 1950–1993. In: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (eds.): A magyarságkép a

- közép-európai tankönyvekben a 20. században, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 259–282.
- Vann, Richard. T.: Historians and Moral Evaluations. In: History and Theory, 43/4.
- Vásárhelyi Miklós: A lord és a korona. Budapest, Kossuth, 1977.
- Višňovan, Jozef [Jozef M. Kirschbaum] (ed.): Krvácajúca hranica: Dokumenty o utrpení Slovákov v Maďarsku, Prievidza, Matica slovenská, 1994.
- Vodrážka, Mirek: O civilizačným regresu slovenské minulosti a súčasnosti. <http://www.changenet.sk?section=forum&x=579222>
- Vodrážka, Mirek: Manifest existenciálných dejín. Praha, Herrmann & synové, 2011.
- Vörös László: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920-as évek megjelenítése a magyar és a szlovák nemzeti történetírásban. In: Limes, 2011/1. 5–44.
- Vörös, László: Analytická historiografia versus národné dejiny: „národ” ako sociálna reprezentácia. Edizioni Plus–Pisa University Press, Pisa, 2010.
- Vörös, László: Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914–1918. In: Historický časopis, 2006/3. 419–450.
- Vörös, László: Problém s pojmom „starí Slováci”. História – revue o dejinách a spoločnosti, 2010/3–4. 88–93
- Vrzgulová, Monika: Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku? Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2014. 66–108.
- Ward, James Mace: Priest, Politician, Collaborator. Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia. Ithaca and London, Cornell University Press, 2013.
- Welzer, Harald–Moellerová, Sabine–Tschuggnalová, Karoline: „Můj děda nebyl nácek”. Nacismus a Holocaust v rodinné paměti. Argo, Praha, 2010.
- Welzer, Harald–Moeller, Sabine–Tschuggnal, Karoline: „Opa war kein Nazi“. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis. Frankfurt, Fischer Taschenbuch, 2002.
- Z protokolu jednání Evropského parlamentu. In: Česko–slovenská historická ročenka. Brno 1997.

- Zahorán, Csaba: Sen o národnom štáte. Národnostná politika v období dualizmu. In: Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Ed. Kollai István. Budapest, Terra Cognita Alapítvány, 2008. 98–113.
- Zavacká, Marína: „Nemám čas to čítať, musím sa učiť.” K stavu vysokoškolskej výučby histórie na Slovensku. In: Historický časopis, 2007. 133–145.
- Zavacká, Marína: Pomník Svätopluka ako prameň k dejinám 20. a 21. storočia. Poznámky k historickej interpretácii. Posudok pre predsedu parlamentu R. Sulíka pôvodne zverejnený. http://www.nrsr.sk/Static/sk-SK/NRSR/Posudky/posudok_10_Zavacka.pdf
- Zavacká, Marína: Vojna slov – protiodbojová propaganda v Povstaní a o Povstaní. In: Ivaničková, Edita et al.: Z dejín demokratických a totalitných režimov: na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Bratislava, Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodam, 2008.
- Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Nemzet és emlékezet. Budapest, Osiris, 2003.
- Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, Kalligram, 2009.
- Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. In: Századok, 1997/2.
- Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Budapest, Osiris, 2001.
- Zelenák, Peter (ed.): Slovensko–maďarské vzťahy v 20. storočí. Bratislava, Slovak Academy Press, 1992.
- Zemko, Milan: „Les monuments du Soulèvement national slovaque et péripéties de la mémoire historique.” In: Lieux de mémoire en Europe centrale, edited by Antoine Marès. Paris, Institute d’Études Slaves, 2009. 95–108.
- Zemko, Milan: Reflektovanie medzinárodného postavenia Československa v slovenskej tlači za Rothermereovej revizionistickej akcie v roku 1927. In: Valenta, Jaroslav–Voráček, Emil–Harna, Jozef (ed.): Československo 1918–38. Osudy demokracie v střední Evropě. 1–2. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, 1999. 1. zv. 216–222.
- Zídek, Petr: Historici pohledem novináře. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/SHDFzidek.htm>
- Zvara, Juraj: Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945. Bratislava, Epocha, 1969.

Szerkesztői megjegyzések

Az itt olvasható írások egy része folyóiratok és tanulmánykötetek lapjain már napvilágot látott, jelen kötetben azonban az eredeti szövegek átdolgozott, kiegészített változata olvasható.

Eredeti megjelenés:

Csehszlovákia születése

Csehszlovákia létrejötte és a szlovákkérdés 1918–1920. In: <http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejte-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>

Ford.: Korpás Árpád

*„A magyar lordok és magyar mágnások újabb rohamra indultak”
A Rothermere-ellenakció Csehszlovákiában 1927-ben*

A Rothermere-akció visszhangja Csehszlovákiában 1927–1928-ban. In: Századok, 2005/6. 1497–1514.

Ford.: Simon Attila

A közös történelem új kezdőpontja

Emlékezet, politika, Trianon. A legújabb kori szlovák–magyar kapcsolatok „új kezdetének” kontextualizálása. In: Regio, 2007/4. 81–92.

Ford.: Simon Attila

A „nemzeti elnyomás” mint történeti és identitáspolitikai argumentum

A „nemzeti elnyomás” téziseinek instrumentalizálása Szlovákiában 1918 és 1945 között. In: Limes, 2008. 11–21.

Ford.: Hamberger Judit

„A haza legyen minden gyermekének hazája” – Szent István-kultusz reprezentációi a két világháború között

„A haza legyen minden gyermekének hazája”: A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában a két világháború közötti időszakban. In: Történelmi szemle, 2015/2. 333–349.

Ford.: Gurubi Éva

Nemzeti sérelmek, avagy mi a közös a trianoni békeszerződésben és az első bécsi döntésben?

Národné ujmy ako naratívna konštanta: k oficiálnym reprezentáciám Trianonu a prvej Viedenskej arbitráže v prvej polovici 20. storočia. In: Dvě století nacionalismu: pocta prof. Janu Rychlíkovi. K vydání připravil Michal Macháček. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2014. 272–283.

Ford.: Avar Hajnalka

Mit hoz a Kormányzó a fehér lovon? A Horthy-jelenség a szlovák történelmi diskurzusban

Welcoming the Admiral on a White Horse: on the Representations of Horthy's Regime in Slovak Historical Culture. Előadásként elhangzott a My Hero, Your Enemy: Listening to Understand című konferencián (Prága, 2011).

Ford.: Frank Orsolya

Ünnepeltek és elátkozottak: az 1944. évi felkelés mint a szlovák emlékezet helye

Ember a háborúban – háború az emberben

<http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/ember-a-haboruban-haboru-az-emberben-szlovak-eszmeftuttatas/>

Ford.: Korpás Árpád

Sorsfordító évek, nyolcas évfordulók és a szlovák történetírás

A Múlt felidézése és kanonizálása: történelmi emlékezet, a nyolcas évfordulók és a szlovák történetírás. In: *Kommentár*, 2008/6. 15–25.

Ford.: Komoróczy Miklós – Zahorán Csaba

Az eltűnt idő őrei. A történészek és a posztszocialista történelmi kultúra Szlovákiában

Az eltűnt idő őrei. Viták a történelemről és a történészek Szlovákiában. In *Múltunk*, 2012/4. 138–169.

Ford.: Pecsénya Péter

Utószó.

Nemzeti narratívák, történeti diskurzusok a közös történelem árnyékában

Reális történeti önképet csak akkor alakíthat ki magáról bármely nemzeti társadalom, ha saját reális önértékelését képes más nemzetek róla alkotott képeivel, értékítéleteivel szembesíteni és összekapcsolni. A magyarság önismerete számára több szempontból is különösen fontos, hogy a szomszédos és a távolabbi nemzetek, illetve a velünk együtt élő más nemzetiségűek véleményét, rólunk kialakított pozitív és negatív képét egyaránt számon tartsuk, figyelembe vegyük. A történeti Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom államkeretei nemcsak a magyar nemzeti fejlődésben játszottak döntő szerepet, hanem a kárpáti térség és a Duna-táj valamennyi népének fejlődését is alapvetően befolyásolták a modern nemzetépítő nacionalizmusok koráig. Ez utóbbi korszakban kerültek az etnikai, nyelvi, kulturális különbségek a történelem értelmezésének fókuszába. Ekkortól kezdve a történelem is a folyamatos háttértermelés eszközévé vált, s ez érezteti hatását az egyéni és kollektív emlékezetben, a tradíciók, a példaképek, a történeti értékek kiválasztásában. Miroslav Michela könyvének tanulmányai a 20–21. századi kelet-közép-európai nemzetállami keretek közt kialakult professzionális történetírás mai dilemmáival, feladataival szembesítik az olvasót. Ugyanakkor a Magyarországon „dübörgő” emlékezetpolitikai viták szlovákiai párhuzamainak, áthallásainak mélyebb kognitív és diszkurzív rétegeit is alapos elemzésnek veti alá.

Az egymással többszörösen érintkező, egymást gyakran átfedő, egybefonódó és számtalan párhuzamos, rokon vonást felmutató térségi együttélés az alapja annak, amit sokszor közös történelemként emlegetünk. Ennek a közösen, együtt megélt múltnak magától értetődően

számos ellentmondásos és konfliktusos elemét, motívumát is számon tartja a történeti közgondolkodás, valamint a – sokszor csak a különbségeket és ellentéteket hangsúlyozó, a mindenki által ismert mítoszokhoz visszanyúló – köztörténeti megközelítés. Ugyanígy a szaktörténetírásban sem lehet figyelmen kívül hagyni egymás történészeinek a kutatásait, interpretációit, és persze az egyre szerteágazóbb, a nemzeti határokat folyamatosan meghaladó nemzetközi – vagy ahogy egyre gyakrabban nevezzük: a transznacionális – történetírás eredményeit.

Szerencsés módon ennek a könyvnek a szerzője mindezeket az adottságokat, szakmai kompetenciákat részben „von Haus aus” birtokolja, részben pedig témái, munkamódszerei megválasztásával, életformaként gyakorolt nemzetközi kapcsolattartásával, tudományszervezői munkásságával folyamatosan fejleszti és terjeszti. A bal parti Komáromban született Miroslav Michela, a szlovák történetírás erős középnemzedékének kiváló képviselője, aki a Szlovák Tudományos Akadémia pozsonyi Történettudományi Intézetének munkatársa és a prágai Károly Egyetem Bölcsészkarán működő Cseh Történeti Intézet oktatója. Nyelvismerete, módszertani jártassága révén – nemcsak a nemzeti történelem belső és külső megközelítéseit, értékelési szempontjait képes ötvözni, hanem pontosan látja az általa vizsgált nemzetek, nemzetállamok historiográfiai kánonjainak, mesternarratíváinak folyamatosan újraértelmezett hagyományait és azokat a diszkurzív kontextusait, amelyek elvben lehetőséget kínálnak az egybevetésre, a nemzeti értelmezések egymáshoz való közelítésére is.

A 2000-es évek végén berobbant új nemzedéknek a *Forum Historiae* című elektronikus folyóiratnak és portálnak az alapító-főszerkesztőjeként vált egyik központi személyiségévé. Az együttműködést fontosnak tartók folyamatosan bővülő körében kezdettől fogva megbecsülték megbízhatóságát, a mindennapi munka értékére hagyatkozó habitusát. A hangos megszólalásoktól tartózkodó, de az elfogultságokkal szemben határozottan fellépő kutatói-oktatói alapállása jelen van tanulmányaiban és könyveiben. Miroslav Michela adottságai, nyelvismerete, témaválasztása alapján mintegy megörökölte a szlovák történetírásban magától

értetődően kiemelten fontosnak számító 20. századi szlovák–magyar kapcsolat- és konfliktustörténet „vadászmezőit”.

Úgy kellett átvennie és folytatnia a pályájuk vége felé közelítő marxista, nemzeti és liberális irányzatok nagy öregjeinek intézmény- és kánonteremtő munkásságát, hogy nemzedéktársaival együtt a legtöbb alapkérdésben szembesülnie kellett az ideológiailag, módszertanilag elavult előzményekkel, a korábban elhanyagolt vagy tiltott témákkal, a nemzeti történetírás megújult feladataival és természetesen a nemzetközi történetírásban megjelent új megközelítések, új irányzatok komoly kihívásaival.

A könyv bevezetője olyan hangütés, amely a magyar–szlovák kapcsolattörténetben a folyamatosan meddőnek bizonyult kísérletek után több szempontból is az új kezdet lehetőségét villantja fel. A történelem labirintus metaforájának és a 20. századi történelmi viszonyainkat, történelemfelfogásunkat meghatározó 1920. évi békeszerződésnek az összekapcsolása és címbe emelése nemcsak a szerző problémaérzékenységét és lényegre törő tematizációs képességét dicséri, hanem egyértelművé teszi és hangsúlyosan jelzi a történelemnek a nemzeti tudományként való művelésében régóta szükségessé vált kilépés, a nemzetközi megközelítés igényét. A trianoni labirintusok működési elve a győztesek diktátumának elutasítására, valamint az igazságtalanság érzésére épített sérelmi logika. Az első bécsi döntés esetében ellentétes előjellel ugyanazok a reflexek, toposzok és szólamok jelentkeztek a cseh és szlovák oldalon. Mindez a kollektív emlékezetben mélyen rögzült ellenségeképeket, sztereotípiákat képes hosszú távon működtetni. Ezeket az egymással rokon kényszerpályákat befutó nacionalista értelmezéseket és az etnocentrizmus logikája szerint hadrendbe állító sérelmeket elemezve Miroslav Michela a kollektív emlékezet sorsfordító eseményekhez kötődő sűrített lényegéről beszél. Ezek interpretációja egyszerre része az önértelmezésnek, önrendelkezésnek és a világban való helyünk kijelölésének: *„Hiszen a nemzeti történelem elbeszélése valójában egyben a hatalomért és a legitimitációért folytatott szakadatlan küzdelem fontos eleme.”*

Az etnocentrikus irányzatok közti vitáknak, a jórészt formális együttműködések jámbor és rendre meddőnek bizonyult kísérleteinek, a történelem tankönyvekben kanonizált nemzeti történeti önképek kibékítésének elképzelései egyformán zsákutcába jutottak az elmúlt negyedszázadban. Okait a különböző áramlatok, irányzatok, érzékenységek képviselői az aktuális összeesküvés-elméletek mindig éber hívei éppúgy különbözőképpen látják, mint a „közös” vagy a „külön”, vagy esetleg az „érintkező”, esetleg „párhuzamos” történelem koncepcióinak értelmét.

Miroslav Michela azonban nemcsak kételyeit írja le, és nem elégszik meg a másik oldalra vagy az elődökre való mutogatással, hanem keresi és jórészt meg is találja az időnként eredményes együttműködés vagy éppen a látványos viták eredménytelenségének okait. Ezért több a könyv nyitórésze a szokványos bevezetőknél: a folyamatosan zárlatosnak bizonyult magyar–szlovák kísérletek folytatása helyett a lehetséges új megközelítések, új logikák irányáról fontos és hasznos megjegyzésekkel indítja ezt a könyvet. Egyebek közt leszögezi, nincs lehetőség érdemi együttműködésre az érintett társadalmak és elitek akarata ellenére, mint ahogy nem elégséges a jó szándék és a kölcsönös tisztelet: „A kölcsönös közeledéshez, ha erre valóban van igény, sokkal nehezebb út vezet: a szakadatlan párbeszéd és az önreflexió útja.”

A könyv első fejezete – talán a mai historiográfiai helyzet illusztrációjaként, vagy talán a 20–21. századi nemzetállami kontextusnak és a közegellenállásnak a nehézségeit érzékeltetni kívánva – a csehszlovák államalapítás szlovák mesternarratíváját vázolja fel. Ezzel mintegy jelzi, hogy a nemzetállam, mint a történetírás máig legfontosabb megrendelője, mecénása, ideológiai befolyásolója, a történeti kutatási eredményeknek a történelemoktatásban való megjelenítésének irányítója és ellenőrzője. A nemzetállami kormányok saját céljaihoz igazított történelempolitikájának sokszor kiszolgáltatót „szolgálóleányként” az akadémiai-egyetemi történetírás, a maga tisztán szakmai igényű megközelítéseivel rendre kompromisszumokra kényszerült.

A versailles-i békerendszer – mint a mai Szlovákia politikai határokkal először kijelölt területi entitásának geopolitikai kerete – a kelet-

közép-európai multietnikus szerkezetű nemzetállamok klasszikus terepévé vált. Az első fejezet második tanulmánya a súlyos konfliktusokkal aláaknázott két világháború közötti csehszlovák–magyar viszonyt és a határrevíziós kontextusát elemzi, a Rothermer lord által 1927 júniusában elindított nemzetközi revíziós propagandaakció csehszlovákiai ellenkampányának vizsgálatával azt bizonyítja, hogy a csehszlovákiai, különösen a szlovák közhangulatot sikerült erős hangú tiltakozó megmozdulásokra mozgósítani.

A Köztársaság megalakításának 10. jubileumi évében is visszhangzó tiltakozás során a kisebbségi pártok kivételével szinte minden cseh és szlovák politikai csoport megszólalt, ami egyértelművé tette, hogy az időnként éles belső politikai és nemzeti viták ellenére a szlovákság ragaszkodott a csehszlovák állam egységéhez, s igen kevesen lehettek, akik még hittek a Jehlicska Ferenc és Dvortsák Viktor-féle magyar–szlovák propaganda szólamainak. Nem véletlen, hogy Miroslav Michela ennek a felülről kezdeményezett, de tömegeket megmozgató ellenkampánynak a legfontosabb eredményét abban látja, hogy a két világháború közötti szlovák nemzeti narratívát meghatározó autonómiagondolat ellenére megerősödött a közös cseh–szlovák állam iránti szlovák lojalitás.

A második és harmadik fejezet tanulmányai a magyar–szlovák közös történelem, a történelmi múlt folyamatos újraértelmezésének, illetve az egyéni és kollektív emlékezetnek a szövevényes összefüggéseiben vágnak rendet, s teszik a sokszor homályban maradó alapkérdéseket egyértelművé. 1918-ig minden változás, háború, forradalom ellenére évszázados állandóság és stabilitás jellemezte a közép-európai térség államjogi viszonyait. A Habsburg-dinasztia, a birodalmi keretek mellett a megyei közigazgatás identitáshátteret biztosított generációk hosszú sora számára. Az 1918. évi változásokat vizsgálva Miroslav Michela Jan Assmann múltértelmezésének központi kategóriájában, a kollektív emlékezet, a nemzeti múlt fogalmával való azonosulásban „a múlt szilárd pontjainak” a jelentőségét emeli ki. A közép-európai nemzetek kapcsolatai iránt érdeklődő magyar olvasót, aki a szerző különböző magyar szakmai la-

pokban eddig megjelent írásaival még nem találkozott, ennek a két fejezetnek az írásai sok olyan elemzési szemponttal ismertethetik meg, amelyekkel eddig – szomszéd nemzetek történészeinek írásaiban – nem vagy ritkán találkozhattunk. A Rákosi- és a Kádár-korszak kivételével a 20. századi magyar történeti közbeszédre, a köztörténetre és a szaktörténetre egyaránt a Magyarország örökségével való azonosulás volt a jellemző. Ez tükröződött például az 1918–1920 közt kialakult nemzetállami térnek a régi Magyarország-részeivel (Felvidék, Erdély, Délvidék, Partium stb.) való megjelölésében. A Horthy-korszak Magyarország és a masaryki Csehszlovákia permanens emlékezetpolitikai vitáiban magyar részről a történeti állam ezeréves fennállásával szemben az Első Köztársaság politikai berendezkedésének, szociálpolitikai lehetőségeinek, előnyeinek a kiemelése, illetve „az ezeréves elnyomás” mítosza jelentette az ellenérvet. Sem az 1918. évi változások, sem az azt követő nemzetállami átalakulás összetettsége nem jelent meg, mint ahogy jórészt hiányzik az 1989 után kialakult vitákban is.

Inspiráló és rokonszenves a szerzőnek az a saját történetírói alapállását is jellemző megjegyzése, amely szerint történelempolitikai vitákban a szaktörténetnek nem valamilyen végső igazságra kell törekednie – hiszen az értelmező tudományoktól ez amúgy is idegen –, hanem a szélsőséges és agresszív vélemények elszigetelésére, az összetett folyamatok mélyebb megismertetésére, a nemzet- és államépítő nacionalizmusok viszonyát meghatározó ellentétek okainak és következményeinek szakmailag hiteles feltárására. Ez pedig igen komoly kihívás. Különösen a kelet-közép-európai rendszerváltásokat követően minden országban megfigyelhető (neo)nacionalista törekvések, a régi mítoszok, interpretációk újrafelfedezésével, súlyos zsákutcákhoz vezető történelmi hibák, mulasztások és az azokhoz kapcsolódó személyek rehabilitációjával együtt járó régi-új, egyszer már zsákutcába vezető elképzelések jelentenek komoly kihívást.

Miroslav Michela szerint mindebben a kommunizmus tájainkon divatos nemzeti változatainak öröksége éppúgy megjelenik, mint a nemzeti romantika fekete-fehér előítéletes előtörténeteinek reprint feltámadása.

A kommunista történetírás kézi vezérelt ideológiai konstrukcióival rokon, leegyszerűsített nacionalista magyarázatok kelendőségét növeli az „antikvitás” vonzó bája és az etnocentrikus vilásképek mozgósító ereje. A szlovák és a magyar történetírás, kollektív emlékezet sok tekintetben párhuzamos vagy legalábbis hasonló jelenségeiről, a két világháború közötti korszak nemzeti alternatíváinak felelevenítéséhez vezető emlékezetpolitikai törekvésekről legtöbbször kiderül, hogy még a mögöttük meghúzódó politikai legitimációs igények szempontjából is üresjáratnak bizonyulnak.

Több mint meggyőzőek a szerzőnek azok az elemzései, amelyek azt bizonyítják, hogy a második világháború poklaiba, a nagyhatalmi kiszolgáltatottság önkéntes vállalásába vezető nézetek – még a sokak által újra fontosnak gondolt keresztény-nemzeti megközelítésben is – jórészt folytathatatlan és vállalhatatlan konstrukcióknak számítanak. Ebből a szempontból külön is fel kell hívni a figyelmet az 1939–1945 közötti szlovák és magyar történelem historiográfiai metszeteit vizsgáló írásaira.

A szerző az „eltűnt idők őreinek” nevezi a történészeket. Szakmai közösségeik mára mindkét országban immár intézményesen is megosztott világokat képviselnek. Az Unió keleti végeinek történelmi kultúrájára jórészt érvényes az a látélet, amelyet a szlovákiai történelmi kultúra helyzetéről a harmadik fejezetben olvashatunk. Miroslav Michela szerint a hatalom által meghatározott történelempolitika, a történetírás múltértelmezései, illetve a személyes emlékezet háromszögében folyamatosan újratermelődő történelmi kultúra jó esetben a „tanúk, történészek és visszaemlékezők” egymást kiegészítő elbeszéléseire épül. Ráadásul a politikai elit által tanúsított egyre nagyobb érdeklődés a történelem számukra fontos szegmenseinek kanonizálására irányul. Az állami legitimitációt erősítő „racionális historizmus” igényének megfogalmazása és gyakorlatba való átültetésének bemutatott példái is jelzik, a szlovák kormányzati tényezőknek sem kell a szomszédhoz menniük a történelmi közgondolkodást szoborállításokkal tematizáló és megosztó elképzelésekért.

Azok a – magyarországihoz hasonlóan erős érzelmi töltettel rendelkező – szlovákiai történészviták, amelyek az elmúlt harmadfél évtizedben a szlovák történeti közgondolkodást mozgósították, többé-kevésbé ugyanazt a kétsztratuí világot mutatják, mint Magyarországon vagy a többi szomszédos országban. Az egyik oldalon állnak a nemzetet örök és érinthetetlen kategóriaként, a nemzeti történelmet pedig a saját igazságaink gyűjteményeként kezelő, s ezzel a nemzetállami legitimációs igényeket kiszolgáló akadémiai, egyetemi történészek, publicisták, műkedvelők. A másik oldalon a történelmi folyamatok, jelenségek korabeli és mai jelentésrétegeit a legújabb módszertani megközelítésekkel próbálják feltárni, s így kívánják azt a mai társadalmi értelmezéseknek és a történelmi kultúrának a szolgálatába állítani. Esetenként a korszerű nemzettudat formálásának nyíltan vállalt szándékával.

Ez a Korridor-sorozatban megjelenő kötet remélhetően tovább erősíti azt a bűvópatakként fel-felsejlv gondolatot, hogy a kelet-közép-európai nemzetek történelmének közös olvasatai nélkül nehezebb érthetővé és láthatóvá tenni saját történelmünket. Többek közt ezért is érdemes bekapcsolni az ilyen elemzéseket a nemzeti diskurzusokba. Demmel Józsefnek, a Korridor-kísérlet elindítójának, a szlovák történelem magyarországi sikeres újrahonosítójának és sokunknak másoknak is fontos referencia Miroslav Michela következetes és módszeres újraértelmezői tevékenysége. Azt ugyanis az elmúlt huszonöt év sokszor vigasztalan helyben járása is bizonyíthatja, a két nemzet kapcsolataiban a párhuzamos és közös történelmi folyamatok, a közös múlthoz kötődő értékek – és persze a feladatok – tudatosítása nélkül jóval nehezebb út vezet a mindkét oldalon régóta remélt történeti megbékéléshez.

Szarka László

Névmutató

- Ablonczy Balázs 20, 23, 25, 27, 39,
72, 104, 231
Alexander, Jeffrey C. 121–123,
134, 142–143, 232
Anderson, Benedict 96, 232
Angyal Béla 36, 232
Assmann, Jan 59, 106, 180, 202,
232, 263
Ábrahám Barna 11, 13, 231
Ádám Magda 32, 34, 150, 232
Áder János 8
Avar Hajnalka 4, 256
Bakke, Elisabeth 63, 85, 103, 232
Bartl, Július 205, 218, 232
Bartók László 45, 50, 53
Bastrnák Tibor 95
Bažány, Teofil 45
Bárdi Nándor 65, 104, 130, 232,
242
Bencsik Gábor 31, 33, 38, 232
Beneš, Edvard 18, 21, 24, 35–38,
41, 46, 53, 67, 133, 164, 167,
190, 234, 251
Beneš, Zdeněk 140, 201, 232
Berényi József 136
Bethlen István 30–31, 33–35, 44,
232, 248
Bielik, Miroslav 55, 250
Bielik, Peter 175, 233
Billig, Michael 96–97, 152–153,
233
Bittó Dénes 45, 48
Bloch, Marc 216, 233
Bourdieu, Pierre 141, 233
Boym, Svetlana 71, 233
Breese, Elisabeth 142, 232
Briška, Peter 44–45
Brubaker, Rogers 57, 151, 182,
189, 215, 233
Burke, Peter 142, 204, 232
Buzalka, Juraj 191, 233
Bystrický, Valerián 29, 72, 126,
129, 185, 233, 235, 246
Carr, Edward Hallett 217, 233
Canivet, Mildred 52
Cirill 88, 97–98, 145, 191
Comenius 63, 91
Csatár István 131, 233
Csáky, Moritz 97, 234
Csáky Pál 136
Csertő István 64, 236
Csomor István 86
Čaplovič, Dušan 95
Čierna-Lantayová, Dagmar 153

- Deák, Ladislav 24, 26, 43, 127,
131, 136, 146, 150–151, 153,
155–156, 234
- Demmel József 14, 78, 91, 234, 266
- Dérer, Ivan 45, 67
- Dintenfass, Michael 217, 234
- Dinuš, Peter 198, 234
- Donald, Robert 52–53, 235
- Dzurinda, Mikuláš 175, 191
- Dula, Matúš 19
- Durkheim, Émile 76, 235
- Dvorcsák Győző 20, 24, 53, 273
- Đurica, Milan Stanislav 185–186,
193, 207–208, 240, 247
- Durašković, Stevo 185, 235
- Esterházy János 135–137, 144,
156, 234
- Eyerman, Ron 142, 232
- Fabián, Juraj 29, 54, 150, 234
- Fano, Štefan 185, 235
- Fedinec Csilla 65, 104, 161, 232,
239
- Ferencová, Michaela 182, 235
- Ferko, Milan 155–156, 235
- Fiamová, Martina 162, 235
- Fico, Robert 95–98, 176,
190–192, 197, 209, 214
- Findor, Andrej 62, 76, 88, 90, 98,
133, 154, 176, 186, 208, 235,
243
- Frank Orsolya 4, 256
- Franzen, Erik K. 142, 235
- Freifeld, Alice 99, 235
- Fülöp Éva 64, 236
- Gašparovič, Ivan 136
- Geró András 99
- Granatier, Anton 27, 29, 36, 38,
41, 44–47, 51, 55, 236
- Gross, Stanislav 175
- Gyáni Gábor 71, 87, 99, 120, 133,
182, 200, 236
- Gyarmati György 39, 99, 236,
239
- Gyárfásová, Olga 209, 245
- Gyürky István ifj. 86, 90, 239
- Gurubi Éva 4, 256
- Gutenberg, Johann 33
- Halász Iván 78, 236
- Halcko, Jozef 87, 236
- Hamar Eleonóra 120, 251
- Hamberger Judit 4, 255
- Haslinger, Peter 84, 102, 127, 145,
236, 237
- Harmsworth, Esmond 31, 54–55,
236, 249,
- Havelka, Miloš 207, 237
- Hájková, Dagmar 107, 237
- Hetényi, Martin 117, 237
- Heumos, Peter 237, 221
- Hitler, Adolf 27, 136, 150, 162
- Hlavinka, Ján 162, 235
- Hlinka, Andrej 19, 40–41, 44–45,
47, 52, 78, 86, 91, 128, 148,
165, 168, 190, 192–193, 197,
206, 209, 224
- Hloušek, Jaroslav 83, 237
- Hobsbawm, Eric 98, 145, 237
- Hodža, Milan 18, 21, 34, 67, 81,
86, 104, 191, 237
- Hohenlohe, Franz 31
- Hohenlohe, (Richter) Stefanie
31

Holák, Martin 130, 249
 Holec, Roman 187, 189, 210–211,
 216, 223–224, 237–238
 Holý, Ladislav 199, 212, 238
 Hornyák Árpád 238, 241, 252
 Horský, Ján 225, 238
 Horthy Miklós 5, 13, 25, 31, 46,
 64, 68, 70, 103–104, 130,
 135–138, 144, 146–150,
 153–156, 252, 256, 264
 Hradská, Katarína 162, 238
 Hrdlička, Ľudovít 45
 Hroch, Miroslav 77, 97, 140,
 201–202, 215, 233, 238
 Hronský, Marián 16, 21, 23, 37, 79,
 131, 153, 238
 Hruboň, Anton 170, 238
 Hrušovský, František 92–93,
 183–184, 220, 238
 Hudek, Adam 80, 102, 177,
 206–207, 215, 221, 238–239,
 250
 Hushegyi Gábor 14
 Hušek, Karol 44
 Husák, Gustáv 168–169, 173–175,
 185, 214, 235
 Husz János 63
 Chaloupný, Emanuel 145
 Chamberlain, Austen 35
 Chelčický, Petr 91
 Chmel, Rudolf 181, 234
 Iggers, Georg G. 198, 239
 Ilg, Barbara 64, 236
 Illyés Gyula 8
 Irmanová, Eva 21, 239
 Ivanka, Milan 44–45
 Jablonický, Jozef 160, 173–175,
 207, 239, 241
 Janek István 39, 93–94, 129, 161,
 239
 Janoušek, Antonín 24
 Jarábek, Rudolf 50
 Jánošík, Juraj 170, 190, 213, 238
 Jászi Oszkár 67
 Jehlicska Ferenc 38–41, 52, 54,
 263
 Johnson, Owen V. 103, 151,
 240
 József nádor 99
 Juhász Gyula 31, 240
 Juriga, Ferdinand 17, 79, 82, 240
 Jurkovič, Dušan 168
 Kalmus, Peter 137
 Kamenec, Ivan 105, 162, 183, 201,
 207, 222, 238, 240, 244
 Kanovský, Martin 215–216, 240
 Karinthy Frigyes 8
 Karsai Elek 30, 246
 Kádár János 264
 Kántor Zoltán 75, 240
 Károly IV. (I.) Habsburg 16, 79,
 146
 Károlyi Mihály 19, 21, 25, 80, 133,
 242
 Káša, Peter 152, 240
 Kemény G. Gábor 15, 240
 Klaniczay Gábor 99, 240
 Klimek, Antonín 17, 240
 Klimó, Árpád von 87, 99–100,
 240–241
 Klinda, František 40, 241
 Kmeť, Miroslav 66, 241

- Szent István 5, 13, 37–38, 43,
47–48, 61, 64, 87–88, 93,
95–118, 132, 145–147, 256
- Kmeť, Norbert 175, 241
- Kmoskó Mihály 42
- Kocka, Jürgen 9, 241
- Kocúr, Miroslav 209, 241
- Komoróczy Miklós 4, 257
- Kolář, Pavel 201, 219, 221, 225,
241
- Kollai István 74, 77–78, 155, 234,
241, 254
- Kopeček, Michal 72, 151, 185, 191,
198, 233, 240–242
- Korček, Ján 207, 242
- Korpás Árpád 4, 255–256
- Kossuth Lajos 105
- Kováč, Dušan 127, 188, 207–208,
220, 242, 245, 248
- Kovács Endre 150
- Kovács Éva 27, 64, 119, 130, 242
- Kovács-Bertrand, Anikó (Kovács
Anikó) 33, 82, 242
- Krajčovič, Milan 21, 78, 242
- Krajčovičová, Natália 18, 206, 242
- Kramer, Juraj 39, 52, 54–55, 150,
242
- Krapfl, James 198, 242
- Kratochvíl, Viliam 213, 220, 242
- Krčál, Petr 98, 242
- Krekovič, Eduard 72, 74, 90, 181,
243
- Krekovičová, Eva 71–72, 74, 90,
153, 181, 243
- Krištofík, Juraj 170, 238
- Krno, Ivan 127
- Kubitsch Imre 30, 246
- Kubů, Eduard 17, 240
- Kun Béla 23, 25
- Kunt Gergely 117, 243
- Kusá, Dagmar 28, 243
- Lacko, Martin 226, 243
- Lajtai László 100, 243
- Láštiová, Barbara 176, 243
- László János 64, 236
- Le Goff, Jacques 140, 180, 189,
201–203, 243
- Lehocký, Emanuel 44
- Letz, Robert 47, 51, 243
- Linz, Juan 150
- Lipstadtová, Deborah E. 217, 244
- Lipták, Lubomír 62, 84, 105,
140–142, 148, 159–160,
167–168, 172, 190, 202–203,
219, 244
- Lendvay, Paul 124, 244
- Mach, Alexander 128, 163
- Macháček, Pavol 44, 256
- Machala, Drahoslav 213, 244
- Macho, Peter 63, 147, 191, 244,
250
- Macúrek, Josef 145, 244
- Malfatti, Alice 136, 244, 251
- Mannová, Elena 62, 64, 69, 71–72,
74, 90, 97–98, 105, 107, 125,
127, 160, 168–169, 177, 181,
183, 186, 205, 208, 235,
244–245
- Marsina, Richard 155–156, 184,
245
- Marušiak, Juraj 224–226,
228–229, 245

- Markovič, Ivan 44
 Masaryk, Tomáš G. 45, 55, 69, 79,
 107, 206, 237
 Maxwell, Alexander 97, 245
 Mayer, Françoise 198, 245
 Mesežník, Grigorij 209, 245
 Metód (Szent) 80, 88, 97–98, 102,
 145, 191, 250
 Mičura, Martin 41
 Michela, Miroslav 11, 28, 72, 87,
 104, 119–120, 126–127, 134,
 155, 163, 212, 233, 236, 243,
 245–246, 259–266
 Millo, Jozef 45
 Mináč, Vladimír 152, 183, 246
 Mocko, Martin 177, 246
 Moeller, Sabine 203, 253
 Molnár Imre 136, 246
 Mommsen, J. Wolfgang 217, 246
 Mowitt, John 133, 246
 Mulík, Peter 175, 233
 Naxera, Vladimír 98, 242
 Nemes Dezső 30, 246
 Niedermüller Péter 71, 219, 247
 Nižňanský, Eduard 129, 247
 Nodl, Martin 211, 225, 247
 Nora, Pierre 141–142, 157, 203,
 247
 Northcliffe, lord 31
 Novomeský, Ladislav 169
 Okánik, Ludovít 50
 Olejník, Milan 129, 247
 Ormos Mária 23, 32, 150, 232,
 247
 Osuský, Štefan 26, 127
 Otčenášová, Slávka 103, 154, 232
 Ölvédy János 131, 233
 Pamlényi Ervin 30, 246
 Palko, Vladimír 197
 Pallós Lajos 82, 247
 Paksa Rudolf 4, 14
 Paška, Pavol 191
 Pecsénya Péter 4, 257
 Pekár, Martin 154–155, 247
 Pekník, Miroslav 21, 34, 175, 187,
 195, 206, 220, 247
 Podhradzky György 54
 Podoba, Juraj 186–187, 209–210,
 216, 248
 Podrimavský, Milan 61, 248
 Pók Attila 71, 248
 Prečan, Vilém 173
 Pullmann, Michal 198, 221, 248
 Purgat, Juraj 150
 Radzai Roland 71, 236
 Ranger, Terence 98, 237
 Randák, Jan 198, 212, 248
 Rapant, Daniel 183–184, 245
 Rashoffer, Hermann 84, 89,
 248
 Ránki György 150
 Rákosi Jenő 31, 36, 43–44, 47–48,
 53, 248
 Rákosi Mátyás 264
 Rákóczi Ferenc 105
 Rázus, Martin 45, 47
 Rehák, Gejza 44
 Reinbeck, K. W. 50
 Romportlová, Marta 150
 Romsics Ignác 30, 32, 35, 79,
 124, 131, 134, 138, 150,
 248–249

- Rothermere, Harmsworth Harold
 Sidney 12, 27, 29–56, 69, 87,
 146, 232, 235, 237, 241, 246,
 248–249, 252, 254–255, 263
- Roy, Vladimír 41
- Rubidó-Zichy Iván 33
- Rupnik, Jacques 182, 249
- Rüsen, Jörn 120–121, 140, 192,
 199, 249
- Rychlík, Jan 55, 166, 206, 249, 256,
 259
- Sallai Gergely 131, 249
- Schönwald Pál 82, 249
- Schrift, David 130, 249
- Schvarc, Michal 72, 130, 235, 249
- Schulcz Ignác 90
- Schulze Wessel, Martin 85, 142,
 232, 235
- Schwegler, Brian Alexander 98, 250
- Seton-Watson, Robert William 55,
 250
- Simon Attila 4, 46, 65, 67–69, 72,
 91, 104, 129, 136, 147, 211,
 247, 250, 252, 255
- Simonyi-Semadam Sándor 25
- Smelser, Neil 122
- Smith, Anthony D. 80, 250
- Schöpflin György 74, 80, 91,
 113–114, 249–250
- Slávik, Juraj 41
- Slugoski, Ben 64, 236
- Sniegon, Tomáš 201, 251
- Sólyom László 95
- Sperber, Dan 139, 251
- Stegmann, Natali 142, 251
- Stodola, Kornel 41
- Stolárik, M. Mark 206, 251
- Strážay, Tomáš 62, 98, 251
- Syrný, Marek 168, 175, 241, 251
- Sulík, Richard 214, 216, 240, 254
- Szabó, Miloslav 19, 251
- Szabó Zsolt 64, 236
- Szaló Csaba 120, 251
- Szarka László 4, 6, 14, 19–20, 28,
 65–66, 69, 78, 104, 136, 154,
 232, 236, 249, 251–252, 266
- Szeghy-Gayer Veronika 20, 252
- Szmrecsányi György 48, 252
- Szüllő Géza 36
- Szvatkó Pál 117
- Szvatopluk 85, 95, 209, 213
- Šafárik, Pavol Jozef 89
- Šedivý, Ivan 161, 250
- Šedivý, Juraj 187, 250
- Škultéty, Jozef 89
- Škvarna, Dušan 97, 102, 250
- Šmidke, Karol 166
- Šmigovský, Ján 165
- Šolle, Zdeněk 24, 251
- Šrobár, Vavro 16, 22, 41–44, 78,
 82, 84, 251
- Štefánik, Milan Rastislav 190–192,
 244
- Štric, Vladimír 177, 246
- Štúr, Ludovít 63, 90
- Švehla, Antonín 49, 53
- Švorc, Peter 20, 251
- Tajovský, Jozef Gregor 44
- Tajták, Ladislav 20, 252
- Thurzo, Ivan 18, 252
- Tilkovszky Lóránt 66, 150, 252
- Tiso, Jozef 128, 177, 185, 207, 253

Tkáč, Marián 96
Todorov, Tzvetan 142, 203, 252
Tschuggnal, Karoline 203, 253
Třeštík, Dušan 215, 218, 252
Tuka, Vojtech 19, 52, 55
Turbucz Dávid 138, 252
Udržal, František 52
Uhlíř, Antonín 37
Vajda Barnabás 127, 155, 252
Vann, Richard T. 217, 253
Vásárhelyi Miklós 31, 253
Victor, Martin 150
Višňovan, Jozef (Jozef M.
Kirschbaum) 130, 132, 253
Vodrážka, Mirek 198, 227–228,
253
Vörös László 11, 26, 119, 198, 243,
245, 253
Vrzgulová, Monika 175, 253
Wagner, Ján 44
Walko Lajos 33
Ward, James Mace 185, 253
Welzer, Harald 203, 253
Wingfield, Nancy M. 102, 107,
237
Wcislik, Piotr 185, 191, 233,
241
Zahorán Csaba 77, 253, 257
Zavacká, Marína 162–163, 189,
214, 254
Zeidler Miklós 8, 32–33, 64, 70,
105, 125–126, 138, 254
Zelenák, Peter 72, 254
Zemko, Milan 29, 53, 160, 254
Zídek, Petr 219, 254
Zoch, Samuel 18, 38, 41, 47
Zvara, Juraj 149, 254
Žingor, Viliam 169

Kor/ridor Könyvek– Kor/ridor knihy

1. Demmel József: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba, 2014.
2. Korunovácie a pohreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku. Ed. Tünde Lengyelová – Géza Pálffy. Békéscsaba – Budapest, MTA BTK TTI – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
3. Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon. Békéscsaba – Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, 2016.
4. Eva Kowalská – Karol Kantek: Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
5. Demmel József: Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860 – 1872). Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.

Előkészületben

- Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról.
Szerk.: Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
- Neznámy Ludovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov. Ed. Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.